

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ISTORIE

STUDII

Revistă de istorie

6

ANUL IX

1956

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE
INSTITUTUL DE ISTORIE

STUDII

Revistă de istorie

6

ANUL IX

1 9 5 6

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

www.dacoromanica.ro

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. A. OȚETEA — *redactor responsabil*; Acad. P. CONSTANTINESCU-IASI; acad. D. PRODAN; — acad. M. ROLLER;
L. BANYAI; D. BERLESCU; B. CÎMPINA; V. CHERESTESIU;
I. GHEORGHIU; GH. HAUPT — *redactor responsabil adjunct*;
V. MACIU; P. NICHITA; S. ȘTIRBU

„STUDII“ REVISTĂ DE ISTORIE
APARE DE 6 ORI PE AN

Redacția : BUCUREȘTI, B-dul Generalissimul Stalin nr. 1,
Telefon : 1.50.81

ABONAMENTELE SE FAC LA TOATE OFICIILE POȘTALE, PRIN FACTORII
POSTALI ȘI DIFUZORII VOLUNTARI DIN ÎNȚEPRINDERI ȘI INSTITUȚII

S U M A R

	Pag.
<i>STUDII ȘI REFERATE</i>	
D. KÁROLY (Cluj), Desfășurarea reformei agrare din 1945 în fostul județ Sălaj	7
A. EGYED (Cluj), Istoricul asociațiilor muncitorești din Transilvania între anii 1868 și 1872. Influența Internaționalei I asupra mișcării muncitorești din Transilvania	27
Acad. A. OȚETEA, Țăranii români din Ardeal și mișcarea lui Tudor Vladimirescu.	51
ION DONAT, Așezările omenești din Țara Românească în secolele XIV—XVI	75
<i>NOTE ȘI COMUNICĂRI</i>	
L. BÁNYAI (Cluj), Congresul al V-lea al Partidului Comunist din România și lupta pentru crearea organizației național-revoluționare maghiare condusă de partid	97
DAN BĂDĂRĂU, Cu privire la activitatea lui Ion Ionescu de la Brad între anii 1848—1850. (Călătoria lui în Dobrogea și dublul ei scop)	107
VASILE MACIU, Cine a fost Roșcovich?	121
<i>DISCUȚII</i>	
GH. DUZINCHEVICI (Sibiu), Despre mișcarea condusă de ȧarul Iovan (1526—1527)	131
<i>VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ</i>	
PAUL OPRESCU, Sesiunea generală științifică a Academiei R.P.R. ținută cu prilejul împlinirii a 90 de ani de la înființarea Societății Literare (Academice)	149
<i>ISTORIOGRAFIE, RECENZII, PREZENTĂRI</i>	
Tr. Ionescu-Nișcov, Scurtă privire asupra lucrărilor mai noi din istoriografia cehoslovacă	153
Dan Simonescu, Grigore Ureche : Letopiseșul Țării Moldovei (ediție îngrijită de P. P. Panaitescu)	161
Al. Vianu, Istoria Moscovei (vol. I—1952, vol. II—1953, vol. III—1954). . .	165
T. Sotirescu, J. Lestocquoy : Aux origines de la bourgeoisie	170
<i>REVISTE DE ISTORIE DIN ȚĂRILE DE DEMOCRAȚIE POPULARĂ</i>	
Slavka Diamandi, Istoriceski pregled, Sofia (2, 1956)	178
Tr. Ionescu-Nișcov, Ćskslovenski Ćasopis historický, Praga (1—2, 1956) . .	179
Damaschin Mioc, Istoriski Ćasopis, Belgrad (V, 1955).	180
P. P. Panaitescu, Reviste istorice polone (1956)	181
I. Totoiu, Századok, Budapesta (1—2, 1956)	183
CRONICĂ	185

S O M M A I R E

ÉTUDES ET EXPOSÉS

	Page
D. KÁROLY (Cluj), La réforme agraire de 1945 dans l'ancien département de Sălaj	7
A. EGYED (Cluj), Historique des associations ouvrières de Transylvanie entre 1868 et 1872. Influence de la I ^{re} Internationale sur le mouvement ouvrier de Transylvanie	27
Acad. A. OȚETEA, L'écho du mouvement de Tudor Vladimirescu parmi les paysans roumains de Transylvanie	51
ION DONAT, Les établissements humains de Valachie du XIV ^e au XVI ^e siècle	75

NOTES ET COMPTES RENDUS

L. BĂNYAI (Cluj), Le V ^e Congrès du Parti Communiste de Roumanie et la lutte pour une organisation nationale révolutionnaire magyare dirigée par le Parti	97
DAN BĂDĂRĂU, Sur l'activité de Ion Ionescu de la Brad entre 1848 et 1850. Le double but de son voyage en Dobrogea	107
VASILE MACIU, Qui a été Rochkovsky?	121

DISCUSSIONS

GH. DUZINCHEVICI (Sibiu), Sur le mouvement dirigé par le tsar Iovan (1526—1527)	131
---	-----

LA VIE SCIENTIFIQUE

PAUL OPRESCU, La session générale scientifique de l'Académie de la R.P.R. à l'occasion du 90 ^e anniversaire de la fondation de la Société Littéraire (Académique)	149
--	-----

HISTORIOGRAPHIE, COMPTES RENDUS, EXPOSÉS

Tr. Ionescu-Nișcov, Aperçu sur les travaux récents de l'historiographie tchéco-slovaque	153
Dan Simonescu, Grigore Ureche, La chronique de la Moldavie. (Edition publiée sous la direction de P. P. Panaitescu).	161
Al. Vianu, Histoire de Moscou (vol. I—1951, II—1953, III—1954)	165
T. Sotirescu, J. Lestocquoy, Aux origines de la bourgeoisie.	170

REVUES D'HISTOIRE DES PAYS DE DÉMOCRATIE POPULAIRE

Slavca Diamandi, Istoritcheski prégled, Sofia (2, 1956)	178
Tr. Ionescu-Nișcov, Československi časopis historičky, Prague (1—2, 1956)	179
Damaschin Mioc, Istoriski časopis, Belgrade (V, 1955)	180
P. P. Panaitescu, Les revues historiques polonaises (1956)	181
I. Totoiu, Századok, Budapest (1—2, 1956)	183

CHRONIQUE	185
---------------------	-----

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ И РЕФЕРАТЫ

	Стр. Ч
Д. КАРОЛИ (Клуж), Проведение аграрной реформы 1945 года в бывшем везде Сэлаж	7
А. ЭГИЕЛ (Клуж), История трансильванских рабочих ассоциаций между 1868 и 1872 годами. Влияние I Интернационала на рабочее движение в Трансильвании	27
Акад. А. ОЦЕГЯ, Румынские крестьяне в Трансильвании и движение Тудора Владимире ку	51
И. ДОНАТ, Населенные пункты Валахии в XIV—XVI веках	75

ЗАМЕТКИ И СООБЩЕНИЯ

Л. БАНИАЙ (Клуж), V-ый Конгресс Коммунистической партии Румынии и бор- ьба за создание венгерской революционной национальной организа- ции под руководством партии	97
ДАН БЭДЭРЭУ, О деятельности Иона Ионеску де ла Брада в 1848—1850 годах. Главная цель его путешествия в Добруджу	107
В. МАЧУ, Кто был Рошковский?	121

ДИСКУССИИ

Г. ДУЗИНКЕВИЧ (Сибирь), О движении, руководимом царем Иваном (1526—1527)	131
---	-----

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

ПАУЛЬ ОПРЕСКУ, Научная сессия Общего собрания Академии РНР, по- священная 90-летию со дня учреждения Литературного (Академи- ческого) общества	149
--	-----

ИСТОРИОГРАФИЯ. РЕЦЕНЗИИ. ОБЗОРЫ

Тр. Ионеску-Нишков, Краткий обзор новейших трудов по чехословацкой историографии	153
Дан Симоеску, Григоре Уреке: Летопись Молдовы (издание под редакцией П. П. Панаитеску)	161
А. Виану, История Москвы (т. I, II, III)	165
Т. Сотиреску, Ж. Лестокуа, О возникновении буржуазии	170

ИСТОРИЧЕСКИЕ ЖУРНАЛЫ СТРАН НАРОДНОЙ ДЕМОКРАТИИ

С. ДИАМАНДИ, Исторический преглед, София (2, 1956)	178
Т. ИОНЕСКУ-НИШКОВ, Československi časopis historicky, Praga, (1—2, 1956).	179
Д. МИОК, Istoriski časopis, Belgrad (1955)	180
П. П. ПАНАИТЕСКУ, Польские исторические журналы (1956)	181
И. ТОТЮ, Századok, Budapesta (1—2, 1956)	183

ХРОНИКА	185
-------------------	-----

DESFĂȘURAREA REFORMEI AGRARE DIN 1945 ÎN FOSTUL JUDEȚ SĂLAJ

DE

D. KÁROLY (Cluj)

Între cele două războaie mondiale, luptele țăranimii din fostul județ Sălaj împotriva exploatării moșierești și chiaburești, împotriva terorii fiscale și a jandarmilor, pentru pământ și libertăți democratice, au avut de cele mai multe ori un caracter spontan. Lozincile Partidului Comunist, deși acesta se afla în ilegalitate, răzbat totuși și prind viață, ca în cazul grevei și demonstrației muncitorilor agricoli din Zalău și împrejurimi din 1936, la care s-au atașat și țărani săraci. Această grevă s-a desfășurat sub conducerea directă a Partidului Comunist¹.

Starea înapoiată a gospodăriilor țăranimii sărace reiese din înseși statisticile oficiale burgheze, care recunosc că în 1928, 89% dintre țărani își lucrau pământul cu pluguri de lemn și numai 60% din numărul total al gospodăriilor aveau vite de muncă, ceea ce însemna că majoritatea țăranimii muncitoare era nevoită să recurgă la împrumuturi de animale cu ocazia muncilor agricole². Această situație s-a înrăutățit și mai mult în perioada celui de-al doilea război mondial.

Cauza principală pentru care s-a ridicat țăranimea din fostul județ Sălaj la luptă împotriva asupritorilor, rezidă în greaua situație materială în care se zbatuse în timpul regimului burghezo-moșieresc.

După dictatul de la Viena, fostul județ Sălaj, ajunge în întregime în mina horthyștilor, care, luând o serie de măsuri cu caracter fascist, s-au dovedit a fi tot atît de odioși exploatatori ai țăranimii romîne și maghiare, ca și regimul burghezo-moșieresc român. O dată cu venirea armatei horthyste în nordul Transilvaniei, moșierii maghiari expropriați parțial cu ocazia reformei agrare din 1921—1923, încep să pretindă restituirea vechilor latifundii. În acest scop se elaborează o serie de legi pentru revizuirea

¹ Din relatările personale ale tovarășului Mezei Ludovic, delegatul Blocului Muncitoresc-Țărănesc la această acțiune.

² *Pagini agrare și sociale*, 1929, vol. I, p. 22, (Vezi și *Din lupta P.C.R. pentru încheierea alianței clasei muncitoare cu țăranimea muncitoare în bătălia pentru reforma agrară din 1944—1945*, E.S.P.L.P., 1955, vol. I, p. 147—148).

acelei reforme, aceasta nu pentru a „corecta” nedreptățile reale săvârșite cu prilejul aplicării ei împotriva țărănimii muncitoare maghiare, ci pentru a se repune în stăpînirea moșiilor conții și baronii maghiari. Astfel în 1940 legea nr. XXVI, precum și ordonanțele nr. 1440/1941 M.E. (Miniszterelnöki. — D.K.), nr. 1890/1941 M.E., nr. 1790/1941 etc.¹ trasează normele după care se pot contesta împrăștiarile făcute între 1918 și 1940. Moșierii maghiari, pe baza acestor legi, au depozitat de pămînt numeroși țărani romîni și maghiari care fuseseră împrăștiți în 1921—1923. Acești țărani, care în timpul depozitării lor erau în majoritate pe front sau mobilizați la munci, numai ulterior au putut afla de mîrșăviile săvîrșite împotriva lor.

În aceste împrejurări grele, numai comuniștii au fost aceia care au îndrumat și au condus lupta maselor populare pentru eliberare de sub robia fascistă. În documentul intitulat *Punctul nostru de vedere*, din 10 septembrie 1940, P.C.R. a arătat că: „Numai prin lupta revoluționară unită cu proletariatul maghiar, muncitorii și țărani romîni din Ungaria vor dobîndi eliberarea lor națională. Iar lupta revoluționară-eliberatoare a proletariatului și a țărănimii din România, sub conducerea Partidului Comunist din România, revoluția populară victorioasă, va face posibilă reunirea celor peste un milion de muncitori și țărani romîni predați imperialismului maghiar, cu poporul muncitor din România liberă...”².

Pentru înfrățirea popoarelor conlocuitoare și împotriva criminalului război antisovietic au luptat consecvent de pe poziții internaționaliste comuniștii, indiferent de naționalitatea lor, mulți dintre ei dîndu-și chiar viața pentru cauza poporului.

Eliberarea țării noastre de către armata sovietică, alături de care au luptat și soldații romîni, a avut ca efect izgonirea hitleriștilor și aliaților lor horthyști și din fostul județ Sălaj, în octombrie 1944. Țărani din aceste locuri au contribuit și ei la nimicirea fasciștilor³.

După eliberarea țării, P.C.R. a putut să organizeze în condiții favorabile lupta pentru pămînt a țărănimii muncitoare. Această luptă s-a desfășurat concomitent cu efortul de sprijinire a războiului antihitlerist. Sprijinirea frontului antihitlerist s-a lovit însă de la bun început de rezistența înversunată a reacțiunii a cărei activitate de sabotaj amenința armata romînă și poporul cu foametea. În aceste împrejurări, lichidarea moșierimii, această frînă seculară a dezvoltării întregii țări, a devenit necesară atît ca act de dreptate socială cît și ca o acțiune menită să dea pe plan intern o puternică lovitură moșierilor care sprijineau încă sub toate formele, fascismul. Această sarcină istorică urma să o realizeze țărănimea muncitoare sub conducerea proletariatului, împotriva partidelor

¹ Camil Negrea, *Le problème du rétablissement de la législation roumaine en Transylvanie du Nord*. Sibiu, Tipografia Cartea Romînească din Cluj, ediția 1945, p. 14—24.

² Textul documentului e redat după lucrarea, *Din lupta P.C.R. pentru încheierea alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în bătălia pentru reforma agrară din 1944—1945*, E.S.P.L.P., 1955, vol. I, p. 152.

³ Dosarul de reformă agrară al comunei Gilgău; vezi și lucrarea inedită a tovarășului Cioban Mihail, secretarul Institutului romîno-sovietic din Cluj, avînd ca temă frăția de arme romîno-sovietică pe frontul din Ungaria și Cehoslovacia.

burgheze, care erau sprijinite — în afară de monarhie și de reacțiunea internațională — și de elemente social-democrate de dreapta.

Situația materială a țărănimii muncitoare se înrăutățise simțitor în urma distrugerilor și jafurilor efectuate de trupele fasciste în retragere. Hoardele fasciste au luat cu forța vitele și caii țăranilor, încit aceștia au rămas fără animale de tracțiune fiind expuși foametei. În numeroase locuri fasciștii au obligat populația civilă să-și părăsească gospodăriile, care pînă la reîntoarcerea lor, au suferit distrugeri.

Datorită eforturilor eroice ale muncitorilor mobilizați de partid sub lozincă „Totul pentru front — totul pentru victorie” uzinele distruse au fost în scurt timp refăcute, iar agricultura a început să reînvie și ea, contribuind la reorganizarea economică a regiunii și prin aceasta la întărirea spatelui frontului. Pe pămînturile fostului județ Sălaj, țăranii, înfruntînd greutăți enorme, ca lipsa brațelor de muncă, a semînelor, a animalelor de tracțiune etc. au continuat muncile de toamnă, ce fuseseră întrerupte în timpul operațiunilor militare.

În această perioadă de transformări, de o mare însemnătate a fost faptul că masele muncitoare s-au organizat într-un timp scurt în toate colțurile județului în organizații democratice cum erau Frontul Plugarilor, Madosz-ul etc., care și-au însușit linia trasată de P.C.R. Deși la început au avut slăbiciuni în munca lor, iar în unele locuri (unde la conducere se strecuraseră elemente dușmănoase, șovine) au avut momentan unele acțiuni greșite, în general organizațiile democratice au reușit în scurt timp să antreneze masele de bază ale țăărănimii pe făgașul luptei revoluționare antifasciste. Încă din toamna anului 1944, din inițiativa P.C.R. se încheagă în toată țara Frontul Național Democrat. În Transilvania de nord, actul de constituire al comitetului F.N.D. a fost semnat ceva mai tîrziu (datorită situației militare concrete) de către reprezentanții autorizați ai P.C.R. și P.Ș.D., ai Sindicatelor Unite din Transilvania de nord, ai Frontului Plugarilor, Madosz-ului (Uniunii muncitorilor și țăărănilor maghiari din România), ai Uniunii Patrioților și Uniunii Democratice Evrești.

În frunte cu Partidul Comunist, comitetul F.N.D. din Cluj, care s-a alăturat Frontului Național Democrat din România, a hotărît, printre altele, să rezolve cît mai grabnic problema înfăptuirii reformei agrare. În vederea acestei acțiuni, P.C.R. încă în decembrie 1944 a arătat țăărănimii necesitatea creării comitetelor pentru reforma agrară. În satele din fostul județ Sălaj, aceste comitete trebuiau să aibă o importanță decisivă în reușita luptei pentru pămînt. „Aceste comitete cunosc moșiile din satele respective — seria organul partidului — și suprafețele care pot fi expropriate. Indicațiile lor vor fi cu mult mai juste și mai prețioase decît ale percepțorilor în rezolvarea acestei probleme arzătoare”¹. La sfîrșitul anului 1944, în nordul Transilvaniei eliberate, deci și în fostul județ Sălaj, calea era pregătită pentru înfăptuirea reformei agrare. Treburile publice erau conduse de F.N.D. în care rolul de frunte l-au avut comuniștii.

În perioada noiembrie 1944-februarie 1945, F.N.D. a dus o luptă înverșunată pentru scoaterea maselor largi de sub influența propagandei și a partidelor profasciste, pentru antrenarea lor la lupta revoluționară

¹ „Ardcalul luptător”, anul I, nr. 7 din 18 decembrie 1944.

de lichidare a rămășițelor fascismului pe plan politic și a rămășițelor feudalismului pe plan economic.

Ca și în restul țării și în fostul județ Sălaj mișcarea pentru ocuparea și împărțirea pământurilor moșierești a luat un mare avânt în lunile februarie-martie 1945. Ea s-a desfășurat în condițiile ascuțirii luptei de clasă, a zdrobirii partidelor burgheziei și moșierimii ca partide de mase.

În februarie 1945, F.N.D. a organizat o conferință la Cluj, unde s-au luat hotărârile necesare pentru împărțirea pământurilor moșierești țărănilor. În rezoluția conferinței a fost adoptată linia P.C.R., delegații celorlalte partide și organizații acceptând în întregime propunerile delegaților Partidului. La această conferință, delegații F.N.D. din cele 10 județe ale Transilvaniei de nord au căzut de acord în ceea ce privește modul rezolvării sarcinilor din domeniul industriei, agriculturii, comerțului, cooperației, aprovizionării publice și financiare. S-a hotărât ca cele 10 județe ale Transilvaniei de nord să se ajute reciproc în munca de reconstrucție¹.

Conferința a luat următoarele hotărâri cu privire la agricultură: 1) Să se aplice imediat, fără deosebire de naționalitate, sechestrarea pământurilor criminalilor de război și a moșierilor care au fugit cu hitleriștii, împărțindu-se țăranilor fără pământ sau cu pământ puțin. 2) Să fie expropriate și împărțite toate moșiile ce depășesc 50 ha, neținându-se de data aceasta seama de faptul că proprietarii lor au fugit sau nu. Excepție fac numai domeniile bisericesti și școlare, precum și fermele model. 3) Împărțirea pământurilor să se înceapă în luna februarie 1945 și să se facă sub controlul tuturor organelor și organizațiilor componente ale Frontului Național Democrat. 4) Să se pună la îndemână țăranilor și uneltele necesare cultivării loturilor primite².

Caracteristic era deci faptul că trecerea la înfăptuirea reformei agrare avea loc în Transilvania de nord în condițiile existenței unei administrații democratice.

De la început reforma agrară urma să se înfăptuiască atât de jos în sus, ca în restul țării, cât și de sus în jos, deoarece ea se efectua cu sprijinul autorităților democratice, care în activitatea lor aplicau programul de guvernare F.N.D., propus de P.C.R.

Datorită acestei situații, pe care — în parte — o mai întâlnim doar în nordul Moldovei pentru perioada aprilie-octombrie 1944, poziția și mai ales acțiunile forțelor social-politice legate de înfăptuirea reformei agrare au diferit oarecum, în comparație cu cele petrecute în restul țării.

Astfel forțele reacționare deși reușiseră în unele cazuri să-și mențină sau să-și strecoare, în cadrul noilor autorități democratice, oamenii lor de casă, totuși ele aveau posibilități relativ limitate de a frâna, pe cale administrativă, reforma agrară.

Ele erau obligate să se declare formal de acord cu ideea necesității reformei agrare, încercând doar să determine amânarea „temporară” a înfăptuirii acesteia, în speranța schimbării într-un viitor apropiat a raportului de forțe, din nou, în avantajul lor.

¹ După copia originală a hotărârii conferinței.

² Ibidem.

Atunci moșierimea, indiferent de naționalitate, a încercat să opună năzuinței fierbinți a maselor de a realiza imediat reforma agrară, o serie de false argumente menite să amâne la infinit rezolvarea acestei probleme. S-a vînturat de pildă propunerea ca înfăptuirea reformei agrare să aibă loc „după terminarea războiului”. Reacțiunea căuta astfel să cîștige timp.

Pentru a îndepărta acțiunile maselor de înfăptuire a reformei agrare de pe făgașul luptei revoluționare, reacțiunea a întezit în mod artificial dezbaterea în presă, prin conferințe etc. a diferitelor „aspecte” care pasă-mi-te ar fi necesitat un studiu îndelungat. Se propunea ca pînă la clarificarea acestor „aspecte” să nu se treacă la înfăptuirea reformei agrare. Dintre argumentele cele mai des folosite de moșierii din fostul județ Sălaj, menționăm: 1. Moșierii afirmău că latifundiile ar fi fost în așa măsură micșorate prin legile de reformă agrară de după primul război mondial, încît o nouă reformă nu ar avea obiect. 2. Se susținea că țărănimea nu duce lipsă de pămînt, iar dacă sînt „unii” țărani care totuși ar avea nevoie, aceștia să fie trimiși în Delta Dunării, ca să sece bălțile. 3. Marile latifundii existente să fie transformate „în interesul agriculturii naționale” în ferme model, care să rămîină în proprietatea moșierilor respectivi. 4. În sfîrșit se răspîndea de către reacționari gogorița că reforma agrară ar fi un instrument al șovinismului român care lovește în populația maghiară din Transilvania¹. Aceste „argumente” ca și altele născocite de reacțiunea moșierească au avut scopul de a zădărnici efectuarea reformei.

Moșierimea a văzut limpede că dacă țărănimea săracă continuă să se organizeze și va fi împroprietărită, această țărănime va deveni aliatul principal al clasei muncitoare. Neputînd opune însă o rezistență armată, moșierimea din fostul județ Sălaj, cu sprijinul elementelor fasciste din aparatul de stat, a recurs la ațîțarea țăranilor maghiari împotriva țărănimii romîne, și invers. În această privință moșierii unguri și cei romîni au făcut tot posibilul să se întrecă unii pe alții. Moșierii unguri în cîrdășie cu tot felul de elemente fasciste, au îndemnat țărănimea maghiară să se împotrivească reformei agrare, afirmînd că aceasta s-ar îndrepta împotriva poporului maghiar. Tot atunci, moșierii romîni, în colaborare cu elementele cele mai reacționare, „au cutureierat satele sub diferite pretexte, îndemnînd țărănimea să nu exproprieze moșiile”², dînd astfel, de fapt, un ajutor prețios și moșierimii maghiare. Organul P.C.R. (în limba maghiară) din Transilvania de nord a dat țărănimii muncitoare un ajutor permanent în demascarea acestor uneltiri ale reacțiunii, explicînd totodată țărănimii muncitoare calea justă ce trebuie urmată, „Masele sărace și fără pămînt ale țărănimii maghiare — scria „Erdélyi Szikra” — trebuie să se izoleze de vechea pătură conducătoare maghiară a satelor și potrivit intereselor lor economice, să se organizeze separat, colaborînd strîns cu țărani romîni. În interesul apropierei celor două popoare... trebuie înlăturați toți acei care din motive economice, sociale sau din servilism, apără interesele claselor străine și ostile”³.

Tot aici este scos în evidență și faptul că împotriva elementelor șovine romînești, luptau chiar țărani democrați romîni. Manevrele șovine,

¹ „Plugarii”, anul II, nr. 18 din 9 februarie 1945.

² „Erdélyi Szikra”, 20 aprilie 1945.

³ Ibidem.

menținerea urii naționale au fost o armă de seamă a moșierimii române și maghiare și a susținătorilor acesteia în tot timpul desfășurării reformei agrare. „În acest județ de margine de țară — seria „Graiul Sălajului” — în privința reformei agrare se duce o luptă surdă, nu numai pe teren politic, dar unele rămășițe fasciste caută să-i dea și un fals caracter național”¹. Manevrela cercurilor reacționare n-au reușit să inducă în eroare pe țărani care, îndrumați de P.C.R., au trecut în februarie 1945 la exproprierea pământurilor.

Lupta țărănimii pentru pământ a avut în acest timp aspecte extrem de variate. Un rol însemnat în antrenarea maselor țărănești la lupta revoluționară pentru înfăptuirea reformei agrare, l-a jucat vasta acțiune de agitație și propagandă dusă de numeroase echipe de muncitori deplasate la sate, oral, prin manifeste, presă etc.

P.C.R. prin munca de lămurire dusă de către agitatorii și propagandiști comuniști trimiși la sate, precum și prin organele sale „Scnteia Ardealului” și „Erdélyi Szikra” a dat un ajutor efectiv țăranilor din fostul județ Sălaj, demascând pas cu pas toate manevrele reacțiunii.

Aproape în fiecare număr al ziarelor comuniste și democrate, problema centrală a fost reforma agrară, ceea ce a contribuit foarte mult la lămurirea țăranilor.

O mare importanță pentru aplicarea reformei agrare în fiecare sat au avut-o deplasările echipelor muncitorești în comunele fostului județ Sălaj, în vederea unei bune organizări și verificări a comisiilor de reformă agrară. Iată cum descrie una dintre aceste acțiuni multiple de ajutorare a țărănimii organul Comitetului regional (al Transilvaniei de nord) P.C.R. din Cluj: „În dorința de a colabora în mod activ la efectuarea reformei agrare și la organizarea țărănimii, din inițiativa celulei comuniste de la uzinele „Dermata”, Uzinele metalurgice și Fabrica articolelor de fier și oțel din Cluj, a pornit un grup de muncitori... în comunele din județele Cluj, Someș, Sălaj și Năsăud. Acești muncitori entuziasmați de chemarea lor nobilă, au cutreierat toate comunele, procedînd la organizarea comitetelor comunale și la informarea sătenilor despre reforma agrară... pentru împăciuirea popoarelor conlocuitoare, cu scopul ca România democratică să devină de fapt patria bună a tuturor cetățenilor cinstiți, fără deosebire de origina lor etnică...”².

Acești muncitori, după o muncă grea, dar rodnică, de cîteva săptămîni, au înființat și au întărit organizațiile democrate de la sate, au mobilizat pe săteni să aleagă comitetele comunale pentru executarea reformei agrare dîndu-le sfaturi și ajutoare efective la conscrierea și inventarierea averilor care au urmat să fie expropriate, precum și la întocmirea tabelurilor celor îndreptățiți.

Consolidarea comitetelor sătești era îngreuiată în multe locuri de unele elemente din vechiul aparat de stat. În asemenea comune elementele fasciste și chiaburești se strecoară în conducerea comitetelor de reformă agrară. Astfel, încă la începutul anului 1945, o comisie de verificare a

¹ „Graiul Sălajului”, anul I, 25 august 1946.

² „Scnteia Ardealului”, 12 aprilie 1945.

constatat că în comuna Vașcapău ¹ „...comitetul sătesc de reformă agrară nu este constituit legal, întrucât contrar dispozițiunii art. 9 din legea de reformă agrară (după care pot fi aleși în aceste comitete numai țărani cu mai puțin de 5 ha-*D.K.*) au fost aleși în comitetul comunal compus de 5 membri, locuitorii Curea Augustin cu 14 jug. pământ, Rusu Petru cu 26 jug., Rusu Ioan cu 11 jug., și numai doi locuitori: Cucuian Ioan și Gavril cu sub 5 ha, respectiv mai puțin de 8 jugăre...². Aceștia, precum vom vedea mai târziu, s-au împroprietărit mai întâi pe ei înșiși, acaparînd pămînturile destinate țăranilor fără pământ sau cu pământ puțin³. Treptat elementele fasciste au fost îndepărtate de forțele democratice conduse de P.C.R.; funcționarii în majoritate cu mentalitatea veche, dar cinstiți, au fost însă opriți și obligați să ducă la îndeplinire dispozițiile Frontului Național Democrat. În caz de sabotare erau schimbați. Sub influența elementelor reacționare care s-au menținut în multe locuri, s-au săvîrșit nedreptăți cu ocazia împărțirii pămînturilor expropriate.

Sub conducerea P.C.R., țărănimea ia atitudine față de încălcările ce se aduc spiritului profund democratic al reformei agrare. Reforma se realizează nu atît prin dispoziții oficiale, ci prin acțiunile țăranilor muncitori, care își creează organele lor oficiale proprii încă înainte de instaurarea guvernului democratic, inițiind, hotărînd și îndeplinind voința maselor țărănești muncitoare, ceea ce a constituit chezașia reușitei acestei acțiuni. Partidul Comunist Român a reușit să cîștige încrederea maselor țărănești muncitoare tocmai prin faptul că nu a așteptat pînă la legiferarea reformei agrare, pe care reacțiunea a tărăgănat-o pînă la instaurarea guvernului dr. Petru Groza, ci s-a pus în fruntea comitetelor de reformă agrară, care prin luptă revoluționară au împărțit pămînturile moșierești. Numai Partidul Comunist Român a fost acela care în aceste împrejurări grele a apărut consecvent interesele maselor țărănimii muncitoare romîne și maghiare, arătînd totodată și calea justă ce trebuie urmată în privința problemei pămînturilor care au aparținut populației germane, problemă care în fostul județ Sălaj a avut un rol cu totul secundar; dar e semnificativ și merită de aceea să ne oprim puțin asupra ei.

Precum se știe o bună parte a populației germane din fostul județ Sălaj, în timpul retragerii armatei hitleriste-horthyste, a fost silită de fasciști să se retragă, părăsindu-și casele, pămînturile, averea. De cele mai multe ori populația germană nici nu s-a putut împotrivi acestei silnicii, fiind amenințată cu exterminarea în cazul cînd ar fi refuzat să se retragă o dată cu trupele fasciste. Unii dintre germani erau colaboraționiști, membri ai Volksbund-ului; aceștia s-au retras de bună voie cu armata hitleristă. Trebuie însă menționat că majoritatea țăranilor de naționalitate germană nu erau colaboraționiști. Mulți germani avuseseră, în timpul terorii fasciste, o atitudine corectă față de consătenii lor de altă naționalitate, împotrivîndu-se discriminărilor naționaliste și rasiale. Aceștia, după întoarcerea lor, au fost ajutați de înseși organizațiile democratice să-și reprimească pămînturile. Astfel, în comuna Ciumești s-au eliberat la șase familii germane certificate, care au fost semnate în

¹ Toate localitățile pomenite în lucrare au aparținut fostului județ Sălaj. Excepțiile vor fi semnalate.

² Din dos. de reformă agrară al comunei Vașcapău.

³ Ibidem.

afară de primar și de notar, de președintele organizației Frontului Plugarilor, de președintele U.P.M.-ului și de secretarul Organizației P.C.R. În aceste certificate s-a specificat că cele șase familii de țărani germani „... au fost ridicate cu forța armată de către unitățile germane SS la data de 10 octombrie 1944... astfel că ele n-au plecat de bună voie, ci au părăsit teritoriul comunei Ciumești, fiind forțate...”¹ În ajutorul acestor țărani au venit chiar foștii deportați, care prin declarații favorabile, au arătat că atunci cînd ei erau duși la muncă forțată într-un lagăr din apropiere, acești germani „s-au purtat într-un mod excepțional de bun, s-ar putea spune cu o purtare adevărat părintească, aprovizionîndu-ne cu pîine și tutun...”² Ținînd seama de toate acestea, comisia județeană de îndrumări a avizat în unanimitate că „... nu este caz legal de expropriere și a dispus restituirea dosarului Comisiunii de plasă Carei, îndrumînd de a da o nouă hotărîre (privitor la cele șase familii de germani. — *D.K.*) prin care să se constate că nu este cazul exproprierii... Contestatorii sînt țărani agricultori cu o proprietate agricolă care nu intră în prevederile de expropriere (nu trecea 50 ha. — *D.K.*)... Contestatorii, prin actele depuse și atașate la dosar, au dovedit că deși sînt de origine etnică germană, ei nu au colaborat cu Germania hitleristă. Avînd în vedere dispozițiunile art. 3, pct. „a” din lege, conform cărora numai pămînturile colaborațiștilor sînt lovite de expropriere, ceea ce în speță nu e cazul...”³

În baza acestei hotărîri, țăranii sus-pomeniți și-au reprimat imediat pămînturile. În schimb, criminalii de război, care s-au refugiat cu rupele fasciste, au fost expropriați în întregime. Astfel, țăranii romîni și maghiari din comuna Portița au expropriat pe volksbund-îști fără să mai treacă numele lor în procesul-verbal de expropriere⁴.

Din punct de vedere al rezolvării problemei naționale, situația în fostul județ Sălaj era una din cele mai dificile. Nu trebuie pierdut din vedere nici faptul că vina ațîțării țăranilor romîni împotriva țărănimii maghiare și invers, o poartă partidele „istorice”, împreună cu guvernele cu majoritate reacționară dinainte de 6 martie 1945. Astfel, în Transilvania de nord situația reformei agrare a fost îngreuiată din cauza acțiunilor banditești săvîrșite împotriva populației maghiare de batalioanele de „voluntari”, ce purtau numele de „gărzile Maniu”, în rîndurile cărora se aflau numeroase elemente legionare. Acești criminali au amenințat spatele armatei sovietice, fapt ce a determinat guvernul sovietic să ia din mîinile guvernului Rădescu administrația din nordul Transilvaniei. Cu toate premisele favorabile, create de prezența armatei sovietice în nordul Transilvaniei, reacțiunea maghiară a pus totuși mîlte piedici în calea democratizării acestei regiuni. Acești reacționari, sub lozincă „unității naționale”, încercau să despartă masele populare maghiare de masele romîne cu scopul de a crea ură și neîncredere față de poporul romîn.

Lupta poporului romîn și a minorităților naționale din țara noastră pentru rezolvarea democratică a problemei naționale s-a împletit cu lupta maselor populare conduse de P.C.R. pentru lichidarea moșierimii ca clasă

¹ Dos. de ref. agrară al comunei Ciumești.

² Ibidem.

³ Ibidem.

⁴ Dos. de reformă agrară din Comuna Portița.

și pentru democratizarea țării. Pentru prima dată în istoria țării noastre, această luptă se desfășura nu numai de jos, prin acțiunile maselor populare, ci după 6 martie 1945, și de sus, prin acțiunile guvernului democratic, la care luau parte și adevărații reprezentanți ai minorităților naționale.

Retrocedarea Transilvaniei de nord României democratice la 9 martie 1945 a deschis pentru minoritățile naționale o eră de drepturi egale și depline cu ale poporului român. Realizarea acestor drepturi egale s-a concretizat însă în urma luptei clasei muncitoare, condusă de P.C.R.

Reforma agrară care se înfăptuia după 6 martie 1945, într-un ritm tot mai accelerat, a stîrnit o vie activitate în rîndurile țăranilor copleșiți de nevoi de către regimul burghezo-moșieresc. În ziua de 22 martie 1945, guvernul forțelor democratice a legiferat reforma agrară. Această legiferare a pus capăt pentru prima dată în istoria poporului nostru situației înrobitoare a țăranilor.

În multe comune, aplicarea reformei agrare a depășit limitele unei reforme obișnuite. Exploatatorii poporului au fost trași adesea la răspundere în adunări populare și alungați din sate. În satul Gîlgău de exemplu, țăranii au judecat în adunarea obștească pe moșierul Tüzes Teodor pentru mîrșăviile săvîrșite de el în trecut, arătînd că în timpul dominației horthyste, acest moșier, sprijinindu-se pe jandarmerie, a săvîrșit o serie de crime împotriva populației românești. Că „...imediat după dictatul de la Viena a reluat de la țărani pășunea comună, expropriată prin reforma din 1921—1923, lăsînd astfel să moară de foame vitele rămase fără pășune a peste 400 de locuitori”; în timp ce oamenii își vindeau ultimele lucruri pentru a-și procura furaje, Tüzes Teodor prin oamenii puși de el, prindea vitele răzlețe găsite pe domeniile sale, amendînd pe țăranii cu sume mari de bani. Cei care nu aveau cu ce plăti gloaba, în majoritate țăranii săraci, au fost forțați să presteze munci gratuite în păduri și zile de clacă. „Cînd locuitorii au trecut cu vitele peste domeniul lui, deoarece drumurile fuseseră desființate, Tüzes Teodor i-a amendat cu cîte 300 pengö de persoană, adică prețul unei vaci. . . Pe oamenii găsiți în pădure îi da pe mîna jandarmilor fasciști, care îi băteau îngrozitor și îi amendau. A colaborat în mod intens cu autoritățile horthyste, care ascultînd îndemnurile sale, au trimis pe locuitorii romîni de acolo pe front, la muncă în păduri și mine de cărbuni, lăsînd familiile în mizerie...”¹. Nu e de mirare deci, dacă în urma mîrșăviilor săvîrșite de acest moșier fascist, țăranii au trecut imediat la fapte, alungîndu-l din sat. Este semnificativ că acest moșier face parte din acele rare excepții, care după expropriere nici n-a mai încercat să se adreseze cu cereri și contestații autorităților, pentru restituirea moșiei, lucru demn de remarcat, deoarece în general moșierii din fostul județ Sălaj imediat ce au fost expropriați, au asediat cu cereri, motivări etc. organele care conduceau expropriările. Însă din capul locului trebuie să subliniem că aceste acțiuni ale moșierimii au avut în numeroase cazuri un succes temporar, moșierii fiind ajutați de elementele reacționare camuflete în organele de stat. Să nu uităm că acest județ era „județul lui Iuliu Maniu”. Desigur că acest fapt a în-

¹ Dosarul de reformă agrară al comunei Gîlgău.

greuiat mersul reformei agrare, ascuțind foarte mult lupta de clasă, luptă din care la urmă totuși țăranii muncitori conduși de partid vor ieși învingători, cu toate manevrele extrem de variate ale moșierilor de diferite naționalități.

Cercetătorul dosarelor de reformă agrară ale comunelor din fostul județ Sălaj poate găsi destule cazuri, cînd moșierii maghiari, care au colaborat și s-au refugiat cu armatele fasciste, după întoarcere erau ajutați de reacționarii romîni înveterați, pentru a fi scutiți de expropriere. Un asemenea caz tipic este acel al baronilor Wersebe¹ din Sărmășag. Iată cum s-au petrecut faptele. La data de 9 aprilie 1947 cetățenii din Sărmășag au ținut o adunare extraordinară cu următoarea ordine de zi: „... chestiuni de reformă agrară, în legătură cu exproprierea moșiei baronilor Wersebe Gertrude și Wersebe Anton...”². Din procesul-verbal al acestei adunări reies clar împrejurările în care s-au refugiat baroneasa și tatăl ei, baronul Wersebe Anton. Cu privire la aceasta, în adunarea sus-amințită, țăranii din Sărmășag au declarat în unanimitate, următoarele: „... Baroneasa Wersebe Gertrude în toamna anului 1944, în octombrie, înainte de a sosi trupele eliberatoare a fost văzută de populație în mijlocul ofițerilor nemți, plecînd cu mașină nemțească, cu ofițerii fasciști... iar peste două zile baroneasa s-a întors cu un avion german, făcînd un cerc deasupra Sărmășagului, asupra moșiei sale și a aruncat o scrisoare adresată guvernantei sale...”³. În această adunare, populația comunei Sărmășag a declarat de asemenea că și baronul Wersebe Anton s-a refugiat cu trupele fasciste însă din motive lesne de înțeles, cu un vehicul mult mai modest decît fiica sa, fugind cu o birjă hodorogită, minată de vizițiul său, Vince Nicolae. Ajunși la destinație, vizitiul a fost trimis înapoi pe jos⁴.

Situația baronilor Wersebe a fost clarificată prin urmare de adunarea țăranilor din Sărmășag: ei intrau în categoria colaboraționiștilor, fiind, în plus, absenteiști. Avînd în vedere această situație, comitetul local pentru reforma agrară din Sărmășag a expropriat în întregime în primăvara anului 1945 moșia de 204 iugăre a baronilor Wersebe și a împărțit-o țăranilor săraci⁵. După reîntoarcerea sa în vara anului 1945, baronul Wersebe a depus o contestație la comisia județeană de reformă agrară din Zalău. Această contestație a fost discutată la 10 august 1945 de o comisie în care se strecuraseră mai multe elemente reacționare. Comisia a hotărît următoarele: „Admite contestația lui Wersebe II. Anton agricultor, domiciliat în comuna Sărmășag și anulează hotărîrea comitetului local de expropriere din Sărmășag... Scoate de sub expropriere suprafața de 50 ha, respectiv 87 jugăre de pămînt, restituindu-i-le contestatorului. Comitetul local din Sărmășag este îndrumat pentru executarea hotărîrii comisiei...”⁶.

Această hotărîre nesăbuită, luată împotriva țăranilor care expropriaseră pe drept, în întregime, pe acest moșier reacționar, a stîrnit indig-

¹ Dosarul de reformă agrară al comunei Sărmășag.

² Ibidem.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

narea celor împroprietăriți. Cu toate acestea, țăranii au fost nevoiți să restituie temporar 50 ha (87 jugăre) de pământ baronului. Acest pământ baronul Wersebe și l-a putut menține pînă în 1947, datorită sprijinului reacționarilor aflați în comisia județeană de reformă agrară, precum și datorită protecției jandarmilor și a altor persoane ale fostului aparat de stat, care au sărit imediat în ajutorul lui. Acești reacționari au ajutat nu numai pe baronul Wersebe, ci și pe fiica sa, pentru a-și primi moșia. Astfel, legiunea de jandarmi din Sălaj, care aparținea inspectoratului de jandarmi din Oradea, a eliberat baronesei Wersebe Gertru le, o adeverință în care putem citi următoarele: „Se adeverește de noi, comandantul legiunii de jandarmi Sălaj, că domnișoara Wersebe Gertru le Elisabeta, domiciliată în comuna Sărmășag, nu face parte din nici o organizație politică fascistă, hitleristă, legionară sau antidemocratică și nici nu militază în favoarea vreunei asemenea organizații (!). Sus-numita la data de 12 august 1944 a plecat cu pașaport la rude în Cehoslovacia (!) de unde s-a înapoiat la data de 20 aprilie 1946 și domiciliază în prezent în comuna Sărmășag, avînd o atitudine democratică și purtare bună (!). Zalău la 24 august 1946. Com. Leg. Jand. Sălaj, s. căpitan Dimitriu Alexandru”¹.

Fostul președinte al Uniunii populare maghiare din Sărmășag, Márton Mihálesik și încă doi membri de teapa lui, trădători ai intereselor consătenilor lor, au sprijinit și ei pe baroneasă.

Cu toate că elementele reacționare unite au reușit să repună în stăpînire moșiei pe baronul Wersebe, acești țăranii totuși nu s-au lăsat intimidați. Îndrumați de partid, în adunarea extraordinară din 9 aprilie 1947, țăranii din Sărmășag au hotărît să „...nu se conformeze hotărîrii date de comisia de plasă și cea județeană, pînă la sosirea hotărîrii comisiei centrale de reformă agrară din București”². Tot în această adunare, țăranii au mai hotărît ca reprezentanții comisiei locale de reformă agrară „...să aplice legea nr. 187 art. 3 lit. „c” și „d”, în baza cărora s-a expropriat această moșie cu data de 7 iulie 1945 de către comitetul local de reformă agrară”³.

Astfel, cu toate împotrivirile și uneltirile jandarmilor și ale celorlalți reacționari camuflați din vechiul aparat de stat, țăranii din Sărmășag au alungat pentru totdeauna pe baronii Wersebe, împroprietărind pe cei îndreptățiți cu pămîntul pe care truseră din greu în trecut.

Un caz asemănător s-a petrecut și cu ocazia expropriării baronului Jósika János care a încercat și el să-și reia de la țăranii moșia sa din Surduc, cu o suprafață totală de 1192 jugăre și 47 stinjeni pătrați, care fusese expropriată la 28 mai 1945⁴. Acest moșier, care după dictatul de la Viena a fost prefectul județului Sălaj, iar după 23 August 1944 a fugit din țară cu trupele hitlerist-hortyste⁵, anexează în sprijinul contestației sale certificate de „bună purtare”, obținute de la elemente trădătoare din conducerea grupărilor democrate din plasa Surduc. În afară de aceasta, baronul Jósika reușește să obțină de la elemente dușmănoase din prefectura Zalău

¹ Adeverința nr. 5431/1946 din dos. ref. agrară al comunei Sărmășag.

² Dos. de ref. agrară al comunei Sărmășag.

³ Ibidem.

⁴ Dos. de ref. agrară din 1945 al comunei Surduc.

⁵ Ibidem.

certificatul nr. 11005/1945 prin care prefectura s-a pronunțat că „...sîntem de acord să fiți considerat (baronul. — *D.K.*) ca nerefugiat”¹. Este semnificativ, că baronul a fost apărat de avocatul Victor Fărcașiu, moșier român expropriat, fost președinte de plasă al partidului național-țărănesc al lui Iuliu Maniu, deci un „adversar politic” în trecut al baronului Jósika². La nevoie însă exploatatorii poporului s-au dovedit a fi deci prieteni foarte buni, ajutîndu-se reciproc fără deosebire de naționalitate.

Firește că țăranii n-au ținut seama de cererile și certificatele de „bună purtare” ale baronului și au expropriat atît moșia lui din Surduc, cît și pe cea din Tihău. Exproprierea aceasta din urmă reiese din procesul-verbal al adunării țăranilor din Tihău³.

Dar nu numai țăranii din Surduc și Tihău au expropriat pe acest magnat, care și-a putut menține fără mari pierderi o serie de moșii după „reforma agrară” din 1921—1923. Țăranii din Chendrea cu o populație de 832 persoane și cu o suprafață totală de numai 1471 ha pămînt, din care 270 ha erau în proprietatea amintitului baron Jósika János au procedat la fel la expropriere⁴. Ei au motivat exproprierea baronului arătînd că „...reforma agrară din 1922 (data se referă numai la satul lor. — *D.K.*) a fost făcută și aplicată în favoarea moșierilor și nicidecum în folosul celor săraci și umili prin care s-a făcut o mare nedreptate socială...”⁵. Acești țărani care timp de secole n-au avut nici teren de pășune, n-au primit nici cu prilejul reformei agrare trecute, astfel că timp îndelungat au fost nevoiți să transforme „...o bună parte din terenurile destinate agriculturii în pășune, fapt prin care nivelul de viață al populației era simțitor de scăzut...”⁶. Or, cele 270 de hectare ale baronului Jósika din acest sat erau destinate exclusiv pentru pășunatul oilor și porcilor acestuia. Reforma agrară din 1945 a expropriat însă și pe acest aristocrat, care în afară de latifundiile de sute de hectare din comunele Surduc, Tihău, Chechiș, Bălan și Briglez din fostul județ Sălaj, mai avea moșii mari și în comunele Gîrbău și Gliț din fostul județ Someș, precum și în alte părți ale țării⁷.

Un alt exemplu edificator pentru felul cum moșierii expropriați au căutat, cu ajutorul avocaților, să împiedice aplicarea reformei agrare, a fost cazul țăranilor din Asuajul de Jos, împotriva cărora moșierul Pop Romulus a intentat un proces. Țăranii însă nu s-au lăsat; în ziua de 23 septembrie 1946, locuitorii comunelor Bîrsăul de Sus, Bîrsăul de Jos și Asuajul de Sus, întrunindu-se în număr de peste 1500, au demonstrat împotriva provocărilor moșierului Pop Romulus care în trecut a fost ministru în guvernul Maniu. Acest reacționar, sub pretextul unor „distrugerii” (țăranii au tăiat lemne pe pămînturile expropriate), a cerut despăgubiri în valoare de 2 500 000 000 lei de la țărani. La înscenarea procesului intentat împotriva celor 111 țărani, care au primit pămînt de pe moșia lui Pop Romulus din Bîrsăul de Jos, a dat ajutor și avocatul maghiar reacționar

¹ Dos. de ref. agrară al comunei Surduc.

² Ibidem.

³ Dos. de ref. agrară al comunei Tihău.

⁴ Dos. de ref. agrară al comunei Chendrea.

⁵ Dos. de ref. agrară al comunei Chendrea.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem.

Victor Kerekes, care a fost apoi epurat din aparatul de stat pentru activitate antidemocratică¹. După darea sentinței, prin care țărani acuzăți au fost achitați, acest avocat nu a întârziat să amenințe pe judecătorul cauzei, că „...va avea de suferit în urma hotărârii date imediat ce dl. Romulus Pop va ajunge din nou ministru”². Însă țărani din Birsăul de Jos nu s-au lăsat intimidați pentru că ei știau bine că Pop Romulus nu va mai ajunge niciodată ministru.

Manevrele moșierilor expropriați de țărani erau foarte variate. Prin viclesugurile cele mai rafinate, ei căutau să dejoace acțiunile țăranilor și să intre iarăși în posesia pământurilor³.

Moșierii, care nu s-au mai întors din străinătate, erau supuși, conform legii de reformă agrară, exproprierii în absență. Rudele acestor moșieri care aveau legături strînse cu unele persoane reacționare din vechiul aparat administrativ de stat, au reușit totuși, fără prea mari greutăți, să obțină înființări de tutelă primind sarcini de curatori. Astfel, rudele moșierului Weiss Eugen, deportat în anul 1944 și care nu s-a mai întors, au apărut la un moment dat, în calitate de curatori, cerînd forurilor competente să ia îndărăt de la țărani pământurile expropriate. Șeful postului de jandarmi în raportul său a trebuit să constate cu părere de rău că „...cele 50 ha de pământ ce formează proprietatea lui Weiss Eugen din comuna Agrij, comitetele de reformă agrară nu vor să le înapoieze, pe motiv că proprietarul legal al pământului nu s-a înapoiat din deportare...”

Țărani au expropriat latifundiile și în acele cazuri, cînd între timp, proprietarii și-au împărțit formal moșia între rude. Astfel, țărani, din comuna Crasna, au expropriat moșia lui Lengyel Ștefan, cu toate că acesta a reușit să procure „dovezi” scrise, prin care se arăta în mod oficial, că moșia de circa 250 jugăre aparține și rudelor sale, argumentînd că în felul acesta, uneia din aceste rude nu i-ar reveni mai mult de 50—60 jugăre de pământ, ceea ce după lege nu cădea sub expropriere. Pe baza acestor mărturii, membrii familiei Lengyel au cerut să li se restituie pământurile ocupate de țărani. Cererea a fost respinsă.⁴

Țărani nu-au ținut seama de manevrele moșierilor, care cu ajutorul avocaților, notarilor și jandarmilor, au încercat să-și reia pământurile expropriate în lunile februarie-aprilie 1945. Nu se cunoaște nici un caz, cînd țărani din fostul județ Sălaj ar fi înapoiat definitiv pământurile, ce fuseseră împărțite. Astfel, moșierul Sebess Vasile din comuna Panic, împreună cu rudele sale, zadarnic au înaintat cereri și motivări, el totuși nu și-a reprimis pământurile⁵. La fel s-a expropriat, fără nici o ezitare, moșia de 193 jugăre din comuna Treznea, împreună cu toate imobilele aparținătoare moșierului Bay Francisc, care a fost considerat pe deasupra și criminal de război⁶.

Moșierii, pe lingă metodele diversioniste întrebuintate, nu o dată au opus o rezistență înverșunată țăranilor. Astfel, de pildă, după ce țărani din satul Răstolț-Deșert au arat pământurile luate de la moșierul

¹ „Graiul Sălajului”, an. I, nr. 12 din 28 octombrie 1946.

² Dos. de ref. agrară al Comunei Ungurași.

³ Ibidem.

⁴ Cererea lui Lengyel Șt. către comisia de ref. agrară a plășii Crasna. Dos. de ref. agrară al comunei Crasna.

⁵ Dos. de ref. agrară al comunei Panic.

⁶ Dos. de ref. agrară al comunei Treznea.

fascist Nertan Ion, acest criminal de război a început într-o zi să distrugă arăturile¹. Țăranii s-au revoltat în așa măsură în fața acestei îndrăzneli, încît au voit să-l omoare. Numai datorită intervenției președintelui comitetului de reformă agrară din sat, care a reușit să potolească pe țăranii infuriați, luînd măsuri legale, moșierul nu a fost linșat. În memoriul lor, adresat către prefect, țăranii revoltați au cerut pedepsirea aspră a moșierului, arătînd că „... destul am fost maltratați de hordade fasciste, destul am trăit cu inimile îndurerate ... înghițînd nedreptățile și batjocurile cu care am fost tratați pe nedrept. Acum însă, cînd razele aurii ale soarelui liberator strălucesc și peste noi, acum să nu nelăsăm batjocoriți de barbarii de ieri. Măcar acum cînd avem frîna în mînă să nu ne lăsăm batjocoriți”².

Nertan Ion, prin acțiunile sale provocatoare a păgubit și văduve de război, astfel încît acestea și orfanii de război au rămas fără pîine în acel an. Mirșăvia acestui moșier fascist a însemnat o adevărată tragedie pentru acele familii, după cum rezultă și din cererea văduvei de război Vlaicu Viola, adresată prefectului, în care deplînge situația ei și a tovarășelor ei, în felul următor „... soțul meu este dispărut în războiul actual ... făcîndu-și datoria față de patrie ... sînt singură, fără nici un ajutor. Sînt săracă de tot, lipsită de orice mijloace. Nu am nici vite nici unelte agricole, trăind într-o mizerie de nedescris. Pensie, pînă în momentul de față nu primesc. Am cinci copii mici, toți minori. Copilașii mei orfani sînt lipsiți de îmbrăcăminte, de alimente, după cum ușor se poate constata. Prin reforma agrară am primit un teren de 600 stînjeni pătrați ... Iarna și primăvara trecută, după un zbucium destul de încărcat de suferințe, am reușit să angajez un plug, care mi-a arat bucățica de pămînt, urmînd ca apoi, după o ploaie favorabilă, să-l însămîntez ... Zilele trecute însă am observat după o ploaie, că locuitorul Nertan Ion al lui Ignat mi-a semănat arătura în mod abuziv, fără să ia în considerare răutățile ce le-am suferit pînă am reușit să o văd arată ... În vederea acestei nelegiuiri și a motivelor specificate mai sus, vă rog să binevoiți a dispune să mi se facă dreptate”³. Pe anexa cererii, primăria comunei Răstolț-Deșert a certificat în mod oficial că „... cele specificate în cerere corespund întocmai adevărului. Fapta locuitorului Nertan Ion o considerăm o adevărată nelegiuire, atît față de văduva în cauză, cît și față de alți nedreptățiți, peste a căror terenuri a trecut cu plugurile sale fără nici un drept. Propunem deci, în cadrul posibilităților, imediată procedură ca îndreptățirii să intre fără șovăire în posesia locurilor care sînt dreptul lor, iar nelegiuitul să tragă consecințele”⁴.

În unele comune, reacțiunea a reușit să atîte neînțelegerile dintre săteni, ceea ce a dus la tărăgănarea reformei. Astfel, în 1945, s-a ivit o neînțelegere între comunele Păușa și Vașcapău de pe urma împărțirii nejuste a unei moșii expropriate, care se afla pe teritoriul ambelor hotare. Divergența a fost pricinuită de Comisia de reformă agrară a comunei Vașcapău, care era formată în majoritate din chiaburi. Această comisie a nedreptățit pe țăranii din comuna Păușa care s-au adresat prefectului printr-un memoriu, cerînd să li se facă dreptate. În acest memoriu ei arată

¹ Dos. de ref. agrară al comunei Răstolț-Deșert.

² Ibidem.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

că „...între noi și comuna Vașcapău nu s-a putut nici în prezent (1946.—*D.K.*) împăca divergența ... Dl. notar părtințește numai pe cei din Vașcapău, căutînd să ne tot nedreptățească pe toate căile și ne învrăjbește cu locuitorii din Vașcapău, deci vă rugăm d-le prefect să ne citați la Zalán și să ne descurcați cu toate chestiunile care sînt între noi”¹.

Chiaburii din Vașcapău deci nu s-au mulțumit cu acapararea pămînturilor moșierești din satul lor, în urma căruia „... au rămas oamenii cei mai săraci fără pămînt, deoarece au intrat pe pămînturi tocmai aceia care nu au drepturi ...”². Mulți dintre chiaburi rîvneau și la pămînturile țăranilor din comuna vecină.

Neînțelegerea dintre cele două sate n-a fost lămurită nici după desființarea Comitetului de reformă agrară constituit din chiaburi (8 martie 1947)³, deoarece notarul a reușit să mențină mai departe vrajba între săteni. La 25 martie 1947 țărani din Păușa sînt nevoiți să protesteze iarăși. În acest protest, de data aceasta, adresat Comisiei județene de îndrumare a reformei agrare din Sălaj, ei descriu felul în care a decurs „împăciuirea” sătenilor. Ei arată că din ordinul prefectului, în ziua de 25 martie 1947, delegații țăranilor din Păușa și Vașcapău, s-au adunat la primăria din Vașcapău, ca în prezența Comisiei de plasă pentru reforma agrară și în prezența unor delegați ai prefecturii județene, să se împace. Însă țărani care au fost invitați la această adunare pentru orele 7 dimineața, au fost nevoiți să aștepte pînă la orele 13, fiindcă abia atunci au sosit „domnii din Zalán”, fără de care nu se putea proceda la împăcare. Spre indignarea țăranilor, acești domni după sosire, „... mai întîi au luat masa și numai pe urmă după masă au început să ne sfătuiască să ne împăcăm, conform legii ...”⁴. Această împăcare însă nu a reușit din cauza faptului că „... foarte mulți oameni introduși în ședință care nu erau interesați au făcut gălăgie și nu ne-au lăsat în pace. Astfel, Pop Petru, agentul agricol din Vașcapău, a pus mîna pe Cucuian Teodor (președintele Comisiei de reformă agrară din Păușa) și l-a apucat de gură vrînd să-l încaiere. Toți i-au strigat în gura mare : „Pune-ți mîna pe el”, iar noi am vrut să plecăm ... iar toate acestea ne-a făcut dl. notar care a strigat tot felul de minciuni neîntemeiate ...”⁵.

Faptele petrecute în legătură cu reforma agrară din comuna Păușa și Vașcapău, arată că exproprierea moșierilor nu a mers fără greutate în toate locurile. În cazul de mai sus, nu numai chiaburii și funcționarii din Vașcapău erau interesați în aminarea exproprierii sau porniți pe nedreptăți. Din declarația scrisă a țăranului Cucuian Teodor, care se găsește în dosarul de reformă agrară al comunei Păușa, reiese că însuși prefectul județului Sălaj a pus „bețe în roate”, fiindcă moșia în cauză era a nepotului său⁶. Ba mai mult, acest prefect a ajutat pe nepotul său și cu jandarmi⁷. În asemenea împrejurări, președintele Comitetului reformei agrare se adresează direct Ministerului Domeniilor și Agriculturii, descriind situația în felul următor : „... Văzînd că noi, comitetul de reformă agrară (din Păușa),

¹ Dos. de ref. agrară al comunei Păușa.

² Ibidem.

³ Dos. de ref. agrară al comunei Răstoli-Deșert.

⁴ Dos. de ref. agrară al comunei Păușa.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem.

nu putem face nimic... vă rugăm să dați ordin prefectului și jandarmilor din Ungurași, să intervină a ne ajuta să punem la punct pe toți cei vinovați în numele celor 85 de îndreptățiți ...”¹. În cele din urmă țăranii din Păușa au obținut dreptate.

În încheiere, relevăm și un caz cu totul neobișnuit. Este vorba de hotărîrea țăranilor din comuna Someș-Odorhei de a expropria în comun fundația Al. Sterca-Șuluțiu care cuprindea în majoritate livezi și vii întinse. Ținînd seama că livezile de pomi și de vie nu puteau fi expropriate în mod individual, în urma dispozițiilor privitoare la reforma agrară, țăranii le-au expropriat în „colectiv”. Astfel, țăranii din acest sat, la 24 iunie 1946, au hotărît în unanimitate cu privire la fundația Sterca-Șuluțiu exproprierea în obște a livezilor și locurilor de pomi în favoarea celor îndreptățiți în următoarele două condiții: membrii îndreptățiți ai obștei sînt obligați a respecta dispozițiunile legii în vigoare în privința amenajării, curățirii la timp și a altor lucrări în legătură cu aceste terenuri. În caz contrar, membrii obștei vor fi pedepsiți conform legii în vigoare în privința acestor terenuri și ca atare, comitetul de reformă agrară este îndreptățit a cere imediat pedepsirea sau în caz grav excluderea respectivului din obște ...”².

Această hotărîre semnificativă a țăranilor din Someș-Odorhei a fost dezbătută și aprobată de comisia de plasă pentru reforma agrară din Jibou, care spre a veni în ajutorul țăranilor, a mai hotărît că „... domnul administrator Lupșa Ștefan să părăsească localul fundației Sterca-Șuluțiu în timp de 15 zile, întrucît a fost un om tulburător al comunei și al populației. Dl. Lupșa Ștefan poate rămîne ca locuitor în altă parte a comunei Someș-Odorhei, mutîndu-și locuința în altă parte ...”³.

Concomitent cu lupta deosebit de ascutită a țăranimii muncitoare din fostul județ Sălaj, împotriva moșierilor și susținătorilor acestora, țăranimea muncitoare a dus și o altă luptă tot atît de grea în acele condiții: lupta pentru desăvîșirea muncilor agricole.

În primăvara anului 1945 țăranii, la un moment dat, au început să resimtă lipsa uneltelor agricole. Faptul acesta amenința serios bunul mers al muncilor de primăvară, ceea ce ar fi putut avea repercusiuni grave asupra întregii economii a acestui județ. Muncitorii din fostul județ Sălaj, îndrumați de Partidul Comunist Român, au văzut clar pericolul care amenința agricultura și au întreprins de îndată o campanie însuflețită pentru a veni în ajutorul țăranilor muncitori nou împroprietăriți. Zeci de echipe muncitorești s-au deplasat la sate, dînd un ajutor prețios la muncile de însămînțări în primăvara anului 1945. Ajutorul muncitorilor a venit la timpul potrivit, scotînd țăranimea muncitoare dintr-o situație grea și avînd o înfrîurire bună asupra campaniei agricole de primăvară, din anul 1945 în fostul județ Sălaj ca și din toată țara. În acest efort, scria ziarul Partidului „Igazság” — *plugarul a avut alături de el aproape în fiecare comună muncitori din fabrici care l-au ajutat*⁴. Cu ocazia depla-

¹ Dos. de ref. agrară al comunei Păușa.

² Dos. de reformă agrară al comunei Someș-Odorhei.

³ Ibidem.

⁴ „Igazság”, 10 iunie, 1945.

sărilor la sate în anii 1945—1947, echipele muncitorești n-au mers cu mîna goală. La sfîrșitul anului 1946, muncitorii au dăruit țăranilor sălăjeni 27 pluguri, 450 sape, 19 379 kg cuie, 600 coase și 15 000 alte unelte agricole și au înființat 8 centre de mașini în comuna Valea lui Mihai, Carei, Tășnad, Acîși, Șimleul Silvaniei, Someș-Odorhei, Cehul Silvaniei și Zalău¹. Ajutorul gratuit al muncitorilor a fost primit cu mare bucurie de țărani. În schimb nu s-au bucurat de loc exploatareii satelor. „...Chiaburii bunăoară — scria „Graiul Sălajului” — spumegă de furie că țăranimii sărace i s-au acordat avantaje din partea regimului democrat. S-au supărat foc chiaburii că țăranimea muncitoare a fost împrăștiată și că greutățile ivite în urma războiului sprijinit de stăpînii chiaburimii, de „partidele istorice”, nu au fost puse numai pe spinarea țăranimii muncitoare ... Aceste lipitori voiau să scoată de pe pămînturi plugarii împrăștiți și pentru a-și putea ajunge scopul merg mină în mină cu moșierii expropriați. Chiaburii folosindu-se de situația grea ce s-a creat în urma războiului și în urma celor doi ani de secetă, au căutat prin toate mijloacele, îndeosebi prin înfometarea celor săraci, să acapareze avutul acestora. S-au strecurat în organizațiile democratice, ca de acolo să frîneze și să submineze lupta țăranimii pentru o viață mai bună. . . Dar se înșală amar, pentru că țăranimea muncitoare este hotărîtă să lupte și mai dirz pentru menținerea și lărgirea drepturilor cîștigate”². Fără ajutorul și îndrumarea echipelor de muncitori care au mers la sate și au format comitetele de reformă agrară, iar apoi au dat un ajutor prețios la înșămînțări, țăranimea nu ar fi putut reuși să-și învingă asupritorii săi de veacuri. Istoria mișcării țăărănești dovedește pe deplin că luptele țăranilor pentru pămînt au fost pînă la urmă înfrînte de clasele stăpînitoare. Numai clasa muncitoare în frunte cu Partidul Comunist a reușit să conducă lupta țăranilor la izbîndă.

Între reforma agrară burghezo-moșierească de după primul război mondial și cea din 1945 este o mare deosebire și în ceea ce privește durata înfăptuirii sale. Reforma agrară din 1921—1923, de fapt, n-a fost terminată nici pînă la izbucnirea celui de-al doilea război mondial, din cauza miilor de revizuri și procese în urma cărora moșierii și-au recăpătat, de cele mai multe ori, o bună parte a latifundiilor expropriate. În schimb, reforma agrară din 1945, cu toate că s-a efectuat în condiții economice mult mai grele, a fost terminată în cea mai mare parte încă în anul 1945.

Faptul că o parte a moșiilor nu au fost expropriate imediat, sau că s-au produs tărăgănări și ilegalități chiar pînă în 1947, se datorește exclusiv acelor rămășițe ale reacțiunii care mai erau în aparatul de stat.

Acestei situații i s-a pus capăt prin alungarea ultimelor resturi ale partidelor burghezo-moșierești din guvern, precum și prin proclamarea Republicii Populare Romîne, la sfîrșitul anului 1947. După această dată, însuși parlamentul a decretat legi severe care au pus capăt o dată pentru totdeauna manevrelor moșierești. Astfel, la 6 mai 1948, serviciul agricol al județului Sălaj, transmite tuturor comunelor circulara nr. 3066, anexînd în copie ordinul Ministerului Agriculturii și Domeniilor, nr. 612 044 din 1948, în care se arată : „Am constatat în ultimul timp că în unele comune se fac încercări de revizuire a lucrărilor de reformă agrară, atît cu privire

¹ „Graiul Sălajului”, an. I, nr. 17 din 14 noiembrie 1946. Aceste localități erau totodată și centre de plasă. — D.K.

² „Graiul Sălajului”, an. II din iunie 1945.

la exproprieri, cât și mai ales la împrăștierea. Guvernul consideră lucrările de reformă agrară, definitive ... Tabelele de împrăștiere, întocmite de către comitetele locale care au fost verificate și definitive de către comisiile de plasă la fața locului sînt și rămîn definitive. Nu se admite în nici un caz revizuirea acestor tabele de împrăștiere ... Organele subalterne — continuă ordinul — sînt obligate să vegheze și să informeze ministerul de orice abateri constatate," iar pentru acei care nesocotesc hotărârile de expropriere rămase definitive și încalcă terenul atribuit la împrăștierea îndreptățiților, să se ceară imediat prefecturii și partidului, în conformitate cu decretul ministerial nr. 1113/1947 arestarea lor"¹.

Aceste măsuri legale au curmat toate mașinațiile moșierimii și au făcut ca reforma agrară să fie definitivată.

Cazurile de mai sus oglindesc numai parțial felul în care s-a desfășurat lupta țărănimii pentru pămînt, în condițiile unei ascutite lupte de clasă. Prin manevrele lor, moșierii n-au reușit să reia pămînturile de la țărani o dată expropriate. Ca rezultat al luptei țărănimii pentru pămînt, în fostul județ Sălaj, pînă la mijlocul anului 1946 s-au expropriat în total 616 moși, împrăștiindu-se un număr de 25 000 țărani, dintre care 15 000 romîni iar restul de alte naționalități². În acest județ, suprafața pămînturilor expropriate întrecea 30 000 jugăre.³ Situația definitivă a reformei agrare din 1945 în fostul județ, Sălaj la data de 8 ianuarie 1947, era următoarea ⁴:

Numărul proprietarilor expropriați	Suprafața expropriată în ha	Suprafața distribuită în ha improprietărilor	Rezerve de stat disponibile necultivabile	Nr. îndreptățiților	Nr. improprietărilor
669	58 565	43 159	15 406	36 932	27 122

Ca urmare a reformei agrare, structura socială a satelor s-a schimbat, pătura țărănimii mijlocașe a devenit mai puternică. Nivelul de trai al țărănimii muncitoare care a fost împrăștiată cu pămînturile moșierești a crescut; în plasele din fostul județ Sălaj unde exproprierea pămînturilor moșierești a fost terminată s-a și trecut imediat la împărțirea între țărani a titlurilor de proprietate. Astfel la 29 septembrie 1946, țăranii din plasa Supurul de Jos s-au adunat la reședința ei, sărbătorind cu mare alai acest mare eveniment din viața lor plină de trudă. Întreaga populație din această plasă — scria „Graiul Sălajului” cu acest prilej — a îmbrăcat azi haina de sărbătoare ... Moșiile au fost împărțite miilor de familii fără pămînt sau cu pămînt puțin, ridicîndu-se numeroase gospodării mici înfloritoare. În plasa Supurul de Jo, prin această reformă s-au expropriat în total 4 966 jugăre și 378 stînjani pătrați. Au fost împrăștiți 2 605 de plugari, dintre care 1 082 fără pămînt și 1 523 cu pămînt puțin.

Reforma agrară a lichidat și în fostul județ Sălaj moșierimea ca clasă. Acest fapt a slăbit în același timp pe capitaliști, care au pierdut în moșieri un aliat principal. În decursul reformei agrare, țăranii romîni și maghiari

¹ Dos. de reformă agrară al Ocolului agricol Tășnad.

² „Graiul Sălajului”, an. I, nr. 4 din 25 august 1946.

³ Ibidem, din 14 noiembrie 1946.

⁴ Comunicări statistice, 15 martie 1947, p. 10, editată de Institutul central de statistică, nr. 17.

au luptat împreună împotriva moșierilor care-i asupreau deopotrivă. Prin împărțirea în spirit frățesc a pământurilor expropriate, s-a creat fundamentul prieteniei și frăției dintre poporul român și minoritatea maghiară.

Realizarea reformei agrare a dovedit că numai Partidul Comunist a luptat într-adevăr pentru improprietărirea țăranilor muncitori; partidele „istorice” s-au compromis cu acest prilej din nou, pierzându-și influența pe care o mai aveau asupra țăranimii. Realizarea reformei agrare a fost o lovitură crâncenă pentru reacțiunea romîno-maghiară. Acest fapt a contribuit la lupta poporului nostru pentru înfăptuirea reformelor democratice, pentru construirea socialismului.

Reforma agrară nu a fost decît un prim pas în eliberarea țăranimii din țara noastră, exploatată veacuri de-a rîndul. Dar nici un fel de reformă, chiar cea mai democratică, nu poate lichida definitiv exploatarea și mizeria de la sate, pentru că ea nu distruge izvorul lor: proprietatea privată asupra pământului și asupra uneltelor de producție.

Regimul de democrație populară din țara noastră a deschis însă o cale nouă țăranimii muncitoare: calea trecerii treptate de la gospodăria individuală la sistemul socialist al marii gospodării colective prin unirea liber consimțită a țăranilor, singura cale ce poate aduce adevărata bună stare a întregii țăranimi muncitoare alături de clasa muncitoare din patria noastră.

ПРОВЕДЕНИЕ АГРАРНОЙ РЕФОРМЫ 1945 ГОДА В БЫВШЕМ УЕЗДЕ СЭЛАЖ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

После освобождения советско-румынскими войсками территории бывшего уезда Сэлаж местное трудовое крестьянство получило возможность осуществить свою вековую мечту: ликвидировать помещичью эксплуатацию.

В своей борьбе за аграрную реформу трудовое крестьянство в бывшем уезде Сэлаж, как и во всей Румынии, нашло решительную поддержку со стороны рабочего класса и его авангарда, Румынской коммунистической партии, под руководством которой оно сломало ожесточенное сопротивление реакционных сил.

В отличие от остальной части страны, где аграрная реформа была произведена, главным образом, снизу, революционным путем, несмотря на сопротивление центральной власти, на территории бывшего уезда Сэлаж и вообще во всей северной Трансильвании, вследствие создания в конце 1944 года демократического правления, аграрная реформа была осуществлена с согласия и при поддержке местных органов государственной власти.

Благодаря этническому составу населения этого уезда, борьба за аграрную реформу тесно сплелась с антифашистской борьбой за ликвидацию последствий расизма и шовинизма всех родов. При проведении аграрной реформы были подвергнуты экспроприации помещики и коллаборационисты вне зависимости от их национальности; земельными участками, конфискованными у последних, были также наделены самые бедные крестьяне без национальной дискриминации. Интернационалистический харак-

ктер аграрной реформы способствовал братскому содружеству между широкими массами румын и национальных меньшинств. Следовательно, аграрная реформа прошла под знаменем классовой борьбы и интернационализма трудящихся, объединившихся против реакции.

Посмотря на все маневры и провокации реакционных сил, неоднократно пытавшихся путем диверсионных актов нарушить единство действий трудящихся масс, благодаря поддержке демократического режима, установленного 6 марта 1945 года, проведение аграрной реформы закончилось менее чем в 3 года. В результате этой реформы в бывшем уезде Сăлаж было экспроприировано всего 616 поместий и наделено землей 25 000 крестьян.

LA RÉFORME AGRAIRE DE 1945 DANS L'ANCIEN DÉPARTEMENT DE SĂLAJ

(RÉSUMÉ)

Après la libération du territoire de l'ancien département de Sălaş par les armées soviéto-roumaines, la paysannerie laborieuse de la région put réaliser son rêve séculaire : abolir l'exploitation des grands propriétaires fonciers.

Tout comme dans le reste du pays, la paysannerie laborieuse de l'ancien département de Sălaş bénéficia, dans la lutte pour la réforme agraire, de l'appui décisif de la classe ouvrière et de son avant-garde, le Parti Communiste Roumain, sous la direction duquel elle écrasa la résistance acharnée des forces de la réaction.

A la différence de ce qui se passa dans le reste du pays, où la réalisation révolutionnaire de la réforme agraire se fit surtout de bas en haut, en opposition aux autorités centrales, dans l'ancien département de Sălaş, comme dans toute la Transylvanie du Nord en général, la réforme agraire fut, grâce à l'administration démocratique installée dès la fin de 1944, réalisée avec l'assentiment et l'appui des autorités locales.

Grâce à la structure ethnique de la population de ce département, la lutte pour la réforme agraire a été étroitement liée à la lutte antifasciste de liquidation des suites du racisme et du chauvinisme, sous tous leurs aspects. Dans le cadre de la réforme agraire, grands propriétaires et collaborationnistes furent expropriés sans distinction de nationalité, et les lots confisqués furent attribués aux paysans les plus pauvres, également sans discrimination de nationalité. Ce caractère internationaliste de la réforme agraire a contribué à faire fraterniser les masses ouvrières roumaines et celles des minorités nationales. Bref, la réforme agraire s'est faite sous le signe de la lutte de classe et de l'internationalisme des travailleurs, fraternellement unis dans la lutte contre la réaction.

Malgré les manœuvres et les provocations des forces réactionnaires qui, par des actes de diversion, ont à maintes reprises tenté de rompre l'unité d'action des masses ouvrières, grâce à l'appui du régime démocratique instauré le 6 mars 1945, la réforme agraire était achevée moins de trois ans après les premières actions entreprises pour sa réalisation. A la suite de la réforme agraire dans l'ancien département de Sălaş, 616 grandes propriétés ont été expropriées et attribuées à 25 000 paysans.

ISTORICUL ASOCIAȚIILOR MUNCITOREȘTI
DIN TRANSILVANIA ÎNTRE ANII 1868 ȘI 1872
INFLUENȚA INTERNAȚIONALEI I
ASUPRA MIȘCĂRII MUNCITOREȘTI DIN TRANSILVANIA *

DE

A. EGYED (Cluj)

Revoluția din 1848—1849 din Transilvania a constituit o etapă deosebit de importantă în lupta pentru lichidarea vechilor relații de producție feudale. Prin desființarea iobăgiei, ea a dus la lichidarea caracterului dominant al vechilor relații de producție feudale.

În perioada care urmează după revoluția din 1848—1849, industria din Transilvania cunoaște o dezvoltare mult mai intensă, în comparație cu perioadele anterioare. Acest avânt industrial creează baza materială pentru dezvoltarea mișcării muncitorești din Transilvania, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Dezvoltarea economică și politică a Transilvaniei, de după 1848, cunoaște două perioade distincte, cu trăsăturile lor caracteristice : perioada absolutismului austriac, cuprinsă între anii 1849 și 1867, și perioada dualismului, după 1867.

În prima perioadă, specificul dezvoltării industriale a Transilvaniei constă în promovarea cu precădere a industriei extractive și a celei prelucrătoare, legată de aceasta. Un progres industrial a avut loc și în industria prelucrătoare a materiilor prime provenite din agricultură. Dezvoltarea cu înfietate a industriei extractive și a celei prelucrătoare, în Transilvania, în timpul absolutismului, se explică prin faptul că ea a avut loc sub acțiunile directe ale burgheziei austriece și ale statului austriac și, prin urmare, nu era în contradicție cu interesele capitalului austriac, întrucât Austria avea nevoie de minereurile transilvănene. Acest fapt reiese, de altfel, și din cuvintele locuitorului regal, Garinger, care a insistat pentru construirea căilor ferate dintre Cegléd-Seghedin-Timișoara-Arad, prin care

* Textul de față reprezintă un capitol dintr-o lucrare pregătită pentru tipar, intitulată *Mișcarea muncitorească din Transilvania între anii 1849 și 1890*.

„... se poate apropia Transilvania, ținutul regal cel mai îndepărtat de inima imperiului”¹.

Societățile austriece desfășoară o intensă activitate de acaparare a regiunilor bogate în minereuri din Transilvania. Specificul dezvoltării industriei Transilvaniei în această perioadă se explică și prin cauze interne, printre care era, în primul rând, lipsa de capital.

Perioada absolutismului austriac (1840—1867) nu prezintă însă pe întreaga sa durată același tablou. După 1860 se simte slăbirea acțiunii absolutismului în toate domeniile vieții, și după acest an se poate vorbi cu siguranță de începutul crizei absolutismului. Și în dezvoltarea economică a Transilvaniei în ultima parte a acestei perioade are loc o oarecare schimbare. Burghesia austriacă nu desfășoară aceeași activitate ca înainte de anul 1860, fiind preocupată de înlăturarea efectelor crizei care încep să se manifeste în Austria. Ca urmare, dezvoltarea capitalismului în industria din Transilvania a luat un ritm mai viou, elementele autohtone putând manifesta o mai mare inițiativă în înființarea de fabrici noi și lărgirea celor existente. Absolutismul rămâne totuși și mai departe o piedică în calea progresului.

Prin încheierea pactului dualist (1867) între clasele dominante austriece și maghiare, pact încheiat pentru menținerea dominației asupra naționalităților asuprite, se produce o schimbare. Deși acest pact a însemnat de fapt părăsirea programului revoluției din 1848—1849, el a dus totuși la o micșorare a dependenței economice și politice a Ungariei față de Austria.

În noile condiții, burghesia autohtonă are mai multe posibilități de a acționa în direcția investirii de capital în întreprinderi industriale, din cauză că numărul băncilor cu un capital mai însemnat a crescut considerabil. Astfel, între 1867 și 1890 au fost înființate în Transilvania circa 60 de bănci și alte instituții de credit². Acest fapt a contribuit — pe lângă o serie de alte cauze — la dezvoltarea mai largă a industriei Transilvaniei în deceniile 7 și 8 ale secolului trecut.

Pactul dualist nu a înlăturat însă pe deplin obstacolele din calea dezvoltării industriale. Dintre aceste obstacole trebuie să amintim, în primul rând, faptul că „împăciuirea” din 1867 a menținut și mai departe rămășițele feudale.

În perioada de după 1848—1849, industria grea s-a dezvoltat, mai ales în Banat, în regiunile bogate în cărbune și fier acaparate de către societățile austriece. Capitaliștii austriecei s-au îndreptat cu prisosință către „cel mai îndepărtat ținut regal” datorită, în mare măsură, faptului că în Transilvania — cu o industrie înapoiată — forța de muncă, mai ales forța de muncă necalificată, era incomparabil mai ieftină decât în Austria. Folosind avantajele ce le oferea această situație, Societatea căilor ferate austriece (STEG), Societatea Haber-Chotek-Fürstenberg și grupul „Fraților Guttman” pun mîna pe principalele resurse naturale ale Transilvaniei.

¹ Berzeviczy Albert, *Az abszolulizmus kora Magyarországon* (Epoca absolutismului în Ungaria), Budapesta, 1922, p. 271.

² Thirring Gusztáv, *A magyar városok statisztikai évkönyve* (Anuarul statistic al orașelor din Ungaria), vol. II, Budapesta, 1912, p. 192—196.

Pe teritoriul în care acționa capitalul austriac are loc o rapidă creștere a numărului muncitorilor. Astfel, între anii 1854 și 1890, în uzinele, minele și pădurile STEG-ului, numărul muncitorilor sporește de la 300 pînă la 14 000¹, iar în uzinele și minele societății din Brașov în 1880 erau angajați 2327 de muncitori. Deci numai în întreprinderile acestor două societăți austriece au fost concentrați 16 327 de muncitori, o cifră considerabilă pentru acel timp.

Industria s-a dezvoltat nu numai pe teritoriile stăpînite de STEG și de Societatea din Brașov, ci și în restul Transilvaniei, ritmul acestei dezvoltări fiind accelerat mai ales după 1867. Progresul industriei, comerțului și transportului are drept consecință creșterea orașelor, în care muncitorii formează o parte tot mai însemnată a populației. Orașele, cum sînt Timișoara, Brașov, Arad etc., începuseră să se transforme în centre industriale moderne, devenind tot mai mult principalele centre de luptă ale proletariatului. Statistica din 1870 oglindește compoziția acestor orașe³.

Localitatea	Numărul total al populației	Numărul muncitorilor	% muncitori față de totalul populației
Timișoara	32 223	7 892	24,49
Brașov	27 762	3 819	13,75
Sibiu	18 988	2 300	12,11
Arad	32 725	3 595	11,00
Oradea	28 698	3 086	11,00
Cluj	26 384	2 685	10,17

În ceea ce privește numărul total al muncitorilor din industrie, comerț și transporturi în Transilvania (Ardealul istoric, Banatul, Crișana, Mara-mureș), statistica din 1870 ne indică cifra considerabilă de circa 70 000⁴. Statistica amintită nu ne arată cîți muncitori erau în industria mică și cîți în industria mare. Neîndoielnic este însă faptul că în industria mică numărul muncitorilor depășea cu mult pe acel al muncitorilor angajați în industria mare. În totalul de 70 000 nu sînt cuprinși muncitorii minieri; ei ocupă un loc separat în statistica din 1870, care ne indică pentru această categorie de muncitori cifra de 24 530⁵, din care circa 800 femei și 3821 copii⁶.

Datele prezentate mai sus ne permit să constatăm gradul de dezvoltare a centrelor industriale din Transilvania. Astfel, putem observa că avîntul industrial din acest timp a cuprins, în special, bazinul de fier și cărbune

¹ *A szabadalmazott osztrák-Magyar államvasutlársaság délmagyarországi uradalmának leírása* (Descrierea domeniului Societății de stat a căilor ferate austro-ungare), Budapesta, 1891, p. 1.

² Sándor Vilmoș, *Nagyipari fejlődés Magyarországon* (Dezvoltarea marii industrii în Ungaria), Budapesta, 1891, p. 1.

³ *A magyar korona országainak az 1870 év elején végrehajtott népszámlálás eredményei* (Rezultatele recensămîntului țărilor aparținătoare coroanei maghiare, executat la începutul anului 1870), Budapesta, 1875, p. 160–317. Vezi și Dr. Thirring Gusztáv, *op. cit.*, p. 64–76.

⁴ *Magyar statisztikai évkönyv* (Anuarul statistic maghiar), Buda, 1872, p. 161–181. Numărul muncitorilor din industrie era de circa 60 000. Din statistică am lăsat la o parte rubrica de muncitori „nu direct productivi”.

⁵ *Ibidem*, I, Buda, 1872, p. 166 și 151.

⁶ *Ibidem*.

din Banat. Timișoara este unul din orașele cu cel mai mare număr de muncitori, aceștia reprezentind aproape 25 % din totalul populației. Urmează apoi Brașovul, din a cărui populație 13,75 % sînt muncitori. Sibiuul cu 12 %, Aradul și Oradea cu 11 % și Clujul cu peste 10 % muncitori.

Dezvoltarea industrială din deceniile 6 și 7 ale secolului trecut a dus la creșterea rapidă a numărului muncitorilor din Transilvania.

„O dată cu dezvoltarea industriei — cum scrie *Manifestul Partidului Comunist* — proletariatul nu crește numai ca număr : el este concentrat în mase tot mai mari, forța lui crește, și el simte tot mai mult acest lucru . . . Muncitorii încep prin a forma coaliții împotriva burghezilor”¹. Acest proces de coalizare împotriva burgheziei începe în Transilvania în ultimii doi ani ai deceniului 7 din secolul trecut.

Unele forme de organizare nu erau cu totul necunoscute muncitorilor din Transilvania nici înainte de această dată. Încă din primul deceniu din cea de-a doua jumătate a secolului trecut, muncitorimea din Transilvania a început să caute să se încadreze în anumite forme organizatorice. Dintre acestea amintim Asociația de ajutor de boală și călătorie a muncitorilor tipografi din Timișoara, înființată în 1851, precum și asociațiile similare din Brașov, Reșița și Cluj. Aceste prime organizații aveau însă un singur scop : ajutorarea reciprocă, și ele stăteau sub influența ideologiei burgheziei liberale. Deși nu erau organizații muncitorești independente, ele constituie primii pași spre organizarea muncitorimii.

În lupta sa pentru înființarea organizațiilor politice independente de burghezie, muncitorimea din Transilvania a primit un ajutor prețios din partea Internațională I. Internaționala I, prin intermediul secțiilor sale, prin delegații și presă, a marcat linia justă a organizării muncitorimii, fapt care a stimulat dezvoltarea mișcării muncitorești socialiste din toate țările. Datorită acestui ajutor, în mare măsură, se explică faptul că în centrele în care a fost concentrat un număr considerabil de muncitori industriali, au luat ființă organizații muncitorești independente, organizații care marchează începuturile mișcării muncitorești socialiste din Transilvania. Dar, în același timp, în unele locuri, din cauza slabei pregătiri a muncitorimii, în lupta ce s-a desfășurat în jurul problemei organizării între ea și burghezia liberală, aceasta din urmă și-a menținut influența asupra orientării ideologice a organizațiilor locale.

Ideologia socialistă a pătruns în mișcarea muncitorească din Transilvania în cele mai multe cazuri prin intermediul Vienei și Budapestei din Germania. Organizațiile muncitorești din Austria și Ungaria au exercitat o influență considerabilă asupra muncitorimii din Transilvania care la rîndul ei era sub influența hotărîtoare a Partidului social-democrat.

Partidul muncitoresc social-democrat din Germania a luat ființă în anul 1869 și a unit în cadrul său muncitorimea care stătea sub influența ideologică a lui Marx și Engels. Constituirea partidului muncitoresc social-democrat din Germania și afilierea la el a asociațiilor muncitorești din Austria a însemnat o victorie a marxistilor față de lassallieni, dar nu a

¹ K. Marx-F. Engels, *Opere alese*. București, E.S.P.L.P., vol. I, ed. a II-a, 1955, p. 19—20.

marcat nicidecum o rupere totală de ideologia lassalliană. Așa încît, răspîndind influența Internaționalei I, acest partid și aceste organizații au răspîndit, o dată cu marxismul, și unele teze lassalliene¹.

În acest timp, la Budapesta existau două curenți în sînul muncitorimii. Pe de o parte, era curențul aflat sub influența burgheziei liberale, care trasase un singur scop pentru organizații: autoajutorarea pe principiile elaborate de Franz Hermann Schultze-Delitzsch; pe de altă parte, numărul muncitorilor care pășiseră pe drumul organizării, cu scopul de a promova interesele materiale și culturale ale muncitorimii, luptînd totodată și pentru cucerirea unor drepturi politice, era în continuă creștere. Ideile lui Lassalle au constituit ideologia de bază a acestui de-al doilea curent. Trebuie arătat că datorită influenței Internaționalei I, unele dogme reacționare ale acestuia au fost înlăturate. Se știe că Lassalle la început a avut un oarecare rol pozitiv în istoria mișcării muncitorești germane. Lenin scria în cartea sa *Ce-i de făcut?*: „Amintiți-vă exemplul Germaniei. În ce constă meritul istoric al lui Lassalle față de mișcarea muncitorească din Germania? În faptul că a abătut această mișcare de pe calea trade-unionismului și a cooperativismului progresist, pe care ea se îndruma spontan (cu participarea binevoitoare a lui Schultze-Delitzsch și a celor de o seamă cu el)”². Acesta e singurul merit pe care îl are curentul lassallian și în mișcarea muncitorească din Transilvania. Ulterior, ideile lui Lassalle au influențat însă cu totul negativ mișcarea muncitorească. Sub influența celor două curenți, la Budapesta au luat ființă două asociații potrivnice: Asociația muncitorească din Pest-Buda, care a fost organizată de adepții lui Schultze-Delitzsch, și Asociația generală a muncitorilor, care a fost creată de adepții lui Lassalle.

Muncitorii din Transilvania au putut folosi și au folosit experiența mișcării muncitorești din Apus și astfel fără o mișcare muncitorească spontană, de lungă durată, cum a fost în Apus, muncitorimea din Transilvania pășește relativ timpuriu pe arena luptei pentru organizare independentă.

ASOCIAȚIA GENERALĂ A MUNCITORILOR DIN TRANSILVANIA

Timișoara și împrejurimile ei au devenit, în a doua jumătate a secolului trecut, un important centru industrial și muncitoresc.

În jurul anului 1868, muncitorimea mai înaintată din acest oraș a luat inițiativa creării unei organizații independente a muncitorilor. La 11 octombrie 1868, într-o adunare muncitorească din Timișoara, a luat ființă Asociația generală a muncitorilor din Timișoara. La această adunare a fost adoptat și statutul asociației, care era similar cu cel al asociației muncitorești din Budapesta³. Muncitorii din Timișoara au înființat deci o asociație asemănătoare Asociației generale a muncitorilor din Budapesta, despre care se știe că era creată pe baza ideilor lui Lassalle. Adunarea muncitorească din Timișoara a mai luat hotărîrea că membrii acestei

¹ Nemes Dezső, *Az általános Munkássegylet története* (Istoricul Asociației generale a muncitorilor), Budapesta, 1952, p. 31.

² V. I. Lenin, *Opere*, vol. V, E.P.L.P., 1953, p. 370.

³ *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai*, (Documente alese ale mișcării muncitorești din Ungaria), vol. I, p. 74-75 (prescurtat în continuare : M.M.T.V.D.)

asociații se vor întruni în fiecare duminică, pentru discutarea problemelor zilnice ale muncitorilor și se vor strădui ca „... clasa muncitoare să fie educată în spiritul formelor parlamentare, al tactului și al cugetării care va avea ca urmare faptul că și această clasă se va strădui spre o pregătire și culturală mai înaltă”¹. Asociația a declarat în statut că va ține legături cu asociațiile de acest fel din străinătate. Adunarea a hotărât totodată constituirea subsecției de autoajutorare și autoeducare a asociației. Chiar de la început se înscriu în asociație 300 de muncitori, iar câteva luni mai târziu, în aprilie 1869, asociația din Timișoara cere aprobarea statutului în numele celor 1000² de membri. Cele două cifre ne arată că asociația a devenit în scurt timp o organizație de masă a muncitorilor din Timișoara.

Voința de organizare a muncitorimii s-a izbit însă de opoziția statului. Autoritățile locale n-au aprobat statutul Asociației muncitorești din Timișoara, pretinzând muncitorilor elaborarea unui statut propriu, deosebit de cel din Budapesta. Prin această măsură, autoritățile au urmărit să împiedice constituirea unei asociații muncitorești pe întreaga țară. Al doilea motiv pentru care Ministerul de Interne nu a aprobat statutul Asociației generale a muncitorilor din Timișoara reiese din discuțiile purtate între diferite ministere în jurul statutului Asociației generale a muncitorilor din Timișoara, înaintat pentru aprobare. Din aceste discuții reiese că Asociația din Timișoara, pe lângă scopul ei „fixat deschis...”, are intenția de a desfășura o activitate în mod hotărât în direcția social-politică”³.

Ministerul de Interne, voind să împiedice organizarea politică a muncitorilor, dă dispoziții autorităților să fie aprobate numai statutele asociațiilor muncitorești care n-au „tendințe politice”⁴. Este evident că muncitorimea a trebuit să țină seamă de această dispoziție a ministerului, și astfel statutele nu oglindesc scopul real al asociațiilor înființate.

Muncitorii din Timișoara au fost astfel constrânși să elimine din statut toate punctele înscrise în legătură cu preocupările lor politice. Ministerul de comerț a și constatat în legătură cu statutul nou elaborat și trimis pentru aprobare, că din statut în noua sa formă „... au fost eliminate în întregime tendințele politice”⁵. Desigur, acest lucru nu trebuie să ducă la concluzia că activitatea asociației urma să fie limitată numai la punctele înscrise în program.

Noul statut al asociației a fost aprobat de către minister în primăvara anului 1870⁶, și astfel activitatea asociației a primit un caracter legal, fără a putea scăpa nici de atunci înainte de sub supravegherea foarte severă a poliției.

¹ *M.M.T.V.D.*, vol. I, p. 126.

² *Ibidem*, p. 608.

³ Arhiva Institutului de istorie a mișcării muncitorești din Ungaria (prescurtat în continuare: Arhiva M.M.U.) B.M. 1869, R.4.1852. Documentele provenite din această arhivă mi-au fost puse la dispoziție de către conf. univ. Gh. Haupt.

⁴ *M.M.T.V.D.*, vol. I, p. 83–85.

⁵ Arh. va M.M.U., Budapesta, B.M. 1870, R. 4.566.

⁶ Dispunem de două statute ale asociației. Ne lipsește primul statut; cunoaștem însă discuțiile ministeriale în legătură cu acest statut. Din aceste documente reiese clar că ministrul de interne a constrâns pe muncitori să renunțe la tendințele lor inițiale și să nu înscrie în statut adevăratul lor țel.

În statut se preciza că poate deveni membru al asociației orice muncitor, sau persoană aparținând altei clase sociale, care locuiește în Timișoara sau în împrejurimi. Dar membrii de bază proveneau din muncitori și numai aceștia aveau drepturi depline în cadrul asociației. În legătură cu membrii între 15 și 20 de ani, se precizează că aceștia aveau drepturi egale cu ceilalți membri, mai puțin dreptul de a fi aleși și de a alege. Asociația avea o subsecție de educare și o alta de autoajutorare. Aceeași persoană putea să facă parte din ambele subsecții.

Izvoarele referitoare la programul asociațiilor muncitorești sînt extrem de reduse; avem totuși unele surse din care ne putem da seama de conținutul său. Principalele revendicări din programul asociațiilor muncitorești din Ungaria de atunci erau următoarele¹: 1) Drept de vot universal și direct în alegerile pentru parlament, pentru consiliile județene, orașenești și comunale; 2) Dreptul nelimitat de asociere, întrunire și cuvînt; 3) Presă liberă, desființarea legii timbrului și cauțiunii presei; 4) Desființarea armatei permanente; 5) Înmarmarea generală a poporului; 6) Întemeierea unui stat independent pe baza egalității de drepturi a tuturor naționalităților; 7) Alegerea directă prin vot universal a tuturor funcționarilor publici; 8) Reglementarea justă a impozitelor, desființarea impozitelor indirecte și introducerea impozitului progresiv; 9) Desființarea tuturor ordinelor clericale și folosirea averilor bisericii pentru scopuri educative.

Acest program a fost elaborat în luna martie 1869 la Bratislava, iar punctele înscrise au stat la baza tuturor asociațiilor „filiale” care se debarasaseră de ideile lui Schultze-Delitzsch, dar care erau influențate — cum reiese și din program — de ideile lassaliene. Astfel, cu ocazia elaborării acestui program, atît la Bratislava cît și la Budapesta au fost adoptate în mod deschis rezoluții despre așa-zisul „stat liber”, precum și despre înființarea de cooperative de producție cu ajutorul statului, despre înfăptuirea egalității cetățenilor în capitalism etc.².

Programul conține deci atît revendicări burghezo-democratice, cît și unele teze lassaliene. Programul asociațiilor muncitorești din Ungaria reproducea la rîndul lui în cea mai mare parte programul asociațiilor muncitorești din Austria³, care și ele preluaseră, în general, programul partidului social-democrat din Germania, lăsînd la o parte, însă, punctele înscrise în legătură cu revendicări specifice muncitorești. Trebuie să specificăm însă de la început, că în practică asociațiile muncitorești au depășit acest program, mai ales în munca de propagandă.

Pe baza acestui program și-a început activitatea asociația muncitorească din Timișoara. „În orașul nostru de un timp încoace — seria agentul ministrului de interne — în rîndurile populației de jos, în așa-numita clasă a muncitorilor și meseriașilor, se manifestă o activitate specifică, care poate avea în viitor o influență dăunătoare pentru treburile obștești și care poate să devină periculoasă”⁴.

¹ Cf. Gabriel Joseph, *50-jährige Geschichte der Banater Arbeiterbewegung, 1870—1920*, Timișoara, 1928, p. 9.

² *M.M.T.V.D.*, vol. I, p. 105.

³ Cf. Eva Priester, *Kurze Geschichte Österreichs*. Globus Verlag, Viena, 1949, p. 470.]

⁴ *M.M.T.V.D.*, vol. I, p. 128.

În raportul agentului se poate citi în continuare că muncitorimea se întrunește în adunări, fără a preciza scopul adevărat al acestora¹. La aceste adunări erau discutate în general problemele înscrise în program ca : dreptul de vot universal, dreptul de întrunire, libertatea presei, culturalizarea muncitorilor și problema impozitelor². În privința dreptului de întrunire, muncitorimea din Timișoara a adoptat o rezoluție care a fost trimisă Ministerului de Interne. Într-o altă ședință, a fost aprobată o petiție prin care asociația din Timișoara cere consiliului orășenesc să pună la dispoziția muncitorilor o anumită suprafață de pământ în jurul Timișoarei³.

Asociația a început prin urmare să desfășoare o activitate în mai multe direcții. S-a ocupat cu problemele politice, cum sînt : dreptul de vot universal, dreptul de întrunire, presa liberă, și a acordat o mare atenție problemei culturalizării muncitorilor. În cadrul subsecției de autoeducare s-au organizat cursuri populare din diferite domenii ale științei și ale culturii. S-a înființat o bibliotecă în care, pe lângă cărțile de literatură și politico-sociale, stăteau la dispoziția muncitorilor diferite ziare politice, foi de specialitate. Această subsecție mai avea misiunea de a organiza educarea muzicală, gimnastica etc.⁴. Pentru a face față acestei misiuni, statutul prevedea să se ceară sprijinul intelectualilor — care să fie aleși membri onorifici în asociație. Asociația s-a preocupat îndeaproape și de ajutorarea muncitorilor bolnavi și invalizi. S-a adunat un fond special pentru ajutorarea orfanilor și a văduvelor de muncitori.

În preocupările asociației muncitorești din Timișoara un loc însemnat îl ocupă propagarea diferitelor idei socialiste, iar în această propagandă a avut un loc de frunte popularizarea ideilor lui Lassalle. Acest lucru se explică prin faptul că în rîndurile muncitorilor din mica industrie și mai ales a micilor meseriași din Timișoara, ideile lui Lassalle au găsit un teren prielnic. Pe lângă aceasta, conducătorii muncitorimii erau în cea mai mare parte muncitori întorși de la specializare din Apus, sau chiar muncitori imigrați din Apus, mai ales din Austria și Germania, în majoritate crescuți sub influența ideilor lui Lassalle. Acești conducători au organizat mai multe conferințe despre Lassalle⁵.

Documentele vremii, precum și practica acestei organizații, ne dovedesc că totodată începuseră să pătrundă în Transilvania ideile socialismului științific și prin aceasta se atenuază treptat influența lassallianismului. Acest fapt a avut loc în primul rînd ca urmare a ajutorului dat de către Internaționala I muncitorilor din Timișoara, îndeosebi prin primul președinte al asociației.

Organizatorul asociației muncitorești din Timișoara a fost Farkas Károly, muncitor mecanic, originar din Reșița. Întorcîndu-se în Banat din străinătate unde stătuse timp mai îndelungat, el a desfășurat o activitate vastă pentru înființarea asociațiilor muncitorești, după pilda celor din Apus, cu care făcuse cunoștință în timpul sederii în străinătate.

¹ *M.M.T.V.D.*, vol. I, p. 128.

² „*Neue Temesvarer Zeitung*”, 6 iulie 1870.

³ *M.M.T.V.D.*, vol. I, p. 126—127.

⁴ Arhiva M.M.U., Budapesta, B.M., 1870, TR. 4.566.

⁵ „*Neue Temesvarer Zeitung*”, 6 iulie 1870, ibidem, 12 iulie 1870.

În anul 1868, Farkas Károly a fost încadrat ca muncitor în atelierele căilor ferate din Timișoara¹. De aici el a luat contact cu secția Internaționalei I din Geneva și a fost în corespondență cu președintele acesteia, Johannes Becker. În scrisoarea sa din octombrie 1868, Farkas îl informează că la Timișoara se duce o luptă crincenă între muncitorime pe de o parte și autorități pe de altă parte². El se referă desigur la condițiile grele ale înființării asociației muncitorilor din Timișoara. Din scrisoarea amintită reiese clar că asociația muncitorească din Timișoara nu avea nimic comun cu ideea colaborării dintre muncitori și patroni. În aceeași scrisoare el arată că în ultimul timp, conducătorii muncitorilor din Timișoara erau foarte ocupați din cauza „...luptelor pe care a trebuit să le începem împotriva puțin respectabilului Consiliu orășenesc și împotriva nobilului său corp, burghezia”³. Ideile cooperatiste ale lui Schultze-Delitzsch au fost înlăturate și muncitorimea a pășit pe calea luptei împotriva burgheziei. Ziarul burghez din Timișoara „Neue Temesvarer Zeitung” consideră ca o simplă întâmplare faptul că în adunările muncitorilor nu mai figurează numele lui Schultze-Delitzsch și Benjamin Franklin pe lângă numele lui Lassalle⁴. Aci e vorba însă de faptul că muncitorimea s-a rupt de ideea colaborării cu burghezia liberală.

Asociația generală a muncitorilor din Timișoara a început să răspîndească scrierile socialiste editate de Internaționala I. Astfel, într-o scrisoare către Johannes Becker, asociația din Timișoara cere un catalog „...care să cuprindă lucrări corespunzătoare socialismului”⁵. Din documentele vremii reiese că muncitorii din Timișoara citeau ziarul secției Internaționale de la Geneva, „Vorbote”⁶, ziar din care au sosit la Timișoara dintr-o dată numerele pe trei ani⁷. În primăvara anului 1869 s-au primit la Timișoara, la asociația muncitorească, unele lucrări ale lui Marx și Engels, ca *Manifestul Partidului Comunist*, *Statutul Internaționalei I* și *Procesul Comunist de la Colonia*⁸.

Consultarea unor lucrări ale lui Marx și Engels, precum și urmărirea mersului mișcării muncitorești internaționale, au contribuit ca Farkas și muncitorii mai înaintați din Timișoara să se elibereze de sub influența unor dogme lassalliene.

Astfel, o grevă a muncitorilor din uzinele căilor ferate, în 1868, a fost inițiată și condusă chiar de președintele asociației muncitorești din Timișoara, fapt care era în contradicție cu dogma lui Lassalle „a legii de aramă” — după care mișcarea economică a muncitorilor este fără sens. După cum vom vedea mai târziu, asociația a abandonat de asemenea și teza lui Lassalle, după care în afară de clasa muncitoare, toate celelalte clase constituie doar o singură masă reacționară.

Lupta între lassallienii înverșunați și muncitorii care depășiseră unele teze reacționare ale lui Lassalle s-a oglindit și în adunările asociației

¹ *M.M.T.V.D.*, vol. I, p. 197.

² *Ibidem*, p. 125.

³ *Ibidem*.

⁴ „Neue Temesvarer Zeitung”, 6 iulie 1870.

⁵ *M.M.T.V.D.*, vol. I, p. 125.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Nemes Dezső, *op. cit.*, p. 86.

muncitorești. Astfel, la 6 iulie 1870, cu ocazia dezbaterii programului asociației, un muncitor a declarat în fața adunării că : „Statului nu putem să-i cerem să se îngrijească de dotarea clasei muncitoare...”¹ sau că „... numai prin forțe proprii își poate făuri muncitorul un viitor...”². E clar că acești muncitori s-au opus dogmei lassalliene, conform căreia drumul de salvare al muncitorimii era calea cooperativelor sprijinite de capitalul statului. Desigur, acești muncitori nu înțelegeau încă în mod clar misiunea clasei muncitoare, de gropar al capitalismului, dar faptul că ei au devenit conștienți de falsitatea unor dogme ale lui Lassalle a însemnat un pas înainte.

Din faptul că Asociația generală a muncitorilor din Timișoara a creat atât subsecții de educare, cât și subsecții de ajutor reciproc³, reiese în mod concludent că propagarea ideilor socialiste era îmbinată cu preocuparea pentru traiul zilnic al muncitorimii. Dar cel mai mare merit al asociației muncitorilor din Timișoara socotim că este faptul de a fi creat o legătură destul de strânsă cu Internaționala I condusă de Marx.

După cum se știe, Internaționala I a unit diferite curente ale mișcării muncitorești internaționale și a dus o luptă susținută împotriva diferitelor manifestări ale socialismului mic-burghez⁴. Datorită acestei lupte, marxismul a cucerit o masă din ce în ce mai mare de muncitori.

Primul conducător al Asociației generale a muncitorilor din Timișoara, Farkas Károly, a devenit membru al Internaționalei la 1 ianuarie 1869⁵, în timpul șederii sale la Timișoara. El s-a străduit să recruteze aici membri pentru Internaționala I. Ministrul de interne al Ungariei, în raportul său trimis către primul ministru în legătură cu activitatea Internaționalei în Ungaria, menționează că după ce Farkas a înființat asociații muncitorești la Timișoara, Reșița, Oravița, Anina, „în toate locurile a recrutat membri pentru Internațională și le-a înmănat carnete de membru”⁶. Acest lucru este pe deplin confirmat în procesul de „infidelitate” din 1872 despre care vom vorbi mai târziu, proces în care Farkas a fost acuzat că a primit de două ori pachete din partea Internaționalei, pachete care conțineau carnete de membru⁷. Datorită muncii desfășurate de Farkas și de colegii săi, a fost creată la Timișoara o secție a Internaționalei I, despre care se amintește la Congresul al IV-lea al Internaționalei, ținut în 1869. Acest fapt ne arată că muncitorii, membri ai Asociației generale a muncitorilor din Timișoara, datorită puternicei influențe a Internaționalei I, au început să înțeleagă uriașa forță și însemnătate a mișcării muncitorești internaționale.

Asociația generală a muncitorilor din Timișoara a păstrat legătura sa cu Internaționala I și după plecarea lui Farkas la Budapesta (în a doua jumătate a anului 1869). În 1870, sosește la Timișoara delegatul

¹ „Neue Temesvarer Zeitung“, 6 iulie 1870.

² Ibidem.

³ Arhiva M.M.U., Budapesta, 1871, R. 4.566.

⁴ K. Marx - F. Engels, *Opere alese*, București. E.S.P.L.P., vol. II, ed. a II-a, 1955, p. 508—554.

⁵ „Népszava“, 12 mai 1872; vezi și *M.M.T.V.D.*, vol. I, p. 195—200.

⁶ Ibidem.

⁷ „Népszava” náptára az 1906 évre (Calendarul ziarului „Népszava” pe anul 1906), p. 106—107.

partidului social-democrat german, Windscheimer¹. Acest partid era afiliat Internaționalei I. Raportul direcției poliției din Viena, care se ocupă cu influența Internaționalei în Austro-Ungaria, constată că partidul social-democrat german a trimis „agitatori” în Austro-Ungaria: „Raspe la Pozsony și Pesta, Windscheimer la Linz și Timișoara, fac parte din această categorie”². Desigur, faptul că Asociația generală a muncitorilor din Timișoara era influențată de Internaționala I nu trebuie să ne conducă la concluzia că această influență s-ar fi manifestat numai din partea marxștilor. Chiar și Windscheimer, delegatul partidului social-democrat german, era adept al lui Lassalle, dovadă că imediat după sosirea lui la Timișoara ține mai multe conferințe despre Lassalle³. Totuși, linia trasată de Consiliul Internaționalei cucerește mereu noi adepți în mișcarea muncitorească. Ideea internaționalismului, care a prins rădăcini în sînul muncitorilor din Transilvania, demonstrează influența hotărîită a ideilor marxiste. La adunarea din 3 iulie 1870, unul dintre muncitori a vorbit în fața maselor despre învățăturile Internaționalei I, care sînt „bune, clare și corespund scopului muncitorimii”⁴. Tendința burgheziei de a abate muncitorimea de pe calea internaționalismului a dat faliment. Muncitorimea conștientă și-a dat seama că interesele ei sînt opuse intereselor burgheziei.

Internaționalismul Asociației generale a muncitorilor din Timișoara s-a manifestat și prin faptul că în cadrul acesteia au activat muncitori de diferite naționalități. Asociația a folosit în mod consecvent limbile romînă, maghiară, germană și sîrbă⁵. Nu numai manifestele editate ne dovedesc colaborarea strînsă a muncitorilor de diferite naționalități, dar și faptul că la conducere au participat — deplin uniți în problemele principale — muncitori de diferite naționalități. În conducerea asociației, pe lîngă Farkaș, au luat parte muncitorii Gheorghe Ungureanu⁶, G. Förk și Novotni, reprezentînd cele patru naționalități din Timișoara⁷. După plecarea lui Farkaș și Windscheimer, sarcina conducerii organizației a revenit tot mai mult lui C. Ungureanu, care va sta în fruntea mișcării timp de 20 de ani.

Un aspect pozitiv din activitatea Asociației generale a muncitorilor din Timișoara este faptul că și-a desfășurat munca sa agitatorică și propagandistică nu numai în cadrul asociației, dar și între muncitorii neorganizați. Astfel a avut curajul să calce de mai multe ori formele legale de activitate, convocînd adunări populare, cu toate că statutul nu prevedea acest lucru⁸.

¹ „Neue Temesvarer Zeitung”, 19 iulie 1870.

² Nemes Dezső, *op. cit.*, p. 93.

³ „Neue Temesvarer Zeitung”, 12 iulie 1870.

⁴ Ibidem, 6 iulie 1870.

⁵ *M.M.T.V.D.*, vol. I, p. 226–227.

⁶ Gheorghe Ungureanu, muncitor, croitor din Timișoara, între 1868 și 1872 era membru ales în conducerea Asociației generale a muncitorilor. După 1874, a fost secretarul Casei generale muncitorești. În anul 1885 a întemeiat clubul muncitoresc din Timișoara, totodată fiind și președinte al Uniunii profesionale a croitorilor din Timișoara, a fost oratorul primei serbări de 1 Mai în 1891 la Timișoara și delegatul muncitorilor din Timișoara la Congresul de constituire a partidului social-democrat din Ungaria.

⁷ Rézlar, *A magyar nagypari munkásság kialakulása* (Formarea proletariatului din industria mare din Ungaria), p. 79–80.

⁸ Ministerul de Interne, fiind informat de către agentul său despre ținerea adunărilor populare, atrage atenția primarului din Timișoara să pună capăt energic acestui lucru. (Arhiva M.M.U., Budapesta, B.M., R. 17. 4331).

Ca urmare a acestei atitudini, activitatea asociației s-a făcut simțită într-un cadru tot mai larg.

Concomitent cu înființarea Asociației generale a muncitorilor din Timișoara, au luat ființă și alte asociații de acest fel la Reșița, Oravița și Anina¹, locuite de câteva mii de muncitori minieri și industriali. Inițiatorul înființării asociațiilor amintite era tot Farkas Károly, care cu ocazia grevei inițiată de el la Timișoara, în uzinele căilor ferate, fusese concediat. „Din această cauză — spune raportul ministrului de interne — muncitorii considerau pe Farkas ca un martir ... și l-au ajutat cu prisosință”².

Munca de organizare a neliniștit Societatea căilor ferate și direcția societății a vrut să împiedice în fel și chip înființarea organizațiilor muncitorești. Direcția districtului minier din Oravița a cerut ministerului industriei și comerțului să nu ia în considerare cererea muncitorilor din Reșița în legătură cu înființarea asociației, pe motiv că acolo există toate „cele necesare pentru muncitori”. Dar adevăratul substrat pentru care direcția era împotriva asociației independente a muncitorilor a fost că aceste asociații pe cale de înființare, ar duce la ... răsturnarea ordinii și a disciplinei și la întreruperea temporară a „muncii”³. Ministerul de Comerț era de acord, firește, cu părerea direcțiunii, îndeosebi în ceea ce privește paragraful 23 din statutul asociației din Reșița, în care ministerul nu vede altceva decât „... atragerea muncitorilor mineri în vîltoarea generală a mișcării socialiste”⁴.

Consecvente politicii de a împiedica organizarea muncitorimii, autoritățile au deschis o adevărată campanie împotriva muncitorilor celor mai conștienți din Reșița. Din raportul subprefecturii județului Caraș-Severin, trimis către Ministerul de Interne, reiese că dintre muncitorii care au înființat asociația „... 24 au părăsit pentru totdeauna Reșița, iar 36 de muncitori au ieșit din asociație și au rămas înscrise numai 33 de persoane”⁵. Este evident deci că autoritățile au încercat prin forță să împiedice activitatea organizației și au expulzat sau au constrîns muncitorimea să renunțe la activitatea în asociație.

Pînă la confirmarea existenței lor juridice de către autorități, asociațiile de la Reșița, Anina și Oravița au activat ilegal. Ele erau organizații cu caracter socialist, independente de burghezie și influențate de mișcarea muncitorească internațională, create și îndrumate de către Asociația generală a muncitorilor din Timișoara. Încă de la începutul activității sale, atenția asociației din Timișoara s-a îndreptat spre aceste centre muncitorești. „Sperăm — au scris într-o scrisoare către Johannes Becker muncitorii din Timișoara — că vom reuși în scurt timp să răspîndim în mod corespunzător caietele lunare ale dvs., îndeosebi prin președintele interimar Farkas, care este bine cunoscut la uzinele și minele din sudul Ungariei”⁶. Unii dintre muncitorii din aceste localități au devenit membri ai Internaționalei I prin intermediul secției Internaționalei din Timișoara. Cu ocazia procesului de infidelitate din 1872, Farkas Károly a fost acuzat,

¹ „Népszava”, 9 mai 1872.

² *M.M.T.V.D.*, vol. I, p. 197—198.

³ *Ib dem*, p. 138.

⁴ *Ib dem*.

⁵ *Ib dem*, p. 139—140.

⁶ *Ibidem*, p. 125.

printre altele, și de faptul că a recrutat membri pentru Internațională la Reșița, Anina și Oravița¹.

La Reșița a fost organizată răspîndirea ziarelor muncitorești. Din această cauză, Ministerul de Interne atrage atenția subprefectului județului Caraș-Severin, să ia măsuri împotriva vînzătorilor acestor ziare².

După o muncă prealabilă de pregătire, comitetul a convocat o adunare muncitorească pentru ziua de 1 iulie 1870³. La această adunare destul de numeroasă s-a dezbătut statutul, au fost alese organele de conducere și, în sfîrșit, s-a declarat înființată Asociația generală a muncitorilor din Arad. La încheierea acestei asociații, un rol pozitiv l-au jucat muncitorii tipografi, care încă dinainte își cîștigaseră o oarecare experiență în domeniul organizării. Principalul organizator al asociației era Carol Firtinger, muncitor tipograf, care înaintea organizării asociației din Arad a lucrat la Budapesta, unde luase parte activă în mișcarea socialistă. După o scurtă activitate la Arad, probabil din cauza prigoanei poliției, s-a întors la Budapesta, unde a jucat un rol de seamă în conducerea asociației centrale.

Caracterul acestei asociații era similar cu acela al organizației din Timișoara. Conform declarației organizatorului, Carol Firtinger, această asociație era o filială a Asociației generale a muncitorilor din Budapesta⁴. De altfel, toate asociațiile din provincie erau considerate ca filiale. Asociația din Arad era bazată, prin urmare, pe programul elaborat la Bratislava și adoptat mai tîrziu și în celelalte orașe. Asociația nu s-a mărginit la propagarea ideilor lui Lassalle și a declarat că ea stă „pe pozițiile Internaționalei”⁵. Că Internaționala I a influențat activitatea acestei asociații, rezultă și din faptul că ea se ocupa pe lîngă lămurirea politică a muncitorilor și de problemele economice ale acestora — probleme a căror importanță fusese subliniată de către consiliul Internaționalei I. Asociația generală a muncitorilor din Arad, care era numită de către Ministerul de Interne club politic secret, a fost o organizație care s-a rupt de principiile „colaborării cu burghezia liberală” și în care muncitorimea era educată în spiritul luptei de clasă.

Cu toate că statutul ei nu fusese încă aprobat, asociația muncitorilor din Arad își începuse activitatea; ea ținea adunări la care conducerea prezenta raportul despre activitatea desfășurată. La sfîrșitul fiecărui an se realegea comitetul de conducere. Sediul asociației era deseori schimbat⁶, și probabil din cauza prigoanei polițienesci, acesta fusese mutat într-o bibliotecă. Pentru sporirea stocului de cărți, au fost organizate serate culturale, reprezentatii etc.⁷. Numai în prima jumătate a anului 1871, s-au ținut în cadrul asociației trei conferințe despre situația muncitorilor și despre necesitatea și scopurile organizării lor⁸.

Asociația a încercat să introducă o disciplină severă. Hotărîrile o dată acceptate, erau obligatorii pentru fiecare membru⁹, iar acel membru

¹ Arhiva M.M.U., Budapesta, B.M. 1871, III, 4. 2886.

² „Népszava”, 19 mai 1872, vezi și „Népszava” naptár 1906, évre, p. 111.

³ „Alföld”, Arad, 6 iulie 1870.

⁴ „Népszava” naptár az 1906 évre, p. 110 cf. și M.M.T.V.D, vol. I, p. 218.

⁵ Ibidem.

⁶ „Alföld”, 7 mai 1871, 8 iunie 1871.

⁷ Ibidem, 7 iunie 1871.

⁸ Ibidem, 8 ianuarie 1871, 4 februarie 1871.

⁹ Ibidem, 2 iulie 1871.

care nu-și plătea timp mai îndelungat cotizarea, era exclus din organizație¹. Pe lângă educarea politică și culturală a muncitorilor asociația a pus un mare accent pe problemele economice ale muncitorimii.

Încă din 1870, asociația a înființat o casă de ajutor pentru membrii bolnavi și accidentați. Acest lucru era cu atât mai necesar, cu cât în cazul când instituțiile de ajutorare se găseau în mâinile burgheziei, ele constituiau pentru aceasta o sursă de îmbogățire în plus, iar pentru muncitori nu reprezentau un ajutor efectiv.

În subsecția de ajutorare a Asociației generale a muncitorilor din Arad erau reprezentate toate branșele de muncă. Din ea putea să facă parte „... indiferent de rang, religie, naționalitate sau sex, oricine care și-a îndeplinit obligațiunile față de asociație”². Subsecția de autoajutorare avea medici și medicamente puse la îndemîna muncitorilor.

Asociația generală a muncitorilor din Arad a acordat o atenție deosebită problemei organizării muncitorilor din toate categoriile de muncă și a încercat promovarea organizării după criteriul profesional. Organizațiile profesionale trebuiau la rîndul lor să fie afiliate asociației generale. În această prevedere se observă totodată o influență a liniei Consiliului Internațional I.

Între timp, autoritățile au întreprins o campanie împotriva organizațiilor muncitorești. La Pesta au fost puși sub anchetă conducătorii muncitorimii, din cauza mișcărilor de simpatie față de Comuna din Paris.

Potrivit noilor condiții create de valul de reacțiune, și asociația din Arad a fost reorganizată. La 10 decembrie 1871, în cadrul unei ședințe publice, s-a urmărit ca unicul obiectiv al asociației să fie acela al autoajutorării muncitorimii, problemele politice fiind neglijate³. Astfel, la începutul anului 1872, Asociația generală a muncitorilor din Arad și-a încetat activitatea ca organizație politică.

ASOCIAȚIA GENERALĂ A MUNCITORILOR DIN CLUJ

Dacă în celelalte centre muncitorești amintite anterior, între anii 1868 și 1872 au luat ființă asociații muncitorești care au reușit să se elibereze în general, de sub „patronarea” burgheziei liberale, la Cluj lupta între muncitorimea mai avansată, pe de o parte, și burghezia liberală, pe de altă parte, s-a sfîrșit cu victoria temporară a burgheziei. Istoricul Asociației generale a muncitorilor din Cluj ilustrează cât se poate de limpede lupta aprigă a muncitorilor conștienți pentru eliberarea de sub cătușele ideologiei burgheze liberale, precum și orientarea lor spre ideologia socialistă.

În luna noiembrie 1869, muncitorimea din Cluj a început activitatea în vederea creării unei organizații comune pentru toate categoriile de muncitori. La 14 noiembrie 1869, ea s-a întrunit pentru a înființa o organizație numită Asociația generală a muncitorilor din Cluj⁴.

¹ „Alföld”, 12 iulie 1871.

² Ibidem, 21 septembrie 1870.

³ Ibidem, 5 ianuarie 1872.

⁴ „Magyar Polgár”, Cluj, 17 noiembrie 1869.

După cum ne indică chiar și numele asociației, ideea înființării a venit din celelalte centre muncitorești, unde existau deja astfel de organizații. În problemele fundamentale, această asociație se deosebea însă de celelalte enumerate pînă acum. Inițiativa organizării asociației aparține și aici muncitorilor : „Între muncitorii noștri — scria ziarul liberal burghez „Magyar Polgár” — s-a generalizat convingerea că ei au rămas mult în urma cerințelor vremii, atît din punct de vedere material, cît și din punct de vedere intelectual. Ei sînt pătrunși de ideea necesității de a se desprinde din starea de existență și de necesitatea de a progresa din punct de vedere intelectual și material”¹. Reiese clar că muncitorii din Cluj atinseseră o fază de dezvoltare în care își dădeau seama de soarta lor rea. Această recunoaștere și străduința lor de a progresa din toate punctele de vedere reprezenta protestul lor față de asemenea situație.

În continuare, s-a pus problema caracterului organizației care urma să fie înființată. Existau în această privință două posibilități : ori înființarea unei uniuni independente de burghezie, ori acceptarea și mai departe de către muncitori a „patronajului” burgheziei liberale, în care caz organizația urma să-și consacre activitatea exclusiv scopului îngust al autoajutorării. Muncitorii înșiși șovăiau între aceste două posibilități.

În cele din urmă, conducerea a fost aleasă din rîndurile elementelor liberale : ziariști liberali, avocați, care de bună seamă au început să canalizeze mișcarea spre scopurile fixate de burghezia liberală. Burghezia liberală a oferit asociației muncitorilor organul său de presă, care i-a consacrat în fiecare număr o rubrică intitulată „Rubrica muncitorilor”, unde se publicau știri privind asociația generală a muncitorilor din Cluj.

Iată cum descrie ziarul burghez „Magyar Polgár” alegerea comitetului asociației : „Pe cît era de unanimă înbucurătoarea cauză a mișcării muncitorești, pe atît erau de diferite părerile despre mijloacele de reformă ale inițiatorilor și inițiatilor. Unii au îmbrățișat în grabă unele idei ale mișcării muncitorești din străinătate, fără a se gîndi la faptul că planurile care s-au dovedit a fi o utopie și în străinătate, nici în condițiile locale . . . nu ar aduce nici un folos, iar în caz de reușită ar distruge industria noastră care se află încă în fașă”². În continuare, ziarul constată cu autoliniștire că glasurile greviștilor, lassallieniştilor și social-comuniştilor au amuțit”³. Dar după cum vom vedea mai tîrziu, presa burgheziei liberale se bucurase prea repede.

Comitetul de conducere al asociației a început recrutarea membrilor și a fixat scopul asociației, potrivit căruia se urmărește : îmbunătățirea situației economice și spirituale a muncitorilor, ajutorarea membrilor bolnavi și invalizi⁴.

Pentru realizarea scopurilor asociației înscrise în statut, s-a pus în plan înființarea unei biblioteci, a unei case de ajutor, a unei uniuni de consum, angajarea unui medic și a unui farmacist pentru a sta la dispoziția asociației⁵.

¹ „Magyar Polgár”, 3 decembrie 1869.

² Ibidem, 30 decembrie 1869.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem, 3 decembrie 1869.

⁵ Ibidem, 8 decembrie 1869.

Statutul asociației a fost întocmit de un colaborator al ziarului „Magyar Polgár”. O parte a muncitorimii însă nu a fost mulțumită cu scopul limitat al asociației impus de unii intelectuali progresiști. Această nemulțumire rezultă din apelurile redacției ziarului „Magyar Polgár”, adevăratul conducător al asociației, care sfătuiește pe membrii societății de a se feri de grevă¹. După un an de activitate, ziarul amintit aruncă o privire asupra evenimentelor desfășurate în asociație și constată cu bucurie că muncitorii „acum aproape un an și jumătate au început o mișcare . . . și anume în mod hotărât spre linia „social-democrată” și sub lozinca lui „Lassalle”², totuși, datorită activității depuse de unii ziariști „care au luat parte la mișcare . . . și au cucerit încrederea muncitorilor”³, mișcarea a fost canalizată spre problema autoeducării și autoajutorării. Este clar, deci, că liberalii au reușit să abată pentru un timp mișcarea de pe drumul organizării independente de burghezie.

Lupta nu s-a sfârșit însă cu atât. Muncitorii conștienți din diferitele părți ale țării, cunoscând situația din Cluj, au dovedit că sînt gata să vină în ajutorarea muncitorimii din Cluj. Între altele, asociația generală din Budapesta a trimis un apel către muncitorii clujeni. Apelul, ocupîndu-se cu problema organizării muncitorilor din Cluj, spune printre altele : „Din păcate, voi, muncitorii din Cluj, cugetați încă în mod atât de servil, că la conducerea treburilor voastre aveți nevoie de indivizi cu nume pompoase și cu mare influență . . . ”⁴. Evident, apelul se referă la conducerea asociației. Mai departe, apelul îndeamnă muncitorimea la continuarea luptei : „Clujeni ! După prima sciziune și fugă, strîngeți din nou rîndurile voastre⁵, sub drapelul partidului muncitorilor”⁶. În felul acesta, asociația centrală cheamă muncitorimea din Cluj la luptă pentru organizarea independentă. Dar apelul nu încetează nici o clipă să scoată în relief necesitatea colaborării muncitorilor cu celelalte pături sociale. „Trebuie să vă aliați cu acei intelectuali⁷ — scria apelul — care, dîndu-și seama de situația lor, sînt dispuși să se alieze cu muncitorii⁸, împotriva capitalului”⁹.

Cînd burghezia liberală luptă în fel și chip împotriva internaționalismului, asociația generală a muncitorilor din Budapesta indică astfel linia ce trebuie urmată : „Ideea noastră să fie aceeași cu aceea a tuturor muncitorilor. Să ne unim cu aceștia, fiindă numai atunci putem începe lupta împotriva marelui capital, dacă se unesc muncitorii din fiecare țară și de orice naționalitate. Din învrăjbirile naționale — constată apelul — numai aristocrația trage foloase . . . Ei folosesc dușmănia și învrăjbirile și oprimă sărăcia . . . Să vă organizați, să înființați asociații în districtele și orașele săsești și românești, unde există cel puțin 5 persoane care se

¹ „Magyar Polgár”, 15 decembrie 1869.

² Ibidem.

³ Ibidem, 21 ianuarie 1871.

⁴ Kemény G. Gabor, *Iratok a nemzeti kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*, Budapesta 1952, p. 235—236.

⁵ „Hadaítokat”.

⁶ Kemény, *op. cit.*, p. 235—236 ; vezi și „Magyar Polgár”, 1 iunie 1870.

⁷ „Fejmunkások”.

⁸ „Kezimunkások”.

⁹ Kemény, *op. cit.*, p. 235—236.

simt atrase spre ideile voastre, și toate aceste asociații să urmeze drapelul roșu al muncitorului liber”¹.

Deși în continuare apelul vorbește despre ideile lui Lassalle care corespond „intereselor muncitorilor”, prin faptul că stabilește ca scop al mișcării „emanciparea politică a muncitorimii” el dă un mare ajutor muncitorilor de a se orienta spre lupta politică².

Acest apel merită atenție din mai multe puncte de vedere. El subliniază caracterul internaționalist al mișcării și prin aceasta dă o lovitură propagandei naționaliste a burgheziei, desfășurată în rindurile muncitorilor în scopul dezbinării lor. În același timp cheamă muncitorimea la luptă împotriva burgheziei.

Mișcarea muncitorească își croiește drum în ciuda piedicilor de tot felul. Îngrijorați, reprezentanții claselor dominante (ai burgheziei liberale pe de o parte și ai moșierimii pe de altă parte) caută explicații de natură subiectivă care să motiveze avântul crescând al mișcării muncitorești.

Astfel, elementele reacționare au acuzat pe liberali cum că ei ar fi fost inițiatorii acestei mișcări. Liberalii, la rindul lor, se apărau arătând că prin activitatea lor ei urmăresc doar un singur scop și anume cel „de a preveni pericolul”, fiindcă – după cum constată ziarul „Magyar Polgár”

– „ori cât ar fi de mic numărul clasei muncitoare din Transilvania, existența sa, sporirea sa nu poate fi pusă la îndoială, după cum este de netăgăduit faptul că ea nu este străină nici de mișcarea muncitorească”³.

Firește, burghezia liberală susține și ea părerea conservatorilor, potrivit căreia trebuie expulzați „agitatorii muncitorilor”⁴. Dar după părerea ei, aceasta încă nu este de ajuns, fiindcă nici „zidul chinezesc nu a salvat China”, de aceea mișcarea trebuie canalizată în direcția năzuințelor burgheziei.

Conform îndrumării asociației centrale, muncitorii mai ridicați au început din nou agitația. După o știre din ziarul „Ellenzék”, muncitorimea din Cluj a început să facă ședințe „în spiritul ideilor social-democratice”⁵. Un grup de muncitori din Cluj a înaintat o scrisoare către ziarul liberal „Magyar Polgár”, ai cărui redactori erau aleși în conducerea asociației. Scrisoarea poartă titlul *Asociația internaționalistă* și a rămas nepublicată. În schimb, cunoaștem răspunsul ziarului „Magyar Polgár” la această scrisoare a muncitorilor. „Titlul citat al scrisorii (*Asociația internaționalistă*. – A.E.) – scrie ziarul – și unele părți ale scrisorii ne determină la explicarea poziției noastre față de mișcarea și năzuințele muncitorilor din Cluj ... ”⁶. În articolul care răspunde la scrisoarea muncitorilor, se amintește că muncitorii vorbesc despre „nedreptăți” și despre „scopul Internaționalei”, dar – constată ziarul – muncitorii n-au înțeles adevăratul scop pe care-l urmărește Internaționala. „După părerea noastră, – scrie ziarul – muncitorii clujeni au nevoie de o asociație care urmărește numai scopuri culturale și de ajutorare reciprocă ... În statutul înaintat (către Ministerul de Interne. – A.E.), sînt toate premisele progresului

¹ Kemény, *op. cit.*, p. 235–236.

² Ibidem, vezi și „Magyar Polgár”, 1 iunie 1870.

³ „Magyar Polgár”, 25 iunie 1871.

⁴ Ibidem.

⁵ „Ellenzék”, 7 mai 1871.

⁶ „Magyar Polgár”, 8 septembrie 1871.

rațional și bine fac numiții (adică muncitorii. — A.E.) dacă respectă statutul, căci cu fiecare pas cu care s-ar abate de la statut, ar putea să-și cauzeze numai necazuri”¹.

Este deci clar, că muncitorii nu mai erau dispuși să fie conduși de burghezie, ci voiau să fie călăuziți după ideile Internaționalei. În sfârșit, iese la suprafață motivul pentru care burghezia liberală s-a grăbit să patroneze asociația la începuturile ei. „Primind imputernicirea de a răspunde scrisorii — seria autorul răspunsului — fac cunoscut că ziarul „*Magyar Polgár*” este deschis pentru orice articol care tratează ... problema auto-ajutorării muncitorilor, dar, în același timp, rămâne închis în mod hotărât pentru toate articolele ce depășesc cadrul fixat”².

Între conducătorii liberali și între muncitorii conștienți din Asociația generală a muncitorilor din Cluj, după aproape doi ani de activitate, s-a produs o ruptură hotărâtă. După această perioadă, din cauza acțiunilor antimuncitorești întreprinse de autorități, nu a putut să aibă loc reorganizarea asociației. Exemplul muncitorilor din Cluj ne arată cât se poate de lămurit frământările și lupta muncitorimii pentru eliberarea sa de sub jugul, sub care voia s-o țină burghezia liberală. În același timp, iese limpede la iveală democratismul îngust al burgheziei liberale.

După prăbușirea Comunei din Paris, guvernele din Europa au întreprins o serie de acțiuni împotriva organizațiilor muncitorilor. Valul reacționar din Ungaria se încadrează deci în valul reacționar din Europa.

În iunie 1871, poliția a arestat pe conducătorii mișcării muncitorești din Budapesta și guvernul a înscenat așa-zisul proces de infidelitate. În Transilvania, cu această ocazie, nu au fost arestări. Fiind întrebat asupra acestei împrejurări, procurorul arată că „...membrii care au activat în asociațiile muncitorești din regiunile țării au fost în cele mai multe cazuri expulzați încă înainte de cercetări”³. Astfel, e foarte probabil că Farkas Károly din Timișoara și Firtinger de la Arad, tocmai din cauza prigoanei, au părăsit aceste orașe. În procesul de infidelitate s-a vorbit și despre evenimentele din Transilvania în legătură cu acuzația adusă lui Farkas și lui Firtinger.

Procesul, după o cercetare de câteva luni, a avut loc la Budapesta în aprilie 1872 și a fost primul proces împotriva muncitorilor socialiști⁴. La acest proces guvernul a vrut să scoată dovezi despre „infidelitatea” conducătorilor muncitorimii față de patrie.

Farkas Károly a fost acuzat că este „agent al Internaționalei în Ungaria” și că a înființat, între altele, asociații muncitorești la Timișoara, Reșița, Anina⁵. El a fost de asemenea acuzat că a înființat o secție a Internaționalei la Timișoara⁶ și că era în corespondență cu conducătorii Internaționalei, ca I. Ph. Becker, Karl Marx, Eccarius⁷.

¹ „Magyar Polgár”, 8 septembrie 1871.

² Ibidem.

³ Nemes Dezső, *op. cit.*, p. 186.

⁴ Cf. Andics Erzsébet, *A magyarországi munkásmozgalom története az 1848-49-i forradalomtól és szabadságharcától az 1917-es Nagy Októberi Szocialista Forradalomig* (Istoria mișcării muncitorești din Ungaria de la revoluția și războiul de eliberare din 1848–1849, până la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie 1917), Budapesta, 1954.

⁵ „Népszava”, 19 mai 1872.

⁶ *M.M.T.V.D.*, vol. I, p. 224

⁷ „Népszava”, 28 aprilie 1872, 12 mai 1872, vezi și „Népszava” naptár, 1906, p. 100.

Farkas recunoaște el însuși adevărul acestei afirmații : „După ce am fost numit membru al Consiliului Internațional și însărcinatul Internațional în Ungaria, într-adevăr am stat în permanentă relație de corespondență cu Johann Philip Becker ... am intrat în contact cu fiecare asociație din Ungaria ... și am răspândit broșurile, manifestele și revistele Internaționalei”.

Din mărturia lui Farkas la acest proces reies destul de clar legăturile nemijlocite ale asociațiilor muncitorești din Ungaria cu Internaționala I. Iată un pasaj din mărturia lui Farkas : „Asociațiile muncitorești din Ungaria au luat ființă după ideile lassaliene, dar am reorganizat asociațiile după principiile partidului social-democrat ... după îndrumările principale venite din partea conducerii centrale a Internaționalei. Am reușit să fac acest lucru pe de o parte prin răspândirea scrierilor primite de la centru, iar pe de altă parte prin aceea că pe unii membri ai Asociației generale a muncitorilor, pe acei care au stat mai de aproape de mine, i-am îndrumat ca să formuleze unele propuneri ... care corespundeau ideilor de la centru”¹ (adică ale conducerii Internaționalei. - *A.E.*).

Carol Firtinger a fost acuzat pentru faptul că a înființat un „club secret la Arad” și o asociație pe baza ideologiei Internaționalei². Firtinger a recunoscut că „fiecare cuvânt este adevărat”³, dar că „în aceste acuze încă nu vede nimic în legătură cu infidelitatea”.

Într-adevăr, influența Internaționalei I era destul de simțită în Ungaria. În octombrie 1871, guvernul maghiar a întocmit un raport despre influența Internaționalei. După acest raport „... în Ungaria, mai mult de 25 de asociații muncitorești . . . aparțin celor care urmează Internaționala”⁴. Pe lângă asociațiile din Timișoara, raportul enumeră pe cele din Arad, Sibiu, Brașov, Reșița, Anina și Oravița⁵. Raportul relevă în mod deosebit că influența Internaționalei se resimte, în special, în rindurile numeroșilor muncitori din Timișoara, Anina și Reșița⁶.

Munca desfășurată în rindurile organizațiilor Asociației generale a muncitorilor a avut ca rezultat faptul că în anul 1869, la Budapesta, Timișoara și în împrejurimi, numărul celor care aderaseră la Internațională era de 2500, după cum ne informează ziarul secției de la Geneva al Internaționalei⁷. Un fapt rămâne stabilit că Farkas a fost însărcinatul Internaționalei I încă din timpul șederii sale la Timișoara și că datorită muncii desfășurate în acest oraș și în împrejurimi, a fost creată secția Internaționalei care activase, firește, în mod ilegal⁸. Acestea erau adevăratele cauze ale

¹ Nemes Deszö, *op. cit.*, p. 86.

² Léederer Emma, *op. cit.*, p. 167-168.

³ „Népszava” naptár, 1906. p. 110.

⁴ *M.M.T.V.D.*, vol. I, p. 218

⁵ *Ibid.* m, p. 195.

⁶ *Ibidem*, p. 200. În legătură cu asociațiile din Brașov și Sibiu, cunoaștem doar statutele Asociației de educare a muncitorilor din Sibiu. Acest statut a fost aprobat de către minister în 1870 și el avea ca scop „ridicarea și încurajarea perfecționării profesionale și a celei intelectuale a membrilor, precum și apărarea intereselor materiale ale acestora”. Membrii permanenți ai asociației se recrutau din rindurile muncitorilor și ale calfelor, iar membrii susținători și onorifici — din toate păturile sociale. Dreptul de a alege și de a fi ales îl aveau însă numai membrii permanenți (Arh. de stat, Sibiu, I, 4461).

⁷ *Ibidem*, vol. I, p. 198.

⁸ Nemes Deszö, *op.cit.*, p. 86.

procesului. Internaționalismul pătruns în sinul muncitorimii din Ungaria era considerat ca periculos de către reacțiune.

Cu ocazia procesului de „infidelitate”, guvernul n-a reușit să condamne pe deținuți. Sub presiunea opiniei publice, acuzații, în afară de unul singur, au fost puși în libertate. Acest proces a stinjenit totuși pentru câțiva ani activitatea de organizare a muncitorilor.

IDEOLOGIA ȘI ÎNSEMNĂTATEA PRIMELOR ASOCIAȚII MUNCITOREȘTI

Analiza ideologiei primelor asociații muncitorești din Transilvania prezintă o greutate prin faptul că aceste asociații nu editau ziare proprii. Din această cauză, ele erau silite să publice unele materiale în presa liberală. Dar presa burgheză liberală publica de obicei numai acele materiale, care nu aveau un conținut ideologic opus concepției sale.

Presa asociației centrale din Budapesta era citită și răspândită și în Transilvania, dar ea nu se ocupa decât rareori de problemele locale. Totuși, faptul că presa centrală avea cititori în rândurile muncitorilor din Transilvania, precum și existența legăturilor între diferitele asociații muncitorești ne determină să admitem, în general și pentru asociațiile din Transilvania, că au urmat linia asociației din Budapesta. Ziarul din Budapesta „Altalános Munkásukság”, în numărul său din 12 iunie 1870, și „Allgemeine Arbeiterzeitung”, în numărul din 5 iunie 1870, ne informează că agitația desfășurată de aceste ziare trece chiar dincolo de granițele țării¹. Ziarele din Budapesta au popularizat lassalianismul, dar în coloanele lor au apărut și însemnate materiale în legătură cu ideile și activitatea Internaționalei, ba chiar unele fragmente din lucrările lui Marx și Engels.

Un rol însemnat în popularizarea ideilor Internaționalei au avut ziarele secției Internaționalei din Geneva, citite și în Transilvania.

Presa burgheză, mai ales cea liberală, a contribuit în mod neintenționat la trezirea interesului față de Internațională, față de Comuna din Paris etc. În revista „Familia” s-a publicat în nr. 19 din 31 decembrie 1871 un articol despre Karl Marx, tot așa și în ziarul „Federațiunea” nr. 16 din 26 ianuarie 1872. Același ziar în nr. 19 din 7 aprilie 1872 s-a ocupat cu istoricul Internaționalei. Ziarul „Alföld” din 17 iulie 1870 publică apelul Consiliului Internațional împotriva războiului pruso-francez. La 29 august 1872, acest ziar publică programul social-democrației germane. Deși de multe ori aceste articole urmăreau să combată internaționalismul, totuși ele au adus o oarecare contribuție la răspândirea unor idei socialiste.

Rolul hotărâtor în cunoașterea ideilor marxiste l-a avut însă împrejurarea că unele asociații muncitorești, ca cele din Timișoara și Reșița, au avut un contact nemijlocit cu Internaționala I și chiar cu Karl Marx².

În descrierea asociațiilor din Timișoara, Arad și Cluj, am încercat să subliniem faptul că în sinul lor s-a bucurat de o largă popularitate lassalianismul. „Să înaintați pe calea curajoasă pe care a pășit Lassalle. . . să vă însușiți programul democrației sociale . . . ”³ — se adresează

¹ M.M.T.V.D., vol. I, p. 120—122.

² „Népszava” naptár, 1906, p. 110.

³ „Magyar Polgár”, 1 iunie 1870.

muncitorilor clujeni ziarul „Altalános Munkásugság”. Asociația din Timișoara a pornit de asemenea la activitate sub egida lui Lassalle¹. Această influență a lassallianismului se observă, în primul rând, în programul acestor asociații: în propagarea căii pașnice a transformării capitalismului în socialism, proces în care un rol hotărîtor trebuia să-l aibă asociațiile muncitorești, sprijinite de statul capitalist². La baza punctelor din programul asociației generale a muncitorilor din Timișoara, prin care se arată că trebuie sprijinită înființarea diferitelor asociații de consum, de cartiere muncitorești³, trebuie să vedem, de asemenea, iluzii utopice, influențate la rîndul lor de unele idei ale lui Lassalle.

Nu trebuie uitat, însă, că în condițiile concrete din Transilvania în jurul anului 1870, a jucat un oarecare rol progresist și lassallianismul, deoarece a abătut muncitorimea din calea luptei exclusive pentru autoajutorare, adică din calea spontaneității pure și a grăbit, prin aceasta, procesul de organizare independentă a muncitorilor.

Dar ar fi o greșeală să tragem concluzii asupra însemnătății acestor asociații muncitorești, fără a analiza activitatea lor practică. Din analiza activității desfășurată de aceste asociații, reiese cît se poate de limpede că în practică, ideile cele mai reacționare ale lui Lassalle au fost înlăturate într-o măsură oarecare. Reamintim numai faptul că teza lui Lassalle, conform căreia lupta economică a muncitorilor este fără sens, a fost depășită; conducătorii asociațiilor au inițiat și au condus unele mișcări pentru revendicări economice ale muncitorimii. Asociația generală a muncitorilor avea un rol de frunte în dezlănțuirea grevelor din Timișoara și apoi din Budapesta.

Desfășurarea procesului de înlăturare a unora din dogmele lui Lassalle din practica asociațiilor – datorită influenței Internaționalei I – se poate urmări în problema agrară. La începutul activității lor, aceste asociații au neglijat complet problema agrară tocmai sub influența lassallianismului. Lassalle – după cum se știe – considera, printre altele, și țărănimea ca o masă în întregime reacționară. În lupta sa împotriva proudhonismului și lassallianismului, Consiliul Internațional I a elaborat un proiect de program în problema agrară, care prevedea, printre altele, înființarea cooperativelor de producție, în care atît țăranii posesori de sesii înainte de a intra în cooperative, cît și cei care ‘au fost anterior zilieri, să devină membri egali⁴. Ziarele Asociației generale a muncitorilor au publicat acest proiect în 1870⁵.

Potrivit proiectului Internaționalei, Asociația generală a muncitorilor din Timișoara, într-o adunare populară, a adoptat o rezoluție în care cerea Consiliului orașenesc punerea la dispoziție pentru săraci a pămînturilor orașului. „Nu de mult, – scria agentul ministrului – adunarea muncitorilor din Timișoara a înaintat o cerere cu un substrat comunist ... în scopul de a repartiza unele pămînturi care aparțin orașului”⁶. Faptul că unii dintre membrii asociației din Timișoara au început să se ocupe și

¹ M.M.T.V.D., vol. I, p. 125.

² Ibidem.

³ Arhiva M.I.U., Budapesta, O.L.B.M., 1870, R. 4. 566.

⁴ Nemes Dezső, *op. cit.*, p. 224.

⁵ Ibidem, p. 224.

⁶ M.T.V.D., vol. I, p. 126 – 127.

de soarta țărânimii este confirmată și de raportul Consiliului orășenesc către Ministerul de Interne, în care se spune că „începînd cu anul 1870”, agitatorii vor să influențeze prin muncitorime și țărâtimea din jurul Timișoarei¹. Este evident că influența tezei lui Lassalle în privința aliaților a fost depășită într-o măsură oarecare în practica asociațiilor muncitorești. Acest lucru este dovedit și în apelul lansat de către asociația centrală în care se spune: „În toate lucrurile muncitorul-meseriaș stă în frunte, urmat de către muncitorimea de pe ogoare. Dar unde întîrzie intelectualitatea?”².

În problema națională, Asociația generală a muncitorilor se situa, din punct de vedere teoretic, pe o poziție corespunzătoare vremii. Adunarea muncitorească din Bratislava, în martie 1869, a adoptat rezoluția în care se spune că: „În privința națională, partidul social-democrat (Asociația generală a muncitorilor. – A. E.) promite autodeterminarea popoarelor”³. În aceeași adunare s-a acceptat hotărîrea ca Asociația generală a muncitorilor să pretindă „să se întemeieze un stat independent de orice altă țară, pe baza egalității de drepturi a tuturor naționalităților”⁴. Aceste principii erau acceptate și de către asociațiile din Transilvania. În faptul că Asociația generală a înscris în program ideea autodeterminării popoarelor, se vede de asemenea influența Internațională I. Înscrierea acestor revendicări a arătat că în condițiile Austro-Ungariei – unde milioane de oameni ai muncii din sînul diferitelor naționalități erau oprimați – muncitorimea a fost singura forță care s-a situat în acest timp pe o poziție justă în problema națională.

Asociațiile muncitorilor din Transilvania între anii 1869 – 1872 s-au ridicat împotriva naționalismului burghez și și-au declarat deschis internaționalismul⁵.

Faptul că ideea internaționalismului a prins rădăcini în asociațiile muncitorești este dovedit și de colaborarea strînsă a muncitorilor de diferite naționalități în sînul acestora. Asociațiile au declarat că poate să devină membru oricine „... fără deosebire de rang, religie, meserie sau naționalitate, care își însușește programul asociației”⁶. Putem afirma fără exagerare că ideea luptei comune a muncitorilor de diferite naționalități din Transilvania a fost unul din principiile conducătoare ale asociațiilor muncitorești din această perioadă.

În concluzie, organizațiile Asociației generale a muncitorilor din Transilvania erau grupări politice. Aceste organizații au desfășurat o vie agitație pentru obținerea dreptului de vot, a dreptului de întrunire și organizare pe seama muncitorimii. Ele se ocupau și cu ajutorarea și culturalizarea maselor muncitorești. Toemai din acest motiv, caracterul lor avea și un aspect economic. În urma luptei dintre muncitorimea conștientă și burghezia liberală, au luat ființă asociații muncitorești independente de burghezie. Ruperea de ideea „colaborării” cu burghezia era una din condițiile cele

¹ Arh. Ministerului de Interne al Ungariei, 914/res 1886.

² M.M.T.V.D., vol. I, p. 95.

³ „Nemzeti tekintetben a társadalmi demokrata párt a népek önhatározatát fogadja el”. M.M.T.V.D., p. 129.

⁴ Gabriel, *op. cit.*, p. 8–9.

⁵ Cf. „Népszava” naptár, 1906, p. 100–110, „Magyar Polgár”, 1 iunie 1870 și 8 septembrie 1871.

⁶ „Alföld”, 21 septembrie 1870.

mai necesare pentru dezvoltarea asociațiilor muncitorești bazate pe lupta de clasă. Lassallianismul, ca ideologie generală a acestor asociații muncitorești, nu le-a împiedicat să se debaraseze de unele dogme lassalliene. Ținem să accentuăm cât mai mult acest lucru, fiindcă uneori se trece ușor cu vederea acest caracter al asociațiilor muncitorești și se afirmă că ele erau pătrunse, în mod exclusiv, de ideologia lassalliană. Propagarea ideilor socialiste nu a însemnat numai propagarea socialismului mic-burghez, ci și a unor lucrări și idei ale lui Marx și Engels. Datorită activității desfășurate de asociațiile muncitorești, această perioadă marchează începutul mișcării muncitorești socialiste și prima etapă a luptei pentru un partid al muncitorilor.

ИСТОРИЯ ТРАНСИЛЬВАНСКИХ РАБОЧИХ АССОЦИАЦИЙ МЕЖДУ 1868 и 1872 ГОДАМИ

ВЛИЯНИЕ I ИНТЕРНАЦИОНАЛА НА РАБОЧЕЕ ДВИЖЕНИЕ В ТРАНСИЛЬВАНИИ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Между 1868 и 1872 гг. трансильванские рабочие решительно выступили за создание независимых рабочих организаций. В развитии этой борьбы рабочие Трансильвании получили ценную помощь от I Интернационала. Эта помощь обуславливалась в значительной мере тем, что в индустриальных центрах, как-то: Тимишоаре, Анине, Решице и Араде образовались рабочие организации, начавшие действовать как социалистические. По своему характеру это были рабочие организации, независимые от буржуазии. Отрыв от идеи „сотрудничества“ с буржуазией являлся одним из самых необходимых условий для развития рабочих ассоциаций, основанных на классовой борьбе. Общие организации трансильванских рабочих были, в первую очередь, политическими группировками. Эти организации вели энергичную агитацию за получение права голоса, свободы собраний и права для рабочих создавать свои собственные организации.

Вследствие работы, проведенной I Интернационалом, многие члены рабочих ассоциаций Тимишоары, Решицы и Анины стали членами I Интернационала. В Тимишоаре действовал даже отдел I Интернационала, Рабочие организации занимались также просвещением рабочих масс, оказанием им помощи и поощряли профессиональную организацию рабочих. Хотя лассальянство и было господствующей идеологией в этих рабочих ассоциациях, это не помешало им освободиться от некоторых лассальянских догматов. В своей пропагандистской деятельности эти организации не ограничивались только насаждением мелкобуржуазного социализма, а распространяли и идеи Маркса и Энгельса. Следовательно, в это время начинается проникновение научного социализма в рабочее движение Трансильвании. Благодаря деятельности, развитой рабочими ассоциациями, период 1868 — 1872 гг. знаменует начало социалистического рабочего движения в Трансильвании.

HISTORIQUE DES ASSOCIATIONS OUVRIÈRES DE TRANSYLVANIE ENTRE 1868 et 1872

INFLUENCE DE LA Ire INTERNATIONALE SUR LE MOUVEMENT OUVRIER
DE TRANSYLVANIE

(RÉSUMÉ)

Entre 1868 et 1872, les ouvriers de Transylvanie entreprirent une action énergique pour la création d'organisations ouvrières indépendantes. Dans cette lutte, ils reçurent une aide précieuse de la part de la Ire Internationale. C'est pour une bonne part grâce à cet appui que des organisations ouvrières prirent naissance dans des centres industriels tels que Timișoara, Anina, Reșița et Arad, qui commencèrent leur activité comme organisations socialistes. Elles étaient de caractère ouvrier et indépendantes de la bourgeoisie. Le refus de „collaboration” avec la bourgeoisie était l'une des conditions les plus nécessaires pour le développement des associations ouvrières fondées sur la lutte de classe. Les organisations générales des ouvriers de Transylvanie étaient avant tout des groupements politiques. Ces organisations déployèrent une vive activité pour acquérir, pour la classe ouvrière, les droits de vote, de réunion et d'organisation.

Par suite de l'activité de la Ire Internationale, certains membres des associations ouvrières de Timișoara, Reșița et Anina y adhérèrent. Il y eut même une section, fort active, de la Ire Internationale à Timișoara. Les organisations ouvrières s'occupaient également de l'aide aux masses ouvrières et de leur relèvement culturel et stimulaient leur organisation professionnelle. L'adoption de la doctrine de Lassalle, comme idéologie générale de ces associations ouvrières, n'a pas empêché ces dernières de se débarrasser de certains des dogmes de Lassalle. Dans leur oeuvre de propagande, les organisations ouvrières ne se sont pas bornées au socialisme petit-bourgeois, mais ont encore propagé certaines idées de Marx et d'Engels. C'est donc à cette époque que le socialisme scientifique commence à pénétrer dans le mouvement ouvrier de Transylvanie et c'est grâce à l'activité des associations ouvrières que l'étape 1868—1872 marque les débuts du mouvement ouvrier socialiste de Transylvanie.

ȚĂRANII ROMÎNI DIN ARDEAL ȘI MIȘCAREA LUI TUDOR VLADIMIRESCU

DE

ACAD. ANDREI OȚETEA

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, dar mai ales în primele decenii ale secolului următor, condiția țăranilor ardeleni se agravează, fiindcă sarcinile lor feudale se înmulțesc, iar sesiile lor se fărâmițează sau sînt înghițite de rezerva domanială. Acest proces a creat în Transilvania o stare de spirit revoluționară, care explică puternicul răsunset al mișcării lui Tudor Vladimirescu în mijlocul țărănimii ardeleni.

I. IOBĂGIA A DOUA

Agravarea sarcinilor feudale și reducerea sesiilor iobage nu sînt fenomene întîmplătoare și răzlețe, ci simptomele unei crize de structură a regimului feudal, care, în Transilvania, a început mai de mult, dar care, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, s-a agravat, în urma transformării modului de exploatare a domeniului feudal. Economia agricolă întemeiată pe ideea de subsistență a fost înlocuită prin exploatarea menită să producă cereale pentru piață. Ca în toate țările situate la est de Elba, și în Transilvania, producția pentru piață n-a dus la organizarea economiei domaniale pe baze capitaliste, cu muncitori salariați, ci la instituirea unei noi forme de iobăgie, *la iobăgia a doua*, care, spre deosebire de prima iobăgie, a contribuit la dezvoltarea germenilor capitalismului în lumea agrară. Perioada capitalismului s-a anunțat și în lumea agrară a Transilvaniei, „ca o perioadă de mare exploatare agricolă, bazată pe robotă”¹.

Solicitați de conjunctura excepțională, care timp de un sfert de secol (1790 – 1816) a urcat neconținut prețul grîului de la 80 la 513 groși, de a produce grîu pentru piață, dar lipsiți de capital, de cunoștințe tehnice, de deprinderi de muncă sistematică și de spirit de previziune, stăpînii feudali n-au știut decît să pună economia iobagă în serviciul producției de

¹ Marx-Engels-Lenin-Stalin, *Zur deutschen Geschichte*, Berlin, 1953, vol. I, p. 153.

mărfuri. Pentru a răspunde cererii de cereale, ei au exploatat la maximum sistemul de muncă iobagă, înmulțind numărul zilelor de robotă și cărăușiile, călcând învoielile încheiate cu țăranii și înglobând în rezerva alodială o parte din sesiile iobage și din pășunile colective.

Procedeele prin care țăranii ardeleni au fost expropriați și „pulverizați” nu se deosebesc de acelea descrise de Marx în *Capitalul* asupra „Acumulării primitive”. Procesul de rotunjire și de alodizare a domeniilor nobiliare a început în general prin împărțirea hotarului satului. Suprafețele urbariale (iobage) au fost separate de bunurile comunale și de cele alodiale. Apoi, pentru a comasa proprietatea nobiliară – foarte fărâmițată în Transilvania – sesiile iobagilor, intercalate în această proprietate, au fost înghițite și posesorii lor au trebuit să se mulțumească cu un pământ mai prost și mai departe de sat¹. Au fost sate care, prin procese urbariale, prin măsurători false, prin amenințări cu bătaia și cu închisoarea, prin execuții administrative și militare, au pierdut o treime sau jumătate din hotarul lor. Cu prilejul cadastrărilor, pământul iobagilor era trecut într-o categorie superioară și deci micșorat, iar diferența mergea să rotunjească rezerva alodială. Alteori, stăpînul de moșie își însușea pământul cel bun al țăranilor și le dădea în schimb pământ de calitate inferioară².

Efectele exproprierii țăranilor au fost în parte și pentru un timp atenuate prin opera de defrișare a pădurilor și de punere în valoare a terenurilor necultivate. Iobagii despuiati de sesiile lor și excedentul populației de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea se așază în locurile pustii, în mijlocul pădurilor și mlaștinilor și încep să defrișeze, să curățe pământul de bălării și să întemeieze noi gospodării. Stăpînii feudali le cedează cu bucurie aceste terenuri care nu aduc nici un folos. Dar, de cele mai multe ori, defrișările s-au făcut fără știrea stăpînilor feudali. Recensămîntul din 1773 a descoperit pe teritoriul domeniului Zlatna 4 333 gospodării nedeclarate anterior³. În comitatul Arad, numărul sesiilor constituite fără autorizația – și, adesea, fără știrea stăpînului feudal – întrecea numărul sesiilor urbariale. În comitatul Sătmar, sesiile țăranilor consistau din curături.

Nobilimea feudală însă, după ce a despuiat țăranimea de sesiile urbariale, a atacat curăturile și, pentru a învinge rezistența țăranilor, a făcut apel la aparatul administrativ al comitatelor și la forță armată⁴.

Paralel cu rășluirea sesiilor iobage, stăpînii feudali au acaparat o parte din pășunile comunale și au restrîns dreptul de folosință a pădurilor sau l-au supus la o taxă. Dar pășunile și pădurile au jucat în viața țăranilor ardeleni un rol foarte important, care se vede limpede din repartiția și configurația solului. Din suprafața Transilvaniei propriu-zise, abia 20,5% era arătură, 14,9% lunci, 8,7% fînețe și pășuni, 0,4% vii; restul de 55% erau păduri și locuri neproductive. În raport cu suprafața redusă a terenurilor arabile și cu tehnica înapoiată a agriculturii,

¹ Procedeele au fost foarte bine descrise de G. Kovách, în *Date privilegiale la răpirea pămînturilor iobăgești din Transilvania pe moșiile familiei Bánffy*, Studii și articole de istorie, 1956, p. 79–115.

² S. Sándor Pál, *A jobbágykérdés az 1832/36-os országgyűlésen* (Problema iobăgiei în dieta din 1832-36), Budapesta, 1948, p. 21–24.

³ Tóth Zoltán, *Mișcările țăărănești din Munții Apuseni pînă în 1848*, București, 1955, p. 70.

⁴ S. Sándor Pál, *op. cit.*, p. 28.

țara era suprapopulată : aproximativ 1 500 000 de suflete în 1787 (fără ținuturile grănicerești)¹.

În aceste condiții, pădurile și terenurile necultivate, care reprezentau jumătate din suprafața țării, nu constituiau numai o rezervă pentru viitoarea colonizare, ci un complement indispensabil pentru creșterea vitelor și baza unei foarte răspândite industrii casnice a lemnului. Ele aparțineau, în general, satelor și erau folosite în devălmășie, pentru toate trebuințele casei, pentru foc, ca și pentru construcții. În pădurile de stejar și de fag, țăranii își îngărau rîmătorii cu ghindă și cu jir și-și procurau o parte din nutrețul de iarnă. Numai în pădure țăranii strîmtorați mai puteau dobîndi, prin defrișare, o bucată de pămînt. Aceste drepturi, respectate încă în unele locuri, ca în secuime și în comitatul Hunedoara, încep să fie atacate de stăpînii feudali, care caută să supună unei taxe folosința pădurilor și să uzurpe o parte din pășunile comunale. Unele sate, ca acelea de pe moșiile familiei Bánffy, se plîng de insuficiența pășunilor, mai ales înainte de cositul fînului, și de stricăciunile pe care le pricinuiesc animalele sălbatice în semănături². Dreptul de vînătoare devine un privilegiu nobiliar. Țăranii nu mai pot vîna decît lupul și ursul, iar dreptul lor de pescuit e restrîns la pîraiele de munte.

II. AGRAVAREA SARCINILOR IOBAGE

În afară de unele teritorii privilegiate, cum erau scaunele săsești, țăranii ardeleni erau iobagi, supuși față de stăpînul de moșie unor redevențe și prestații multiple. Cea mai grea era robota. Cum în Ardeal, pînă în 1790, n-a existat reglementare urbanială, robota varia de la un loc la altul, între 2 și 4 zile pe săptămînă. Dar chiar atunci cînd robota era fixată la un număr precis (în general 3 — 4 zile pe săptămînă) după condiția țăranilor și întinderea, sesiei lor, stăpînul de moșie impunea iobagilor săi, în timpul marilor lucrări agricole, mai multe zile pe săptămînă ; se întîmpla să-i rețină toată săptămîna și săptămîni de-a rîndul, pînă la sfîrșitul cositului, secerișului și culesului. Tendința era ca stăpînul să ia de la iobagii săi cîte zile de lucru voia, pînă la terminarea lucrărilor sale. Acesta era cazul mai ales pe moșiile micii nobilimi. Pe lîngă aceste slujbe ordinare, iobagii erau supuși la o serie de prestații extraordinare : cărăușii, servicii de curte (vînturatul și cernutul grăunțelor, îngrijirea grădinii, tăiatul și căratul lemnului de foc, paza curții etc.) și goana la vînătoarea stăpînului feudal.

Robota era uneori, mai ales pe domeniile mici, cu puțini iobagi, convertită într-o taxă, variînd între 5 și 10 florini. Cum numărul zilelor de robotă varia între 104 — 156 și 208 pe an, taxa de răscumpărare era avantajoasă. Dar, în timpul marilor lucrări agricole, nici țăranii care se răscumpăraseră nu scăpau de robotă.

Deși, în principiu, numai capul familiei era supus slujbelor feudale, în multe locuri femeile erau silite să toarcă și să țeară o anumită cantitate de cînepă, în sau lînă.

¹ Trócsányi Zsolt, *Az erdélyi parasztság története (1790—1848)* (Istoria țăranimii ardeleni, 1790—1849), Budapesta, 1956, p. 11—12.

² G. Kovách, *op. cit.*, p. 98.

Robota putea fi răscumpărată și cu produse. Un iobag din Remetea (Mureș) furniza în loc de robotă, trei care de lemne de foc și un car de fin. Fierarii, rotarii, olarii și alți meșteșugari se răscumpărau cu produse de ale meșteșugului lor.

În general, robota era proporțională cu întinderea sesiei (delniței). Jelerii care n-aveau „apartenențe”, adică pământ de cultură pe hotarul satului, prestaau 16 zile pe an. Cine nu poseda decât 1/4, 1/8 sau 1/16 de delniță, presta două zile sau una pe săptămână. Iobagii serveau cu toate vitele de muncă pentru care primeau loc de hrană.

Robota constituia deci o povară enormă, care nu lăsa iobagilor timp suficient pentru cultura propriei lor delnițe, mai ales dacă, în vremea marilor munci agricole, iobagul era ținut la lucru mai multe săptămâni în șir.

În afară de robotă, țăranii datorau stăpînului de moșie, la anumite date, plocoane din produsele lor, mai ales păsări și ouă : 2 –3 găini și 30 de ouă, uneori mai mult, alteori mai puțin. La aceasta se adăuga, în unele locuri, o măsură de unt de fiecare vacă cu vițel. Plocoanele nu erau proporționale cu întinderea sesiei, deci iobagii săraci erau cei mai asupriți.

În timpul Reformei, dijma datorată clerului a fost secularizată împreună cu celelalte averi și venituri ale bisericii catolice. Principii Transilvaniei au donat-o sau au arendat-o stăpînilor feudali.

Stăpînii luau dijmă din vite : în unele sate numai din miei și din oi, în altele și din capre și porci, iar uneori chiar și din stupi. În alte locuri, ei luau dijmă din cereale. Dacă iobagul avea vie, el dădea dijmă din vin. Uneori era dijmuit și de stăpînul feudal și de fisc. „Comunitatea contribuabilă din Nușfalău” se plînge că stăpînii feudali (din familia Bánffy) îi luau și nonă și zeciuală din toate cerealele. Iobagii lui Iosif Bornemisza dădeau fîscului dijmă din grîu, ovăz, mazăre, stupi, oi și capre, iar feudalului din porumb, cîneșă și porci. Țăranii se plîng că dijmașii le iau fruntea produselor și în cantitate mai mare decît de drept. În afară de aceasta, ei percep o taxă de dijmuire în bani sau produse.

În regiunile viticole, iobagii aveau sarcina să furnizeze stăpînului de moșie araci și să-i facă transporturile de vin. Unii stăpîni feudali puneau în sarcina iobagilor lor iernatul vitelor lor și revendicau moștenirea iobagilor decedați fără moștenitori masculini. „După moartea noastră, se plîng țăranii din Valea, lui Francisc I la 1817, stăpînul de moșie ia puținele vite și produse care rămîn pe urma noastră, și văduvele și fetele noastre rămîn pe drumuri”¹.

Robota, dijma, plocoanele și celelalte obligații constituiau sarcini zdrobitoare pentru țăranii ardeleni. Între 1790 și 1821, ele erau în creștere din cauza conjuncturii favorabile pentru prețul cerealelor și a progreselor alodizării moșilor seniorale în vederea producției pentru piață.

Condiția țăranilor s-a agravat în această perioadă și prin generalizarea practicii stăpînilor feudali de a-și arenda moșiile. Familia contelui Emeric Teleki arendase în 1817 moșia Chirva (cercul Vișeu de Sus, județul Maramureș) lui Fuchs Fajas și Traub Jankell, cu condiția ca iobagii să le plătească aceleași redevențe și taxe pe care le plățiseră și stăpînului de moșie². Dar, în 1818 deja, arendașii au cerut și au obținut de la scaunul

¹ Trocsányi, *op. cit.*, p. 29–47.

² Arhivele statului, Budapesta, O.L. Teleki széki familia, f. 18.

seniorial dublarea taxei, iar mai târziu, în 1821, unii țărani au ajuns să plătească de trei ori mai mult decât familiei Teleki.

Scaunul seniorial i-a costat pe arendași 600 florini rhenani, care au fost repartizați asupra țăranilor, încît, în afară de taxa seniorială, fiecare cap de familie avea să plătească, numai în anul 1818, încă doi florini, taxă de judecată. Dar, cu toate că juratul declarase în fața adunării satului și în prezența pretorului că taxa de judecată nu va fi percepută decât în 1818, arendașii au continuat s-o încaseze și în anii următori. La 27 decembrie 1821, oamenii s-au adresat cu jalbă pretorului, rugîndu-l să pună capăt acestui abuz sau să le arate temeiul juridic pe baza căruia sînt siliți să plătească taxa.

Iobagii, romîni și ruteni, de pe moșia din Poiana-Ruscă a contelui Emeric Teleki, cer stăpînului lor să-i scape de „arendășii nemiloși și necredincioși” și să-i ia sub ocrotirea sa, cum au fost înainte, „căci atît de mult ne-au stors, încît am ajuns să ne blestemăm zilele vieții și dacă starea aceasta se va mai prelungi, vom fi siliți să lăsăm moșia pustie și să ne luăm lumea în cap, atît de ticăloasă e starea noastră și de nesuferite sarcinile care ne copleșesc”¹.

Țăranii din Chirva ai aceluiași proprietar se plîng că arendașii îi silesc să plătească taxa semestrială anticipat și dacă nu pot face rost de bani le iau vitele și le vînd negustorilor cu jumătate de preț, iar dacă cer chitanțe îi alungă.

Autoritățile comitatului, corupte de arendași, refuză să le facă dreptate. Scaunul de judecată, pe care stăpînul de moșie îl promisese pentru începutul lui octombrie 1821, nu s-a întrunit nici la sfîrșitul lunii. Contractul încheiat cu arendașii a fost sustras, prin înșelăciune, de la văduva judei domanial, încît oamenii nu se pot prevala de obligațiile contractuale, pentru a se apăra împotriva sarcinilor arbitrar impuse. Arendașii, adaugă jalba, se laudă că ei sînt adevărații grofi și că iobagii n-au a aștepta un ajutor din partea stăpînului de moșie. „În aceste împrejurări, să nu vă mirați – scriu ei contelui – că am rămas înfricoșați, văzînd că nimeni nu ne ia apărarea”². Țăranii din Poiana-Ruscă se jeluiesc că, deși s-au achitat de obligațiile lor pe anul în curs, 1821, Traub a cerut plata pe 1822 și i-a executat prin funcționarii cercului, pe unii punîndu-i în lanțuri, pe alții aruncîndu-i în închisoare; ceilalți, ca să scape, și-au luat lumea în cap³.

La plîngerile oamenilor de pe moșiile sale, Teleki a răspuns că trebuie să plătească ceea ce dătoresc arendașilor pînă la expirarea contractului, în vara viitoare. Dacă sînt încărcăți peste obligațiile legale, să se adreseze vicecomitelui.

Mihai Bejera plătea în fiecare an contelui Teleki, înainte de a-și fi arendat moșia, o taxă de 13 fl. 22 crețari, furniza 3 butuci și 13 măsuri (cane) de ovăz, presta o zi de slujbă pe săptămînă la joagăr, trei zile la vînătoare și dădea un cocoș de munte. Arendașul l-a impus la 30 fl., bușteni, trei zile de coasă și o săptămînă la vînătoare. În afară de aceasta, i-a luat iapa la Sighet, i-a ținut-o trei zile și i-a restituit-o aproape moartă de foame, fără să-i plătească ceva.

¹ Arhivele statului, Budapesta, O. L. Teleki széki familia, f. 13. Poiana-Ruscă, 17.VII.1821.

² Ibidem, f. 14 și 16.

³ Ibidem, f. 16.

Ioan Jelemi se plînge că Traub i-a luat moștenirea care-i revenea după fratele său, mort fără moștenitori¹.

În afară de sarcinile feudale care serveau la întreținerea clasei feudale și a administrației domaniale, țărani mai aveau de suportat povara impozitelor publice, menite să asigure *funcționarea aparatului de stat*, de apărarea căruia, în condițiile înăsprii contradicțiilor sociale, nobilimea avea tot mai mare nevoie.

Politica de reforme și războaiele din timpul Mariei Tereza și Iosif al II-lea mai întîi, apoi războaiele contra Revoluției franceze și Imperiului napoleonian au avut ca urmare creșterea rapidă a impozitelor, care, adăugîndu-se la efectele exploatării feudale, au agravat și mai mult condiția țăranilor.

Între 1766 și 1820, contribuția comitatelor a crescut de la 710 603 florini la 13 000 000 florini în bilete de bancă sau la 5 200 000 în monedă de argint², deci de 18 ori în primul caz și de 7 ori în cazul al doilea. Marea nedreptate a impozitelor era că apăsau aproape exclusiv asupra țăranilor, și, proporțional, asupra celor mai săraci. De aceea nu e de mirare că resfanțele, care nu se puteau încasa decît prin ruina totală a contribuabililor, erau pretutindeni.

La toate acestea trebuie să mai adăugăm sarcinile militare consistînd din încartiruire, transporturi militare (*Vorspann*) și serviciul militar, năpăstuirile și mîncăturile funcționarilor urbariali, comitatensi și fiscali, care făceau din administrația comitatelor cea mai coruptă și mai asupritoare instituție a țării.

Creșterea sarcinilor fiscale face și mai vie și mai amară plîngerea țăranilor contra exploatării feudale și, fapt important, îi conferă un caracter general. Așezarea și perceperea simultană pe tot teritoriul Transilvaniei a impozitelor, cu cortegiul lor de violențe și de nedreptăți, provoacă o nemulțumire generală, care răbufnește într-o serie aproape neîntreruptă de răscoale între 1784 și 1848³.

III. ÎMPOTRIVIREA ȚĂRANILOR

Unul din procedeele de acaparare a sesiilor țărănești a fost facilitat chiar de către deținătorii lor. Pentru a frustra fiscalul, țăranii se înțelegeau cu nobilul vecin care declara „colonicaturile” lor drept pămînt nobiliar, scutit de dare, pe care țăranii continuau să-l cultive „cu îngăduința lui”. Aranjamentul, lipsit de vreo garanție legală, ca și precariul roman sau franc, era la discreția nobilului patron. Chiar în ipoteza că el respecta aranjamentul, moștenitorii sau arendașii lui nu se mai simțeau legați și căutau să supună pămîntul la taxă sau la dijmă. De aici conflicte, care uneori, ca la Năprad (Solnocul de Mijloc), în 1804, au dus la răzvrătire⁴.

Cînd omul arendașului s-a prezentat să ia dijma, clopotul bisericii a sunat în dungă, oamenii s-au strîns și sluga arendașului a fost bătută

¹ Arhivele statului, Budapesta, O. L. Teleki széki familia, f. 27.

² S. Sándor Pál, *op. cit.*, p. 55.

³ Trócsányi a găsit urma documentară a aproape 200 răscoale în acest interval. În relatarea acestor fapte, ne-a servit îndeosebi lucrarea citată a acestuia.

⁴ Trócsányi, *op. cit.*, p. 135—142.

rău. A urmat descinderea cu solgăbirăul (pretorul), apoi cu subprefectul, ancheta pentru a descoperi pe „instigatori”. Nimeni nu vrea să dea un nume : „noi, tot satul am făcut”. Pretorul nu izbutește să pună mîna de cît pe un „instigator”. Nobilii cer ca vinovații să fie pedepsiți exemplar, ca nu cumva și alte sate să ia pildă pentru asemenea, „și poate și mai mari răzvrătiri care să pună în primejdie liniștea țării”. Cu trupele trimise de guvernii, satul a fost pedepsit exemplar, așa cum au cerut nobilii : 66 din cei 132 capi de familie ai satului au fost închiși sau bătuiți în fața obștii, iar detașamentul de pedeapsă a rămas pe capul oamenilor un an și jumătate, și satul a trebuit să plătească enorma sumă de 1 548 florini cheltuieli de execuție.

Țăranii au fost înfrinți, dar autoritățile au trebuit să dea nobililor avertismentul public ca nici locuitorii din Năprad, nici alții să nu mai fie năpăstuiți cu prestații ilegale¹.

Agitația țărănimii din Munții Apuseni a continuat și după înăbușirea răscoalei din 1784, întreținută de foștii tovarăși de luptă ai lui Horia și de dezertorii din armata austriacă. Focarele agitației din județele Alba de Jos, Zarand, Turda, Hunedoara și Arad au trebuit, în mai multe rînduri, să fie ocupate militărește, iar nobilimea s-a înarmat pentru a preveni răscoala. Succesele revoluției franceze au încurajat rezistența țărănimii. Măsurile de prevedere au împiedicat izbucnirea unei răscoale generale, dar n-au potolit spiritele, fiindcă ele n-au înlăturat cauzele materiale ale nemulțumirii țărănimii².

Focarul agitației țărănești, spre care nobilii priveau neconținut cu aprehensiune, era însă Zarandul. Niciodată, din 1784 încoace, focul n-a încetat de a mocni sub cenușă. Garnizoana de călăreți nobili de la Deva nu pierdea regiunea din ochi și era gata la cea mai mică mișcare să alerge, ca în 1800, la fața locului, numai fiindcă atunci printre țărani s-au răspîndit zvonuri, „care ar fi putut constitui începutul unei noi răscoale”. Liniștea a fost restabilită prin pedepsirea cu cîte 25 de ciomege sau bice a autorilor zvonurilor : un soldat dezertor, doi negustori și doi țărani³.

La sfîrșitul anului 1807, țăranii din Aciuia (Arad) au înaintat comitatului o plîngere despre „șivoiul vieții lor de plîns în care înoată pînă la gît”. Stăpînul moșiei Aciuia, pe care locuiau 160 familii iobage, n-a neglijat nici unul din mijloacele prin care stăpînii de moșie de atunci căutau să-și rotunjească moșiile și să-și mărească veniturile. În 15 ani, el a despuiat 27 de iobagi de o parte din delnițele lor. El nu mai ținea nici un soroc pentru robotă. În timpul marilor munci agricole, ținea oamenii, fără răgaz, săptămîni de-a rîndul, chiar și duminica, și nu se mulțumea numai cu bărbații; scotea și femeile la strîns finul, la secerat, la topit cînepa, la tors. Cei ce întîrziu la muncă erau bătuiți fără deosebire de sex și de vîrstă, iar cei ce nu se prezentau la muncă și nu trimeteau în loc alt muncitor valid erau legați de mîini și de picioare și aruncați în închisoare ;

¹ Trócsányi, *op. cit.*, p. 135—142.

² I. Kovács, *agitații țărănești din Munții Apuseni după răscoala lui Horia, oglindite în documentele arhivei comitatului Turda*, în „Studii și cercetări științifice”, Cluj, 1954, nr. 3—4, p. 567—594.

³ Cronicarul Kozma Pál, citat de Trócsányi, p. 155.

cînd erau sloboziți, erau bătuți atît de crunt, încît unii zăceau bolnavi tot restul anului¹.

Peste zilele de robotă, stăpînul moșiei Aciuia a silit oamenii să-i facă un gard de 10 000 stînjeni lungime, să care lemne și buți de vin. A luat la curte 18 iobagi pentru servicii de casă și a aruncat sarcinile lor feudale în spatele celorlalți locuitori. A impus oamenilor obligația de a-i păzi herghelia și de a asigura straja curții. Pentru a se libera de aceste angajamente, oamenii au tocmit un paznic pe care l-au plătit ei cu 20 florini și au răscumpărat straja curții cu 100 florini, cînd toată taxa lor era de 279 florini. Inexorabil și în privința plocoanelor, el nu permitea țăranilor să-și valorifice produsele cum vroiau. Aceia care plecau cu fructe în Ungaria, erau întorși cu de-a sila înapoi.

La jalba sătenilor, comitele a ordonat o anchetă. Oamenii și-au susținut cu martori acuzațiile și, pentru a exercita asupra stăpînului de moșie o presiune, au refuzat să iasă la arat. Pretorul a intervenit ca mediator. Țăranii au oferit 1 000 florini ca preț de răscumpărare a tuturor serviciilor lor sau 2 000 florini, dacă li se restituie și pămîntul rășluit. După multă tînguială, s-a ajuns la învoiala, sancționată de autoritățile comitatului, ca iobagii să facă o zi de robotă pe săptămîină de fiecare sesie, o cărașie lungă de fiecare grup de șase sesii, trei zile de robotă pe an pentru judele, jurații și gornicii (pădurarii) satului — care n-aveau cînd să se achite de slujbele urbariale — în afară de taxa, zeciuiala și plocoanele obișnuite.

Cu toată greutatea sarcinilor acceptate, acest acord a fost un succes pentru țărani: stăpînul de moșie a trebuit să recunoască o reglementare a îndatoririlor iobagilor săi și să restituie pămîntul recent acaparat.

Succesul iobagilor din Aciuia a fost un exemplu pentru alte sate, care se aflau în conflict cu stăpînul lor de moșie. Sătenii din Gura Văii, Rostoci și Dumbrava au intensificat lupta contra odioasei văduve a lui Adam Kozma, care le luase pămîntul cel mai bun și le redusese locurile de pășune. Ea a pus o taxă pe ghindă, chiar dacă iobagii nu-și scoteau rămătorii în pădure. În afară de robota obișnuită, ea *impunea* oamenilor toate serviciile de curte: „noi sîntem argați, bucătari, văcari, herghelegii, porcari”. Fetele sînt duse ca servitoare la curtea de la Gura Văii sau la aceea de la Baia de Criș, unde bărbații trebuie să care stînjeni de lemne. Taxa stabilită odinioară la 74 florini a fost ridicată la 90. Plocoanele de „unt, ouă, pui, găini, miei, porci”, n-aveau nici soroc, nici măsură. În fiecare zi, oamenii sînt siliți să ducă la curte smîntînă, lapte și brînză. În timpul lui Adam Kozma, ei dădeau, în afară de dijma roierilor, o cupă de miere; văduva lui a ridicat prestația la cinci cupe și a pretins bani pentru stupii prăpădiți. Pe deasupra, femeile trebuiau să dea o cupă de alune sau nuci în loc de alune.

În 1809, văduva lui Adam Kozma a fost silită să admită reglementarea slujbelor celor trei sate. Dar oamenii din Rostoci nu s-au împăcat: cum rămîne cu pămîntul furat? De vreme ce ei plătesc taxă, cu ce drept li se mai cere robotă de fiecare fum? Cum se poate socoti o zi cu boii ca o

¹ Szántó Imre, *A majorsági gazdálkodás uralkodóvá válása. A parasztság magy arányu kisaajatlásának kezdetei. (Tanulmányok a parasztság történeléhez Magyarországon, 1711–1790)* (Preponderanța gospodăriei producătoare pentru piață. Începuturile intensificării exploatarei țăranimii. Studii relative la istoria țăranimii în Ungaria, 1711–1790), Budapesta, 1952, p. 243.

zi cu palmele și cu ce drept sînt trimiși să slujească în afară de sat? Ei cer aceeași rînduială pe care au dobîndit-o țărani din Aciua. Stăpîna de moșie a rezistat pînă în 1813, cînd, într-o noapte, a fost omorîtă în casa ei, fără ca cineva din sat să fi răspuns la strigătele ei de ajutor și fără ca autorii răzbunării să fi fost descoperiți¹.

Teribila foamete, care a bîntuit în Transilvania în anii 1813—1818 și a fost însoțită de o puternică emigrație în Ungaria și Țările Romîne, a precipitat procesul de expropriere și de pauperizare a țărănimii ardelenelor. Pentru a nu muri de foame, mulți țărani și-au vîndut ori și-au tăiat vitele de muncă și, nemaiputîndu-și îndeplini obligațiile feudale, au fost deposezați, ca și emigrații, de sesiile lor. Lipsiți de vite și de pămînt, ei au trebuit să caute o muncă salariată sau să emigreze².

Nobilimea și-a rotunjit astfel moșiile și și-a mărit rezerva alodială, în vederea unei producții mai mari pentru piață. Dar procesul care le-a permis să-și mărească „alodiul” a redus numărul brațelor de muncă iobagă. Soluția naturală era înlocuirea muncii iobage cu munca salariată, care se oferea din belșug. Pentru aceasta era nevoie de capital, dar capitalul nu se putea obține în condițiile relațiilor de proprietate feudale. Exproprierea țăranilor scoate deci în evidență contradicțiile fundamentale între exigențele producției capitaliste și condițiile de muncă iobagă. Insuficiența și slaba productivitate a forței de muncă iobagă arată caracterul perimat al modului de producție feudal. Stăpînii feudali încep să-și dea seama că „robota e surogatul de muncă cel mai costisitor din lume”³. Dar, din lipsă de credit, ei nu sînt în stare să recurgă decît sporadic și intermitent la munca salariată, în cultura viilor care cere o muncă specializată și pe care stăpînul feudal o plătește din taxa de răscumpărare a robotei.

Astfel antagonisme inconciliabile se produc în lumea agrară: forța de muncă liberă, abundentă și ieftină, pe de o parte, iar pe de altă parte, mari proprietari care produc pentru piață și au nevoie de muncitori salariați, dar nu-i pot angaja, fiindcă nu-i pot plăti.

Consecința e o nouă agravare a robotei. Cînd stăpînii de moșie nu pot mări numărul zilelor de clacă, le concentrează în timpul marilor munci agricole. Țăranii care s-au împrumutat în timpul foametei cu cereale sau cu bani sînt siliți să plătească și capitalul și dobînda în robotă.

Recensămîntul Cziráky din 1820, cu toate declarațiile false și dosirile de pămînt și vite în regiunile de munte, ilustrează în mod elocvent procesul de expropriere și de pauperizare a țăranilor. În comparație cu recensămintele anterioare, cel din 1820 dovedește că pretutindeni țăranii au fost deposezați de o parte din pămîntul lor și de dreptul de folosință asupra pădurilor și pășunilor. Aceia care n-au mai rămas decît cu 3—4 jugăre, nu pot face față nevoilor și sînt siliți să ia pămînt în arendă sau să muncească la alții. Proporțional cu întinderea sesiei, s-a redus și numărul vitelor. Cutare iobag care odinioară ieșea la plug cu patru boi, nu mai ară în 1820 decît cu doi, iar iobagul cu doi boi face robota acum cu palmele.

Preambulele și instrucțiunile edictelor, urbariilor și patentelor sînt cea mai aspră critică a abuzurilor regimului feudal și a regimului feudal

¹ Trócsányi, *op. cit.*, p. 162—163.

² Tóth Zoltán, *op. cit.*, p. 182; Trócsányi, *op. cit.*, p. 187—192.

³ Brűnek József, *Robot és dézsma*. (Robota și dijma), Pesta, 1846 (citată după S. Sándor Pál, p. 33).

însuși. De pildă, instrucțiunile în vederea reglementării urbariale din 1819 cuprind o lungă listă de abuzuri pe care guvernul le condamnă, dar a căror generalitate tocmai prin aceasta o confirmă¹. Ele arată că nu există act în viața țaranului care să nu fi fost controlat, îngrădit și taxat. Rescriptul regal declară ilegale și interzice „taxele de moștenire, de inventar și de împărțire”, percepute de la țărani, ceea ce dovedește că stăpînii de moșii le încasau. Țăranii trebuiau să plătească stăpînului de moșie o taxă de 10% din valoarea tuturor lucrurilor dobîndite prin testament, schimbate sau vindute.

În interiorul domeniului feudal, produsele naturale destinate vînzării erau arendate, iar prelucrarea și comercializarea acestor produse erau interzise țăranilor. Țăranii care cumpărau sau vindeau tutun, miere, ceară, untură, în, cîneapă, și „alte produse” erau tratați drept contrabandiști și pedepsiți cu bătaia sau cu amenda. Stăpînul moșiei își rezerva dreptul de preemțiune — *Vorkauf* — asupra tuturor produselor de pe domeniul său.

„Monopolul morii nu poate fi impus locuitorilor”, dovadă că regula generală era să fie impus. Chiar și adăpătoarele vitelor erau taxate. Locuitorii erau obligați să care gunoiul de la vitele lor la viile și la ogoarele rezervei domaniale, să dea paie pentru legarea viei stăpînului, să plătească dijmă și din fulgi și uneori să-și jumulească gîștele pentru stăpînul de moșie.

Guvernul declară abuz obligația impusă țăranilor de a plăti paznicul vitelor seniorului și supraveghetorul lucrătorilor la vie, de a da adăpost stăpînului și organelor lui executive și de a cere locuitorilor bani pentru încartiruirea militarilor.

Stăpînii impuneau oamenilor de pe moșia lor, în afară de zilele de robotă, obligația de a transporta cu vitele lor provizii, vin, butoaie etc. și-i obligau să plătească vama, chiar și atunci cînd transportul se făcea în slujba stăpînului. Ei îi sileau, cînd aveau nevoie de carne, să taie anume vite, sau să cumpere cu bani gata o anumită cantitate de carne de la scaunul domeniului. În regiunile viticole, iobagii erau constrînși să pună la dispoziție stăpînului vasele lor la culesul viilor și la strîngerea dijmei din vin. Locuitorii erau încărcăți de juzzii satelor la repartitia contribuțiilor și altor taxe și la socoteala diferitelor venituri comunale, mai ales ale cîrcumelor.

Legea prevedea că stăpînul de moșie nu putea schimba pămîntul locuitorilor decît dacă-i dădea pămînt de aceeași calitate și mărime, și numai prin mijlocirea autorităților comitatense, în urma unor dezbateri în fața scaunului senorial. În realitate, schimbul a devenit un mijloc curent de expropriere a iobagilor. Intervenția autorităților comitatense, formate din nobili, a fost inoperantă. Ele n-au apărut pe țăărani nici împotriva exproprierii, nici împotriva amenzilor arbitrare, din care stăpînii de moșie își făcuseră un izvor de venituri regulate.

O dispoziție interesantă e aceea care interzice țăranilor să țină arme de foc și cîini de vînătoare, sub pedeapsa de-a face trei zile de clacă cu palmele. Confiscarea armelor, care, în caz de primejdie iminentă, cuprindea chiar și topoarele, era o măsură de apărare a clasei dominante împotriva

¹ Textul în Joseph v. Grimm, *Das Urbarialwesen in Siebenbürgen*, Viena, 1862, p. 12—13.

răscoalelor țărănești. Ea ocrotea în același timp privilegiul tipic nobiliar, dreptul de vînătoare, interzicînd țăranilor mijlocul de a se apăra împotriva animalelor sălbatice care le amenințau vitele și recolta.

IV. PROIECTUL DE REGLEMENTARE URBARIALĂ DIN 1819

Răscoalele locale, emigrația și cele 17 000 de jalbe prezentate de țărănimea ardeleană împăratului cu prilejul călătoriei sale prin Transilvania, în 1817, atestară o nemulțumire atît de profundă și de generală, încît curtea de la Viena a fost nevoită să recunoască necesitatea unei noi reglementări urbariale. Rescriptul regal din 17 mai 1817 comunică guvernului liniile generale ale proiectului de urbariu și modalitățile de aplicare. Pentru a menține țărănimea în stare de aservire, urbariul își propunea să asigure iobagii împotriva stoarcerilor arbitrare și a sarcinilor nelegale și să stabilească cantitatea prestațiilor și slujbelor în raport cu întinderea și calitatea sesilor. Țăranii trebuiau să primească pămînt suficient, încît să-și poată plăti dările către stat și redevențele către stăpînul de moșie.

Întinderea lotului fiecărei gospodării iobage avea să fie stabilită de comisii comitatense, pe baza declarației stăpînului de moșie și a iobagului. În caz de divergență, chestiunea urma să fie rezolvată, pe baza recensămintelor, de scaunul seniorial. Proiectul de urbariu asigura deci stăpînului de moșie uzurpator superioritatea legală. El garanta în aparență delnița iobagului, de vreme ce stăpînul lui nu i-o putea schimba decît contra unui pămînt echivalent ca întindere și ca valoare, dar aprecierea echivalenței era lăsată la bunul plac al stăpînului.

Cu privire la curățuri, aceeași solicitudine pentru iobag. Stăpînul de moșie nu poate confisca curăturile decît în baza unei hotărîri a scaunului urbarial, confirmată de cancelaria aulică. Iobagul era deci la discreția stăpînului său, care era și parte și judecător. Curăturile fără voia stăpînului, ca și vînatul și pescuitul, sînt interzise țăranilor. În sfîrșit, se menține îngrădirea drepturilor tradiționale ale țăranilor asupra pădurilor și pășunilor.

Proiectul consacră deci lungă serie a uzurpărilor de pămînt și de drept ale nobilimii feudale. El n-aduce o ușurare în avantajul iobagilor decît cu privire la robota, dar aceasta era de o importanță capitală. Proiectul fixează uniform robota la o zi pe săptămînă cu boii și la două cu palmele. El permite dublarea robotei în timpul cositului și secerișului, dar zilele suplimentare făcute într-o săptămînă trebuiau trecute în contul săptămînilor viitoare. Stăpînul de moșie putea deci concentra robota iobagilor în timpul marilor lucrări agricole, dar nu putea majora numărul total al zilelor de robota. În afară de aceasta, robota a fost declarată răscumpărabilă și abuzul cu căraușiile a fost îngăduit. Stăpînul de moșie nu putea impune țăranului posesor al unei sesii complete și al unui atelaj de patru boi decît o singură căraușie de două zile cel mult. Orice altă căraușie trebuia plătită. Zeciuiala a rămas neschimbată, ca și justiția feudală care asigură dependența iobagului de stăpînul de moșie.

Proiectul de reglementare urbarială a fost însoțit de o patentă care îndemna pe țărani să nu se abată de la datoria lor de supunere față de stăpînii de moșie înainte de desăvîrșirea reglementării. Curtea se temea, deci,

că, de îndată ce vestea reglementării urbariale se va fi răspândit în Ardeal, țăranii nu vor aștepta ca ea să devină lege și vor refuza prestarea slujbelor urbariale; ea se temea chiar de eventuale mișcări țărănești, cu atât mai mult, cu cât seniorii feudali n-aveau să se resemneze la limitarea drepturilor lor de a deposeda pe țărani și de a le impune o robotă discreționară.

În adevăr, chiar de la începutul lucrărilor pentru întocmirea reglementării urbariale, nobilii întruniți în adunările comitatense au protestat violent „împotriva procedurii anticonstituționale și au trimis memorii în același sens guvernului. Invocînd legea din 1791, în virtutea căreia Transilvania se cîrmuia după legile sale și regele nu putea guverna prin edicte și patente, comitatele au susținut că reglementarea urbarială era de competența dietei transilvane, nu a curții”¹.

În vederea aplanării tuturor acestor dificultăți, curtea a instituit o comisie, prezidată de Anton Cziráky, ca să efectueze un recensămînt, care să servească ca bază pentru fixarea întinderii delnițelor țăranilor. Proiectul de reglementare urbarială făcuse din mărimea pămîntului țăranului adevăratul obiectiv al luptei între țărani și stăpînii de moșie. Cum proiectul de reglementare reducea la mai puțin de jumătate cantitatea de muncă obligatorie a țăranilor, stăpînii de moșie au căutat să recupereze pierderea, reducînd cît mai mult întinderea sesiilor, încît țăranul să nu poată asigura subsistența familiei sale, fără să ia pămînt în arendă și fără să se angajeze la alții. Vechiul raport între pămînt și robotă era deci restabilit în folosul stăpînului de moșie, care, prin sistemul arende și împrumuturilor, menținea pe iobagi la discreția sa.

Țăranii au opus recensămîntului o dîrză și aprigă rezistență. În unele sate au refuzat să se prezinte în fața comisiei mai înainte de a li se fi restituit pămîntul furat. În alte sate țăranii contestau direct legitimitatea robotei, susținînd că numai terenurile din vatra satului — intravilanele — aparțineau stăpînului de moșie, și că, pentru apartenențe, ei nu datorau decît zeciuială. Pentru a împiedica pe comisari să înregistreze delnițele ciuntite și a consacra astfel furtul de proprietate săvîrșit de seniorii feudali, țăranii nu s-au dat înapoi nici de la amenințări. La Uila (Cluj) clopotele au sunat alarma și oamenii s-au adunat în fața primăriei și au manifestat amenințător în fața comisarilor, declarînd că preferă „să ia pe veci arma”, adică să se facă grăniceri, decît să admită înregistrarea delnițelor lor.

În unele părți, atitudinea țăranilor devenise atît de amenințătoare, încît comisarii nu mai îndrăzneau să doarmă în sat. În comitatele Alba de Jos și de Sus, Cluj, Tîrnava etc., s-au produs mișcări deosebit de puternice. În unele locuri a fost nevoie să se aducă trupe pentru potolirea mișcărilor, care luau un caracter antifeudal tot mai pronunțat. În fața acestor dificultăți, curtea a renunțat la reglementarea urbarială. Stăpînii de moșie au cîștigat partida. Curtea n-a îndrăznit să se joace cu răscoala țăranilor pentru a înfrînge rezistența nobililor și s-a mulțumit să încaseze impozitul mărit, fără să fi redus sarcinile feudale ale țăranilor.

Paul Bánffy, supremul comite de Crasna, în raportul său din 14/26 martie 1821 către guvernatorul Transilvaniei, arată că, în comitatul său, „țăranii nu mai vor să depindă de stăpînii de moșie, sînt porniți să-i

¹ Trócsányi, *op. cit.*, p. 207.

acuze obraznice în plîngerii exagerate și să le atace drepturile confirmate de majestatea sa. Ei țin adunări și îndrăznesc să încheie acorduri prin delegații lor și să vorbească în fața slujbașilor comitatului pe un ton îndrăzneț, cum nu s-a mai pomenit. Ei cutează să-i amenințe că-i reclamă la Viena, lucru pentru care ar merita să fie pedepsiți. Slujbașii sînt atît de terorizați, încît preferă să renunțe la slujbă decît să întreprindă cea mai mică cercetare. Pe cei mai curajoși dintre pretori abia i-am putut, cu mari rugăminți, reține să nu-și părăsească slujba, măcar pînă la terminarea acestui urbariu, care a adus țara în această criză, căci n-aș avea pe cine să pun în locul lor”¹.

Știri despre mișcările din alte părți ale monarhiei vin să mărească îngrijorarea autorităților transilvane. Schustekh comunică lui Bánffy că în cercurile Znaim și Iglau din Moravia, „au izbucnit tulburări grave”. Țăranii au început prin a refuza să presteze robota reglementară. „Apoi au declarat exorbitante și dările”².

Cei doi beneficiari ai regimului, statul feudal și stăpîinii de moșie, s-au înțeles pe spatele țărănimii. Statul a majorat impozitele fără să-și înstrăineze nobilimea, iar aceasta a putut să continue procesul de rășluire a pămîntului iobag și să-și rotunjească domeniile.

Dar țăranii, pe spatele cărora s-a făcut această transacție, nu s-au resemnat la înfrîngere. Ei au făcut din proiectul de reglementare o armă de luptă împotriva nobilimii feudale. Lupta împotriva robotei se justifica prin proiectul de urbariu care o reducea la jumătate. Țăranii din Baci (Cluj) sau de pe domeniul superior din Hunedoara au refuzat să robească mai mult de o zi pe săptămînă.

La începutul anului 1821, țărănimea din Ardeal era într-o puternică agitație din cauza robotei și a pămîntului. Pe acest teren a căzut vestea evenimentelor din Țara Romînească și Moldova.

V. RĂSUNETUL MIȘCĂRII LUI TUDOR VLADIMIRESCU

Vestea mișcării lui Tudor Vladimirescu s-a răspîndit în Transilvania cu o rapiditate care a deconcertat toate autoritățile. Interesul și simpatia cu care țărănimea transilvană a urmărit fazele răscoalei din Oltenia, nădejile pe care le-a pus în triumful ei și manifestările de solidaritate spontană cu ea au consternat și au alarmat clasele stăpînitoare din Transilvania, care au avut impresia că spectrul lui Horia s-a ridicat din nou în fața lor.

În mai puțin de două săptămîni după proclamația de la Padeș, numele lui Tudor Vladimirescu — sub forma alintătoare de Todoraș sau Todoruț — era pe buzele tuturor romînilor din Transilvania. Adam Bedia din Sulighete (Hunedoara), ori de cîte ori se forma un grup de țărani, scotea din șerpar o scrisoare și, deși nu știa carte, se făcea că citește o proclamație, spunînd: „Se face înștiințare că, de către răsărit, s-a ridicat

¹ Această expunere e întemeiată pe documentele extrase din Arhivele statului din Budapesta: O.L. Erd. Levéltárak. Gubernium Transylvanicum Praesidialia, 1821. Toate trimiterile noastre care dau numai numărul documentului se referă la acest fond; în cazul de față, doc. nr. 205, raport din 8/20 martie 1821.

² Doc. nr. 172, f. 1—2.

un crăiuț, cui e numele Todoraș, dintii cu puțină oaste, dar din zi în zi sporește; pînă acum s-au adunat vreo cîteva sute și mii. Dumnezeu i-o fi asupra, că vrea să facă dreptate, și acum îi în Țara Romînească, isprăvește lucrul cu boierii și, de s-o sfîrși lucrul bine acolo, pînă în Paști o da și într-acoace, că un crăiuț o să vină de jos ca să se întîmple laolaltă ca să facă și aicea d'reptate"¹.

Guvernatorul Transilvaniei Gheorghe Bánffy era convins că scri-soarea pe care o „citea” Adam Bedia era proclamația lui Tudor Vladimirescu. El dădu ordin să fie urmărit și imediat arestat, „și să se cerceteze de aproape cum a ajuns actul în mîna lui”².

Atît declarația lui Bedia, cit și instrucțiunile lui Bánffy dovedesc o cunoaștere amănunțită a evenimentelor din Oltenia. Autoritățile civile și militare erau informate de către agenția din București de tot ce se petrecea în Țara Romînească. Nu e deci de mirare că aveau cunoștințe de toate întîmplările. Surprinzător e faptul că și țărani erau așa de bine informați. Cuvintele lor dovedesc că știau de proclamația de la Padeș și de întîlnirea lui Tudor cu Alexandru Ipsilanti, căci, „crăiuțul” cu care Tudor trebuia să se unească nu poate fi altul.

Și asupra caracterului revoluționar, antifeudal, al răscoalei din Oltenia, toată lumea era de acord. Punctul de vedere al claselor stăpînitoare a fost clar formulat de generalul Schustekh, comandantul suprem al trupelor din Transilvania. „În orice caz — scrie el guvernatorului Bánffy — lucrul cel mai primejdios, mai ales pentru țările vecine, e părerea răspîdită de Teodor printre țărani din Oltenia, că boierii n-au drepturi mai mari decît ceilalți locuitori. De aceea, ei au să plătească aceleași contribuții și să suporte aceleași sarcini, și nu trebuie să ceară robotă”³.

Țărani ardeleni erau exact de aceeași părere. „Toate împrejurările arată că țărănimea romînă de aici — scrie comitele de Hunedoara, Alexe Nopcea — privește cu simpatie evenimentele din Țara Romînească și, în caz că s-ar produce o incursiune din partea aceea, s-ar arăta fără îndoială dispusă să i se alăture”⁴.

Părerea lui Nopcea se baza pe cazuri concrete ca acela al lui Toma Voina, dat în judecata tribunalului militar din Orăștie, fiindcă, „a avut îndrăzneala să declare că, de îndată ce Theodor va sosi din Țara Romînească aici, el va fi cel dintii care i se va alătura”⁵.

Comitele de Crasna, Paul Bánffy, a exprimat aceeași părere, mai precis și mai limpede: „Țărani din acest comitat nu mai vor să depindă de stăpînul de moșie”⁶. Preotul ortodox din Hălmagiu (Arad), Ioan Popa, a declarat în fața mai multor oameni că, dacă stăpîna de moșie va continua să ceară robotă, „va fi lumea lui Horia ... Nu va fi prestare de slujbă (robotă), mai curînd va fi răscoală”⁷.

Rapoartele autorităților transilvane și mărturisirile inculpaților arată că din februarie pînă în mai 1821, cînd mișcarea lui Tudor a fost

¹ Doc. nr. 138.

² Doc. nr. 46—47, f. 17—19.

³ Doc. nr. 192, f. 2—4.

⁴ Doc. nr. 409, f. 20—21.

⁵ Doc. nr. 133.

⁶ Doc. nr. 205.

⁷ Doc. nr. 188, f. 1—10.

lichidată, agitația în mijlocul țărănimii ardeleni a fost extremă. Oamenii erau atât de siguri de venirea lui Tudor, încât i-au fixat și data: ziua sf. Theodor, care în 1821 cădea marțea din săptămîna mare, adică de dinaintea Paștilor, care au fost la 10 aprilie stil vechi.

Astfel, Ignat Ungur a declarat în circiuma lui Ștefan Magulitsi, bătîndu-se pe burtă: „, că încă înainte de a lua Paști, va bea din vinul stăpînului său feudal și în ziua de Paști va juca în cizmele lui”. Cumnatul lui Magulitsi, Ladislau Gotsa, a confirmat aceste cuvinte și a adăugat că Ignat Ungur ar mai fi amintit de „unele dispoziții date preoților romîni ca nobilii să caute să-și păstreze noblețea așa cum au dobîndit-o, adică cu armele, căci un nou crăișor s-a ridicat dinspre răsărit și numele lui e Todoraș; deși el nu e încă urmat de mult popor, dar am aflat că se înmulțesc pe zi ce trece; un altul vine din jos și, dacă se vor împreuna, atunci li se va alătura mult popor. Ei [romîni ardeleni] vor serba ziua lui Thodor care cade marți în săptămîna mare, fiindcă ziua aceasta e socotită ca termen pentru săvîrșirea, cu ajutorul lui Dumnezeu, a planurilor sale. Atunci se vor alege lucrurile, și ei vor trata pe nobili după cum partizanii lui Todoraș îi tratează pe boierii din Țara Romînească, adică îi vor jupui de vii”¹.

Identitatea acestei declarații cu aceea a lui Bedea dovedește că circulau printre țărani tracte de propagandă, așa cum bănuia Bánffy.

La procesul lui Ignat Ungur, L. Gotsa și soția lui au mai declarat că o tînără fată, Tica a lui Cornea Pascu, ar fi întrebat-o pe Călăruța Călugăru, care era în serviciul lor: „Tu ce ai să te faci, căci pe nobili îi vor omori într-o noapte, cît mai curînd, și tu, locuind la nobili unguri, te vor omori și pe tine?”. Interogată, Tica a recunoscut cuvintele care i s-au atribuit și a declarat că le-a auzit de la Mihai Puiuț din Tîrnave, pe care l-a întîlnit la o moară. Puiuț a spus în fața mai multor oameni din Jureșoara că o așa numită poteră, adică o oaste formată din rebeli, va veni dinspre Boița și aceștia vor omori într-o noapte pe nobili².

Soția lui Ștefan Magulitsi pretindea că chiar și copiii spuneau pe stradă: „Acum vor tîtîni noștri să omoare pe nyemeși” (pe nobili).

Caracterul social al acestor manifestări e incontestabil. Chiar și în cazul cînd țăranii vorbesc de exterminarea „ungurilor”, ei se referă la nobilime. Așa o înțeleg și autoritățile.

Pretorul Andrei Farkas raportează lui Emerich Bethlen, comite de Alba, o serie de fapte care, după părerea lui, puneau în primejdie viața nobilimii. Astfel, la 2 aprilie 1821 (st. n), o adunare ar fi avut loc în biserica ortodoxă din Singătîn (Alba de Jos). Oamenii au fost convocați prin tragerea clopotelor, care în toate mișcările țărănești au servit ca semnale de alarmă. După faptele particulare pe care le relatează despre starea de spirit a populației, scopul acestei adunări nu putea fi decît subversiv. Nițu Fulca a declarat soției lui Paul Apăti, că, după cîte a auzit, „mîine se va sfîrși cu unguri”.

Oprea Jurca din Apoldul de Jos, ducîndu-se la Singătîn, ar fi spus soției lui Ioan Hodor: „Dumnezeu să vă păzească, cumătră, să nu fie sfîrșitul vostru după judecata care se pregătește împotriva voastră”.

¹ Doc. nr. 138.

² Deva, 24 martie/5 aprilie 1821 (doc. nr. 138).

Din aceste fapte, Andrei Farkas trage concluzia că viața nobilimii, și nu a populației maghiare, ar fi în primejdie. Mai ales întrunirea românilor în biserică îi pare indiciul unei primejdii apropiate. El cere prefectului să trimită armată pentru apărarea nobilimii¹.

Caracterul social, nu național, al acestor manifestări rezultă limpede și din faptul că țărani se ridică împotriva tuturor privilegiilor, inclusiv ale preoților români, deși aceștia erau alături de ei în lupta contra feudalismului. Astfel, sătenii din Almaș (Hunedoara), convocați de preot în adunare, refuză să lucreze grădina preotului și să admită majorarea contribuției în folosul lui, declarînd că „mai bine trec la altă lege”. A doua zi, ei s-au adunat în casa lui Ștefan Solomon și au luat hotărîrea de a protesta împotriva încercării preotului de a-și împovăra enoriașii. Denunțat ca instigator, fiindcă tocmai se întorsese din Moldova, unde fusese funcționar la curtea domnului, Ștefan Solomon, supus unui *benignum examen*, a negat că ar fi adus proclamații din Moldova sau alte știri decît aceea că arnăuții au omorît pe turci. Solomon a fost pus în libertate, dar ținut sub supraveghere².

Teama să nu se aducă proclamații și știri despre mersul răscoalei din Țările Române făcea ca orice om venit din aceste părți să fie considerat ca suspect de autoritățile transilvane.

Deci caracterul mișcării a fost hotărît social. Ceea ce urmăresc țărani e abolirea feudalismului. Dar, în condițiile specifice în care se aflau, lupta lor avea fatal să ia un aspect religios și național. Cum foarte just a remarcat Tóth Zoltán, în legătură cu răscoala lui Horia : „După cum nobilul maghiar era întruchiparea feudalismului asupritor, tot astfel iobagul român, cu religia lui ortodoxă, fără de care nobilul însuși nu se putea închipui pe sine însuși, era întruchiparea celeilalte clase de bază a feudalismului, a țărănimii. Religia ortodoxă era religia țăranilor, toate celelalte religii erau considerate ca religii ale stăpînilor. Condiția lor de țărani, romanitatea lor și religia ortodoxă, iată cei trei factori care s-au împletit în conștiința răsculaților, constituind un tot organic”³.

Cît de puternic era caracterul social rezulta și din faptul că țărani români au făcut o distincție chiar și între nobilii maghiari. Ștefan Magulitsi și cumnatul său Ladislau Gotsa făceau parte din nobilimea săracă, care trăia aproape de țărănime. Unii din aceștia nici prin port nu se deosebeau de țărani noștri. Speriat de agitația iobagilor, Magulitsi a întrebat cum ar putea scăpa în caz de tulburări. Ignat Ungur i-a răspuns : „D-ta nu te teme, d-le Magulitsi, fiindcă pe d-ta care porți portul nostru și trăiești din munca d-tale, ca și noi, o să te scăpăm noi în fața primejdiei”⁴.

Țărani s-au gîndit chiar la o înțelegere cu nobilii săraci, numiți „nobili ecleziastici” (*egyházi nemesek*). Un țaran a întrebat niște nobili săraci, care purtau haine țărănești : „nobilii ecleziastici cu cine vor ține, cînd lucrurile vor ajunge la adică ?”⁵.

Faptul că țărani ardeleni și-au pus chiar și problema alianțelor eventuale și s-au gîndit să cîștige nobilimea săracă dovedește experiența lor

¹ Doc. nr. 135.

² Doc. nr. 167, f. 1—9.

³ Tóth Zoltán, *op. cit.*, p. 157.

⁴ Doc. nr. 138.

⁵ Doc. nr. 435.

revoluționară și generalitatea mișcării, pe care n-o cunoștem decât din manifestări individuale.

Măsurile de prevedere ale autorităților, ca de exemplu ridicarea armelor și concentrarea de trupe în Transilvania, sînt pentru țărani dovezi de temeinicia zvonurilor și de frica ce cuprinsese nobilimea.

În cursul procesului împotriva lui Ignat Ungur, Ladislau Gotsa a declarat că, ducîndu-se la fierarul satului cu niște scule de reparat, a întîlnit acolo pe Toma Kiș, Ștefan Pirău, Nicolae Petrescu, Ion Petrescu și fiul acestuia tot Ion, veniți cu aceeași treabă la fierar. Venind vorba de ordinul ca țărani să predea toate armele, oamenii și-au dat cu părerea că „trebuie să izbucnească ceva și în primăvara aceasta : de vreme ce armele se ridică de obicei cînd se răspîndește vreo veste proastă”.

La acestea, Kiș Toma a adăugat : „chiar dacă le vor lua armele, topoarele nu li le pot lua, încît la a zecea sau a douăzecea casă să nu rămînă măcar unul, și cu acela va ști el să-și facă o măciucă mare cît doi pumni... Să dea Dumnezeu numai un timp ca acela, că va ști el să se servească și de secure”¹. Printre țărani erau și unii mai cu stare, care n-aveau numai lanțurile de pierdut într-o mișcare insurecțională. Astfel, Pirău l-a certat pe Toma pentru cuvintele lui, spunîndu-i : „Mulțumește mai bine lui Dumnezeu că trăim în pace și nu dori astfel de vremuri tulburi, căci eu le-am trăit și altele nu doresc să mai ajung”.

Și mai revelatoare cu privire la starea de spirit a țăranilor sînt comentariile asupra concentrării de trupe. Un om din Rapolt, anume Tudor Aron, trimis cu căruța de rechiziție înaintea trupelor ce trebuiau să sosească în comitatul Hunedoara, se impacienta de întîrzierea soldaților. Niște zidari, care lucrau în apropiere, căutară să-l liniștească, asigurîndu-l că trebuie să sosească, „și după cîte se aude, nu peste mult au să vină mai mulți decît se crede”. La întrebarea lui Aron de ce vin soldații, unul dintre zidari a răspuns : „Desigur, să nu se producă vreo tulburare”. La acestea Tudor Aron a declarat : „Chiar dacă vin soldații, știu că nu vin împotriva noastră, ci vor fi alături de noi : de bună seamă, ei nu vin în ajutorul nobililor, ci într-al nostru. Nici nu pot ei sluji doi stăpîni ; noi peîmpărat îl slujim, pe nobili nu dorim de loc să-i slujim”².

Arestat și interogat, el n-a confirmat numai ceea ce i s-a imputat, dar și-a completat și precizat declarația. „Poporul român va fi pus acum pe picior de război. Poporul român vrea să se răscoale din nou, după cum a făcut-o cu cîțiva ani mai înainte. Am mai spus că armata care vine, fără îndoială, n-a fost trimisă aici în Transilvania să potolească frămîntarea poporului român, ci împotriva națiunii maghiare, pentru ca armata, ridicînd arma împreună cu poporul român împotriva ungarilor, să-i omoare cu puteri unite”. Întrebat de unde știe aceste lucruri, a răspuns că, în timp ce mergea în ajun cu căruțele înaintea soldaților, a auzit pe argatul lui Földvári spunînd unor soldați de infanterie că în curînd se va produce zaveră și război, și a continuat ca mai sus.

Aceste cuvinte nu le-a auzit numai în împrejurările arătate, ci și la Rapoltul Mare și la Rapoltul Mic. „Acum vreo trei săptămîni, un grup de oameni, strînși în fața casei judei, spuneau că în curînd se va produce

¹ Doc. nr. 138, raport din 5 aprilie st.n.

² Doc. nr. 138, f. 16.

mare răfuială între poporul român și proprietari, și proprietarii se tem dea de aceasta”¹.

Pedepsele aplicate iobagilor pentru neîndeplinirea slujbelor feudale au fost interpretate tot ca un indiciu al răscoalei ce se aștepta să izbucnească.

Petru Negru a fost arestat, la 8 aprilie st. n., fiindcă, cu trei săptămîni înainte, la curtea unei moșii senioriale, l-a întrebat pe Sofronie Costea : „Ce mai nou ? Și ce rost au aceste pedepse ?” Costea a răspuns : „E lucrul dracului, fiindcă partizanii lui Horia (*a Horák*) vor să pornească din nou din comitatul Zarandului”.

Amintirea răscoalei lui Horia era atît de vie în mintea tuturor și producea asupra nobilimii o impresie atît de puternică, încît dădea un sens precis celor mai vagi reflecții ale țăranilor. Ioan Boian din Ohaba (Hunedoara) a declarat nobilului Samuel Ribitzei, căruia îi furnizase de mai multe ori lemne, că „în curînd se vor întîmpla lucruri mari”. Lui Ribitzei nu i-a trebuit mai mult ca să alerge imediat și să-l reclame pe Boian la pretură².

Nu e de mirare că autoritățile aveau ochii ațintiți asupra Munților Apuseni, de unde pornise răscoala lui Horia. Schustekh dezaprobă autoritățile din Zarand care au mutat miliția din Hălmagiu la Baia de Criș, lăsînd astfel fără pază „regiunea neliniștită a Pleșcuței” (Arad)³.

Spaima care a cuprins clasa feudală se vădește mai limpede din memoriul nobilimii din comitatul Hunedoara către comitele Alexe Nopcea. „Știrile care, în fiecare zi, vin tot mai numeroase din toate părțile comitatului, ne încredințează în mod neîndoielnic — declară stăpînii feudali — că poporul e pregătit de o răscoală generală, îndreptată împotriva nobilimii funciare și amenințînd și monarhia. Dacă poporul nu s-a răsculat încă, e că nu s-a împlinit termenul sau nu s-a ivit încă prilejul”.

Nobilii mărturisesc că, deși comitele Hunedoarei a luat toate măsurile de prevedere și comitatul era plin de trupe regulate și de grăniceri, nu se simțeau în siguranță deplină, pe de o parte, „fiindcă o parte din această armată e de același neam și de aceeași religie cu poporul de rînd, iar, pe de alta, fiindcă armata, operînd în unități mari, nu poate fi în același timp în toate părțile acestui comitat atît de întins”⁴.

Teama de o răscoală țărănească e mărită de evidența că autoritățile nu se pot bizui nici pe efectivele, nici pe fidelitatea trupelor. Nobilimea a avut în privința aceasta dovezi concrete. Nobilul Kis Zsigmond din comitatul Hunedoara, mergînd la Deva, a surprins pe ulița Poștei conversația dintre doi grăniceri romîni. Cel mai bătrîn spunea celui mai tînăr că, în două-trei săptămîni, avea să vină aici Todoruț să facă alte rînduieli. „Aceasta o simt și ungerii căci, în groaza lor, nu știu unde să se ascundă”. Cînd Kis Zsigmond i-a sfătuit să nu spună astfel de vorbe în piața orașului, ca să nu-i audă țărăanii, eil-au îndemnat să-și vadă de treabă, căci n-are nimic cu ei. Cînd i-a întrebat de unde sint, ei au răspuns : „Din satul cu oameni”, iar cînd a încercat să afle cum îi chiamă, și-a atras un ireveren-

¹ Doc. nr. 138, f. 16—18 din 5 aprilie 1821 st.n.

² Doc. nr. 409.

³ Doc. nr. 153, f. 1—2.

⁴ Doc. nr. 138.

țios: „ca pe tine” (*ka pe tyne*)! Kis Zsigmond a sesizat imediat autoritățile¹.

Generalitatea simptomelor de nemulțumire în mijlocul țărănimii și formele ei de manifestare revelează reprezentanților clasei stăpînitoare gravitatea crizei. Ei își dau seama că în joc e însăși soarta orînduirii feudale și stăruie ca guvernul să ia cele mai urgente măsuri.

„Anul 1784 e mărturia neuitată, și în veci de neuitat, care ne arată cît de amară și de păgubitoare poate fi lipsa de pregătire și de apărare, serie nobilimea din Hunedoara. Cu atît mai primejdioasă ar fi acum, dacă ne-am lăsa surprinși, neprevăzători și nepregătiți, cu cît nici ei, care n-au putut în anul acela să-și atingă scopul propus, n-au uitat experiența de atunci și avem toate motivele să credem că vor fi mai prevăzători și, prin urmare, înțelepciunea ne sfătuiește și necesitatea ne obligă să fim și noi mai prevăzători”².

Autoritățile n-au așteptat acest apel al nobilimii din Hunedoara pentru a lua măsuri de prevedere. Încă de la 14/26 februarie, adică de îndată ce a început să se răspîndească vestea mișcării lui Tudor Vladimirescu, guvernatorul Transilvaniei, Gh. Bánffy, a adresat o circulară către autoritățile din comitatele Alba de Sus și Alba de Jos, Turda, Hunedoara și Făgăraș, din scaunele Ciuc, Trei-Scaune, Miercurea, Sibiu și Sebeș și din districtul Brașovului, de unde veneau cele mai multe semne de agitație și care erau cele mai expuse contagiunii revoluționare.

După o scurtă expunere a începuturilor răscoalei din Țara Romînească, Bánffy insistă asupra primejdiei contagiunii. „Întrucît acest mare Principat se află în strînsă conexiune economico-comercială, și atît religioasă cît și națională, cu Țara Romînească vecină, cu drept cuvînt ne putem aștepta ca aceste turburări asemănătoare așa zisului tumult al lui Horia, și ca aceste principii primejdioase să se răspîndească și în țara noastră printre poporul de rînd, așa de receptiv în vremea aceasta”.

În consecință, guvernatorul recomandă autorităților locale să ia o serie de măsuri preventive. În primul rînd, el ordonă ca orice om care vine din Țara Romînească și din Moldova, fără pașaport vizat de agenția austriacă sau de staroștii din provincie și nu poate da o justificare plauzibilă, să fie predat celui mai apropiat post militar de graniță și trimis în Țara Romînească, iar dacă ar părea suspect de intenții subversive și primejdioase să fie imediat arestat, anchetat și dosarul lui trimis la Cluj.

În al doilea rînd, guvernatorul cere să se exercite o strictă supraveghere asupra călugărilor, care se strecoară neconținut din și în Transilvania. Mai multe ordine aulice și guberniale interziceau petrecerea acestora în Transilvania. Guvernatorul cere ca aceste dispoziții să se aplice cu strictețe.

El atrage apoi atenția autorităților comitatense asupra oierilor transilvăni care aveau turme în Țara Romînească și circula neconținut între cele două țări. În mod discret, fără să stîrnească bănuieli, organele administrative trebuiau să fie cu ochii pe ei și, de îndată ce i-ar fi prins răspîndind idei primejdioase, să-i aresteze, să-i supună unei cercetări severe și să raporteze guvernului.

¹ Doc. nr. 138, f. 21.

² Doc. nr. 138.

În sfârșit, guvernatorul recomandă să se ia măsurile necesare ca poporul să nu-și poată procura arme¹.

Comitele Hunedoarei bănuiește și pe grănicerii transilvăni de propagandă revoluționară și se întreabă dacă nu există și o organizație secretă care răspîndește știrile din Țara Românească.

Deci, după părerea autorităților transilvane, principalii agenți de răspîndire a știrilor erau grănicerii, călugării, oierii — toți oameni dinăuntru.

Concomitent cu măsurile militare și polițienești, autoritățile transilvane au întreprins o vie campanie de propagandă contrarevoluționară. Contele Bánffy a poruncit autorităților comitatense să dea cea mai largă răspîndire gazetei vieneze care, în numărul său din 17/29 martie 1821, publicase dezavuarea mișcării lui Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilanti de către împărații Austriei și Rusiei și să arate publicului că Tudor Vladimirescu și Alexandru Ipsilanti, nu numai că nu se gîndesc să răzvrătească popoarele celor două imperii, dar au luat măsuri împotriva răzvrătiților.

Bánffy adaugă apoi că, „cei doi conducători nu ridică poporul de rînd împotriva stăpînilor de moșii, ci împotriva turcilor, și cei ce se dedau la prădăciuni și amenință ordinea publică sînt aspru pedepsiți, unii cu moartea. Și, mai departe „Theodor, în prezența unui membru al agenției noastre, a împușcat deodată treisprezece oameni”².

Generalul Schustekh a propus guvernatorului să răspîndească anatema patriarhului de la Constantinopol împotriva rebelilor³. Nu știu dacă guvernatorul a dat sau nu curs acestei propuneri. Dar episcopul ortodox din Ardeal, Vasile Moga⁴, a fost silit, din ordinul guvernatorului, să îndemne poporul a nu se lăsa abătut de la datoria de supunere și credință față de împărat, prin făgăduieli deșarte⁵.

Guvernul ardelean a utilizat, — evident pentru românii uniți, — și enciclica papală din 13 septembrie 1821, care condamnă societățile secrete și acțiunea lor, menită să răstoarne ordinea existentă și să pîngărească religia. Papa combate, mai ales, învățătura acestor secte — a francmasonilor, carbonarilor și a diferitelor lor variante — care propagă „a fire slobod prin răscoale, a lipsi de a sa putere pre împărați, pre cari, cu cea mai mare nedreptate, de obște tirani cutează a-i numi”. În consecință, enciclica papală interzice și afurisește toate „cinurile, adunările, strînsorile” acestor societăți secrete și impune catolicilor obligația de a denunța pe toți care fac parte din aceste societăți, sau sprijină acțiunea lor⁶.

Comitele Nopcea și-a pus de la început întrebarea dacă răspîndirea atît de repede în Transilvania a știrilor despre evenimentele din Oltenia nu se datora acțiunii unor societăți secrete. Așa se explică traducerea în romînește și răspîndirea acestei enciclici care viza în primul rînd pe carbonarii italieni.

Funcționarii comitatensi și sătești aveau să fie cu ochii pe preoții romîni și să urmărească dacă își îndeamnă credincioșii la liniște și supunere

¹ Doc. nr. 46—47, f. 17—19.

² Doc. nr. 138, f. 24—27.

³ Doc. nr. 470, f. 11—13.

⁴ În text greșit Nicolae Adamovici.

⁵ Doc. nr. 133.

⁶ Enciclica a făcut obiectul unei comunicări a lui Titus Roșu, la Societatea de științe istorice și filologice din București.

față de autorități, sau îi inițiază și-i instruiesc în principii revoluționare, în care caz aveau să facă imediat raport episcopului și guvernatorului¹.

Autoritățile transilvane au mobilizat deci toate forțele, materiale și morale, de care dispuneau, pentru a împiedica răspîndirea știrilor din Țara Românească, pentru a combate propaganda revoluționară și pentru a înăbuși agitația țărănimii.

Țăranii denunțați de nobili sau de slujbași că au rostit „cuvinte necuviincioase” au fost arestați, supuși unor severe cercetări pentru a se afla sursa informațiilor și mijlocul lor de răspîndire. De la tribunalele militare sau comitatense, investigațiile au continuat la preturi, de la preturi la sate, și în sens invers, pentru a descoperi toate ramificațiile unui zvon și pe toți acei care l-au răspîndit. Datorită acestei meticulozități procedurale, ni s-au păstrat atîtea mărturii despre repercusiunile mișcării lui Tudor Vladimirescu asupra țărănimii transilvane.

În același timp, autoritățile superioare ale Transilvaniei : comandamentul suprem al forțelor armate de la Sibiu, guvernatorul de la Cluj și președintele cancelariei aulice de la Viena, au urmărit de la început, cu cea mai vie îngrijorare, evenimentele din Țările Romîne. Generalul Schustekh primea regulat rapoarte de la agenții celor două consulate de la București și Iași și de la staroștii din provincie ; la rîndul său, el raporta toate informațiile sale, împreună cu observațiile pe care i le sugerau, guvernatorului Bánffy care lua măsurile necesare și se zisa, cînd era cazul, pe președintele cancelariei aulice, contele Samoil Teleki, care făcea legătura cu guvernul de la Viena. Astfel măsurile preventive și represive ale guvernului transilvan erau coordonate cu cele politice și militare ale guvernului de la Viena. Actele acestei corespondențe sînt păstrate în Arhivele de stat din Budapesta și din ele am putut culege o mulțime de informații importante nu numai cu privire la repercusiunile mișcării din Țara Românească asupra Transilvaniei, ci și asupra mișcării însăși și asupra implicațiilor ei internaționale.

Din cauza conexiunii economico-comerciale — cum se exprimă contele Bánffy — și a identității lingvistice și religioase a romînilor de pe cele două laturi ale Carpaților, mișcarea lui Tudor Vladimirescu a provocat în mijlocul nobilimii transilvane o adevărată „teroare, panică”.

Programul, atribuit lui Tudor Vladimirescu, de a suprima toate privilegiile de clasă și toate serviciile feudale și de a supune pe boieri la toate sarcinile publice, amintirea răscoalei lui Horia, deopotrivă de vie și în mintea asupritorilor și în aceea a asupriților, și criza care de treizeci de ani submina relațiile de producție feudale și întreținea o puternică agitație în mijlocul țărănimii — care s-a tradus printr-o serie aproape neîntreruptă de răscoale locale — toate aceste cauze explică interesul cu care țărănimea transilvană a urmărit evenimentele din Țările Romîne.

Dar Tudor n-a putut isprăvi cu boierii din Țara Românească, cum sperau țăranii ardeleni, și sfîrșitul lui tragic a curmat brusc nădejdea că avea să se ducă și în Transilvania pentru a face și acolo rînduială, adică pentru a desființa iobăgia.

Frămîntarea țărănimii ardeleni n-a încetat însă cu înăbușirea răscoalei din Țara Românească, fiindcă această răscoală n-a fost cauza, ci numai

¹ Doc. nr. 139.

prilejul de manifestare a unei crize de structură, care a consistat în trecerea de la economia feudală, întemeiată pe ideia de subsistență, la producția pentru piață, nu prin întrebuintarea de muncă salariată, ci prin exploatarea la extrem a muncii iobage și prin exproprierea țăranilor de pământul lor. Transilvania n-avea să iasă din această criză decât prin revoluția din 1848.

РУМЫНСКИЕ КРЕСТЬЯНЕ В ТРАНСИЛЬВАНИИ И ДВИЖЕНИЕ ТУДОРА ВЛАДИМИРЕСКУ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

Восстание Тудора Владимиреску, вспыхнувшее в начале февраля 1821 года в Малой Валахии, нашло глубокие и немедленные отголоски среди трансильванских румын. Проявления симпатии и солидарности участвовали и приняли такой угрожающий характер, что перед глазами трансильванских господствующих классов и властей встал призрак Хории и их охватило опасение, что повторится грозное восстание 1784 года.

Крестьяне стали бить в набат, собираться в церквях и распространять слухи о том, что Тудор, после сведения счетов с валашскими боярами, придет в Трансильванию, чтобы и здесь учинить суд и расправу. Они ждали его на Пасху. Тогда они поступят с дворянами так же, как партизаны Тудора поступили с валашскими боярами, „они заживо сдерут с них кожу“. Воззвание Тудора было известно крестьянам, и им особенно запомнилось его утверждение, что бояре должны подлежать тому же обложению и нести те же повинности, что и народные массы, и что барщина будет упразднена.

Антифеодальный революционный характер выступлений трансильванских крестьян ясно проявляется в их словах и в их поступках. Именно с дворянами они хотели свести счеты, и их владычество они хотели свергнуть. Дворянство Хунедоары просит вооружить всех феодальных владельцев, „потому что народ готов к общему восстанию против земельного дворянства“. Оно не доверяет регулярной армии, „ибо она той же национальности и того же вероисповедания, что и народ“.

Действительно, среди войск пограничной зоны были случаи проявления солидарности с крестьянами. И, когда правительство послало военные силы в самые неспокойные области, крестьяне были уверены, что солдаты солидаризируются с ними.

Тесные экономические и социальные связи, национальная общность и единство вероисповедания румын, живущих по обе стороны Карпат, объясняют быстроту, с которой слухи о валашском восстании распространились в Трансильвании. Приписываемая Тудору Владимиреску программа, предусматривавшая упразднение всех привилегий, воспоминание о восстании Хории и кризис, поддерживавший в течение тридцати лет сильное брожение в деревнях и селах, были причинами того, что трансильванское крестьянство с живейшим интересом следило за событиями в Валахии.

В результате энергичных и строгих мер, принятых военными и гражданскими властями, удалось избежать нового всеобщего восстания. Но волнение среди трансильванских крестьян не прекратилось после подавления

валашского восстания, так как оно было не причиной, а только проявлением кризиса общественного строя; характерной для этого кризиса является замена феодальной экономики, основанной на принципе добывания средств, необходимых для существования, не путем использования наемного труда, а путем эксплуатации крепостного труда, товарным производством.

L'ÉCHO DU MOUVEMENT DE TUDOR VLADIMIRESCU PARMI LES PAYSANS ROUMAINS DE TRANSYLVANIE

(RÉSUMÉ)

L'insurrection de Tudor Vladimirescu, qui avait éclaté au début de février 1821 en Petite Valachie, eut des répercussions profondes et immédiates sur les Roumains de Transylvanie. Les manifestations de sympathie et de solidarité se multiplièrent et prirent un caractère si menaçant que les classes dirigeantes et les autorités de Transylvanie crurent voir se dresser à leurs yeux le spectre de Horia et craignirent que la terrible insurrection de 1784 ne se reproduise.

Les paysans avaient commencé à sonner le tocsin, à s'assembler dans les églises et à répandre la nouvelle que, après avoir réglé le compte des boyards de Valachie, Tudor viendrait en Transylvanie aussi, y faire oeuvre de justice. Ils l'attendaient pour le jour de Pâques: ils traiteraient alors les nobles tout comme les partisans de Tudor avaient traité les boyards de Valachie, ils les „écorcheraient vifs". Les paysans connaissaient les proclamations de Tudor et en avaient surtout retenu l'affirmation que les boyards devaient être soumis aux mêmes contributions et aux mêmes charges que les masses populaires et que la corvée devait être abolie.

Le caractère antiféodal, révolutionnaire, des manifestations des paysans transylvains ressort clairement de leurs paroles et de leurs actes. C'est aux nobles qu'ils s'en prennent, c'est leur domination qu'ils veulent renverser. La noblesse de Hunedoara demande que tous les propriétaires féodaux soient armés, „car le peuple est prêt pour une révolte générale contre la noblesse foncière". Elle n'a pas confiance en l'armée régulière, „parce qu'elle est de la même nationalité et de la même religion que le peuple".

En effet, les troupes de la région frontière manifestèrent plus d'une fois leur solidarité avec les paysans. Et, lorsque le gouvernement envoya des forces militaires dans les régions les plus agitées, les paysans étaient persuadés que les soldats feraient cause commune avec eux.

Les étroits rapports économiques et sociaux, l'identité nationale et religieuse des Roumains des deux côtés des Carpates expliquent la rapidité avec laquelle la nouvelle de l'insurrection valaque se répandit en Transylvanie. Le programme attribué à Tudor Vladimirescu, d'abolition de tous les privilèges, le souvenir du soulèvement de Horia et la crise qui, depuis trente ans, entretenait une forte agitation dans les campagnes, furent la cause du vif intérêt avec lequel les paysans transylvains suivirent les événements de Valachie.

Les mesures énergiques et sévères que les autorités militaires et civiles avaient prises parvinrent à éviter une nouvelle insurrection générale. Mais l'agitation des paysans transylvains ne cessa qu'une fois la révolte valaque réprimée, car celle-ci fut non pas la cause, mais seulement le symptôme d'une crise de structure, caractérisée par la substitution de la production pour le marché à l'économie féodale, fondée sur l'idée de subsistance, non par l'emploi du travail salarié, mais par l'exploitation de la corvée.

AȘEZĂRILE OMENEȘTI DIN ȚARA ROMÎNEASCĂ ÎN SECOLELE XIV—XVI*

DE

ION DONAT

1. NECESITATEA ORIENTĂRII GEOGRAFICE

Ceea ce se știe pînă azi despre geografia primelor secole din dezvoltarea Țării Românești este puțin și confuz. Nu avem nici o listă nominală a satelor din acea vreme, iar rarele relații despre numărul așezărilor omenști din țară, sau despre alte elemente de geografie a populației, datorite unor călători străini, au numai caracterul unor generalități. Cît despre cartografia acestei vremi, ea este încă departe de a avea valoarea de conținut a hărților din secolul al XVIII-lea.

Pe lîngă sărăcia izvoarelor, lipsa noastră de informație se mai datorește însă și unei alte cauze : cei mai mulți istorici n-au fost preocupați de a înțelege și geografic stările și faptele analizate de ei. De aceea se poate spune că pînă acum geografia istorică nu și-a ocupat încă locul între auxiliarii științei noastre. Ea ar trebui să reprezinte un teren de colaborare între istorici și geografi, dar această colaborare lipsește. Cercetătorii nu au putut folosi pînă acum o hartă a satelor cuprinse în documentele veacurilor XIV—XVI, și nici măcar una completă a orașelor sau a mănăstirilor, în legătură cu care se putea găsi o documentare mai ușoară. Am avut de aceea așezări urbane nelocalizate, ca orașul domnesc *Cornățel*, pomenit și de cronicile moldovene, care se afla către răsărit de Oltenița, la satul Mănăstirea ; sau mănăstiri prea puțin cunoscute, ca de pildă *Cătăluin* de la Căscioarele — adică din aceeași latură dunăreană primejduită dintre Giurgiu și gura Ialomiței, — ori *Cornetul* din fața Rîmnicului Vlciilor, de la Fețeni.

Dar ceea ce mi se pare că a lipsit cercetărilor noastre n-au fost numai hărțile de această categorie, a căror valoare pînă ntru orientarea istoriei

* Comunicare ținută în sesiunea din iulie 1956, a Academiei R.P.R. (Se rezumă parte din lucrarea : *Așezările omenști din Țara Românească în sec. XIV—XIX*, aflată în curs de redactare).

este evidentă; căci harta nu este numai un mijloc propriu de reprezentare a ceea ce știm despre un anumit teritoriu, ci ea poate să devină — ca și cartograma, care ține deopotrivă de geografie ca și de statistică — *un instrument util de descoperire a unor realități ascunse*.-Numai analiza geografică ne poate ajuta să înțelegem, de exemplu, evoluția teritorială a orașelor, sau întinderea și modul de constituire a unui domeniu feudal. De altfel, metoda se poate aplica cu folos în multe domenii cercetate pînă acum exclusiv cu mijloace de altă natură.

Iată un exemplu care arată istoricitatea acestui procedeu. Raportarea la hartă a satelor mănăstirești, pentru care domnia acordă imunități la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul celui următor, prin acte care cuprind scutiri *în mod explicit*, arată că aceste sate se găseau, probabil totdeauna, în imediata apropiere a mănăstirii respective, sau în regiuni unde aceasta avea vii sau bălți. Întăririle pentru celelalte sate, care constituiau domeniul mănăstiresc, nu cuprind asemenea scutiri, ci se arată doar că satele se dau spre a fi *de ocină și de ohabă*. Faptul acesta a rămas neobservat — și mi se pare că el ridică două probleme importante: mai întîi că, împotriva a ceea ce de obicei se admite, a existat o deosebire de fond între cărțile domnești cu scutiri explicite și hrisoavele de întărire cu formula ohabei, care deci nu însemnau același lucru; iar, în al doilea rînd, că între satele scutite în chipul arătat și celelalte sate mănăstirești a fost o deosebire de regim feudal, deoarece primele erau scutite de dăjdiile și muncile domnești, dar aveau în schimb obligația să fie „de treaba și de poslușania mănăstirii”, pe cînd celelalte, care păstrau obligațiile către domnie, nu erau îndatorate către stăpînul feudal decît cu daturile. Pare probabil că rezerva feudală a mănăstirilor s-a dezvoltat din prima categorie de sate, al căror centru era însăși moșia de vatră.

Această situație, care va trebui cercetată pînă la eventuala sa confirmare deplină, arată deocamdată că harta poate ridica probleme de istorie — și că, deci, din multe puncte de vedere avea dreptate Cantemir cînd afirma, în stilul său alambicat, că „mapa altă nu iaste, fără numai istorie în șiruri înșămnată, care decît istoria în slove spusă, mai chiar și mai aieva arată părțile locului și ținuturile țării”.

2. INFORMAȚIA ȘI CONDIȚIILE EI ACTUALE

Spre a se asigura o orientare geografică mai largă asupra celor dintîi veacuri din istoria Țării Românești era necesar să se întocmească, în primul rînd, harta cît mai completă a așezărilor existente atunci, dîndu-se astfel un conținut concret conceptului de *țară* pentru acea vreme. Această hartă putea sluji apoi analizei teritoriale a stărilor social-economice rezultate din documente. O asemenea hartă presupunea însă cunoașterea prealabilă a unui număr cît mai mare din actele interne ce ni s-au păstrat și folosirea lor pentru o lucrare de categoria unui dicționar de geografie istorică, în care să se identifice localitățile constatate documentar. Aceste condiții prealabile sînt azi îndeplinite prin existența bazei de informație create la Institutul de istorie în anii din urmă.

Lucrarea rezumată pe scurt în textul de față se întemeiază pînă acum pe aproximativ 5500 documente, tipărite în *Corpus* sau strînse în

vederea unui supliment, adăugându-se la ele informații din documentele externe, cronici și călători. Cercetarea s-a extins pînă la 1625, deoarece documentele de la începutul secolului al XVII-lea cuprind în mod obișnuit informații despre vremile anterioare și pentru că aceste documente pot sluji în plus, după cum se va vedea, la unele analize utile.

În al doilea rînd, prezenta cercetare folosește, în cea mai mare măsură, rezultatele privitoare la localizarea topicelor din documente, cuprinse în cei doi indici de locuri ai *Corpusului*, pînă la 1625¹. Menționez că acești indici analitici nu sînt numai așa-zise instrumente tehnice, de simplă trimitere la pagină, ci — într-o proporție care precumpănește — lucrări de cercetare istorică. Pentru întocmirea lor s-a cercetat materialul inedit de la Arhivele Statului, Academia R.P.R. etc., investigația făcîndu-se pe fonduri, așa fel încît documentele colecției să fie restituite seriilor lor istorice și să se poată lega între ele, de la cele mai vechi pînă la actele de după jumătatea secolului trecut. S-au utilizat de asemenea, în afara informației editate, hărți vechi la scară mare, planuri de moșii și cărți de hotărnicie, atîngîndu-se la identificare procentul de aproximativ 90 %.

3. AȘEZĂRILE OMENEȘTI DIN ȚARA ROMÎNEASCĂ PÎNĂ LA 1625.

NUMĂR. CRONOLOGIE.

Prin mijloacele indicate mai înainte s-au putut identifica, pe teritoriul Țării Romînești, 3220 sate și orașe, care au existat aici, permanent sau temporar, între anii 1352 și 1625. Este de la sine înțeles că numărul acesta trebuie să fie sub cel real.

Tabloul nr. 1

Cronologia apariției în documente a satelor și orașelor din Țara Romînească (1352—1625).

Grupe de ani	Total sate și orașe	Sate și orașe existente și azi	Sate și orașe dispărute	
			Număr	%
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Total 1352—1625	3220	2045	1175	36,4
1352—1375	5	4	1	
1376—1400	38	21	17	40,1
1401—1425	48	29	19	39,5
1426—1450	63	41	22	34,9
1451—1475	111	74	37	33,3
1476—1500	249	156	93	37,3
1501—1525	395	258	137	34,6
1526—1550	409	282	127	31,0
1551—1575	487	305	182	37,3
1576—1600	857	517	340	39,6
1601—1625	558	358	200	35,8

Cronologia apariției în documente a acestor sate și orașe analizată pe sferturi de secol, indică o creștere oarecum echilibrată, cu excepția perioadei dintre 1576 și 1600, cînd numărul lor crește deodată pînă la 857, însă, ce-i drept, în analogie cu numărul actelor din aceeași ani.

¹ Primul dintre acești indici, aflat sub tipar, a fost întocmit de colectivul format din: Ion Donat (responsabil), S. Caracaș, Gh. Cioran, N. Ghinca, M. Kandei, Gr. Popescu și Th. Rădulescu.

Dar ceea ce oprește în mod deosebit atenția noastră este faptul că, din cele 3220 sate și orașe, atestate pînă la 1625, un număr de 2045, adică 64 %, există și azi, dispărînd numai 1175 dintre ele, adică 36 %. De altfel procentul de dispariție real este probabil și mai mic, deoarece la identificare am fost siliți să considerăm ca dispărute satele ce nu mai figurează în dicționarele și publicațiile statistice moderne, care dau, din acest punct de vedere, o informație nesatisfăcătoare; căci, mai ales în regiunile cu așezări dese, o parte din satele de odinioară au fost incluse în altele și există pînă azi *sub denumirile cele vechi*, dar ca „mahalale”, „cătune”, „crînguri” sau „ulițe”. Această situație, care nu se indică de obicei în dicționare, va putea fi precizată în viitor prin confruntarea pe teren a rezultatelor noastre. Dar de aici rezultă că putem afirma cu toată siguranța, în raport cu situația globală pe țară, că *din trei sate apărute în documentele Țării Românești pînă la 1625, două se păstrează și în vremea noastră*.

Procentele de dispariție stabilite pe sferturi de secol prezintă, între 1426 și 1625, unele variațiuni probabil caracteristice. Anume, proporția cea mai mare de dispariție nu se găsește la începutul acestei perioade, cum ne-am fi așteptat, ci către sfîrșitul ei. De unde între 1426 și 1450 acest procent este mai mic decît media, adică numai 35 %, iar peste o sută de ani, între 1526 și 1550, el scade chiar la 31 %, perioada dintre 1576 și 1600, despre care am mai amintit în legătură cu numărul său mare de sate, are procentul cel mai ridicat, adică 40 %. Ar rezulta prin urmare că satele care apar documentar pentru prima oară între 1576 și sfîrșitul secolului al XVI-lea au dispărut într-o proporție mai mare decît cea obișnuită. Deoarece răstimpul acesta include și domnia lui Mihai Viteazul, ne-am putea face ipoteza că explicația trebuie să stea în legătură cu criza sătască de atunci. Analiza statistică nu confirmă însă această ipoteză, întrucît cele 545 sate apărute între 1576 și 1592 dau cel mai mare procent de dispariție întîlnit în cursul celor două secole, adică 42 %, pe cînd cele 312 sate apărute între 1593 și 1600, se găsesc sub medie, cu 35,5 %. Semnificația acestui fapt va trebui căutată în viitor.

Tabelul nr. 2

Analiza grupei 1576 — 1600 din tab. precedent

Grupa de ani	Total sate și orașe	Sate și orașe existente și azi	Sate și orașe dispărute	
			Număr	o/o
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Total 1576—1600	857	517	340	39,6
1576—1592	545	316	229	42,0
1593—1600	312	201	111	35,5

4. CÎTE SATE ȘI ORAȘE ERAU ÎN ȚARA ROMÎNEASCĂ LA 1600.

Dispariția unei treimi din așezările omenești constatate pînă la 1625 ridică pentru noi și probleme de altă natură. Spre a înțelege mai bine ceea ce reprezintă cele 3220 sate găsite pînă atunci, ar trebui să putem compara această cifră cu numărul satelor din țară, dat de alte

izvoare, pentru epocile ce urmează. Informațiile mai noi nu se referă însă la răstimpuri lungi de mai multe veacuri, ca cifra noastră, ci la ani anumiți, așa că, spre a putea face comparația aceasta, ar trebui să ne transformăm rezultatele într-un număr care să reprezinte sate existind la un moment dat. Să ne întrebăm, de pildă, câte din cele 3220 sate existau în Țara Românească în anul 1600?

La această întrebare găsim un răspuns, de o aproximație operativă, prin următoarea analiză statistică:

Tabelul nr. 3

Satele și orașele din Țara Românească existente în anul 1600

1. Sate și orașe din sec. XIV-XVI existente și azi	1644
2. „ „ „ dispărute, atestate înainte și după 1600	570
3. „ „ „ „ „ între 1591—1600	137
4. „ „ „ „ „ între 1601—1610	186
Total:	2537

Constatăm mai întâi că 1644 sate, din cele atestate înainte de anul 1600, există și azi, așa că existau implicit și la 1600 — cu excepția unor posibile absențe temporare, puțin numeroase și care deci nu interesează aici. Apoi, din totalul satelor azi dispărute, 570 apar atât înainte cât și după 1600, ceea ce înseamnă că ele au dispărut în vremea mai nouă; iar alte 137 sînt atestate în anii ultimului deceniu al secolului al XVI-lea, ceea ce face foarte probabilă existența lor în anul ce ne interesează. În sfîrșit, 186 sate, unele existente azi, altele dispărute, apar pentru prima oară în izvoare între 1601 și 1610, ceea ce face iarăși extrem de probabilă existența lor în anul 1600. Împreună, aceste patru categorii dau numărul de 2537 sate, pe care îl vom considera dovedit pentru anul 1600.

5. EVOLUȚIA NUMERICĂ A SATELOR ȘI ORAȘELOR ÎNTRE 1600 ȘI 1831

Să comparăm acum această cifră cu cele date de trei izvoare nominale, în care Țara Românească apare în întregime — și anume:

a. *Lista de sate din preajma anului 1778*, întocmită pe teren de generalul Bauer, în vederea unei hărți care nu ne-a parvenit¹. În ce privește Oltenia, ea nu este completă, după cum arată însuși autorul său;

b. *Harta statului major austriac, de la 1790*, la scara 1 : 56700. Împreună cu descrierea care o însoțește, această hartă, în 108 foi mari, este un izvor neprețuit, a cărui valorificare pentru istorie n-ar trebui să mai întîrzie²;

c. *Obșteasca catagrafie din 1831*, inedită, care indică atât satele principale, cât și așa-numitele „mahalale“.

Relația ce se stabilește este următoarea:

anul	1600	2537 așezări
„	1778	2696 „
„	1790	2954 „
„	1831	3576 „ ³

¹ *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, par Monsieur de B..., à Francfort et Lelpsic, 1778.

² A. R. P. R., Hărți D. XXVII.

³ În lucrarea rezumată aici, analiza se face și pe baza altor informații statistice și cartografice.

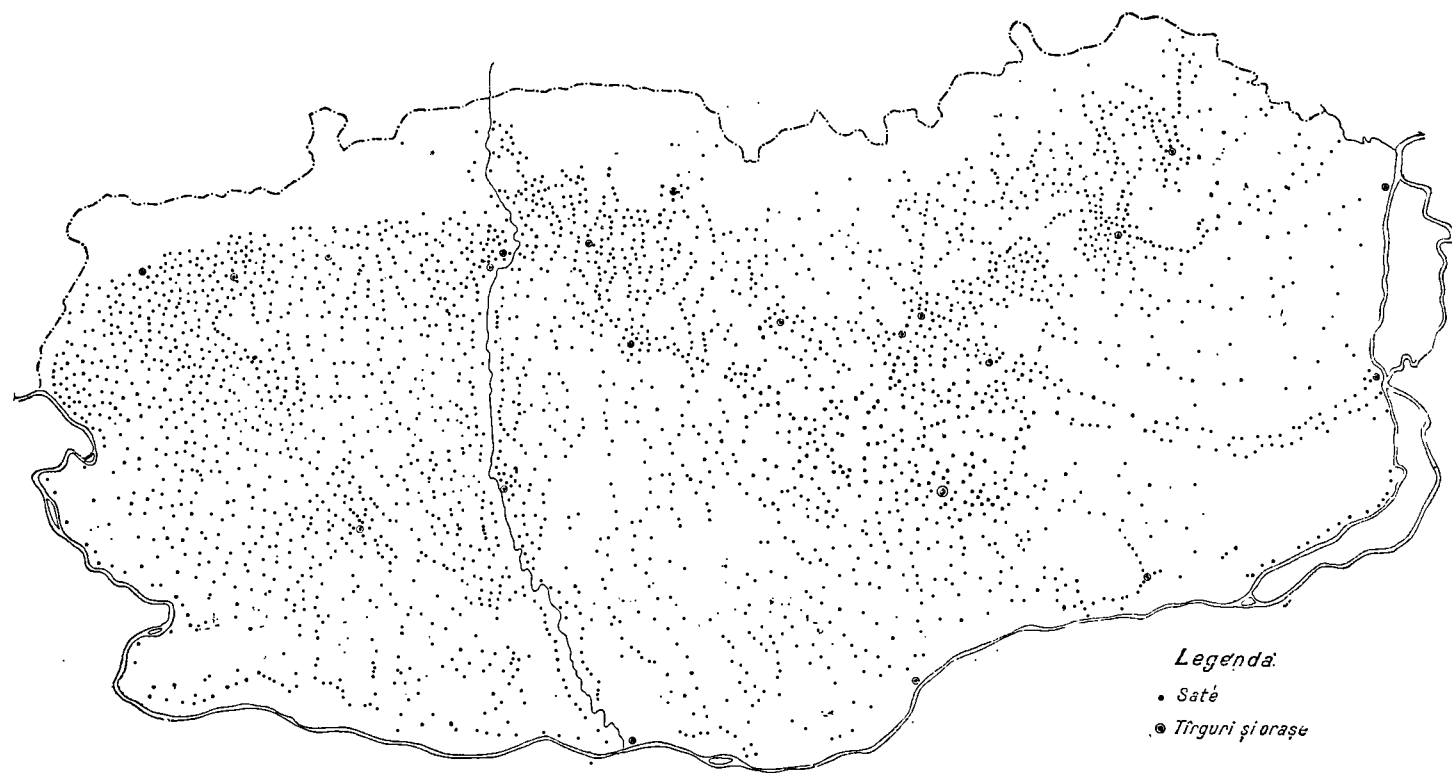

Fig. 1. — Răspîndirea așezărilor omenești apărute în documente între 1352—1625.

Comparația dintre cifrele precedente necesită o explicație. Este absolut evident, cum am mai spus, că cele 2537 așezări, constatate pentru anul 1600, nu reprezintă numărul total de sate și orașe, ce trebuie să fi existat în realitate atunci. Mi se pare că acel număr n-a putut fi mai mic de 3000. Cred că, prin continuarea cercetărilor, se va putea arăta în mod convingător că Țara Românească cuprindea, pe la 1600 — și poate chiar înainte de această dată — mai multe așezări omenești decît într-unele epoci mai noi, îndeosebi din secolul al XVIII-lea.

Această concluzie poate fi sprijinită și pe alte izvoare.

Într-o baladă bulgară, privitoare la Dan I, țara apare bine populată : „Dan voievodul și banul, care domnește peste multe țări . . . peste cetăți, mănăstiri și munți, pe cîmpia cea întinsă, *peste satele cele dese*”¹. Dimpotrivă, relații mai noi vorbesc de pustiiri și scădere. Pe la 1620, Montalbanus afirmă — dar probabil în mod exagerat — că Țara Românească avusese mai înainte cu 50 de ani, mai bine de 4000 sate, dar că, în vremea sa, din pricina multelor războaie și a deselor răzvrătiri, abia dacă i-a mai rămas jumătate din locuitori²; iar generalul Bauer, după jumătatea secolului al XVIII-lea, arată la rîndu-i că „ar trebui un lung șir de ani spre a înapoia Valahiei vechea ei strălucire, pentru a reînvia atîtea orașe altădată bine populate și înfloritoare, pentru a restabili atîtea sate bogate și atîtea locuințe acum pustii, pe care, străbătînd țara, le întilnești la fiecare pas, ca pe niște triste rămășițe”³.

6. RĂSPÎNDIREA SATELOR ȘI ORAȘELOR CONSTATATE PÎNĂ LA 1625

Să cercetăm acum în ce chip se răspîndeau geografic cele 3220 sate pe care le-am constatat pe baza documentelor. Cu toate că, așa cum am văzut, ele nu reprezintă totalitatea așezărilor dintre anii 1352 și 1625 și nici nu au existat toate în același timp, harta lor trebuie socotită, cred, în bună măsură, ca dătătoare de seamă. Prima impresie pe care ne-o lasă această hartă este că țara era mai bine populată decît s-a putut presupune pînă acum. Chiar în regiunile unde cercetările de geografie a populației, privitoare la secolul al XIX-lea⁴, au arătat goluri cuprinzînd mai cu seamă Țirle, „odăi” și hanuri, documentele indică adeseori sate, din care însă multe aveau să dispară în cursul timpului.

În linii mari, regimul de distribuire a așezărilor omenești din țară era și înainte de 1625 cel pe care îl cunoaștem din hărțile secolelor XVIII și XIX, el păstrîndu-se, în ce privește populația rurală, pînă în zilele noastre, ceea ce arată că avem de-a face — în această privință, ca și în altele — cu adevărate permanențe antropogeografice. Depresiunile și regiunea colinară apar foarte bine populate : în anumite părți, numărul satelor întrece chiar pe cel de azi. Această constatare amintește obser-

¹ Al. Iordan, *Les relations culturelles entre les Roumains et les Slaves du Sud*, București, 1936, p. 59; citat de P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 44.

² Montalbanus, *De Turcorum moribus commentarius*, după Papiu Ilarian, *Tezaur de monumente istorice*, II, p. 143. Cifra, greșită în text, după interpretarea lui Papiu Ilarian.

³ Bauer, *op. cit.*, p. 20.

⁴ V. în special : G. Vîlsan, *O fază în popularea Țărilor Românești*, în „Bul. Soc. de Geografie”, 1912 (cu extras) și Vintilă Mihăilescu, *Așezările omenești din Cîmpia Romînă la mijlocul și sfîrșitul sec. XIX*, în *An. Acad. Rom., Mem. Secf. ist.*, seria III, tom IV, mem. 2.

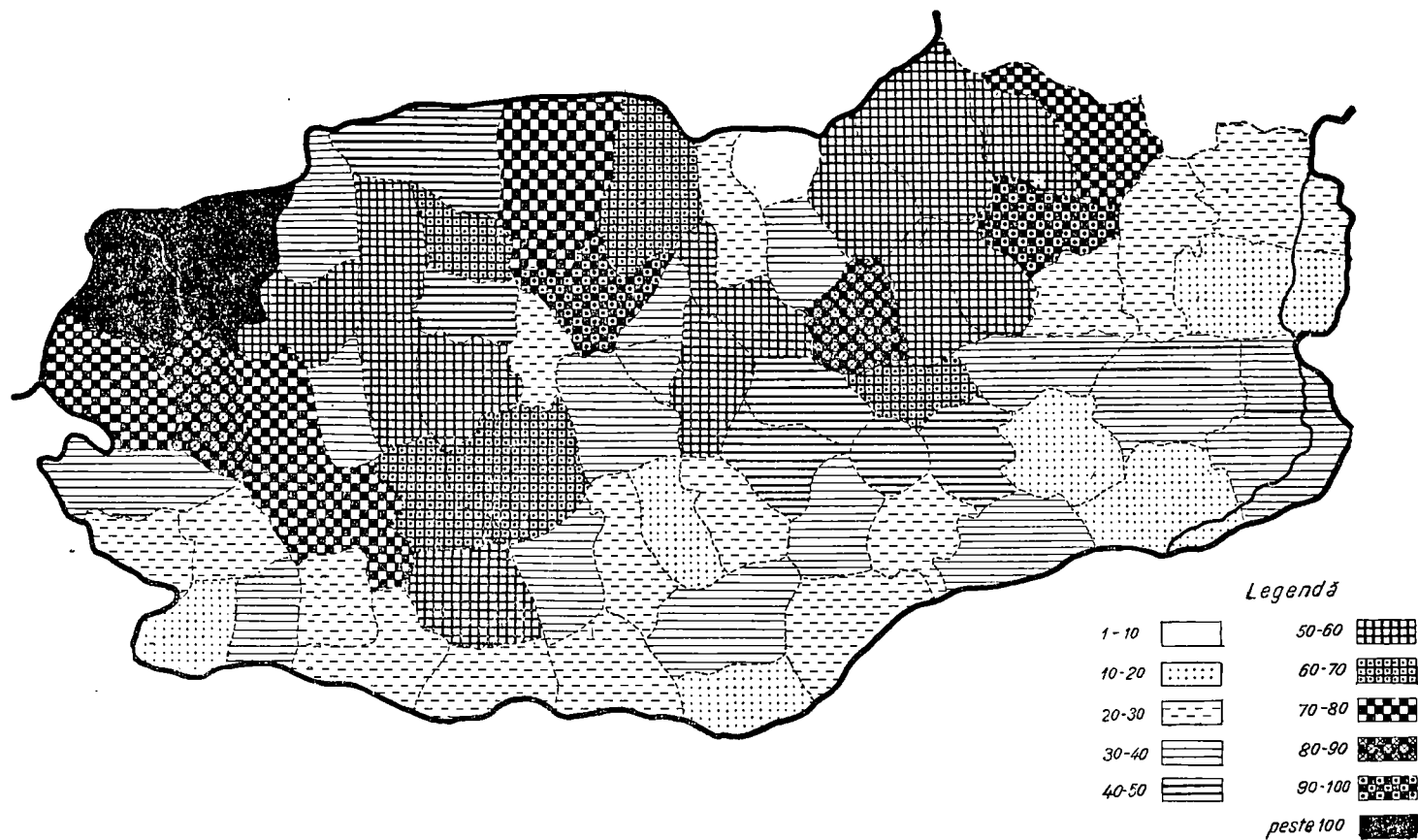

Fig. 2. — Densitatea așezărilor omenești (documentate) între 1352—1625.

vația făcută de Bauer la 1778 : „Eu am găsit munții — spune acesta — în genere mai populați decât cîmpiile, cu toate că sînt mai puțin roditori”¹. De asemenea trebuie amintită aici constatarea lui Vilsan, după care, la jumătatea secolului trecut, regiunea colinelor era cea mai populată din tot cuprinsul Principatelor și *relativ chiar mai populată decât azi*². Pe linia de contact dintre dealuri și cîmpie, mai ales la răsărit de Olt, se înșirau multe orașe și țîrguri. Concentrarea satelor în jurul unora dintre orașe era remarcabilă : de pildă, pe actualul teritoriu al Bucureștilor, ori în imediata sa apropiere, s-au identificat 41 sate. Alte concentrații locale de sate cu bogată istorie se găseau în jurul bălților și în podgorii. O salbă de sate dese, în lungul Ialomiței, străbătea cîmpia cu sate rare.

În afara colinelor, harta arată că o relativă concentrare regională exista în aria puternicelor masive păduroase din Vlașca de nord și Vlăsia, cuprinzînd și Bucureștii — ceea ce din nou amintește constatările făcute în legătură cu distribuirea populației în secolul al XIX-lea³.

Pe provincii istorice, cele 3220 sate și orașe se repartizau astfel :

Muntenia	1987 sate
Oltenia	1233 „

Repartiția pe împărțiri administrative⁴ indică mari deosebiri de densitate. Numărul satelor în raioane este cuprins între cifrele 3 și 116. Raioanele cu cele mai multe așezări (de la 75 la 116), sînt următoarele :

Regiunea Craiova : Tg. Jiu (116), Baia de Aramă (103), Strehaia (83), Filiași (77), Craiova (76), T. Severin (75); *regiunea Pitești* : Pitești (96), Curtea de Argeș (76); *regiunea Ploiești* : Buzău (96), Ploiești (87), R. Sărat (77); *regiunea București* : nici unul.

Raioanele cu cele mai puține așezări (de la 3 la 25) sînt următoarele : *regiunea Craiova* : Calafat (17), Cîjmîru (21); *regiunea București* : Călărași (12), Vîrtoapele (13), Lehliu (17) Zimnicea (17), Turnu-Măgurele (22), Vida (25); *regiunea Galați* : Călmățui (18), Brăila (21); *regiunea Ploiești* : Sinaia (3); *regiunea Pitești* : nici unul.

Coroborînd observațiile din hartă și cartogramă, putem spune în rezumat că vechile sate și orașe din Țara Romînească se concentrau mai ales în regiunea colinelor și îndeosebi pe *Piemont'ul Getic*, unde există 8 din cele 11 raioane cu mai mult de 75 așezări constatate documentar. Alte două raioane de maximă se găseau în *Subcarpații Răsăriteni* și în apropierea lor imediată. În sfîrșit, o concentrare mai slabă cuprindea masivul păduros din Vlașca și Vlăsia, care se rezema la nord pe aria de maximă din jurul Ploieștilor și despărțea în două cîmpia. În cuprinsul acesteia, mai ales la răsărit de pădure, se găseau mari goluri. Așadar, cînd cronicarul burkund de pe corăbiile cruciate de la 1445, Jean Wawrin, arăta că Țara Romînească era rău populată *într-unele laturi*⁵, el se referea evident la cîmpie și la părțile dunărene.

¹ Bauer, *op. cit.*, p. 20; v. și Carra, *Istoria Moldovii și a Romîniei*, p. 174.

² G. Vilsan, *op. cit.*, p. 17—18.

³ Vintilă Mihăilescu, *op. cit.*, p. 18—20.

⁴ Anexe, tab. 4.

⁵ *La Wallaquie... un grand et spacieux pays, mal peuplé en aucunes marches* (Wawrin, *La campagne des croisés sur le Danube*, ed. Iorga, Paris, 1927, p. 89).

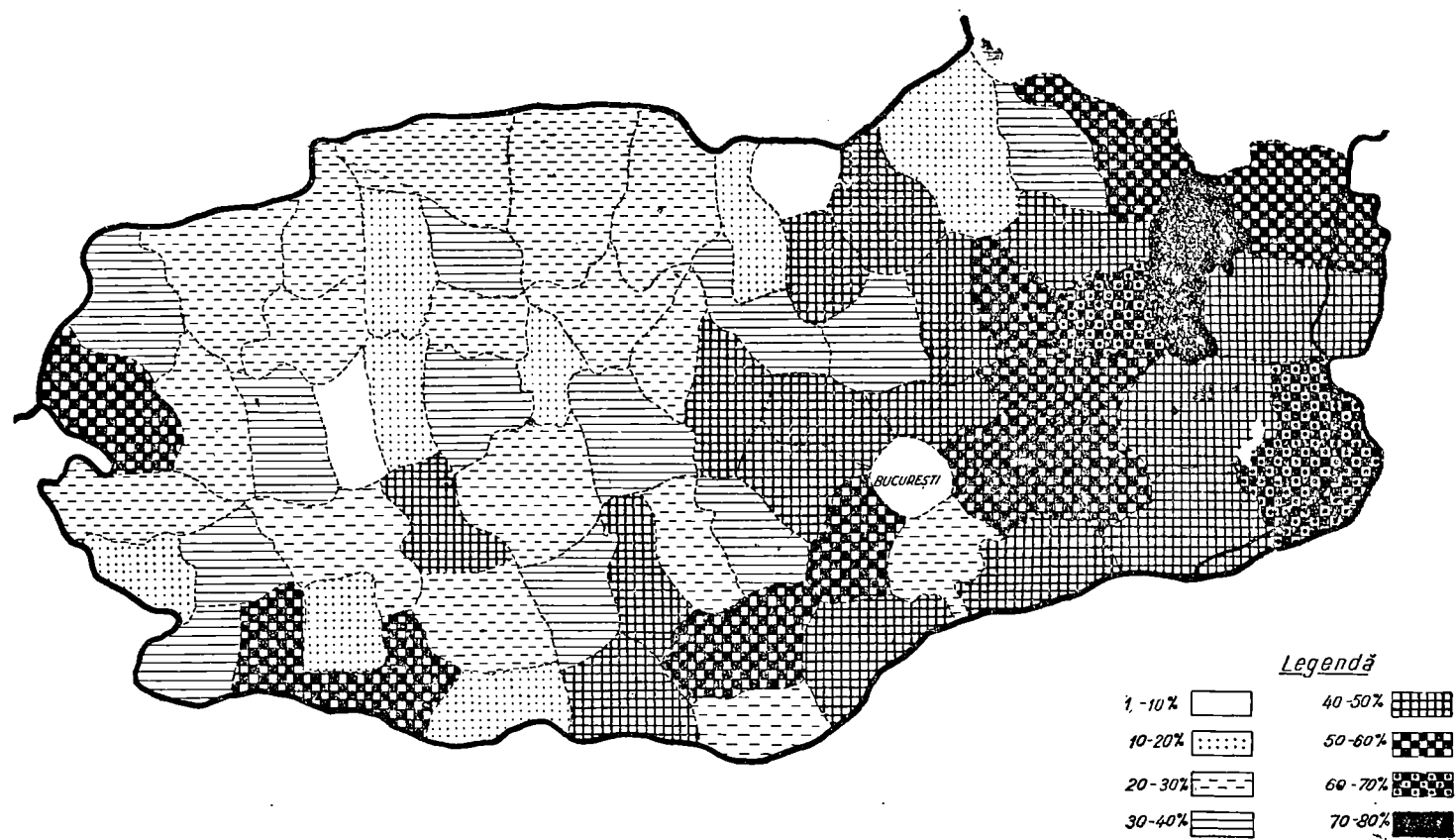

Fig. 3. — Frecvența așezărilor omenești dispărute.

7. RĂSPÎNDIREA AȘEZĂRILOR DISPĂRUTE

Concluziile precedente apar într-o lumină nouă prin constatarea chipului cum se repartizau geografic cele 1175 așezări din documente, care au dispărut în cursul vremii. Procentele lor în raioane se circumscriu între 9 % și 76 %¹. Cartograma respectivă arată că numărul mare de sate dispărute este o caracteristică a *Cîmpiei Romîne. Piemontul Getic* cuprinde, în genere, raioane cu procente mici sau medii, cu excepția raionului T. Severin, unde însă majoritatea satelor dispărute se găseau de fapt la picioarele podișului, lângă Dunăre, pe moșiile mănăstirești dintre Vîrciorova și Severin, de unde documentele ni le arată fugind de „bogate nevoi”. Procente mici au și Subcarpații².

Numărul mic de sate din cîmpie și proporția ridicată de așezări dispărute se datoresc unor cauze istorice, deosebite în parte de la o epocă la alta. Analiza acestor cauze nu se poate face acum, dar este necesar să se atragă atenția, cel puțin în treacăt, asupra faptului că stările antropogeografice din cîmpie au fost influențate, mai cu seamă în secolul al XVIII-lea și la începutul celui următor, de situația în care se găsea țara față de Imperiul Otoman. Lăsăm de-o parte faptul că regiunea de cîmpie era vecina imediată a raialelor și că mai cu seamă ea a fost teatrul incursiunilor de peste Dunăre și al războaielor care se duceau, de la noi, împotriva turcilor. Exista însă, în această vreme de excesivă apăsare a jugului otoman, un factor permanent de agravare a situației locuitorilor din cîmpie : schelele Dunării au fost punctele pe unde se scurgeau zahareaua și celelalte produse cu care țara era îndatorată față de împărăție — și, din această pricină, satele din regiunea dunăreană se găseau într-o situație mult mai precară decît cele din ținuturile terase de pe coline. Mai înții, pe aici trebuiau să treacă convoaiele cu provizii, ceea ce presupunea grele

¹ S-a neglijat situația din raionul Sinaia, unde au apărut în total numai 3 sate (tab. 4).

² Așezările dispărute reprezintă fără îndoială o problemă complexă — și de aceea în lucrarea rezumată aci ea a fost supusă unei analize ample. Mai înții, în această privință există pericolul de a lua excepția drept regulă. Așadar, se înțelnește în mod obișnuit părerea — care de altfel poate fi sprijinită pe *Dicționarul geografic* și pe unele hotărnicii mai noi — că un mare număr de sate și-ar fi schimbat numele în cursul timpului și că deci nu am avea de-a face cu așezări omenești propriu-zis dispărute. Cine cercetează însă seriile de documente ale moșiilor respective se poate convinge concret, de cele mai multe ori, că nu este vorba de așezări cunoscute, de la un anume moment înainte, sub alte numiri, ci că numele de azi și presupusa numire veche au fost purtate cîndva de două așezări diferite, care au coexistat independent una de alta. Schimbarea de nomenclatură în trecut nu a fost frecventă la satele cu o evoluție istorică neîntreruptă. Acest fapt explică de ce proporția așezărilor dispărute nu este aceeași pretutindeni, ci caracterizează în special regiunile supuse, într-un mod mai intens, invaziilor (v. mai jos). Un bun mijloc de documentare în ce privește repartitia inegală a satelor dispărute rezultă din cercetarea hărților din secolul al XVIII-lea, pe care satele cu locuitorii fugiți, *pagi desolati* — din care multe nu s-au mai refăcut — sînt figurate cu un semn deosebit. De altfel, simpla statistică a siliștilor cunoscute azi localniciilor arată și ea că *acestea sînt foarte numeroase în cîmpie și desul de rare pe coline*. Fără îndoială, au fost și schimbări reale de nume. Cînd, lângă satul Cuciu, s-a ridicat o palancă pentru apărarea orașului Gherghița, impresia pe care a produs-o această construcție neobișnuită a provocat schimbarea numelui acelu sat, care se chiamă și azi *Palanca*. Apoi unele sate apropiate s-au unit și pînă la urmă a biruit una dintre numiri, cealaltă rămîind să denumească de obicei o uliță sau o mahala. Acest fenomen s-a petrecut însă mai ales în regiunile cu sate dese din dealuri și, de aceea, este probabil că, prin cercetările viitoare, se va micșora numărul satelor propriu-zis dispărute din aceste regiuni, mărindu-se astfel și mai mult deosebirea de proporții față de cîmpie (v. mai sus).

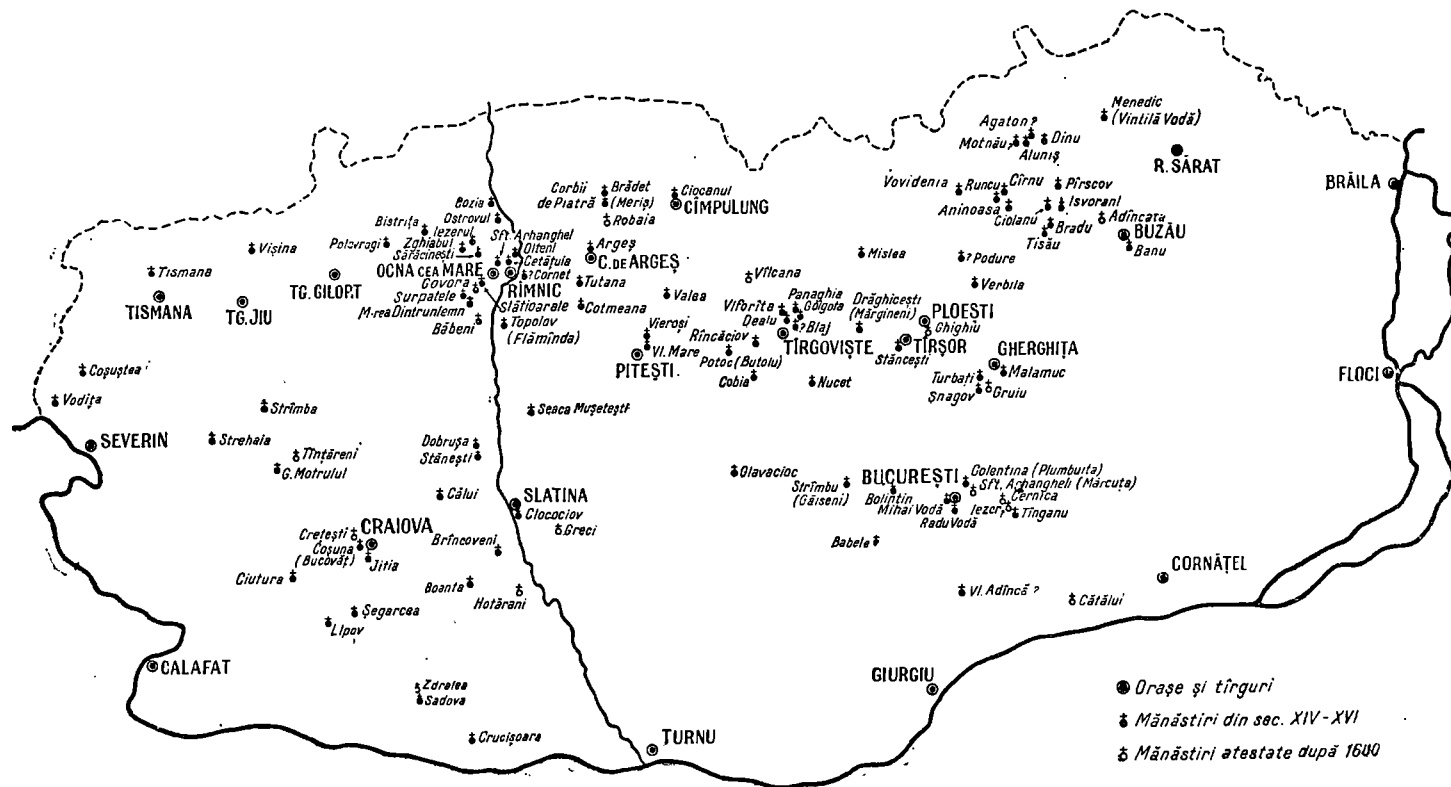

Fig. 4. — Orașe, țirguri și mănăstiri apărute în documente între 1352 și 1625.

obligații pentru întreținerea unor drumuri foarte umblate. Apoi cărăușia însăși, care a fost una din cele mai aspre obligații de muncă ale sateanului, cădea mai des în sarcina locuitorilor de aici. În sfârșit, aceste sate erau, datorită poziției lor geografice, mult mai des răvășite atât de oamenii stăpînirii, cît și de lazii sau capanlii turci, veniți după grîu și după alte produse, pe care le ridicau cu prețuri derizorii, într-un regim de rechiziție. Este probabil că stoarcerea suportată de aceste sate explică și unele stări curioase din agricultură. Prelucrarea vechilor informații de statistică

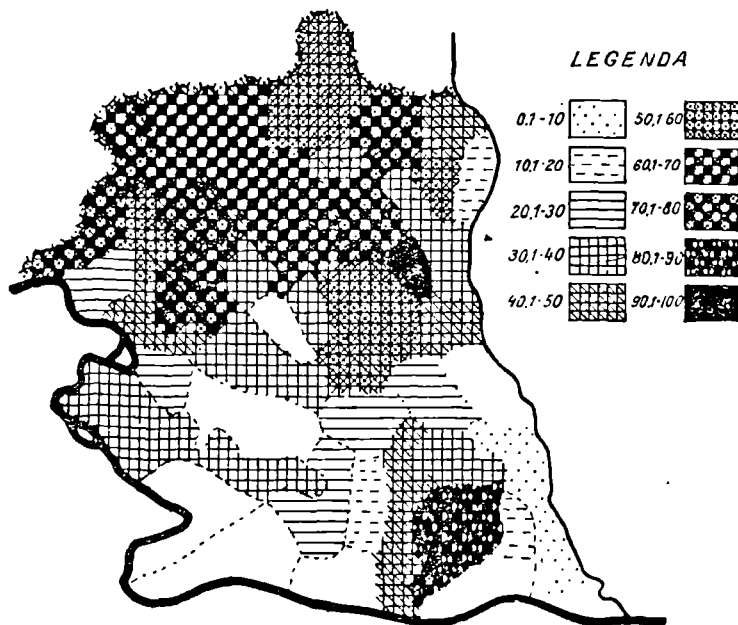

Fig. 5. — Frecvența așezărilor moșnenești din Oltenia la 1728.

agricolă descoperă nu numai că suprafața cultivată din cîmpia Dunării era proporțional destul de neînsemnată, dar și că tocmai în regiunile cele mai proprii culturii grîului, acesta era înlocuit prin mei, care în schimb lipsea cu desăvîrșire în cea mai mare parte a *Piemontului Getic*. Cultivînd mei, țărani din cîmpie își asigurau hrana, deoarece meiul nu era ridicat de turci.

8. ALTE CARACTERE ANTROPOGEOGRAFICE ALE COLINELOR ȘI CÎMPIEI

Deosebirile dintre regiunea colinară și cîmpie se vădese și din alte aspecte, care de asemenea se pot urmări concret. Astfel, situația moșnenilor considerată statistic, respectiv de la 1728 pentru Oltenia și de la 1831 pentru ambele provincii, pînă în zilele noastre, arată că regiunile cu cei mai mulți moșneni sînt tocmai acelea în care am constatat cele mai dese sate. Pe vechile județe, procentele cele mai ridicate ale moșnenilor le aveau: Gorjul (63%), Vîlcea (62%), Argeșul (52%), Mușcelul (39%),

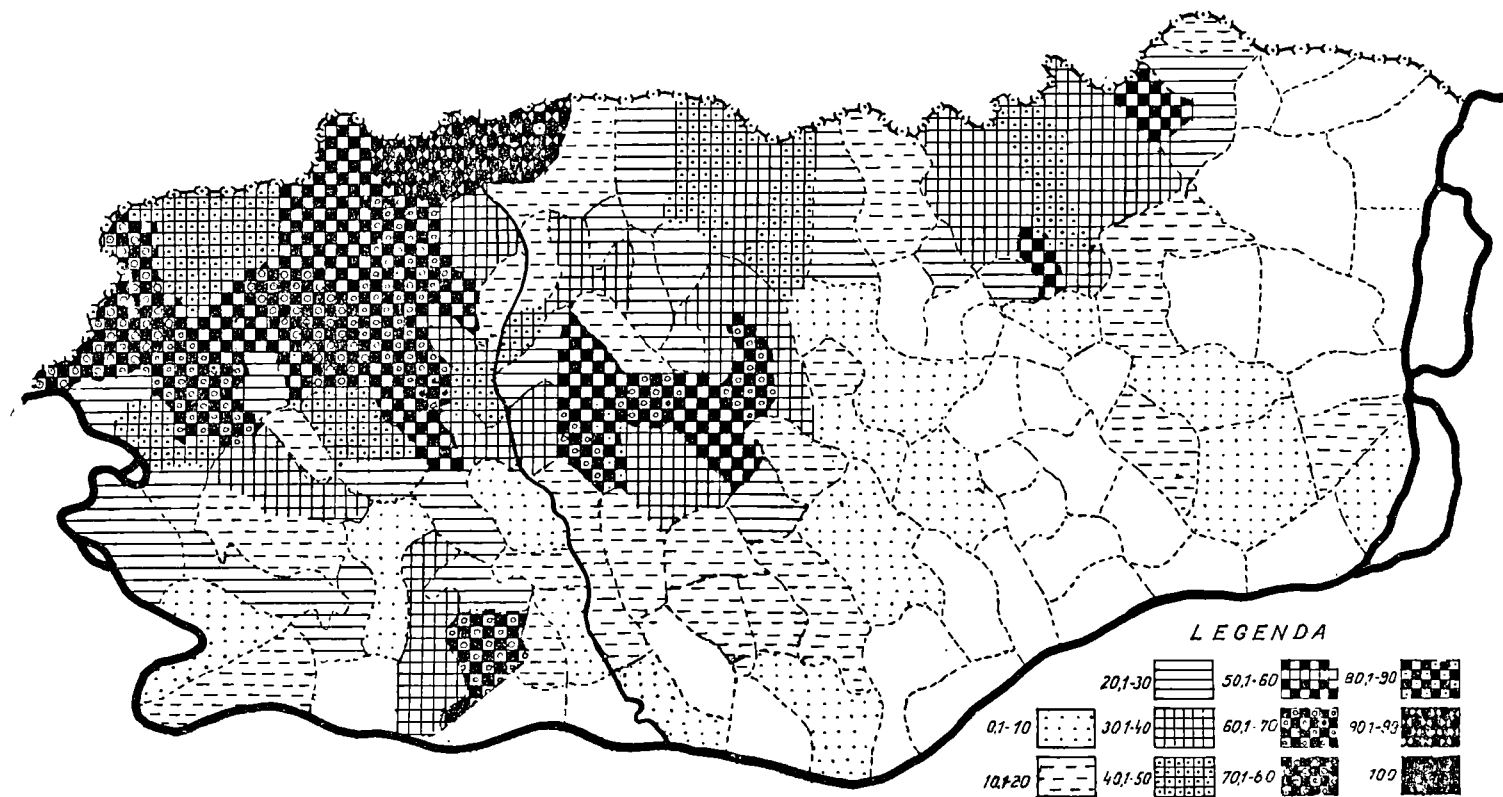

Fig. 6. — Frecvența așezărilor moșnenești la 1831. *

Buzăul (33 %) — așadar Piemontul Getic și Subcarpații. Plaiul Cloșani cu Baia de Aramă avea 88 % moșneni.

La rîndul său, cîmpia cu sate puține și neașezate poartă aspecte care o caracterizează într-un mod izbitor. Astfel, mai ales în secolul al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, ea este ținutul clasic al sloboziilor și al unei toponimii pe care am putea s-o numim „de colonizare”, formată din nume de sate ca : *Adunați, Străini, Pribegi, Osebiți, Aleși, Atîrnați, Haimanalele, Satul Nou* etc., care în regiunea de piemont lipsesc sau sînt extrem de rare, pe cînd într-unele plăși din cîmpie ajung, la 1831, să dea procente care urcă pînă la 46 %. Înrudită desigur cu această toponimie este cea ironică sau batjocoritoare, ca și nomenclatura obscenă, care toate lipsesc aproape cu desăvîrșire pe coline, pe cînd aici, în locuri de contact și înfruntare între oameni, se întîlnesc destul de des, risipite sau în puncte de concentrare.

Dar anumite constatări în legătură cu deosebiriile dintre cele două feluri de regiuni — și în special dintre Piemontul Getic și Cîmpia Romînă — se pot face și în ce privește epoca mai veche. În rîndul întîi, este un fapt sigur că cel puțin principalele două organizații de stat de la 1247 se aflau pe Piemontul Getic : țara lui Litovoi la Tg. Jiu, în continuare teritorială cu Hațegul, iar cea a lui Seneslav la Argeș. Apoi, în același cuprins se găseau primele capitale, ceea ce însemnează evident că Țara Romînească a crescut de aici. Ne putem întreba chiar, dacă în legătură cu aceste fapte n-ar trebui căutată explicația numelui de *Muntenia*, dat țării în special de moldoveni. În Moldova cuvîntul a avut circulație nu numai între cărturari (pe seama căroră am putea găsi eventual alte explicații), ci și în popor ; iar un același fel de circulație păstrează, în Țara Romînească, însuși termenul *muntean*, care în părțile apusene ale cîmpiei desemnează, de pildă, pe omul de la Tg. Jiu, de la Drăgășani sau de la Pitești ; căci cuvîntul „munte”, considerat în genere, nu are pentru popor semnificația turistică pe care i-o dăm noi, ci acest înțeles larg care, între Carpați și Dunăre, se referă în special la Piemontul Getic. Numele de *Muntenia* ar putea să vină deci din vremea în care Țara Romînească nu se *tinse încă pe sub podgorie*, cum zice cronică.

Și pentru epoca medie constatăriile despre regiunea colinară se completează, antagonic, cu cele ce se pot face pentru cîmpie. Anumite urme ale popoarelor în migrație se găsesc mai cu seamă înăuntrul acesteia. Așa se petrec lucrurile cu toponomia terminată în *-ui*, pe care cercetătorii o consideră de obicei cumană, — numărul termenilor de acest fel, găsit în documente, hărți, planuri și pe teren fiind însă mai mare decît cel cunoscut. Prin raportarea la hartă se vede că această terminologie este concentrată mai ales în anumite locuri și că ariile ei cuprind și o seamă de alte numiri, discutate sau nu, ca : *Lopcea, Iazupcea, Plapcea, Oda, Caracal* (de două ori), *Uria, Beria, Siberia, Turia, Bat, Mozac* și destule altele, care ar trebui examinate de specialiști și în legătură cu concentrarea lor caracteristică. Ceea ce interesează aci este doar faptul că această toponimie se găsește sau în unele părți ale cîmpiei, sau pe marginea Piemontului. Pătrunderile, în părțile de răsărit ale colinelor, par a avea un caracter excepțional. O asemenea fisură, la nordul Slatinei, urcă de-a lungul gîrilelor *Testui* și *Plapcea* pînă la *Poganul* (adică : *Păgînul*) și *Cîmpul Mare*, concentrînd și alte elemente caracteristice cîmpiei.

Este de remarcat că unele insule ale acestei toponimii cuprind înăuntrul lor, sau se găsesc în vecinătatea unor sate numite, pe de o parte : *Cumani*, *Vadul Cumanilor*, *Berindei*, iar pe de alta : *Vlașca*, *Rumîna*, *Rumînați*, numiri care de asemenea lipsesc pe Piemont și al căror paralelism pare evident ; căci, în primul caz, avem de a face cu așezări străine botezate de autohtoni, iar în cel de-al doilea cu așezări românești botezate de străini.

Mi se pare că, în lumina acestor constatări, s-ar putea explica și numele județului *Vlașca*. Teritoriul acestuia trebuie să fi apărut odinioară ca un promontoriu al regiunii cu sate românești dese de la nord. Numirea va fi fost purtată la început de regiunea păduroasă din jurul Găeștilor, deoarece acolo se găsea capitala, pe cînd la miazăzi de această regiune se întindea *Burnazul*. Ocolit de cîmpuri și ochiuri de stepă, care înaintază destul de mult către nord, unde găsim urmele popoarelor în trecere, ținutul românesc de pădure, din cîmpie, va fi primit numele dat de acestea.

O explicație analogă s-a propus pentru numele județului *Romanați* („Rumînații”)¹, dezvoltat probabil din regiunea de concentrare a satelor românești libere de pe așa-numitul Cîmp Înalt de la apus de orașul Caracal — o arie de veche pădure, care se alege foarte lămurit pe cartogramele moșnenilor prezentate aci.

Spre a termina aceste semnalări de fapte ar trebui să căutăm corespondențele lor în epoca preromînească, lucru desigur foarte atrăgător, deoarece izvoare clasice, ca Pliniu cel Bătrîn sau Florus, îi arată pe daci *ținînd munții*, pe cînd popoarele sarmatice *căldătoresc prin cîmpie*, ceea ce ilustrează aceeași constatare privind spațiul nostru geografic pe care am făcut-o pentru istoria mai nouă. Mărturii de alte feluri s-ar mai adăuga, cu același înțeles². Vom trece însă peste toate acestea, spre a ne opri asupra unui fapt care pare a indica o situație contrară. Descoperirile arheologice făcute pînă acum au lăsat albă tocmai harta regiunii cu cele mai dese așezări dintre Carpați și Dunăre, existente din evul mediu pînă azi. Pe Piemont, unde am avea temeiuri să-i socotim pe băștinași locuind în permanență din cele mai vechi timpuri pînă în vremea noastră, prezența lor n-a fost semnalată într-o măsură corespunzătoare nici prin descoperiri datorite întîmplării, nici prin cercetări organizate, care au ocolit aproape sistematic această regiune. Situația s-ar putea explica în mai multe feluri. Aici a fost un ținut de viață populară așezată, mai puțin supus influențelor dinafară, care introduc variație și sînt mai ușor de deosebit. El are și azi cea mai deasă populație rurală din țară, iar siliștele de sate și de cimitire vechi sînt remarcabil de puține. Etnografia regiunii izbește pe cercetător prin caracterul său evident arhaic : în Depresiunea Olteană sau la Cloșani se găsesc de pildă mori în funcțiune, stăpînite în comun de cete moșnenești, care au probabil mai multe secole. Evoluția lentă și continuă a formelor etnografice poate acoperi aici destule elemente vechi, căci mai ușor atrage atenția un vas hunic, cu înfățișarea lui neobișnuită, decît un ulcior oricît de vechi, dar care se aseamănă cu

¹ N. Iorga, *Revelații toponimice în istoria neștiută a romnilor*, în *An. Acad. Rom., Mem. Secf. ist.*, seria III, t. XXIII, mem. 14.

² O analiză a lor se va găsi în cuprinsul lucrării.

Tabelul nr. 4

Repartiția așezărilor apărute în documente pînă la 1625 pe împărțiri ad-tive

Regiunea și raionul	Total sate și orașe	Sate și orașe existente și azi	Sate și orașe di-părute	
			număr	%
Total Țara Românească	3220	2045	1175	36,4
Orașul București	41	41 ¹	—	—
I. Regiunea București	569	313	256	45,0
1. Alexandria	35	15	20	57,4
2. Brănești	45	21	24	53,3
3. Călărași	12	7	5	41,6
4. Crevedia	49	28	21	42,8
5. Drăgănești	36	22	14	38,8
6. Giurgiu	26	13	13	50,0
7. Lehliu	17	8	9	52,9
8. Mihăilești	35	16	19	54,2
9. Oltenița	36	18	18	50,0
10. Răcari	46	25	21	45,6
11. Roșiorii de Vede	28	16	12	42,8
12. Slobozia	39	23	16	41,0
13. Snagov	61	32	29	47,5
14. T. Măgurele	22	11	11	50,0
15. Vrtoapele	13	10	3	23,0
16. Vida	25	16	9	36,0
17. Vidra	27	20	7	25,9
18. Zimnicea	17	12	5	29,4
II. Regiunea Craiova	1041	712	329	31,6
1. Amaradia	33	30	3	9,0
2. Baia de Aramă	103	65	38	36,8
3. Balș	63	36	27	42,8
4. Băilești	31	13	18	58,0
5. Calafat	17	11	6	35,2
6. Caracal	59	44	15	25,4
7. Corabia	26	21	5	19,2
8. Craiova	76	53	23	30,2
9. Cujmiru	21	17	4	19,0
10. Filiași	77	48	29	37,6
11. Gilort	54	42	12	22,2
12. Gura Jiului	27	13	14	51,8
13. Novaci	35	27	8	22,8
14. Oltețu	55	45	10	18,1
15. Plenița	30	20	10	33,3
16. Segarcea	26	21	5	19,2
17. Strehaia	83	59	24	28,9
18. Tg. Jiu	116	87	29	25,0
19. T. Severin	75	34	41	53,3
20. Vinju Mare	34	26	8	23,5

¹ Sate incluse în oraș sau așlate în vecinătatea sa imediată.

Tabelul nr. 4

(continuare)

Regiunea și raionul	Total sate și orașe	Sate și orașe existente și a.1	Sate și orașe dispărute	
			număr	%
III. Regiunea Galați ¹	76	26	50	65,7
1. Brăila ²	22	9	13	59,0
2. Călmățui	18	9	9	50,0
3. Fil. Sîrbu	26	6	20	76,9
4. Liești ³	10	2	8	80,0
IV. Regiunea Pitești	736	528	208	28,2
1. Băbeni-Bistrița	50	34	13	26,0
2. Costești	38	22	14	36,8
3. Curtea de Argeș	76	52	23	30,2
4. Drăgășani	58	39	19	32,7
5. Găești	56	30	24	42,8
6. Horezu	55	45	10	18,1
7. Lovișteea	50	39	11	22,0
8. Muscel	65	48	15	23,0
9. Pitești	96	74	21	21,8
10. R. Vlcea	64	38	24	37,5
11. Slatina	66	45	19	28,7
12. Topoloveni	37	25	10	27,1
13. Vedeia	25	20	5	20,0
V. Regiunea Ploiești	709	401	308	43,4
1. Beceni	51	33	18	35,2
2. Buzău	96	49	47	48,9
3. Cîmpina	37	21	16	43,2
4. Cislău	51	42	9	17,6
5. Cricov	53	28	25	47,1
6. Mizil	58	24	34	58,6
7. Ploiești	87	54	33	37,9
8. Pogoanele	25	8	17	64,0
9. Pucioasa	27	23	4	14,8
10. R. Sărat	77	36	41	53,2
11. Sinaia	3	3	—	—
12. Tîrgoviște	56	37	19	33,9
13. Teleajen	53	27	26	49,0
14. Urziceni	35	16	19	54,2
Fetești ³	31	12	19	61,2
Focșani ⁴	17	12	5	29,4

¹ Partea munteană.² Inclusiv un sat din raionul Măcin.³ Regiunea Constanța.⁴ Regiunea Brlad; partea munteană.

cel de azi. Dar tocmai această continuitate ar avea pentru istoric cea mai mare importanță, dacă, bine înțeles, va putea fi dovedită. Iată de ce cercetătorii trecutului mai nou rămîn cu impresia că arheologii ar trebui să caute pe protoromîni și pe strămoșii lor mai ales în locurile unde au trăit romîni medievali.

НАСЕЛЕННЫЕ ПУНКТЫ ВАЛАХИИ В XIV — XVI ВЕКАХ

(КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ)

В работе в первую очередь подчеркивается необходимость достигнуть более шарокой ориентировки в вопросе о существовавших в XIV — XVI веках населенных пунктах путем научного анализа тех из них, которые фигурируют в документах, и при помощи составления их карт. Прямым назначением карты и картограммы является изображение того, что уже известно о той или иной территории; но они могут быть использованы также и как средства для обнаруживания еще неизвестного действительного положения вещей.

До последнего времени было трудно или даже невозможно провести в широком масштабе обработку материала так, как автор задумал это сделать в данной статье. Эта обработка стала теперь возможной, благодаря информационной базе, созданной в Историческом институте.

Эта статья является кратким изложением более обширного исследования, которое готовится к печати и базируется приблизительно на 5500 документах, вышедших в Сборнике или же собранных в целях издания добавочных материалов. К ним прибавляются сведения, почерпнутые из документов иностранного происхождения, в описаниях путешествий и в летописях. Исследование доведено до 1625 года, так как документы начала XVII века включают в себе обычно сведения, относящиеся к предшествующему периоду времени.

Кроме того, исследование базируется на двух указателях местностей из Сборника, касающихся периода до 1625 года, где местонахождение сел определено путем изучения архивных неизданных материалов, старых карт крупного масштаба, планов именов и т. д.

При посредстве этих данных на территории Валахии были идентифицированы 3220 сел и городов, существовавших постоянно или временно между 1352 и 1625 годами (это количество, конечно меньше истинного). Хронология появления названий этих поселений в документах анализируется по четвертям века.

Из вышеупомянутых 3220 сел и городов 2045 сохранились и по сей день, а это означает, что из каждых трех поселений, фигурирующих в документах до 1625 года, два существуют и в настоящее время.

Путем статистического анализа автор приходит к выводу, что из общего количества поселений, фигурирующих в документах, в 1600 году существовало 2537 сел и городов (в данном случае указанное количество меньше действительного). Это число сравнивается с данными из перечня названий, составленного в 1778 году русским генералом Бауером из карты генерального штаба 1790 года (масштаб 1: 56700) и из перениси 1831 года.

Установлено следующее соотношение: в 1600 году — 2537 населенных пунктов; в 1778 году — 2696, в 1790 году — 2954 и в 1831 году — 356. Вообще говоря, основа страны должна была создаться значительно ранее XVI века. Возможно даже, что при дальнейших исследованиях будут обнаружены периоды, относящиеся к более близким временам, когда количество сел уменьшалось. В этом смысле приводятся данные из фольклора, летописей и описаний путешествий.

Географическое распределение вышеуказанных 3220 сел и городов исследуется по историческим провинциям и по районам. Из исследования выявляются существенные различия областного характера. Существовали две главные области с максимальной плотностью населенных пунктов: одна — в северной половине Олтении, к которой прибавляются соответственные части западной Мунтении (Гетское плато), а вторая — в Бузэу и Рымник-Сарате (Прикарпатье). Более слабая концентрация населенных пунктов была в лесистой местности Влапки и Влэшки, которая представляет собой более возвышенную часть, делящую низменность надвое. Это сильно холмистая область, села здесь встречались редко (за некоторыми исключениями); характерны для местности были множество исчезнувших населенных пунктов и слобод и колонизационная топонимика. В настоящее время здесь находится наибольшее количество следов переселявшихся народов. Зато на плато, начиная с 1247 года, выкристаллизовалось, по крайней мере, два главных государственных организма, а также были основаны первые столицы Мунтении, следовательно государство, на юг от Карпат развилось именно здесь. На основании этих данных выражается желание, чтобы при будущих археологических исследованиях уделялось особое внимание тем областям Мунтении, в которых интенсивно протекала средневековая жизнь и которыми до сих пор почти совершенно пренебрегали.

LES ÉTABLISSEMENTS HUMAINS DE VALACHIE DU XIVe AU XVIe SIÈCLE

(RÉSUMÉ)

L'auteur souligne en premier lieu combien il est nécessaire d'obtenir une plus large perspective au sujet des conditions propres aux XIVe, XVe et XVIe siècles, par l'analyse statistique des établissements humains mentionnés dans les documents et l'élaboration d'une carte de ces établissements. La carte et le cartogramme, moyens propres à la représentation de nos connaissances d'un territoire donné, peuvent également servir à la découverte de certaines réalités cachées.

Jusqu'à ces dernières années, il aurait été difficile, sinon impossible, d'effectuer sur une vaste échelle des travaux de ce genre. Ils sont réalisables aujourd'hui, grâce à la base d'informations créée à l'Institut d'Histoire.

Cette communication n'est que le résumé d'une étude plus ample, en préparation, fondée sur environ 5500 documents parus en Corpus ou réunis en vue de la rédaction d'un supplément. A ces documents viennent s'ajouter nombre de renseignements fournis par des documents étrangers, des récits de voyage et des chroniques. Les investigations se

sont étendues jusqu'à l'année 1625, étant donné que les documents du début du XVIIe siècle contiennent habituellement des renseignements se rapportant aux époques antérieures. En second lieu, l'étude se fonde sur les deux indices de lieux du „Corpus” jusqu'en 1625, dans lesquels l'emplacement des villages a été déterminé par les recherches entreprises dans des archives inédites, de vieilles cartes à grande échelle, des plans de propriétés foncières, etc.

C'est ainsi qu'ont pu être identifiés sur le territoire de la Valachie 3220 villages et villes, ayant existé, de manière permanente ou temporaire, entre 1352 et 1625. (Ce chiffre est, naturellement, inférieur à la réalité). L'apparition de ces établissements dans les documents est analysée chronologiquement, par périodes d'un quart de siècle.

De ces 3220 villages et villes, 2045 existent encore de nos jours, ce qui revient à dire que sur trois établissements mentionnés par des documents jusqu'en 1625, deux existent encore aujourd'hui.

A l'aide d'analyses statistiques, l'auteur aboutit à la constatation que, sur le nombre total des établissements mentionnés dans les documents, il en existait en 1600, 2537 (ici encore le chiffre est inférieur à la réalité). Ce chiffre est comparé à ceux fournis par : la liste nominale de 1778 du général russe Bauer, par la carte d'état-major de 1790 (à l'échelle de 1 : 56 700) et par l'inventaire de 1831. Le rapport établi est le suivant : en 1600—2537 établissements ; en 1778—2696 établissements ; en 1790—2954 établissements et en 1831—3576 établissements. Le pays a d'ailleurs dû être constitué, quant à sa trame essentielle, bien avant le XVIe siècle. Il est même probable que des recherches à venir décèlent des périodes de diminution du nombre des villages à certaines époques plus récentes. Des renseignements tirés du folklore, des chroniques et des récits de voyage sont cités à l'appui de cette hypothèse.

Les 3220 villages et villes en question sont classés géographiquement, par provinces historiques et districts. Cette répartition révèle d'importantes différences régionales. On constate, en effet, l'existence de deux grandes régions à densité maximum, l'une embrassant la moitié septentrionale de l'Olténie, plus les régions correspondantes de la Valachie occidentale (la Plate-forme Gétique), l'autre, située à Buzău et R. Sărat (aux pieds des Carpates). La région boisée de Vlașca et Vlășia révèle une plus faible concentration, formant un promontoire qui séparait la plaine en deux. En contraste avec la région des collines, les villages étaient généralement rares dans la plaine. Un trait caractéristique en était la fréquence d'établissements disparus, de colonies d'étrangers („slobozii”) et d'une toponymie de colonisation. C'est là que se retrouvent aujourd'hui les traces les plus nombreuses de migration des peuples. Par contre, c'est sur la Plate-forme que l'on retrouve les traces d'au moins deux principales ébauches d'Etat, de 1247, ainsi que les premières capitales de la Valachie ; ce qui prouve que c'est à partir de là que s'est développé l'Etat situé au Sud des Carpates. C'est sur ces constatations que l'auteur fonde son desideratum de voir les futures recherches archéologiques accorder une attention tout particulière aux régions roumaines ayant eu une vie active au moyen âge, régions presque entièrement négligées jusqu'ici.

CONGRESUL AL V-LEA AL PARTIDULUI COMUNIST DIN ROMÎNIA ȘI LUPTA PENTRU CREAREA ORGANIZAȚIEI NAȚIONAL-REVOLUȚIONARE MAGHIARE CONDUSĂ DE PARTID

DE

L. BÁNYAI (Cluj)

Prin înființarea Partidului Comunist din România în 1921, în locul unității spontane realizată în diferite momente istorice importante, între poporul român și naționalitățile conlocuitoare, a prins a se închea o unitate conștientă și trainică întemeiată pe un țel comun: doborârea regimului burghezo-moșieresc și instaurarea puterii populare. Partidul Comunist Român a fost singura forță politică care a luptat consecvent pentru independența națională a țării și pentru acordarea deplinei egalități în drepturi minorităților naționale.

Partidul Comunist din România, de la înființarea lui, s-a călăuzit și în problema națională de învățătura marxist-leninistă, ridicind pe o treaptă superioară tradițiile de luptă comună a maselor populare române și a celor de altă naționalitate din țară.

În urma primului război mondial s-a ajuns la aservirea și mai accentuată a țării intereselor capitalului monopolist străin și la înăsprirea dictaturii claselor dominante, România devenind un pion în planurile agresive urzite de imperialiștii occidentali împotriva Uniunii Sovietice.

În vederea împiedicării luptei comune de eliberare a oamenilor muncii de orice naționalitate din România — care după primul război mondial înglobase unele teritorii în care locuiau alături de populația românească și locuitori aparținând minorităților naționale — burghezia și moșierimea română¹ au dus o politică de cultivare a șovinismului, de asuprire și deznaționalizare forțată a minorităților naționale. Această politică a fost încurajată de la început de cercurile imperialiste externe, întrucât învrăjbirea popoarelor avantaja planurile lor aventuriste de dominație, în această parte a lumii.

În teritoriile locuite de minoritățile naționale a fost introdus un regim de teroare, luându-se diferite măsuri de constrângere economică, politică și culturală. Folosind diverse pretexte, ca „românizarea întreprinderilor”, burghezia română făcea concedieri masive de muncitori și funcționari maghiari, evrei etc. ceea ce li oferea în același timp prilejul de a micșora, în general, salariile muncitorilor și funcționarilor. Decretul nr. 67 586 al Ministerului de Interne din 1922 dispunea ca pînă la 1 aprilie 1923 toți funcționarii de stat, care nu cunosc limba română, să fie

¹ Exploatarea maselor muncitoare maghiare de către burghezia maghiară și politica acesteia de alțări șovine constituie obiectul unui studiu al nostru în pregătire; aici ne limităm doar la schițarea acestei probleme.

concediați. Foștii funcționari de stat ieșiți la pensie n-au primit pensia mai mulți ani, iar unele categorii de ceferiști n-au primit de loc. Impozitele care erau deosbit de împovărătoare pentru întreaga populație muncitoare a țării erau sporite pentru masele minorităților naționale. Deși ascuțișul acestor măsuri era îndreptat în primul rând împotriva minorităților naționale prin legile și măsurile discriminatorii, regimul burghezo-moșieresc lovea deopotrivă în interesele maselor muncitoare de orice naționalitate.

Nenumărate legi restringeau drepturile minorităților naționale în ceea ce privește participarea lor la viața politică a țării. Sute de mii de locuitori din rândurile minorităților naționale n-au obținut calitatea de cetățean român. Și deși aceștia nu aveau nici un fel de drepturi civile, erau totuși obligați să se supună și mai departe îndatoririlor de cetățeni: au plătit impozite și au prestat serviciul militar. Listele electorale s-au întocmit în așa fel, ca să fie cât mai puțini alegători „minoritari“. La alegerile din 1929 și 1930 la Cluj n-au fost înscrși decât 5 008, la Arad 3 700, la Tîrgu-Mureș 2 993 alegători cu drept de vot.

Lovind în cultura națională a poporului român, guvernele burghezo-moșierești au căutat totodată să împiedice dezvoltarea culturii și învățămîntului în limba maternă a minorităților naționale. Școala de stat constituia un teren prielnic pentru deznacionalizarea acestora, în vreme ce școlile și instituțiile lor culturale au fost în mare parte închise, iar cele rămase au fost lăsate în seama diferitelor organizații confesionale. Aceste școli cu caracter confesional, începînd cu anul 1920, nu mai primeau subvenții de la stat și erau în permanentă primejdie de a fi închise sub un pretext sau altul. Unele naționalități ca rușii și ucrainenii nu mai aveau nici un fel de școală în limba maternă.

Decretul nr. 100 088/923 al Ministerului Instrucțiunii Publice ordonă predarea geografiei și istoriei țării în limba română și în școlile cu limba de predare a minorităților naționale. Folosirea limbii acestora era interzisă în administrația de stat. Afișele din oficiile publice avertizau pe cetățeni: „Vorbiți numai românește“! Direcția generală a Ministerului Justiției din Cluj, în circulara din 11 ianuarie 1921, sub numărul 28 819, interzice folosirea limbilor minorităților naționale chiar și la procese.

Pentru „justificarea“ politici sale de discriminare și asuprire națională, regimul burghezo-moșieresc a folosit una din armele sale preferate — naționalismul — ideologia dezbinării oamenilor muncii, ideologia urii și a învrăjbirii între popoare. Școlile și alte instituții de „cultură“ ale burgheziei erau focare de răspîndire a otrăvii șovinismului. În manualele de istorie erau proslăvite luptele fratricide din trecut, dintre poporul român și naționalitățile conlocuitoare, prezentîndu-le drept conflicte permanente, de neîmpăcat între popoare.

Prin răspîndirea urii și a disprețului față de limba și cultura minorităților naționale, prin ațîțarea curentelor antisemite, antimaghiare și altele, regimul burghezo-moșieresc a voit să întunece conștiința maselor românești, ascunzîndu-le adevăratele cauze ale mizeriei și suferințelor lor.

Politica și ideologia naționalistă nu erau însă numai apanajul claselor dominante române. Exploatatorii din mijlocul minorităților naționale, străduindu-se să izoleze masele muncitoare ale propriilor lor naționalități de lupta maselor muncitoare române, să scornească în rândurile lor ura șovină împotriva poporului român, iredentismul, revizionismul, să le atragă în partide naționaliste maghiare, germane, evreiești etc., prin propovăduirea unității naționale dintre exploatați și exploatatori, foloseau de asemenea orice pretext pentru a lovi în unitatea oamenilor muncii.

După primul război mondial, burghezia și moșierimea minorităților naționale, pierzînd anumite poziții economice prin simulacrul de reformă agrară și prin reîmpărțirea acțiunilor în băncile și întreprinderile capitaliste, pierzînd în Transilvania poziția lor politică dominantă, rămîn solidec cu burghezia și moșierimea română, în susținerea regimului de crîncenă exploatare, a campaniei antisovietice și a terorii antimuncitorești.

Politica lor naționalistă nu-i împiedică pe reprezentanții claselor exploatatoare de orice naționalitate să se înțeleagă în consiliile de administrație ale băncilor, ale societăților pe acțiuni

și de asigurare, rezervându-și profituri mari din exploatarea muncitorilor români și de altă naționalitate. Totodată partidele burgheziei și ale moșierimii, maghiare, germane și evreiești, încheiau cu partidele burgheziei și moșierimii române pacte electorale și înțelegeri de culise, procurând voturi în schimbul unor mandate în parlament și a unor locuri în consiliile comunale. Îmbinarea intereselor de clasă ale burgheziei române și ale burgheziei minorităților naționale, unitatea lor de vederi în ceea ce privește înăbușirea luptei maselor muncitoare și canalizarea nemulțumirilor acestora spre acțiuni șovine este permanentă, peste toate divergențele de altă natură.

Muncitorimea, fără deosebire de naționalitate, ducea sub conducerea P.C.R. o luptă grea și neîntreruptă împotriva terorii dezlanțuite de reacțiunea burghezo-moșierească. Unitatea ei se călește în focul grevei generale din 1920 și a altor lupte economice și politice, la început sub conducerea unor grupuri comuniste și socialiste de stînga, iar după 1921 sub conducerea P.C.R., care a pus la baza politicii sale naționale ideologia marxist-leninistă a internaționalismului proletar.

Partidul Comunist din România a combătut de la început orice ploconire față de politica naționalistă a burgheziei și a arătat că numai prin unirea tuturor oamenilor muncii din țară, fără deosebire de naționalitate, în frunte cu clasa muncitoare, numai prin dobîndirea puterii capitaliștilor și moșierilor și prin instaurarea puterii poporului muncitor, se va putea pune temelia unei vieți noi, în care să nu existe nici exploatare de clasă, nici asuprire națională.

Încă de la întemeierea sa, P.C.R. și-a ridicat glasul împotriva politicii de cruntă exploatare și dezbinare a oamenilor muncii de diferite naționalități, împotriva politicii de asuprire a minorităților naționale. El a arătat oamenilor muncii că eliberarea națională și eliberarea socială sînt strîns legate una de alta, că politica de ațîțare șovină și de asuprire națională lovește în interesul tuturor celor ce muncesc, indiferent de naționalitate.

Începînd de la Congresul de constituire, toate congresele P.C.R. s-au ocupat de problema luptei împotriva asupririi naționale și a șovinismului, pentru înfăptuirea egalității politice, economice și culturale depline a poporului român și a minorităților naționale, pentru înfrățirea lor. Diferitele congrese ale P.C.R. au arătat oamenilor muncii de toate naționalitățile că singura cale pentru izbăvirea de exploatare și asuprire este lupta împotriva exploatarelor de orice neam.

Congresul al II-lea P.C.R. ținut în octombrie 1922 consacră o rezoluție specială privind „chestiunea naționalităților” și constată că „oligarhia romînă caută să-și mențină și să-și întărească dominația sa asupra poporului muncitor ațîțînd și întreținînd ura între țărani și muncitorii de naționalități diferite, locuind înăuntrul granițelor Romîniei”. Congresul înfăptuiește politica de deznaționalizare a școlilor și instituțiilor culturale ale minorităților naționale, „împiedicînd printr-asta cultura acestora în limbile lor materne, precum și dezvoltarea lor generală”¹.

Rezoluția Congresului al III-lea din 1924 al P.C.R. în problema națională arată că „toate încercările disperate făcute de naționalitățile țării pentru îmbunătățirea stării lor economice, politice și culturale au fost pînă acum zădărnice prin trădările propriilor lor burghezii și prin teroarea fără friu, politică și militară, a claselor stăpînitoare ale Romîniei”². De aceea Congresul al III-lea pune ca sarcină P.C.R. „să agite muncitorimea tuturor naționalităților împotriva șovinismului proprii lor burghezii” și „să lumineze fără încetare masele muncitoare românești asupra faptului că lupta naționalităților împotriva puterii burgheziei romîne întărește lupta de dezrobire a proletariatului român”³.

Masele muncitoare ale minorităților naționale s-au convins pe propria lor piele și în urma muncii de lămurire, că partidul marxist-leninist al clasei muncitoare este singura forță politică care merge consecvent pe linia rezolvării depline a problemei naționale, în interesul fundamental

¹ *Documente din istoria P.C.R. 1917—1922*, vol. I, E.P.L.P., 1953, p. 404.

² *Documente din istoria P.C.R., 1923—1928*, vol. II, E.P.L.P., 1953, p. 256.

³ *Ibidem*, p. 258.

al clasei muncitoare și al întregului popor muncitor. Tot mai mulți muncitori aparținând minorităților naționale au început să se înroleze în lupta revoluționară condusă de P.C.R.

Faptul acesta a determinat burghezia și moșierimea maghiară din Transilvania să intensifice demagogia naționalistă și să reînceapă campania amăgitoare a revizionismului. Rezoluția Congresului al IV-lea al P.C.R., ținut în octombrie 1928, demască adevăratul sens al campaniei revizioniste, spunând următoarele : „Această campanie exprimă dorința burgheziei de a slăbi mișcarea național revoluționară de eliberare a maselor muncitoare ungurești din Ardeal. Pentru aceasta, P.C.R. trebuie să demaște energic această înșelăciune în fața maselor muncitoare ungurești, să le arate că burghezia face toate acestea din frică în fața mișcării revoluționare care se desfășoară de către masele muncitoare”¹.

În perioada crizei economice mondiale din 1929—1933, agravată prin criza agrară, contradicțiile sociale și naționale din România s-au ascuțit și mai mult. Conducerea țării încearcă să lovească și mai adânc în masele muncitoare ale minorităților naționale, pentru a impune mai ușor intensificarea generală a exploatării.

În multe locuri au fost concediați muncitori aparținând naționalităților asuprite, spre a fi angajați în locul lor muncitori români cu un salariu inferior. Rezultatul acestor manevre a fost înăsprirea exploatării muncitorilor de orice naționalitate.

Direcția generală a căilor ferate a concediat în masă pe salariații unguri, sub pretextul că nu cunosc limba română. Numărul total al funcționarilor maghiari de stat, și așa extrem de mic, s-a redus până în 1930 la 1699. Metoda examenului de limba română, ca mijloc de concediere, s-a extins și la P.T.T., la funcțiile comunale, precum și la școlile confesionale. Agenții fascismului, legionarii, gogo-cuziștii, precum și ciracii lui Vaida-Voevod încep o campanie deșănțată în vederea concedierii muncitorilor și funcționarilor aparținând minorităților naționale și din întreprinderile particulare.

În satele locuite de minorități naționale, teroarea fiscală și jandarmerească n-a mai cunoscut limită.

Învățătorii și profesorii din școlile confesionale ale minorităților naționale primeau un salariu mult mai scăzut decât colegii lor de la școlile de stat, cu toate că și aceștia din urmă aveau un salariu de mizerie. Pe baza legii din 1931 a guvernului Iorga-Argetoianu, jumătate din salariile învățătorilor din școlile de stat trebuiau să fie achitate de către comune. Această lege a însemnat o povară în plus pentru comunele locuite de minorități naționale, dat fiind că ele și așa întrețineau în întregime școlile confesionale cu limba de predare maternă.

La toate acestea se adaugă și alte diversiuni șovine, pentru a abate atenția maselor de muncitori români de la loviturile date intereselor vitale a tuturor celor ce muncesc. Așa de exemplu, la 15 februarie 1930, Direcția generală a căilor ferate a dat o circulară prin care interzice salariaților să răspundă la orice întrebare pusă în limba minorităților naționale, chiar dacă salariatul respectiv ar cunoaște această limbă. De asemenea, directorul regional administrativ Dobrescu, din Cluj, prin ordinul său nr. 5 037 din 7 aprilie 1930 dispune ca în consiliile județene și comunale să se interzică cu desăvârșire întrebuințarea limbii minorităților naționale la discuții și la întocmirea proceselor verbale.

S-a început o vastă acțiune de cercetare a „originii etnice” și de „analiza numelui”, căreia i-au căzut victime numeroase familii ale minorităților naționale, răpindu-li-se dreptul de a-și instrui copiii în limba maternă, sub pretextul că ar fi români în trecut deznaționalizați.

Răspunsul „partidului maghiar” al moșierilor și fabricanților la toate acestea a fost trimiterca unor petiții la Societatea Națiunilor, precum și câteva interpelări în parlament, ca de exemplu, în chestiunea concedierii ceferiștilor, cu argumentarea că asemenea măsuri duc la „bolșevizarea acestor păături sociale”. „Partidul maghiar” apără stăpânirea de orice acțiune de proporții de masă și susține mai departe prin presă și propaganda lui antipopulară reprimarea luptelor muncitorimii.

¹ Documente privind istoria P.C.R., 1923—1928, E.P.L.P., vol. II, 1953, p. 595.

Muncitorii și țărani români și de alte naționalități nu se lasă însă abătuți de propaganda șovină și de teroare, de la drumul lor de luptă solidară revoluționară, arătată de P.C.R. Aceasta s-a dovedit și cu prilejul alegerilor din 1931 când pe listele Blocului Muncitoresc-Țărănesc — organizația de masă creată și condusă de Partidul Comunist din ilegalitate — s-au obținut numai în 30 de județe 73 711 de voturi — față de cele 38 000 de voturi obținute în 34 de județe în anul 1928 — cu toată teroarea dezlănțuită și cu toate furturile de urne. Voturile au fost date deopotrivă de oamenii muncii români, maghiari și de alte naționalități. La acest rezultat a contribuit și proclamația-program a Blocului, care a inclus revendicările imediate ale țăranimii sărace și mijloace, precum și ale naționalităților asuprite.

Teroarea dezlănțuită împotriva maselor muncitorești și țărănești nu slăbise nici în anii de după criza economică mondială. După instaurarea dictaturii hitleriste în Germania, guvernele reacționare își intensifică eforturile pentru fascizarea țării și pentru pregătirea războiului antisovietic.

În această perioadă partidul a condus nenumărate greve, demonstrații de stradă și alte acțiuni revoluționare, la care au participat oamenii muncii români, maghiari, evrei, germani, într-o solidaritate deplină. În toila acestor lupte se ține Congresul al V-lea al partidului.

Analiza problemei naționale, ca parte integrantă a problemei desăvârșirii revoluției burghezo-democratice și a transformării ei în revoluție socialistă, constituie una din preocupările centrale ale Congresului al V-lea al partidului. Rezoluțiile Congresului în acest sens conțin un adevărat îndreptar pentru partid.

Dintre contradicțiile sociale fundamentale care trebuiau rezolvate prin revoluție, în România, Congresul consideră că acelea naționale dintre naționalitățile asuprite și clasele stăpânitoare române au o „importanță enormă“. Aceste contradicții iau naștere, între altele, ca rezultat „al întrebuirii de către clasele stăpânitoare din România a unor forme extrem de crude de exploatare a maselor muncitoare ale națiunilor asuprite precum și al înăbușirii necruțătoare a culturii naționale”¹.

Vorbind despre caracterul și forțele motrice ale revoluției, congresul accentuează că în teritoriile locuite de minoritățile naționale, unde lupta maselor țărănești este strâns împletită cu lupta împotriva politicii de asuprire națională, se poate lărgi frontul de luptă împotriva stăpînirii burghezo-moșierești. În aceste teritorii, „proletariatul, cu condiția unei politici juste a partidului, poate să atragă după sine, contra imperialismului român, o anumită parte a țăranimii înstărite, precum și mase însemnate ale micii burghezii orășenești (meseriași, intelectuali, mici negustori“ etc.)”². Totodată, în documentul de partid *Sarcinile fundamentale și tactica partidului* se precizează că sarcina cea mai importantă a partidului este „crearea alianței de luptă a muncitorilor, țăranilor și a maselor muncitoare ale națiunilor asuprite, sub hegemonia proletariatului și conducerea Partidului Comunist”³.

Toate acestea sînt cuprinse în rezoluțiile cu caracter general ale Congresului. Congresul a socotit însă că problema națională este una din cele principale. De aceea el s-a ocupat și de această problemă într-o hotărîre specială, tot așa cum a făcut pentru problema țărănească, problema sindicală etc.

Rezoluția *Problema națională în România și sarcinile Partidului Comunist din România* atacă mai întîi măsurile neomenoase care lovesc în condițiile elementare de viață ale maselor muncitoare din rîndurile minorităților naționale. Măsuri vizînd intensificarea exploatării și crearea unei diversiuni șovine pentru dezbinarea poporului muncitor.

Rezoluția arată că, în legătură cu adîncirea crizei economice și intensificarea pregătirilor de război, burghezia română a pornit la concedieri în masă ale muncitorilor aparținînd naționalităților asuprite. Au fost concediați muncitorii de la C.F.R., de la uzinele metalurgice și în general

¹ *Documente din Istoria P.C.R.*, ed. a 2-a, E.P.L.P., 1953, p. 124.

² *Ibidem*, p. 126.

³ *Ibidem*, p. 129.

din toată industria de război ; s-au luat măsuri de „economie“ care loveau în intelectualii de la orașe și de la sate și a introdus diferite restricții care au ruinat zeci de mii de meșteșugari și mici negustori evrei, unguri, ucrainieni, bulgari și alții.

Rezoluția stabilește și un program de acțiune ce decurge din această situație, arătând că sarcina imediată a partidului este să facă o cotitură în sensul organizării și conducerii luptei zilnice împotriva tuturor manifestărilor concrete de asuprire națională. Programul de acțiune înfățișat cuprinde doleanțele cele mai arzătoare ale maselor minorităților naționale, îndemnând la luptă „împotriva lichidării școlilor în limba națională... (limba națiunii dominante. — L. B.), pentru școli gratuite în limba maternă, pentru dreptul egal al limbilor popoarelor asuprite în instituțiile de stat și comunale... ; contra închiderii instituțiilor culturale ale popoarelor asuprite ; pentru libertatea deplină a organizațiilor culturale, sportive etc. ale maselor muncitoare ale națiunilor asuprite... ; împotriva alungării în ilegalitate a organizațiilor național-revoluționare ; împotriva concedierilor muncitorilor și slujbașilor națiunilor asuprite...“¹.

Congresul accentuează că, pentru asigurarea rolului de hegemon al proletariatului în conducerea luptei maselor populare ale minorităților naționale, pentru asigurarea spiritului internaționalist al luptei, trebuie demascată în fața acestor mase, trădarea propriei lor burghezii, înțelegerea ei cu clasele asupritoare române. „Trebuie explicat neconținut maselor — arată rezoluția — că în realitate, cu tot opoziționismul aparent al partidelor burgheze, burghezia tuturor popoarelor asuprite caută unirea cu imperialismul român, împotriva maselor populare din Basarabia, Bucovina, Transilvania, Dobrogea și Banat”².

Hotărârea Congresului stabilește că partidul trebuie să acorde o atenție deosebită maselor maghiare, care stau încă sub influența partidului maghiar al moșierilor și capitaliștilor, pentru a le scoate de sub această influență și a le mobiliza pe frontul luptei național-revoluționare, conduse de partidul clasei muncitoare.

Congresul al V-lea al P.C.R. a avut urmări decisive asupra drumului pe care aveau să pășească masele minorităților naționale asuprite. El a contribuit la întărirea spiritului internaționalist al clasei muncitoare și la lămurirea comunității de interese ale maselor populare române și ale minorităților naționale, a importanței luptei lor unite împotriva exploatatorilor și asupritorilor comuni.

C.C. a. P.C.R., mergând pe linia îndeplinirii rezoluțiilor Congresului al V-lea, a luat hotărâri concrete, ca pe lângă organizațiile național-revoluționare, rusă, ucrainiană și bulgară să se înființeze și organizația de luptă a maselor populare maghiare din țară, sub hegemonia proletariatului și condusă de partid.

În sensul hotărârii Congresului al V-lea, din inițiativa C.C. al P.C.R., în luna septembrie 1932 apare la Cluj, gazeta săptăminală țărănească „Falvak Népe“ (Lumea satelor) cu următoarele obiective : mobilizarea maselor populare maghiare, mai ales a țărănimii, în jurul revendicărilor lor economice și politice ; lupta împotriva oricărei forme de exploatare și de asuprire ; demascarea concretă a politicii trădătoare antipopulară a „partidului maghiar“, de sub conducerea burgheziei și moșierimii ; înfrățirea și lupta solidară a maselor muncitoare române și maghiare.

Cu toate piedicile puse în calea acestei gazete din partea aparatului de stat reacționar, din partea tipografilor burghezi în slujba reacțiunii maghiare, cu toate mașinațiile agenților „partidului maghiar“ la sate, fiecare număr al gazetei s-a vândut în multe mii de exemplare³. Articolele gazetei scrise împotriva concedierilor în masă, împotriva execuțiilor silite, a abuzurilor fiscale, a terorii jandarmerești, a administrării necinstite a averilor obștești, împotriva demagogiei revizioniste și a pregătirilor războinice, erau citite cu mult interes de către oameni ai muncii maghiari de la sate și de la orașe.

¹ *Documente din istoria P.C.R.*, ed. a 2-a, E.P.L.P., 1953 p. 138—139.

² *Ibidem*, p. 139—140.

³ Despre apariția ziarului vezi și : P. Constantinescu-Iași, *Organizații de masă legale conduse de P.C.R. în anii 1932—1938*, București, 1954, p. 115.

Articolele redacționale ale gazetei erau încă nesatisfăcătoare, ele manifestau mai mult o „atitudine de stînga“, fără o linie cristalizată. În primele numere ale gazetei apar însă scrisorile corespondenților muncitori, țărani, mici meseriași, învățători de la sate, care demască în mod concret samavolniciile autorităților locale și uneltirile potentatilor „partidului maghiar“.

Gazeta demască starea de mizerie și de teroare care domnește la sate și cheamă țăranimea maghiară la luptă alături de țăranimea română. Articolul intitulat *Calvarul învățătorimii maghiare* arată că țăranimea, încărcată cu poveri peste măsură de suportat, nu mai este în stare să plătească salariul învățătorilor din școlile confesionale, că statul nu contribuie cu nimic la întreținerea lor, iar păturile avute maghiare nu simt nici o obligație față de învățători, care astfel rămîn fără plată luni întregi¹. Gazeta relatează rezistența țăranilor din satul Ciurea (Îngă Săvădisla, reg. Cluj) față de receptorul însoțit de jandarmi, o acțiune de masă din comuna Mociu (Cluj) unde mulțimea compusă din țărani români și unguri a zădărnicit licitația bunurilor sechestrate², lupta țăranilor muncitori români și maghiari din fostele județe Mureș și Ciuc, care s-au apărat cu securi și furci în fața execuțiilor silite în contul impozitelor³. O scrisoare din județul Ciuc demască manoperele necinstite ale conducătorilor județeni ai „partidului maghiar“, și ale unor funcționari de stat, împreună cu cîțiva chiaburi, în delapidarea veniturilor compozesoratelor⁴. Apar articole de solidarizare cu lupta eroică a muncitorilor cefești.

O dată cu răspîndirea tot mai largă a gazetei se începe campania pentru înăbușirea apariției ei. Tot mai multe exemplare sînt înapoiate de la poștă cu indicația „refuzat primirea“, ca după aceea să vină reclamația acelorași abonați că nu primesc gazeta. Corespondenții și cititorii gazetei sînt hărțuiți de poliție și jandarmerie.

La sfîrșitul lunii februarie 1933, apariția gazetei este interzisă de siguranță.

Mîșcarea cristalizată în jurul gazetei „Falk Nép“ este folosită însă de partid pentru înjghebarea unei grupări opoziționiste față de conducerea reacționară a „partidului maghiar“, ceea ce va însemna primul pas făcut spre crearea organizației național-revoluționare maghiare, condusă de partidul clasei muncitoare.

Ședința plenară a C.C. al P.C.R. de la începutul lunii mai 1933 constată printre succesele obținute în urma hotărîrilor Congresului al V-lea, „o oarecare lărgire — deși cu totul neîndestulătoare — a legăturilor cu masele țărănești în special scoaterea organelor (de presă. — L. B.) legale țărănești în limba română și ungară“... subliniind totodată că „Partidul Comunist din România n-a reușit încă să facă cotitura necesară în cele mai importante domenii ale muncii la sate, în mișcarea național-revoluționară...“⁵.

Mărețele lupte revoluționare ale muncitorilor cefești și petroliști din ianuarie-februarie 1933, sub conducerea partidului, au contribuit nu numai la ridicarea spiritului revoluționar al clasei muncitoare, dar au dat un impuls și luptei țărănimii, precum și luptei revoluționare a naționalităților asuprite. Pentru organizarea, lărgirea și conducerea acestei lupte în mijlocul maselor populare maghiare, pe baza directivelor primite din partea C.C. al P.C.R., ia ființă gruparea „Magyarpárti Ellenzék“ (Opoziția Partidului Maghiar), constituită din elementele democrat nemulțumite de politica reacționară a conducerii „partidului maghiar“.

La adunarea constitutivă a opoziției, ținută la 19 iunie 1933 în restaurantul cizmarilor (*Csizmadiaszin*) la Cluj, iau parte mai multe sute de persoane, luptători de frunte ai mișcării opoziționiste. În afară de muncitori, mici meseriași, intelectuali și studenți, au venit și reprezentanți ai țărănimii maghiare din împrejurimile Clujului (Mcra, Florești, Vlaha, Luna de Sus etc.). Unul dintre organizatorii și vorbitorii adunării este comunistul Kovács János, dulgher din Florești, care peste un an va fi arestat și schingiuit de moarte de jandarmi. (Înmormîntarea

¹ „Falk Nép“, nr. 1, din 30 sept. 1932.

² Ibidem, nr. 16 din 14 oct. 1933.

³ Ibidem, nr. 28 din 26 oct. 1933.

⁴ Ibidem, nr. 34 din 4 nov. 1933.

⁵ Documente din Istoria P.C.R., ed. a 2-a, 1953, p. 194—195.

lui se va transforma într-o demonstrație politică curajoasă, împotriva terorii guvernamentale și împotriva uneltelor reacțiunii maghiare care l-au dat pe mîna călăilor)¹.

Sub conducerea comitetului de acțiune, ales la Cluj, Opoziția Partidului Maghiar, în frunte cu comuniștii, începe să organizeze comitete de inițiativă în toate județele cu populație maghiară. Mișcarea ia amploare din primele săptămîni. Se pornește lupta împotriva samavolniciei autorităților șovine și ale conducerii trădătoare a „partidului maghiar“.

La sfîrșitul lunii iunie are loc congresul „partidului maghiar“ la Tîrgu-Mureș. Pe lîngă invitații oficiali, moșieri, bancheri, avocați înstăriți, preoți și cîțiva chiaburi au venit din toate părțile țării mai mult de o sută de delegați ai opoziției, reprezentanți ai păturilor largi populare maghiare din țară. Delegații opoziției au rupt cordonul oamenilor de pază ai conducerii reacționare, întărîte cu efective polițienești din Tîrgu-Mureș și din alte orașe, și au pătruns în sală. Ei au cerut cuvîntul în numele poporului, nereprezentat la congres. Zbirii conducerii, înarmați cu bastoane și ajutați de agenții siguranței, s-au năpustit asupra muncitorilor, țăranilor și studenților delegați ai opoziției, aruncîndu-i afară. Aceștia din urmă, cu alte sute de oameni ai muncii din oraș adunați în fața sălii „Transilvaniei“, unde se ținea congresul, s-au strîns imediat în sala „Appolo“ într-o adunare de protest, care a demascât atitudinea fățarnică a conducerii „partidului maghiar“, apărătoare a privilegiilor de castă ale capitaliștilor și moșierilor, dușmană poporului. Acțiunea aceasta a avut un ecou larg în masele populare maghiare în țară, contrbuind la întărirea mișcării opoziționiste.

Au urmat adunări constitutive ale opoziției în numeroase localități. Cîteva din aceste adunări s-au transformat în acțiuni de masă, îndreptate împotriva terorii autorităților locale.

Astfel, la Ditrău (jud. Ciuc), cînd jandarmii au arestat pe cei doi delegați centrali ai opoziției, circa o mie de țărani muncitori, bărbați și femei, s-au adunat în fața jandarmeriei, protestînd energic împotriva arestării delegaților și obligînd pe jandarmi să-i pună în libertate. Aceste lupte se încadrează în lupta generală a poporului muncitor, conduse de P.C.R. În toamna anului 1933, cu ajutorul P.C.R. conducerea Opoziției din Partidul Maghiar este curățită de unele elemente aventuriste, strecurate în mișcare pentru scopuri carieriste, care începuseră tratative separate cu partidul liberă și alte partide burgheze.

Conducerea Opoziției, îndrumată de P.C.R., scoate la 9 septembrie 1933 o gazetă săptămînală cu titlul „Népakarat“ (Voința poporului), care apare la Cluj pînă în ianuarie 1934.

Pe lîngă publicarea de știri și scrisori despre luptele maselor muncitoare maghiare, duse împreună cu frații lor romîni împotriva terorii fiscale, a execuțiilor sîlile, a brutalităților jandarmeriei, despre viața plină de umilințe și de mizerie a argaților de pe moșiile grofilor, despre doleanțele micilor meseriași, despre faptele mîrșave ale reacționarilor maghiari care se înțelegeau foarte bine cu reacționarii romîni în jefuirea poporului muncitor, gazeta se încadrează în lupta generală condusă de partid împotriva fascizării țării și a pregătirilor războiului antisovietic².

În noiembrie 1933 guvernul național-țărănesc al lui Vaida — autorul măcelului de la Grivița, al creșterii terorii fiscale, al „curbelor de sacrificii“, al asupririi tot mai accentuate a minorităților naționale, cade, nemaiputînd face față nemulțumirii crescînde a maselor largi populare. Vin la putere liberalii, în scopul de a continua, sub altă formă, pregătirile pentru instaurarea dictaturii fasciste.

Se anunță noi alegeri. Conducerea „partidului maghiar“ pune în locurile de frunte ale listelor lui electorale moșieri, bancheri și avocați ai întreprinderilor capitaliste.

Comitetul de conducere al opoziției, în ședința ținută la 23 noiembrie 1933, hotărăște să depună în alegeri liste independente. Cu aceeași ocazie aprobă un program alcătuit pe baza hotărîrilor adunării constitutive.

În introducerea programului se subliniază că, pornind la luptă, opoziția „va păși înainte alături de celelalte popoare asuprite din România“ ..., că „cele mai largi păături ale populației

¹ „Székelyföldi Néplap“, 8 aprilie 1934.

² P. Constantinescu-Iași, *op. cit.*, p. 123, 130, 131.

românești sînt asuprite și ele de guvernele care oprimă minoritățile naționale”. Opoziția va lupta „pentru un astfel de sistem care să curme toate dezbinările și răfuielele agresive dintre popoare, împotriva oricărui soi de fascism, de care se servesc ca unelte de asuprire diferitele elici politice”.

Pe lingă revendicarea libertăților democratice generale, a improprietății lărănimii sărace, a anulării totale a datorilor către cămătari și bănci ale maselor populare, ștergerea taxelor și amenzilor nedrepte, programul enumeră revendicările speciale ale maselor populare maghiare : susținerea de către stat a unui număr suficient de școli gratuite în limba maternă ; administrația și justiția în limba maghiară în județele și orașele cu populație maghiară, iar în ținuturile cu populație mixtă în limbile materne ale populației respective ; angajarea muncitorilor, funcționarilor și tehnicienilor maghiari în întreprinderile de stat și comunale fără nici o îngrădire ; reprimirea muncitorilor și funcționarilor concediați ; rezolvarea definitivă a problemei pensionărilor maghiari ; libertatea de funcționare a asociațiilor culturale, economice și sportive ale minorităților naționale și sprijinirea acestora de către stat.

În concluzie, programul ia poziție împotriva uneltirilor fasciste și războinice, și împotriva demagogiei revizioniste.

„Hitler — spune programul — a reușit să acapareze puterea prin faptul că a arborat programul ștergerii tratatului de la Versailles prin puterea armelor. Iar acum vorbește despre revizuire „pașnice”, dar fiecare este lămurit că Germania fascistă, sub lozinca dreptului egal la înarmare, pregătește un nou război. Această revizuire înseamnă deci război”¹.

În continuare se arată că naționalitățile asuprite pot ajunge la adevărata lor libertate numai dacă își cuceresc cu sprijinul maselor populare drepturile lor, libertatea de a dispune de soarta lor.

Apelul electoral al opoziției analizează situația politică intervenită în urma căderii guvernului național-tărănesc al lui Vaida și a venirii la putere a liberalilor : „Ultima criză de guvernare a partidului național-tărănesc a demonstrat cea mai josnică demagogie, cea mai desăvîrșită pildă de trădare a acestui partid care s-a pecetluit ca cel mai periculos partid reacționar din întreaga țară. La aceasta e părtaşă nu numai fracțiunea lui Vaida, ci cu toate șiretlicurile și ipocrizia sa tactică și fracțiunea Maniu-Mihalache, toți cîntă pe aceeași strună”.

„Acum din nou — se spune în continuare în apel — a ajuns la domnie partidul liberal, au cu alte cuvinte am căzut din lac în puț. Experiența de 15 ani a învățat populația maghiară din Ardeal că partidul liberal este sinonim cu asuprirea noastră colonială. În general, liberalii au administrat Transilvania ca pe o colonie, au ținut populația maghiară de aici într-o dublă opresiune și exploatare colonială prin introducerea dobînzii bancare de 50—60 %.

Magnații, bancherii și fabricanții partidului maghiar se oferă și de data aceasta ca mijloci, pentru a stoarce vloga maselor populare maghiare din Transilvania”.

Demascîndu-i pe aceștia, apelul arată : „Partidul maghiar din România, credincios trecutului său se dovedește și acum aliatul de totdeauna al partidului guvernamental în ceea ce privește asuprirea populației maghiare.

Noi alegeri, noi afaceri, noi operațiuni bănești, aceasta este lozinca partidului maghiar în alegeri. Conducerea partidului maghiar a oferit și în aceste alegeri spre vînzare guvernului liberal masele ungurești”².

Opoziția — deoarece i s-a refuzat semnul electoral — este nevoită să se prezinte fără semn în alegeri. Totodată, partidul liberal și „partidul maghiar” se înțeleg în vederea unei colaborări electorale și a unui sprijin efectiv din „partea partidului maghiar” la întocmirea proiectelor de legi, la discutarea mesajului. Guvernul liberal permite „partidului maghiar” să candideze în alegerile de deputați într-o serie de județe, primind în schimb voturile „partidului maghiar” pentru locurile de senatori.

¹ „Népakarat”, 25 nov. 1933.

² Ibidem, 3 dec. 1933.

Cîrdășia dintre guvernul liberal și conducerea reacționară a „partidului maghiar” se arată de la început „rodnică”. Teroarea polițienească împiedică opoziția să-și depună listele. Delegația opoziției este alungată de două ori cu forța publică de la Palatul Justiției din Cluj; delegații opoziției trimiși la Brașov și Tîrgu-Mureș sînt arestați și obligați să se înapoieze sub escortă, iar în Ciuc, sînt arestați toți candidații împreună cu delegatul¹.

Primul număr după alegeri al gazetei „Népakarat”, din 14 ianuarie 1934, apare deja pe jumătate cenzurat, iar peste cîteva zile apariția gazetei este interzisă. Se trece la persecutarea redactorilor gazetei și a organizatorilor mișcării. Se înscenează unul după altul procese împotriva lor, iar presa maghiară reacționară îi calomniază ca „trădători ai națiunii” și îi denunță siguranței ca comuniști.

Cu sprijinul P.C.R., gazeta reapare la 10 martie 1934 la Tîrgu-Mureș, sub titlul „Székelyföldi Népakarat” (Voința poporului din secuime), iar de la 1 aprilie 1934 sub titlul „Székelyföldi Néplap” (Gazeta populară din secuime).

În paginile acesteia apar tot mai multe scrisori despre organizarea unor comitete largi de acțiune, dînd și numele membrilor acestora dintr-o serie de localități din fostele județe Ciuc, Brașov, Mureș, Trei Scaune, Cluj, Sălaj etc. și despre luptele comune duse împreună cu oamenii muncii romîni. Mișcarea opoziționistă lua un caracter organizatoric tot mai înjghebat și lupta necontenită pentru lărgirea și legalitatea ei era în deplină solidaritate cu poporul muncitor romîn.

În august 1934, la inițiativa P.C.R., conferința centrală a opoziției alcătuită din aproape o sută de delegați muncitori, țărani, mici meseriași, intelectuali, printre care și multe femei din toate județele cu populație maghiară, ține o importantă ședință la Tîrgu-Mureș. După o deliberare de două zile, conferința centrală hotărăște transformarea opoziției într-o organizație de luptă de sine stătătoare denumită „Magyar Dolgozók Szövetsége (pe scurt MADOSZ) în romînește „Uniunea muncitorilor și țăranilor maghiari din Romînia”.

Madosz-ul, ca organizație de masă a P.C.R., creată pe baza hotărîrii Congresului al V-lea al Partidului, a luptat împotriva politicii șovine a guvernelor fascizante și fasciste, a politicii de trădare dusă de clicile conducătoare reacționare maghiare, și a demască acțiunea de ațlțare revizionistă a regimului hortist înfeudat imperialismului hitlerist, legînd lupta politică ori organizarea luptei zilnice a maselor populare pentru revendicările lor vitale.

Sub îndrumarea nemijlocită a partidului, Madosz-ul a luptat în cadrul forțelor patriotice împotriva sîngeroasei dictaturi fasciste și a războiului de jaf și cotropire dezlănțuit de militarismul hitlerist german.

Madosz-ul a participat la lupta poporului muncitor în frunte cu clasa muncitoare pentru aplicarea hotărîrilor Congresului al V-lea al Partidului Comunist din Romînia și a devenit un factor însemnat în cimentarea unității de luptă a poporului romîn și a minorităților naționale, sub regimul burghezo-moșieresc pentru viitorul lor comun fericit.

¹ „Népakarat”, 24 dec. 1933.

CU PRIVIRE LA ACTIVITATEA
LUI ION IONESCU DE LA BRAD ÎNTRE ANII 1848—1850
(CĂLĂTORIA LUI ÎN DOBROGEA ȘI DUBLUL EI SCOP)

DE
DAN BĂDĂRĂU

„Misiunea unui guvern revoluționar e foarte simplă ; să propovăduiască și să înarmeze revoluția, asta-i datoria lui. Adică să toarne în sufletul poporului convingeri revoluționare și apoi să-i pună arma în mână și să spună : cînd ai o credință, fii gata să mori pentru ea”.

(N. BĂLCESCU, *Amintire din pribegie după 1848*)¹

Ion Ionescu, agronomul moldovean care și-a pus cu hotărîre știința în slujba mișcării revoluționare de la 1848, după eșecul revoluției a fost surghiunit în Turcia. Alături de Bălcescu și de Bolliac, el trecea drept un extremist chiar între „căuzași” și nu o dată moderații s-au desolidarizat de el ; ba, mai mult, Eliade Rădulescu nu s-a sfiit să pretindă că Ionescu era în realitate un agent provocator al domnului Moldovei, Mihail Sturza, trimis de acesta la București în timpul revoluției ca să tulbure lucrurile și să le dea un caracter extremist, primejdios pentru mișcare. În această privință, Eliade scrie² : < Clienții lui Sturza > „săruta pămîntul și striga în ulițe să dea să omoare pe cine zice că pămîntul este al său”. Și tot Eliade schimbă caracterul acestei insinuări, făcînd de astă dată din Ionescu de la Brad un agent al lui Ion Ghica, pe care îl acuză de asemenea că ar urmări scopuri ascunse ; iată cum sună și această învinuire calomnioasă³ : „Ion Ghica, capul Comisiei executive, chiamă prin complicități săi pe Ionescu din Moldova și-l pune a striga : *să moară cine zice că are de proprietate pămînt*. Guvernul ales de țară destituea și depărtează pe acest agent provocator”.

Caracterul calomniator al acestor denunțuri ale lui Eliade este cu atît mai evident cu cît se știa de către toți „căuzașii”, inclusiv Eliade, în ce împrejurări a fost pus Ion Ionescu în situația de a se alătura, ca factor activ, de primă importanță, revoluției muntene ; nu trimis de guvernul reacționar de la Iași, nici adus de Ion Ghica, ci chemat din Moldova de către Locotenența domnească constituită la București, adică de către Eliade însuși și de către Tell, în urma recomandării lui Bălcescu. Convocarea l-a surprins pe Ionescu la Săbăoani, nu departe de Roman ; el a plecat

¹ *Opere*, București, Ed. Socec, 1890, p. 481.

² *Epistole și acte*, Paris 1851, p. 7.

³ „Conservatorul”, 1857, p. 162.

imediat pe jos, mergînd toată noaptea. Ajungînd la Vasile Alecsandri, la Mircești, poetul i-a pus la dispoziție o trăsură și o sumă de bani spre a-i permite să treacă în secret în Muntenia. Guvernul revoluționar de la București — neavînd la dispoziție un expert în chestiunile agricole pentru Comisia de reformă agrară — s-a gîndit să recurgă la serviciile moldoveanului Ionescu, care avea studii superioare în agronomie la Roville și la Paris, și de ale cărui simpatii pentru ideile revoluționare Bălcescu se putuse convinge cu ocazia unei vizite pe care o făcuse cu cîțiva ani înainte în Moldova, vizită în cursul căreia îl întîlnise pe Ionescu la moșia lui Costache Negri. Cu această ocazie, Ion Ionescu de la Brad s-a lămurit complet el însuși, hotărînd să aștepte un prilej apropiat pentru a se pune în slujba țărănimii asuprite de regimul feudal din principate ¹.

În aceste împrejurări a conlucrat Ionescu de la Brad cu guvernul revoluționar de la București, în șeful Comisiei de reformă agrară, ca vicepreședinte cu vot numai consultativ și ca expert, dar în fond, ca arbitru între delegații boieri și delegații țărani care formau în comisie două tabere adverse ce s-au dovedit pînă la urmă de neîmpăcat. Comisia nu și-a putut încheia lucrările; după discuții aprinse, ea a fost dizolvată în ziua de 19 august 1848; este cu totul neadevărat că Ionescu de la Brad a fost *destituitul*, așa cum pretinde Eliade în textul citat mai sus. Este de la sine înțeles că atitudinea dirză a lui Ionescu, care a refuzat orice compromisuri în favoarea boierilor proprietari de moșii, a fost una din cauzele care au determinat aripa moderată a guvernului revoluționar să impună dizolvarea; faptul reiese și din textul decretului de dizolvare, din care desprindem fraza următoare, aluzie directă la activitatea desfășurată de Ionescu de la Brad: „... văzînd mai vîrtos că cei numiți din partea guvernului² în loc de a însufla o încredere de nepărtinire întreagă și spiritul păcii, care e singurul cuget al guvernului, a făcut să creadă cei mai mulți că aceștia se trag mai mult la o parte de cît la alta printr-un zel dictat de simpatii...”³.

Iată deci guvernul revoluționar, care, în articolul 13 al proclamației de la Izlaz, se pronunțase fătîș pentru desființarea clăcii, considerînd, la două luni după aceea, că între boieri și țărănime există anumite conflicte ce trebuie lămurite pe baza unor discuții mijlocite de guvern, dar pe care acesta socotește că este chemat să le urmărească într-un spirit de nepărtinire desăvîrșită. Și numai Ionescu de la Brad, care a nesocotit aceste intenții „nepărtinitoare” ale guvernului, ar fi zădărnicit, prin acțiunea sa în șeful Comisiei, o înțelegere care ar fi satisfăcut părțile în conflict, adică proprietarii de moșii și clăcașii. Ionescu era astfel denunțat boierimii ca un element primejdios și subversiv de către însuși guvernul revoluționar, care mersese din concesie în concesie și din capitulare în capitulare, în urma îndepărtării lui Bălcescu și a oamenilor din jurul său, care formau aripa radicală a mișcării, Locotenența domnească adoptînd o poziție din ce în ce mai moderată.

După căderea revoluției, Ionescu de la Brad, semnalat boierimii ca un dușman nefrîcat al vechii orînduirii, este surghiunit în Turcia. Iată cum povestește el însuși aceste evenimente: „împroprietărirea țăranilor, propusă și foarte sprijinită de mine, mi-au adus o ură neîmpăcată din partea boierilor și la 13 septembrie 1848, venind turcii în București, m-au prins și pe mine, m-au închis la Cotroceni și de acolo m-au dus la Giurgiu și m-au alungat din țară, *surghiunindu-mă peste Dunăre*”⁴.

Care a fost totuși principalul punct de fricțiune dintre Ionescu de la Brad și delegații boierimii în șeful Comisiei de reformă agrară de la 1848? În realitate, boierii nu se opuneau, principial, cînd era vorba de desființarea clăcii; ei simțeau prea bine că o opunere totală nu mai este posibilă în Europa de la mijlocul secolului al XIX-lea. Ceea ce preconizau cei mai

¹ Ionescu de la Brad declară în *Agricultura romînă de la Bradu*, Roman, 1886, p. 24, că la 1846, la Mînjina, Bălcescu l-a convins că este absolut indispensabil ca soarta țăranului clăcaș să fie îmbunătățită.

² Singurul numit era Ionescu de la Brad, ceilalți membri ai Comisiei erau, fără excepție, delegați ai țăranilor sau ai proprietarilor.

³ *Anul 1848 în Principatele Romîne*, vol. III, decretul nr. 460, p. 541.

⁴ Ion Ionescu, *Viața mea de mine însumi*, Iași, 1889, p. 8.

mulți dintre delegații proprietarilor de moșii, ca corespunzând intereselor boierimii, era o eliberare de clacă a țărănimii, dar fără împroprietărirea corespunzătoare. Dar, litera articolului 13 din Proclamația de la Izlaz pune clar problema emancipării țăranilor în corelație directă cu împroprietărirea lor și prevedea în scurta sa redactare „emanciparea clăcașilor, ce se fac proprietari prin despăgubire”. Locotenența domnească nu putea să se abată de la această linie fără să trădeze spiritul revoluției, pe care îl afirmase de la început; iar o atitudine neutră în problema emancipării era ceva de neînțeles din partea guvernului revoluționar. Așadar, Ionescu de la Brad adoptă o atitudine consecventă, opunându-se în mod fățiș concepției boieresti, a unei emancipări neînsoțite de împroprietărire. El amintește ¹ că dreptul țăranimii la pământ este „o moștenire din strămoși” recunoscută chiar de Regulamentul Organic ², care specifică: „Se va împărți toată întinderea moșiei în trei părți deopotrivă, din care două se vor da pe seama locuitorilor și o parte se va păstra pe seama proprietarilor”. Și Ion Ionescu adaugă: „De această șerbire a proprietății caută proprietarii să se libereze, și în loc să zică: cerem emanciparea proprietății noastre, zic: voim emanciparea clăcașilor; ... În fapt ei își emancipează proprietatea lor”. Ionescu de la Brad este hotărât să ducă lupta împotriva acestei nemaipomenite intervertiri a situației de drept, chemată să pună un jug încă și mai asupritor asupra poporului.

Prin aceasta, Ionescu de la Brad dovedește că știa să adîncească problemele sociale și să le pună în adevărata lor lumină. Ca un element dintre cele mai înaintate printre „cauzașii” de la 1848, el are, ca și Bălcescu, conștiința în portanței istorice a luptei de clasă ca motor al mișcărilor sociale și în jurul acestei idei va căuta întotdeauna să situeze problemele în privința cărora este chemat de evenimente să se pronunțe. El vede atât de clar pentru timpurile acelea, încît în articolul său apărut în „Popolul suveran” din 2 august 1848 arată că întotdeauna cauza revoluțiilor este lupta de clasă ³, cu care ocazie scrie: „Eu în partea mea văd emancipația sateanului, lupta între proprietar și proletar, între boier și țăran, colo între bogați și săraci, dincolo între capitaliști și muncitori; proprietarii, boierii, bogații, capitaliștii, avînd toți același interes, se coalescează pretutindeni spre a-și apăra privilegiurile și monopolurile împotriva proletarilor, țăranilor, săracilor, lazarionilor, irlandezilor și muncitorilor care caută umanitatea și creștinătatea în societate, spre a-și asigura libertatea, egalitatea și frăția. Aceste contradicții sociale existînd pretutindenea, ne arată pretutindenea nevoia de a se emancipa, de a se revolta...; elementul revoluției este lucrăreș pretutindenea, căci pretutindenea se află bogați și săraci, burghezi și muncitori, proprietari și țărani”. Și, trecînd la problema luptei de clasă, așa cum o găsește pusă în timpul său și în țara sa, Ionescu de la Brad conchide: „Revoluția romînă va fi consolidată cînd întrebarea (!) atât de complicată a proprietății va fi declarată, lucru ce-mi dă o cale de a mă ocupa cu proprietatea atât în privința agricolă, cît și a economiei politice”.

Nu putea fi vorba ca, lucrînd în sînul Comisiei de reformă agrară, Ionescu de la Brad să abdice de la principii pe care se sprijinea revoluția, principii care întăreau proclamația de la Izlaz și care sprijineau și directivele ce le primise în momentul în care începuse să lucreze activ în problema agrară, directive care nu puteau fi decît favorabile țăranimii.

În problema rurală ce i se înfățișa, Ionescu de la Brad vede lupta între țărani și moșieri, adică lupta de clasă așa cum se desfășura în țările noastre în acel moment. El exprimă această idee verbal în ședința din 13 august a Comisiei de reformă agrară, cînd se adresează în special proprietarilor prezenți: „Domnilor! Gîndiți-vă adînc la toate cîte vedem în lume, lupta între bogat și sărac, lupta între muncitor și capitalist, lupta între țăran și proprietar este încinsă în toate părțile”. Este aici un apel la realitate pe care Ionescu de la Brad spera că boierii îl vor înțelege.

Este neîndoios că Ionescu se situează pe o poziție democrată și nu socialistă. El trebuie privit ca un democrat sincer și consecvent, care duce lupta revoluționară în favoarea celor

¹ „Pruncul romîn” din 4 septembrie 1848, p. 145, col. 2.

² Ed. din București, 1832, art. 144, fața 64.

³ Articolul are ca titlu tocmai *Cauza revoluțiilor*.

asupriți de regimul feudal al moșierilor din Principate și înțelege clar că lupta acestora nu poate înceta atâta timp cât vor exista exploatare și exploatați, oricare ar fi cuprinsul antagonismului de clasă și oriunde s-ar manifesta el în societățile omenești ¹.

Aplicând această teorie justă la problema agrară, așa cum se înfățișa în Principate pe la mijlocul secolului trecut, el cere împroprietărirea țăranilor cu pământul necesar, fiind împotriva eliberării țăranilor de mijloacele de producție. Țăranul, eliberat de clacă — exclamă el — devine „un proletar”, dacă nu este împroprietărit în mod concomitent, lucru pe care îl ilustrează în modul următor: „Scripca este instrumentul lăutarului, pământul este instrumentul clăcașului; să emancipăm acum pe acești doi producători și să vedem ce va ieși; iei scripca de la lăutar, iar pământul de la clăcaș, și atunci nici unul nici altul nu se va mai putea hrăni întru sudoarea feței sale” ².

Pribegind în Turcia în împrejurările pe care le-am schițat pe scurt, Ionescu de la Brad va publica o broșură intitulată *Românii nu sînt comuniști* în scopul de a justifica mișcarea „pașoptistă” în ochii Europei și mai cu seamă a Turciei ³ și de a liniști guvernele înspăimîntate de această „stație”. În această broșură el îi atacă fără menajamente pe „ciocoli”, definindu-i „omizile acelea ce rod frunzele și rodurile arborelui prosperității publice”. Totodată însă el prezintă o imagine arbitrară și eronată a socialismului și comunismului (care ar fi împotriva familiei și a religiei), imagine pe care știm precis și din alte lucrări că nu o crede adevărată ⁴; el proclamă că aceste ideologii nu au nimic comun cu țelurile mișcării ce avusese loc în Țara Românească ⁵. El recunoaște totuși, după ce enumeră școlile socialiste pe atunci cunoscute (adăugind și denumirile citorva secte de reformatori religioși, precum adamniții și anabapțiștii), că toți aceștia „caută să dea lumii o organizație socială în care omul să nu ucidă pe om, precum îl ucidă astăzi robia, în care omul să nu fie furul omului, precum îl fură astăzi proprietatea”.

Această declarație ne ajută să descoperim încă o ultimă trăsătură a ideologiei îmbrățișată de Ionescu de la Brad, trăsătură care ne permite să definim încă și mai bine poziția sa. Vom vedea în cele ce urmează că aceste caracterizări nu sînt inutile, dacă vrem să explicăm acțiunea pe care o întreprinde Ionescu de la Brad în Dobrogea. Declarația aceasta, care pune furtul alături cu proprietatea, și care este o reminiscență a paradoxului celebru al lui Proudhon, ne dovedește în ce măsură era eliberat agronomul ieșan de vechile prejudecăți privitoare la drepturile absolute și sacre ce erau recunoscute proprietății ⁶. În ce privește proprietatea boierească din Principate, ea are în ochii lui Ionescu de la Brad un caracter care o slăbește și o îndepărtează și mai mult de o situație de drept ce ar putea să o pună deasupra oricărei discuții. Într-adevăr,

¹ Pomenind despre „lazaroni” și „irlandezi” în textul reprodus de noi mai sus, devine limpede că Ionescu de la Brad se referă și la națiunile asuprite luptînd pentru libertate.

² „Pruncul român” din 9 septembrie, p. 154, col. 1, art. *Emanciparea clăcașilor*. Articolul apare după dizolvarea Comisiei de reformă agrară, dizolvare ce are loc la 19 august.

³ Înainte de a ajunge la Constantinopol, Ion Ionescu s-a oprit timp de cîteva luni în Transilvania. A se vedea și V. Maciu și C. Vasilescu, *Ion Ionescu de la Brad, luptător revoluționar*, în „Studii” 1954, nr. 3, p. 145 și urm.

⁴ A se vedea în special articolul său din „Pruncul român”, nr. 24, intitulat *Socialiștii, adversarii ai proprietății*, în care ne dă o analiză destul de amănunțită a sistemului de muncă falansterian. Chiar în broșura amintită, Ionescu de la Brad, apărîndu-se împotriva învinuirii de a împărtăși doctrinele socialiste, le expune cu un lux de detalii care trădează o admirație vădită și un entuziasm ce dezmente rezervele sale și le face pur formale.

⁵ În cadrul aceluiași preocupări, Ion Ghica, agentul țării la Constantinopol, adresase mai înainte o notă Sublimei Porți și ambasadorilor Angliei și Franței în care pomeneste și de lucrările Comisiei de reformă agrară conduse de Ionescu de la Brad. Această Comisie — precizează nota — s-a ținut mereu în limitele prescrise de dreptul și respectul ce se datorește proprietății. Nici o idee socialistă sau comunistă n-a fost exprimată pînă acum în sfînul acestei Comisiuni”. (Anul 1848, t. III, p. 757).

⁶ În articolul său *Socialiștii, adversarii ai proprietății*, Ionescu de la Brad își însușește acest punct de vedere încă și mai clar; vorbind despre Proudhon, scrie că acesta, „cu o logică de fer, dovedește că proprietatea este o tîlhărie, precum robia este o ucidere de om”. Ca mulți alții, el se lasă aici înșelat de violența verbală a unei formule ambigue în care se îmbracă o filozofie inconsecventă, pe care Marx o denunță fără cruțare în *Mizeria filozofiei*.

cum se prezintă în drept proprietatea moșierească, chiar în urma ultimelor legiuri, care nu se poate pretinde că au fost făcute în favoarea țăranilor clăcași? Aceștia nici nu au știut când s-au făcut, ci s-au pomenit cu ele puse pe capul lor cu silnicie, ca o ticluire a boierilor¹. Însă, chiar după aceste legiuri apăsătoare, „clăcașul a fost asigurat de o părticică de pământ, care era a stăpînului numai cu numele, fiind de fapt a clăcașului, căci stăpînul nu-l putea goni de pe dînsa”². În limbajul juridic al epocii se chema că proprietatea boierească nu era *absolută*, ci *condițională*. Eliberarea clăcașilor fără împroprietărire ar fi echivalat cu o pierdere a unor drepturi mai vechi ale lor în favoarea boierilor, deveniți proprietari absoluți ai pămîntului. Din toate acestea se poate înțelege ușor că Ionescu de la Brad se simțea cu atît mai îndreptățit să aplice proprietății boierești din Principate preceptul proudhonian cunoscut și că nu s-a sfiit să-l enunțe în broșura prin care justifica în străinătate mișcarea de la 1848; că nu a acceptat să abdice de la ideile pentru care luptase, chiar cu riscul de a vedea că îndrăzneala sa îi închide toate ușile la Constantinopol și că îl reduce la mizeria ce-l pîndește atît de des pe refugiatul politic.

Totuși, în ciuda persecuțiilor pe care putea să le atragă asupra lui, într-un mediu dintre cele mai întunecate din întreaga Europă a timpului, în mijlocul unui regim feudal de tipul cel mai reacționar, Ionescu de la Brad reușește, în Turcia, în chip neașteptat de bine, după cum reiese din scurtele relații date în autobiografia sa. În aceste pasaje, el ne arată că a cunoscut un moment de deznădejde din care a ieșit printr-un concurs de împrejurări din cele mai minunate, „Vai de capul meu! Nu știam ce să fac — scrie el —³ cînd iată că mă pomenesc cu unul din deputații țăranilor de la București, trimis de ceilalți ca să-mi aducă bani de cheltuială și să mă roage să mă duc la Constantinople și să susțin la împărăție emanciparea și împroprietărirea țăranilor cu despăgubire.

La Constantinople am găsit pe colegul meu de la Academia Mihăileană, D. Ion Ghica, ce fusese trimis din partea revoluționarilor de la 1848 ca să susțină cauza regimului nou constituțional. Cu recomandarea lui Ion Ghica, am intrat scriitor la Noguès, directorul și proprietarul jurnalului de Constantinople⁴, și am ajuns în fine a fi colaborator al jurnalului.

Ducîndu-mă la Brusa ca să văd pe confracții mei ce erau ca internați acolo de către răsturnătorii revoluțiunii de la 1848 din București⁵, am fost cuprins de mirare de ceea ce vedeam pe drumul meu, am luat note și, întorcîndu-mă, le-am înșirat în jurnalul de Constantinople sub titlul: *Excursiuni agricole la Brusa în 1849*.

Această scrisoare a mea a atras asupra-mi atențiunea miniștrilor sultanului cari mi-au dat bani de cheltuială ca să fac și alte asemenea excursiuni, pe cari le-am făcut și le-am publicat tot în jurnalul de Constantinople, din care Noguès a făcut și cărți pe care le vindea. Scrierile mele mi-au adus titlul de membru al consiliului de agricultură cu o leafă foarte mare și, în cele din urmă, am fost numit și director al școalei imperiale de agricultură de la Sfîntul Ștefan, lângă Constantinopol”.

Turcii au folosit întotdeauna elemente străine pe care evenimentele le puneau în situația de a intra în slujba lor. În momentul în care ne aflăm, adică în perioada ce a urmat anului 1848, Grigore Sturza, fiu al fostului domnitor Mihail Sturza, și unul din capii reacțiunii din Moldova, intrase în serviciul armatei otomane cu gradul de general sub numele de Muhlis pașa și tot atunci, lui Ion Ghica, fost trimis la Constantinopol al guvernului revoluționar de la București, Poarta îi încredința guvernarea insulei Samos. Iar printre căzușii internați la Brusa, întîmplîndu-se

¹ Cuvîntarea deputatului țăran Scurtulescu despre „Sfîntul Regulament”, în ședința a treia (12 august) a Comisiei de reformă agrară de la 1848.

² A. G. Goleșcu, *Către proprietarii de moșii cei reacționari*, în „Popolul suveran” din 13 august 1848.

³ *Viața mea*, p. 8.

⁴ Titlul corect este: „Journal de Constantinople”, ziar ce apărea în limba franceză și era organul de informare al străinilor ce trăiau în Turcia.

⁵ Un grup de revoluționari munteni, exilați în Turcia, fuseseră internați la Brusa unde, cu mici excepții, trăiau într-o completă inactivitate.

a fi și doi sau trei ingineri, aceștia au fost folosiți ca conducători la construirea unei șosele, destinate să lege orașul Brusa de litoralul mării. Guvernânții otomani nu se arătau preocupați, pentru a-și asigura cadre mai bune, de a recurge la supuși turci luați dintre creștinii născuți în imperiu; Omer pașa, comandantul forțelor de ocupație turcești din Principate între 1848 și 1850, era un croat¹, trecut de tînăr la mahomedanism și a fost folosit mai întîi, înainte de a servi în armată, ca preceptor al principelui moștenitor Abdul Medjid.

Ionescu de la Brad a fost deci folosit de guvernul turc ca orice element disponibil și capabil pe care, indiferent de proveniența lui, evenimentele l-ar fi pus în situația de a accepta să intre în serviciul imperiului otoman.

Agronomul moldovean pribegit în Turcia a atras asupra sa atenția guvernanților printr-un studiu referitor la agricultura din regiunea Brusa, studiu de un gen necunoscut în Turcia, care arăta, pe de o parte, prin date și cifre, în ce stadiu se aflau lucrurile, iar, pe de altă parte, ce trebuia făcut pentru ca agricultura să progreseze.

Guvernul turc, înțelegînd interesul unor astfel de lucrări de specialitate, chemate să contribuie la punerea în valoare a bogățiilor împărăției, îl însărcinează pe Ionescu de la Brad să facă, cu privire la Dobrogea, un studiu similar celui pe care îl făcuse referitor la Brusa. Ionescu se achită de această misiune printr-o călătorie la fața locului, în cursul căreia ia bogate note, pe care le va întruni apoi într-o vastă dare de seamă ce va fi publicată în „Journal de Constantinople” și va fi editată apoi într-un volum pe care îl avem și în traducere, în limba română².

Volumul acesta îmbrățișează probleme variate și urmărește aspectele cele mai amănunțite; dar întregul lui este subordonat unei viziuni de ansamblu care pune în lumină măreția și totodată slăbiciunea împărăției turcești. „Agricultura în Turcia — serie Ionescu³ — se practică pe toate solurile și sub toate climele, de la nisipurile aride ale Arabiei pînă la solurile cele mai roditoare ale Moldovei; de la groasele straturi de zăpadă care acoperă pămîntul o mare parte a anului pînă la umiditatea cauzată de roua cerului și de irigațiile naturale ale Nilului, de la frigul cel mai intens pînă la căldura cea mai arzătoare. Agricultura mperiului, practicîndu-se în toate gradele de căldură și frig, de umiditate și uscăciune, de lumină și electricitate, satisface atît de bine nevoile, încît se poate spune că nici o altă țară n-o întrece în această privință. Turcia produce: grîu, orez, castane, curmale, cînpă, in, mătase și bumbac, susan, măsline, portocale, migdale și cafea. Totuși aceste produse sînt obținute numai cu ajutorul rutinii, știința agriculturii nici nu există; trebuie însă creată, căci poate nu există țară care să ofere un cîmp mai întins de observație și de experiență savanților care vor să se ia la întrecere cu rutina a tot stăpînitoare în Turcia. Avem deci nevoie să formăm practicieni luminați, care prin exemple să arate tot ceea ce poate da agricultura perfecționată... .

„În afară de condițiile climaterice și agronomice, foarte favorabile dezvoltării ei, Turcia se mai bucură și de o poziție geografică unică... E așezată între Europa și Asia, stăpînește bogata Rumelie și minunata Anatolie; prin Bosnia și Serbia, se mărginește cu Austria; prin Moldova, Bulgaria, Dobrogea și Armenia, cu imperiul Rusiei; iar prin Curdistan, cu Persia. În acest imperiu, care se întinde în Europa, Asia și Africa, se întîlnesc toate sistemele de agricultură: de la nomadism și agricultură pastorală pînă la asolamentul plantelor industriale. Întinderea țării, varietatea solului și climatului ei, fac ca asolamentele științifice să fie nu numai aplicate, dar chiar nelindestulătoare, căci în multe ținuturi plantele lemnoase iau locul celor ierboase și alcătuiesc sistemul de exploatare. Admirabila poziție geografică a Turciei lărgește mult cercul cunoștințelor agricole și impune, în același timp, nevoia unor studii speciale locale care să dea științei agricole posibilitatea de a-și experimenta metodele”⁴.

¹ Numele său adevărat era Mihail Lattas.

² Ion Ionescu de la Brad, *Excursiune agricolă în Dobrogea*, trad. de Florica Mihăilescu, Constanța, 1922. O traducere mai veche, din 1879, o datorim lui Ionescu de la Brad însuși.

³ Ibidem, p. 102—103.

⁴ Ibidem, p. 102.

În privința Dobrogei, care este una dintre aceste regiuni ale Turciei necesitând cercetări locale, Ionescu de la Brad se întoarce din călătoria sa cu un material foarte bogat, pe care l-a adunat cu o desăvârșită conștiinciozitate, cu atenție și pricepere științifică, punând preț pe date exacte, pe cifre și comparații statistice, nu numai în ce privește strict agricultura, ci și toate ramurile în atingere cu ea; totodată, Ionescu de la Brad arată că s-a interesat, în genere, și de bogățiile naturale ce s-ar afla în ținut (sare și cărbune)¹. Pentru a-și procura toate aceste informații, Ionescu a fost ajutat în misiunea sa de inginerul Ioranu care l-a însoțit tot timpul, avînd însărcinarea de a ridica pe hartă drumurile și de a însemna satele ce nu erau trecute pe hărțile mai vechi; împreună cu tovarășul său, Ionescu s-a dus pe mare de la Constantinopol la Varna și, cumpărînd acolo o căruță cu un cal, a străbătut cu ea întregul ținut dobrogean pînă la Tulcea.

Este de semnalat înainte de toate că Ionescu de la Brad nu înțelegea prin Dobrogea regiunea situată la sud de gurile Dunării, între Dunăre și mare. Iată descrierea și delimitarea ce ne-o dă el: „Dobrogea e o parte a provinciei Bulgaria, administrată de vizirul din Rusciuk, Said pașa. Județele acestei provincii sînt: Varna, Silistra și Nișa; plășile lor, numite casale, sînt guvernate de *mudiri*. În partea care se numește de obicei Dobrogea sînt unele casale cu păduri, altele absolut fără copaci. Se numește Dobrogea mai ales această din urmă parte. Cuvîntul e turc și înseamnă *țară fără pădure*, pe cînd cealaltă parte, unde sînt păduri, se numește Deli-Orman, cuvînt turc care înseamnă *ținut acoperit cu păduri mari*. Casalele Dobrogei sînt: Bazargicul, Balcicul, Mangalia, Constanța, Babadag, Tulcea, Isacceia, Măcin, Hirșova; casaua Alfatlar formează tranziția între Dobrogea și Deli-Orman. În Deli-Orman se găsesc casalele Silistra, Ceardac, Tobcea, Omur Faki și Cabair Tatar, în care își are reședința, aproape de Hirșova, la Cetărlorman, căpetenia Tătarilor Amursa bey”².

Cel dintîi lucru care îl interesează pe Ionescu de la Brad în Dobrogea este regimul proprietății rurale. Iată cum îl definește el³: „Producția în această țară se practică pe pămîntul statului; proprietar e sultanul care, spunînd „l'état c'est moi”, personifică, cu mult mai multă dreptate decît marele rege al Franței pe suveran, pe proprietarul statului. Dobrogea alcătuiește un singur domeniu care cuprinde toate pămînturile exploatate de către arendașii de stat supuși ai imperiului. Creșterea rentei, a venitului pămîntului dobrogean, ca și contribuțiunile locuitorilor acestei provincii, interesează direct statul. Acesta nu trebuie să ceară de la agricultura provinciei numai buna stare a poporului plătitor de dări, ci și mari beneficii pentru el; în schimb, în calitate de proprietar, statul trebuie să dea posibilitatea acestui popor să progreseze în agricultură”.

Ionescu de la Brad se va adînci, în lucrarea sa, în studiul sistemului de economie rurală în Dobrogea pe care îl compară cu sistemul aplicat în țările cele mai înaintate ale Europei; el studiază administrația provinciei și semnalează lipsurile ei; vorbește despre contribuții și dijme; trece la considerații privitoare la solul provinciei, la clima și topografia ei, la populație, arătînd că numărul locuitorilor nu sporește deocamdată și că această deficiență pricinuieste o mare lipsă de brațe de muncă; în fine, aruncă o scurtă privire asupra rominilor așezați în Dobrogea și, în cele din urmă, asupra mocanilor. Iată ce spune el în legătură cu aceștia: „A se ocupa de mocani, adică de păstorii romîni cari vin din Transilvania și dau valoare pămîntului necultivat din Dobrogea, înseamnă a atinge una dintre cele mai importante chestiuni ale agriculturii acestei țări”⁴. Și Ionescu de la Brad atrage atenția autorităților centrale turcești că

¹ Ionescu de la Brad ne dă, încă de la început, o ochire asupra metodei sale: „sînt două feluri de a scrie călătoriile științifice — precizează el: unul constă în a povesti zi cu zi cele observate; al doilea, în a prezenta totalul observațiilor, urmînd nu cursul timpului, ci legătura materiilor grupate în capitole. Voi urma ambele metode, fiecare avîndu-și avantajele lui, dar nu public decît ceea ce cred că-i folositor prosperității țării, conformîndu-mă în această privință celei de-a două metodă” (op. cit., p. 112).

² Op. cit., p. 113—114.

³ Ibidem, p. 111.

⁴ Ibidem, p. 175.

situația mocanilor, care vin să-și ierneze oile în Dobrogea, nu este dintre cele mai strălucite, din cauza abuzurilor autorităților locale și a greutăților ce fac autoritățile consulare austriace cu scopul de a-i împiedica pe românii transilvăneni să se așeze în Dobrogea. „Situația în această privință — spune Ionescu — trebuie lămurită. Rezolvarea acestei chestiuni ar însemna sfârșitul luptelor dintre autoritățile austriace și cele otomane și lămurirea situației acestor oameni care, găsind în Dobrogea pământ din belșug și condițiuni de trai favorabile, preferă această țară Transilvaniei. Sînt ei liberi să dispună de dinșii cum vor, să se însoare și să rămînă în Dobrogea și să devină otomani? Autoritățile otomane răspund la această întrebare că omul e liber să dispună de el și, deci, să-și aleagă un loc care să-i îngăduie o viață mai lesnicioasă, să se așeze într-o țară unde sarcinile sînt mult mai ușoare; e, prin urmare, liber să devină raia. Autoritățile austriace însă răspund că acești păstori sînt supușii lor și îi urmăresc pretutindeni, chiar dincolo de mormînt”¹.

Tabloul pe care îl schițează Ionescu de la Brad, cu privire la Dobrogea, nu este acel al unei situații dintre cele mai strălucite. Pe hărți se văd trecute sate a căror singură urmă pe teren este cimitirul. Orașe și cetăți vechi, porturi altă dată înfloritoare au dispărut sau ruinele lor se văd de-a lungul Dunării și pe țărmul mării. Din Constanța nu a rămas decît o amintire. „Judecînd după imensele coloane de granit, de marmoră, și după ornamentele care formează grămezi de piatră în ruine, portul Chiustenge trebuie să fi fost înfloritor altă dată... Portul acestui vechi oraș comercial întemeiat de genovezi, avea cheiuri construite din piatră, dar a rămas cu totul neglijat; nefiind un port natural, ar trebui să se construiască în mare un dig de 150 metri lungime, începînd din locul unde se găsește încă temelia unui asemenea adăpost mai vechi. Mudirul m-a asigurat că, din venitul arendelor satelor din cazaua Chiustenge, s-ar putea construi aici un port în stare să primească cel puțin 300 de corăbii”². În vremea lui Ionescu de la Brad, Constanța, care era unul dintre principalele debușeuri pentru produsele dobrogene, nu număra mai mult de 80 de case. Aceeași situație o găsim la Mangalia, vechi port altădată apărut de un dig atît de lat, încît două căruțe puteau să meargă alături, și la alte porturi maritime și dunărene.

Dunărea, una dintre cele mai însemnate căi de apă ale Europei, așteaptă un viitor strălucit. Dar aspectul pe care îl găsește Ionescu de la Brad este trist: „țărmurile acestui fluviu, în partea ce aparține Turciei, sînt deșarte; ele nu sînt nici împodobite cu cetăți frumoase, nici prevăzute cu drumuri bine întreținute. Lucrările lumii vechi sînt în ruină, lucrările lumii noi n-au început încă”. Vechile cetăți în ruină „dovedesc vechea nevoie de a păstra prin forță un drum, tot prin forță cucerit. Numărul lor nu e mic, căci se găsesc la distanță de două în două ore pe o lungime de 200 leghe. Timpurile s-au schimbat; ceea ce altă dată era destinat pentru război, va servi neapărat păcii și solidarității tuturor popoarelor care își cată existența în pregătirea producției și nu în aceea a distrugerii”³.

Solul provinciei este excepțional de prielnic agriculturii. „Anul acesta — scrie Ionescu — am ajuns în Dobrogea în momentul semănatului; am străbătut-o în tot timpul creșterii plantelor și am părăsit-o cînd cultivatorii strîngeau una dintre cele mai îmbelșugate recolte. Plugarul datorește bogăția recoltelor sale mării fertilității a solului, pe care el niciodată nu-l gunoiază și îl părăsește după 2 sau 3 ani de cultură, nu din cauza secăturii lui, dar pentru că a devenit prea mobil”⁴.

Din studiul agronomului moldovean nu lipsesc recomandări pentru viitor, măsuri de tot felul pe care le indică și care dovedesc o înaltă pricepere științifică și tehnică nu numai în agromonomie, ci și în ramurile cele mai felurite de cunoștințe considerate în conexiune cu aceasta. În Dobrogea, păstoritul trebuie armonizat cu plugăritul⁵, adică nu trebuie ca unul să se dezvolte

¹ *Op. cit.*, p. 176—177.

² *Ib'dem.*, p. 125.

³ *Ib'dem.*, p. 128 și urm.

⁴ *Ib'dem.*, p. 144.

⁵ *Ibidem.*, p. 162 și urm.

în detrimentul celui alt. Mai este necesar ca administrația să continue fără preget sforțările ei în sensul dorit de sultanul Mahmud care a reînnoit cadrele, scăpând „imperiu de o pieire sigură, tăind gangrena corupției și demoralizării”¹. Dobrogea duce lipsă de brațe de muncă; administrația ei a restabilit siguranța locuitorilor, fără de care producția e moartă; ea a primit „vagabonzii și exilații din Principatele dunărene, a oferit ospitalitatea acestor nenorociți” garantând totodată ordinea și liniștea, împacînd dreptatea cu caritatea. „Cîți oameni alungați de societate n-au devenit locuitori pașnici ai Dobrogei?”².

Urmărind această ordine de idei, Ionescu de la Brad produce date statistice interesante. „Aproape jumătate din locuitorii Dobrogei sînt osmanlii, turci de rasă și limbă. Turcii și românii sînt cei mai numeroși, cei mai vechi locuitori ai Dobrogei”³. Ionescu acordă o scurtă privire țăranilor romni ce locuiesc în Dobrogea, anexînd și un tablou sinoptic cu privire la numărul lor în casele: Tulcea, Isaccea, Măcin, Hirșova, Baba, Silistra și Chiustenge și arătînd averile lor în vite și stupi. Pentru celelalte naționalități, turci, tătari, bulgari etc. el nu procedează la fel, prezentîndu-le împreună în rubricile unui singur tablou. Această solitudine față de coloniștii romni nu e întîmplătoare și nici nu este numai expresia firească a unei simpatii din partea unui compatriot. Căci, mergînd în Dobrogea, Ion Ionescu de la Brad urmărește și alt scop decît acela de a informa guvernul turc cu privire la situația în care se află agricultura acelei provincii și la măsurile ce recomandă în vederea ameliorării situației existente. Iar aluziile discrete pe care le face în studiul său, în darea de seamă oficială a sa, cu referire la elementul românesc așezat peste Dunăre, nu au altă țință decît să recomande autorităților turcești și bunei voințe imperiale o populație pe care Ionescu de la Brad nutrește gîndul de a o folosi în scopuri politice, de a o mobiliza în vederea unui ajutor ce l-ar putea da, într-un viitor mai mult sau mai puțin apropiat, revoluției politice și sociale din Principate.

Acest de-al doilea obiectiv, pe care și-l fixează Ion Ionescu de la Brad în momentul plecării sale în Dobrogea, ne apare din corespondența ce o întreține în tot timpul călătoriei cu Ion Ghica, pe atunci așezat la Constantinopol. Această corespondență ne dovedește că misiunea oficială de inspector agrotehnic pe care Ionescu o duce la bun sfîrșit în Dobrogea, la cererea guvernului turc, nu este în ochii săi decît un pretext, o ocazie binevenită, scopul principal al expediției organizate de el în colaborare cu Ion Ghica și cu buna știință a lui N. Bălcescu⁴ fiind continuarea luptei revoluționare dincolo de hotarele Principatelor, prin ridicarea țăranimii romne din Dobrogea. Vedem, în adevăr, din această corespondență că, de cum este exilat la 1848, agronomul ieșan este atent la faptul că numeroși țărani romni, fugiți din Moldova și Muntenia din cauza asupririlor boierești, trăiesc la sud de Dunăre. De îndată formează proiectul, pe care îl împărtășește lui Ion Ghica, de a-i întruni pe acești țărani săraci în colonii agricole spre a se „îndămăna oamenii noștri din țări străine într-o continuă lucrarea revoluției prin toate chipurile ce ne-au rămas afară din țară și totodată viitorimea am asigura-o în lumina și în brațele acelor nenorociți”⁵.

Și în Tesalia, unde locuiește un timp, Ionescu de la Brad află romni și îi adună în jurul său⁶. În Dobrogea, așezată în vecinătatea imediată a Principatelor și, după cum am văzut, populată masiv cu elemente fugite de urgia boierimii reacționare, elemente care s-ar putea înturna într-o bună zi cu armele în mînă, se vede clar că s-ar putea întreprinde ceva⁷. Fiind încă la Ruciuk, Ionescu întîlnește și o altă categorie de pîbegi de care are motive încă și mai solide a se simți legat; sînt țărani din „Valahia”, „vagabonzii” care au participat și ei la mișcarea

¹ *Op. cit.*, p. 169.

² *Ibidem*, p. 167.

³ *Ibidem*, p. 153.

⁴ Cf. Zane, *I. Ghica către N. Bălcescu*, scrisoarea din 12 decembrie, 1849, p. 28. A se vedea și N. Cartojan, *Scrisori inedite de la N. Bălcescu și I. Ghica*, p. 51 și 26, cele privitoare la ferma model proiectată.

⁵ *Corespondența între Ionescu de la Brad și Ion Ghica*, București, 1943, p. 51.

⁶ *Ibidem*, p. 151.

⁷ *Ibidem*, p. 76.

de la 1848 și au fost osândiți „a fi dați afară din țară”, ca și căuzașii din rîndurile cărora face parte Ion Ionescu. Acești fugari merită cea mai mare atenție; ei trebuie ajutați să se așeze în colonii de-a lungul Dunării; „am putea așeza pe toți românii osândiți și forma sate din vagabonzi, adică din revoluționari, fără ca să bată lucrul la ochi și să ațîțe curiozitatea și atenția acelor ce ne încongiură și care toți ne sînt dușmani”¹. Dacă lucrul va fi ținut secret — precizează Ionescu de la Brad în altă parte² — „vom izbuti prin a noastră lucrări pe sub mină. Și prin organizația ce vom da acestor vagabonzi, care sînt vagabonzi ca și noi, expatriații, și pe care i-am putea face să fie lor și altora de mare folos”.

Cercetînd această problemă a romînilor de la sud de Dunăre, altfel de cum apare că o face în darea de seamă oficială, Ionescu de la Brad constată că nici ei nu se bucură de un regim mai bun de cît în Principate, unde starea mizeră a poporului era bine cunoscută, situația fiind considerată ca cea mai tristă din toată Europa³. Dacă țărani din Dobrogea nu sînt exploatați de boieri — pămîntul dobrogean fiind, după cum am văzut, proprietatea sultanului — ei sînt jefuiți de slujbașii turci prin intermediul cărora, conform uzului, ei iau în arendă terenuri pe 6 luni, cu dreptul de înnoire, reînnoire care reprezintă prea adesea o majorare a arenzii vechi, ceea ce introduce o stare de completă nesiguranță în prezua fiecărei reînnoiri. În afară de arenzii, ei datorează și belicul, apoi rușfeturi și bacșisuri care-i pun la discreția administrației turcești locale⁴. Țărani romîni nu sînt nici raiele — adică supuși turci — în care caz ar plăti numa haraciu și belic, nici sudiți, spre a fi taxați numai cu patenta, ci sînt „ciupiți de toate cioarele”⁵. Ei nu sînt scutiți nici de felurite dijme create ad hoc. „Turcii din Baba⁶ mai ales sînt ciocoi romînilor. Le ieu trei zile de săcere, trei zile de coasă și alte multe lucruri, cu bani, însă bani dați cu sila de țaran, care are destul de lucru pentru el ca să fie nevoit a se duce să lucreze la turci”⁷. Din această descriere a lui Ionescu de la Brad înțelegem ce proporții luase prigoana și exploatarea în Principate în acele timpuri pentru ca țărani să prefere regimul dobrogean și să-și părăsească vetrele.

Călătoria lui Ionescu de la Brad în modesta lui căruță cu un cal continuă mereu spre nord și mereu el descoperă în ținuturile dobrogene noi sate romînești, populate cu țărani veniți din toate regiunile, fie ce sat fiind „o veritabilă Dacie în miniatură”; fructuoasa descoperire îl incită pe Ion Ionescu de la Brad să meargă în sus spre delta Dunării pînă unde n-o mai da de romîni⁸.

Lîngă Tulcea, excursioniștii poposesc în satul Niculițălu: „în el, ca și în toate satele, am găsit inimile pregătite... acolo popa Iancu din Iași au făcut și ține școală romînească; în casa lui se găsește proclamația revoluției Țării Romînești”⁹. În Tulcea, Ionescu de la Brad serbează a doua aniversare a revoluției „pe care — scrie el¹⁰ — o continuăm în Dobrogea... în astă Californie unde vin și nelncetat vin toate neamurile scăpate din robie de se hrănesc, unde romînimca este atît de numeroasă și deșteaptă... Duhul ce au purces din București sălășluiește în Dobrogea și este de datorita revoluționarilor exilați „să lucreze”.

¹ *Op. cit.*, p. 87.

² *Ibidem*, p. 76. Asupra caracterului ascuns al întregii operații proiectate, a se vedea de asemenea p. 52, 53, 73—74 precum și Fotino, *Boierii Golești*, III, p. 337—338.

³ K. Marx se ocupă în mai multe rînduri de această situație pe care o numește „cea mai infamă”, iar în *Capitalul*, Ed. P.M.R., 1948, vol. I, p. 231—234, nu lasă să treacă neobservată stărcerea extraordinară prin supramuncă pe care Regulamentul Organic o legiferează în dauna clăcașilor romîni și care creează o situație de nelncchiptă mizerie pentru țărînimca din Principate.

⁴ Pentru toate aceste puncte a se vedea în *Correspondența* cu Ghica scrisoarea lui Ionescu de la Brad din 20 apr./2 mai 1850, p. 57—60.

⁵ *Ibidem*, p. 113.

⁶ Babadag.

⁷ *Correspondență*, p. 106.

⁸ *Ibidem*, p. 105.

⁹ *Ibidem*, p. 104.

¹⁰ *Ibidem*, p. 105.

Este de mare urgență ca toți acești refugiați munteni și moldoveni să fie sustrași exploataării la care sînt supuși de către micii slujbași turci locali. Folosind cunoștințele sale și practica sa în ramura agriculturii, Ionescu de la Brad proiectează să pună în valoare terenurile acestei țări deosebit de rodnice. „Răbdare — mai scrie el lui Ion Ghica¹ — că ne-am apropiat de California”. Trebuie mărită capacitatea de producție locală. „Kiustenge devine portul cel mai sigur și mai producător, fiind menit a fi locul de încărcat a produselor Prințatelor din tot timpul cît este Dunărea înghețată”². În asociație cu țăranii, Ionescu își propune să ia în arendă de la statul turcesc — direct, și nu prin intermediul slujbașilor locali — imensele suhaturi încă nefolosite și să le facă productive.

Dar, totodată, călătorind prin Dobrogea, Ionescu de la Brad contribuie prin toate puterile la constituirea de școli românești, atît de mult dorite de populație. În acest scop urmează să fie folosită și emigrația, mobilizîndu-se ca dascăli și propagandiști toate elementele ei disponibile. „Ar trebui să facem printre noi o aruncătură și să alegem, dacă vom găsi, și să-l luăm și să-i aducem pe malul Dunării pe cei din ai noștri care stau în trîndăvie și în ticăloșie, în vreme ce ar putea deveni folositori și pentru dinșii și pentru cauza pentru care pribegesc”.³ Ionescu de la Brad propune un sondaj printre internații de la Brusa, cu care ocazie ar putea organiza și un curs pregătitor⁴. Pe lângă aceste școli elementare, Ion Ionescu mai prevede și formarea unei școli de agricultură practică condusă de el însuși și chemată să împingă economia dobrogeană de la faza unui păstorit încă rudimentar la aceea a unui plugărit cît mai rațional și cît mai rentabil, fi totodată în stare să formeze în sinul populației românești cadre solide și bine pregătite. În lipsa deci a unei academii propriu-zise, pe care proiectase să o formeze Ion Ghica, venind în Dobrogea, institutul de agricultură va răspunde unui dublu scop ca și școala de la Kreutzlingen din Elveția care forma totodată agronomi și dascăli⁵.

Proiectul acestui institut îi suridea îndeosebi lui Ionescu de la Brad. „Așezîndu-mă în Dobrogea — îi relatează el lui Ghica⁶ — socot să mă pun în tătărimă. Prin această măsură, învățînd băieții lor în agricultură, dau culoare institutului de turcesc și așa fiind, sub astă lucrare, pot mai cu siguranță crește pe romîni și face elementele naționale. Almintrele nu izbutim, căci tot malul Dunării este cuprins de propaganda ruscă, grecească, sîrbească, bulgărească; și aflînd boerii din Principate aceea ce facem noi, ne vor da în cap; iar lucrînd noi așa cum zic, pentru tătari, sub astă adumbrire căpătăm liniștea de a lucra pentru romîni fără să fim împedecați... Și fiind tătarii organizați militărește, putem introduce exerciții militare sau de vînațorie cu arme în institut pentru tătari; și dînd lecții lor, o ieu și romîni și se dedau și ei la arme”.

Mobilizarea aceasta a romînilor din ținuturile dobrogene în sprijinul viitoarei revoluții din Principate, studiată de Ionescu de la Brad, nu s-a putut realiza în cele din urmă; o operație de grupare și de educare a maselor de o asemenea amploare nu depindea de voința unui singur om, oricît ar fi fost el de devotat și de entuziast. Ceea ce ne interesează, de altfel, în spiritul lucrării noastre de față, este în primul rînd concepția revoluționară care stă la baza proiectului nerealizat al lui Ion Ionescu de la Brad, ideile de care dă dovadă, și nu atît evenimintele în ele înșile. Și nu este o întîmplare că, aproape în același moment, Bălcescu, plecat în Ardeal, căuta cu orice preț să reînvie zilele revoluționare, ducînd o luptă susținută de trezire și de lămurire a maselor țărănești din provinciile supuse Habsburgilor.

Reînvierea revoluției românești, înăbușită la Iași și zdrobită la București, a întrevăzut-o Bălcescu în Ardeal, în condițiile unei înțelegeri a elementului românesc cu cel maghiar. Revoluția maghiară, începută la 15 martie 1848, a dat o proclamație care prevedea desființarea privilegiilor

¹ *Correspondența*, p. 61.

² *Ibidem*, p. 58.

³ *Ibidem*, p. 77—78.

⁴ În ce privește ecoul stîrnit printre romîni de la Brusa și de la Constantinopol de astfel de perspective, a se vedea scrisorile lui Goleșcu - Albu apud Fotino, *op. cit.*, p. 318 și 337—338.

⁵ *Correspondența*, p. 76.

⁶ *Ibidem*, p. 82.

feudale, asigurarea libertăților democratice, crearea unei gărzi naționale, „unirea Ungariei cu Ardealul” — unul dintre principalele țeluri ale revoluției — și alungarea dinastiei de Habsburg care punea Ungaria sub dominația Austriei.

Un însemnat număr de intelectuali români din Ardeal, nesocotind însemnătatea antifeudală și democratică a revoluției maghiare și privind evenimentele prin prisma intereselor strîmte naționale, sau chiar a intereselor de clasă burgheze, nu s-au alăturat mișcării, ci dimpotrivă s-au declarat în favoarea împăratului de la Viena; iar o parte a poporului român din Transilvania a luat armele împotriva forțelor revoluționare și s-a alăturat trupelor habsburgice, favorizînd scopurile reacțiunii.

N. Bălcescu a înțeles gravitatea acestei greșeli comise de populația românească; el nu a subestimat importanța revoluției maghiare de la 1848 și a știut să-i deslușească sensul adînc, acel sens care apare și în învățătura lui Marx și Engels care au socotit această mișcare ca cea mai îndrăzneată ridicare de mase, după cea franceză de la 1789, din cîte s-au ivit în cursul vieții lor, spunînd că, dacă ar fi fost victorioasă, „întregul sistem al statelor din Europa răsăriteană s-ar fi prăbușit”.

În toamna anului 1848, Bălcescu, în unire cu Bolliac, a luat legătura cu conducătorii mișcării românești pentru a-i convinge că rezolvarea problemei naționale trebuia căutată împreună cu revoluționarii maghiari și nu în opoziție cu aceștia, adică nu în tabăra contrarevoluției. Deci, în loc ca organizațiile de luptă ale românilor să conlucreze la înăbușirea mișcării de eliberare, mărînd încă și mai mult disproporția de forțe și duclînd fatal mișcarea la catastrofă, era urgent necesar ca forțele revoluționare românești să se unească cu cele maghiare și să împingă mișcarea înainte, cît mai departe împotriva dușmanilor comuni: grozii și regimul habsburgic. Această conferință avută de Bălcescu cu fruntașii românilor a fost urmată de altele, în mai 1849, și de tratative îndelungate cu membrii guvernului revoluționar maghiar. Toate aceste eforturi s-au izbit de intransigența atât a românilor cît și a maghiarilor; tratativele s-au prelungit pînă ce Ardealul a fost ocupat de armatele contra-revoluționare.

În această acțiune disperată a sa, N. Bălcescu s-a putut bizui pe Cezar Bolliac care, ca principal colaborator, l-a secondat pe teren și a rămas în Ardeal pînă la prăbușirea revoluției, precum a găsit sprijin și la Ion Ghica, pe care-l vedem că arată neîncetat, după căderea lui Kossuth, nevoia unei conlucrări a emigrației române cu cea maghiară, propunînd chiar o federalizare a românilor, ungurilor și sîrbilor¹. Dar, Bălcescu a mai avut și ajutorul fruntașului bănățean Eftimie Murgu, spirit progresist, fost profesor la Iași și apoi la București, care a suferit prigonirile guvernelor reacționare din Principate, al deputatului român din Bihor Ion Dragoș, căzut în serviciul cauzei poporului român, și al altora².

Această acțiune de trezire a elementului românesc, dusă în Transilvania de către N. Bălcescu și de cîțiva oameni din jurul său, iar în Dobrogea de Ion Ionescu de la Brad s-a produs într-un moment în care triumful reacțiunii la 1848, în Principate, nu mai lăsa să dăinuiască nici o iluzie cu privire la posibilitatea unei continuări imediate a mișcării pe teritoriul Moldovei sau pe cel al Munteniei. În acel moment de totală prăbușire a revoluției în Principate, un mic grup de exilați, grupul progresist, nu s-a mulțumit să adreseze proteste cancelariilor europene sau opiniei publice mondiale — așa cum a făcut aripa moderată în frunte cu Eliade, preocupată de a duce în străinătate o neîncetată propagandă prin viu grai și prin scris, care includea însă și multă pălăvrăgală — de a solicita audiențe la politicieni influenți, de a compune memoriile și declarații, de a supune proiecte care să intereseze marile puteri, de a căuta prin toate mijloacele să înduplece Turcia etc. Bălcescu, după 1848, a urmat o altă tactică; el nu a lucrat cu cancelariile europene, ci cu revoluționarii proscrisi unguri, polonezi, germani, ruși, italieni, francezi

¹ A se vedea în această privință scrisorile lui I. Ghica către Bălcescu, publicate de Zane, p. 39, 47, 53, 54 etc. Cf. și N. Cartoian *Scrisori inedite de la N. Bălcescu și I. Ghica*, p. 47.

² Pentru acțiunea lui Bălcescu și a grupului din jurul său în Ardeal, a se vedea N. Popescu-Doreanu, *Nicolae Bălcescu și revoluția de la 1848*, p. 144—156.

pe care i-a întâlnit la Londra, sau i-a găsit la Paris. În *Mersul revoluției în istoria românilor*¹, Bălcescu condamnă naivitatea celor care cerșesc dreptul de la împărați și de la miniștri, dat fiind că împărații nu dau decât ceea ce popoarele le smulg cu forța. Bălcescu și gruparea radicală din jurul său a urmărit o cale deosebită, continuând să creadă că poporul român își are soarta în mâinile sale proprii și că trebuie ajutat să ducă înainte revoluția până la izbînda ei finală, chiar dacă drumul spre izbîndă este nelîncipuit de lung, de greu și de sîngeros.

Proiectul lui Ion Ionescu de la Brad de a pregăti masele de romîni ce se aflau pribegiți în Dobrogea în vederea luptei revoluționare împotriva forțelor reacționare ce stăpîneau Moldova și Muntenia, ca și planul lui Nicolae Bălcescu de a-i asocia pe romîni din Transilvania la lupta împotriva forțelor feudale ne dovedesc cît de mult așteptau revoluționarii democrați de la intervenția maselor, în opoziție cu vechii luptători de tipul lui I. Cîmpineanu sau cu elementele rămase în urmă care, la 1848, au participat în număr mare la revoluția din Muntenia ; aceste elemente întîrziate nu au făcut, prin atitudinea lor, decât să frîneze procesul istoric și să creeze un spirit fracționist de care reacțiunea a știut să se folosească din plin. După prăbușirea revoluției din Muntenia, unii dintre căzuși au continuat lupta în afară de hotarele Țării Românești. Din felul tacticii pe care au adoptat-o, se vede clar poziția pe care se situau ; am ținut să o subliniem în articolul de față pe aceea a aripei radicale a mișcării care a înțeles că revoluțiile se fac prin popor și pentru popor.

¹ Publicat în 1850 ; vezi Bălcescu, *Opere*, ed. Acad. R.P.R., 1953, p. 312.

CINE A FOST ROȘCOVSCHI?

DE

VASILE MACIU

La 28 martie 1864, numai la douăsprezece zile după ce M. Kogălniceanu, primul ministru al României, depusese pe biroul Adunării deputaților proiectul de lege rurală, menită să emancipeze pe clăcași prin improprietărire cu suprafețele de teren pe care le aveau în folosință, în conformitate cu legiurile agrare din 1851, se termina de scris o broșură de 16 pagini, intitulată *Băgări de seamă asupra Legei Rurale dedicată represintanților comunei ruse din Londra*, care apărură la București în tipografia lui Ștefan Rasidescu. Autorul, care ține să se știe că e „Proprietar din România mică” — adică din Oltenia — semnează la sfârșitul broșurii numai cu numele său de familie, Roșcovschi. Pe prima pagină, sub titlul prescurtat, el indică lucrările utilizate: Mill, *On liberty*; *Principes de l'économie politique*; Haxthausen (scris Ghasthausen !), *Sur la commune russe*; *Essai sur la situation russe* par N. Ogareff; *Velchê (Obsce Vece ?)*. După toate probabilitățile, el nu cunoștea limba rusă, deși dovedea un interes așa de mare pentru „comuna” rusă din Londra, căreia i-a și trimis broșura sa însoțită de o scrisoare, cum arată Alexandru Herzen într-o notă publicată în „Kolokol”, sub titlul *Eliberarea țăranilor în Moldo-Valahia*¹.

După ce laudă legea rurală, pentru că „... în împrejurările în care ne aflăm astăzi o asemenea lege este de învedereată urgîntă...”², Roșcovschi pledează pentru organizarea în sînul societății capitaliste, ce învingea formațiunea feudală, a comunei agricole, aceasta nefiind altceva decît *obscina* democraților revoluționari ruși, ce urma a se întemeia la început pe cultivarea individuală a loturilor repartizate periodic tuturor membrilor capabili de muncă și apoi pe cultivarea colectivă a întregului teren agricol al comunei și pe împărțirea în mod egal a produselor între producători. El spera că în întrecerea dintre proprietatea colectivă (a țăranimii) și cea individuală (a moșierimii), va învinge, în cele din urmă, proprietatea colectivă. În ansamblu, Roșcovschi se întemeiază pe concepția socialismului mic-burghez a lui Proudhon, adăugîndu-î însă unele din ideile socialismului utopic ale lui Alexandru Herzen³.

Importanța broșurii lui Roșcovschi stă în faptul că ea propune pentru prima oară, pe față, organizarea producției pe baze socialiste, chiar dacă drumul indicat de el este greșit. Cine era însă Roșcovschi? Gh. Haupt, care a descoperit și a discutat broșura, în lucrarea pe care o consacră istoriei legăturilor revoluționare romîno-ruse în perioada 1849—1881, la care ne-am referit, punîndu-și această întrebare, presupune că e vorba de un pseudonim⁴.

¹ Gh. Haupt, *Din istoricul legăturilor revoluționare romîno-ruse 1849—1881*, Ed. Acad. R.P.R. 1955, p. 84.

² Roșcovschi, *Băgări de seamă* ... p.1.

³ Gh. Haupt, *op. cit.*, p. 86.

⁴ Ibidem, p. 84—85.

Roșcovschi nu este un pseudonim, ci numele unei persoane reale, care a trăit în secolul trecut și a cărei nepoată de frate, Vera Crăsnaru, dona în octombrie 1955 muzeului din Craiova un volum cartonat, cuprinzând trei broșuri referitoare la problema țărănească în România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, între care și *Băgări de seamă* . . . , la sfârșitul căreia numele de familie *Roșcovschi*, tipărit, e precedat de numele personal al autorului, *Mihail*, scris cu creionul. În noiembrie 1955, un membru al filialei din Craiova a Societății de științe istorice și filologice, colaborator la volumul *Comunicări și articole de istorie*, editat cu câteva luni înainte de această societate, profesorul I. Popescu-Cilieni, a avut bunăvoința să-mi procure cu titlu de împrumut volumul menționat și să-mi transmită unele informații obținute de la Vera Crăsnaru, referitoare la Mihail Roșcovschi și la familia sa. Materiale de arhivă și unele documente publicate întăresc și completează aceste informații.

Mihail Roșcovschi este fiul lui Francisk (Frantz, Franți, Franciu) Roșcovschi (Roșcovschi), polonez venit în țară ca ofițer în armata rusă în timpul războiului din 1828—1829 și stabilit la Craiova, unde se pare că a rămas ca ofițer — ca și alți camarazi ai săi — în miliția românească, înființată la 1831. Francisk Roșcovschi s-a căsătorit cu Sevastița, fiica bogatului boier craiovean Constantin Haralambie, care jucase un rol important în viața politică și economică a Olteniei în primii nouăsprezece ani ai secolului al XIX-lea¹, dar nu mai trăia la 3 martie 1820, când afacerile sale erau conduse de soția sa, clucereasa Lucsandra Haralamboia². Printre fiii lui Constantin Haralambie a fost și generalul Nicolae Haralambie, membru al locotenenței domnești din 1866³ și comandant al corpului de operațiuni în timpul războiului de independență al României, după căderea Plevnei, precum și Mihail Haralambie, rămas în Franța⁴, la Paris. Căsătoria lui Fr. Roșcovschi cu Sevastița Haralambie trebuie să se fi făcut în anul 1830, căci înainte de 7 mai 1831 s-a născut fiul lor Mihail, autorul broșurii, cum indică actul de moarte datat 10 mai 1877 al acestuia⁵, ce poartă numele unuia dintre unchii săi după mamă. Sevastița Roșcovschi s-a născut la 1812, cum rezultă din actul de moarte al fiului său Mihail⁶, sau în 1817, cum reiese din propriul său act de moarte din 7 martie 1889, unde e arătată ca fiind de 72 de ani⁷. Soțul său Francisk (Frantz) Roșcovschi era stabs-căpitan la 16 septembrie 1832, când semnează la Craiova cu acest grad o jalbă adresată Marii Logofeții a Dreptății, în care cere să se facă „strigarea” moșiei Coșova de Jos din jud. Romanați și la tribunalul Dolj, ca fiind mai aproape de Craiova, pentru a o vinde la meza⁸, și maior la 4 aprilie 1839, când cere „Cinstitei Visterii a Principatului Valahiei” ca „. . . 80 de oameni de rînd” de pe moșia sa Bucoviciorul din jud. Dolj, unde voia să deschidă o fabrică de sticlărie „. . . să fie apărați de podvezi și angarale, beilicuri și altele . . .”, el îndatorindu-se să achite capitația lor „. . . cu jegniala dimpreună”⁹. Tot ca „maiur” apare Francisk „Ruscovschi” într-o „Listă de toată suma bisericilor ce se află în cuprinsul acestor plăși și care de cine anume sînt făcute și din ce leat s-au clădit și pă a cui proprietate să află . . .”, unde e arătat ca ctitor din 1835 al bisericii Sfîntu Nicolae de pe moșia sa „Bucovicioru”¹⁰.

¹ N. Iorga, *Correspondența lui Dimitrie Aman, negustor din Craiova (1794—1834)*, București, 1913, p. 22, 34 și 37.

² Ibidem, p. 39.

³ Octav-George Lecca, *Familiiile boierești române*, București, MDCCCXCIX, p. 516.

⁴ Ibidem.

⁵ Arh. St. Craiova, Registrul de stare civilă pe anul 1877 al orașului Craiova

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem, Registrul de stare civilă pe 1889.

⁸ Arh. Ist. St. Buc., Departamentul Dreptății, Dep. V, nr. 10, lit. A. Arhiva nr. 14 404, dos. 1, fila 119, nr. 50. Doc. transcris, ca și următorul, mi-a fost pus la dispoziție de C. Șerban, căruia îi aduc mulțumirile mele.

⁹ Arh. Ist. St., Visteria Țării Românești, 1839, dos. nr. 3287, fila 1.

¹⁰ *Oltenia, documente, cercetări, culegeri*, Cartea a II-a, tipărită sub îngrijirea dr. C. S. Nicolăescu-Plopșor, p. 127, Craiova, 1941.

Maiorul „Franciu” Roșcovschi a decedat în 1842, cum rezultă din actul de împărțeață dintre fiii săi Mihail și Nicolae, transcris la tribunalul Mehedinți la 29 august 1875 ¹.

În afară de Mihail, cei doi soți au mai avut și alți copii, dintre care avem informații documentare numai despre Alexandrina, căsătorită la 1852 cu Vasilache Gîrleșteanu și despre Nicolae, născut la 18 aprilie 1840, cum arată actul său de naștere ², căsătorit cu Elena Cernătescu ³, și decedat la 11 ianuarie 1897 la Craiova ⁴. Vera Crăsnaru, amintită de noi mai sus, era fiica acestui Nicolae. Altfel Vasilache Gîrleșteanu cît și Elena Cernătescu făceau parte din familii de mici moșieri craioveni, care se ocupau și cu comerțul. Elena Cernătescu trebuie să fie o rudă a lui Petre Cernătescu, revoluționar la 1848 și exilat în Occident după înfrîngerea revoluției, devenit mai tîrziu profesor de istorie la universitatea din București. Un Ion Cernătescu, socotit de N. Iorga rudă cu primul, a luat parte la lupta comunarilor ⁵. Nicolae Roșcovschi (el semnează Roșkovski) a fost doctor în medicină, profesînd medicina la Craiova, unde a publicat în Tipo-litografia Națională Ralian Samitca, în anul 1885, broșura *Higiene publică și privată, prelucrată după opul de igienă al doctorului Novak*, profesor la universitatea din Viena, pe care o dedică „...căldurosului susținător al școalelor romîne...” August Pesiacov.

La căsătoria sa cu Francisk Roșcovschi, Sevastița Haralambie a fost înzestrată cu o avere frumoasă, în care intrau moșiile Coșova de Jos din jud. Romanați și Bucoviciorul din jud. Dolj, unde soțul ei a clădit la 1835 o biserică și voia să construiască în 1839 o fabrică de sticlă, cum s-a arătat mai sus. După moartea timpurie a soțului, în 1842, Sevastița a condus gospodăria sa cu destulă pricepere, încît a putut să înzestreze la rîndul ei, în 1852, pe fiica ei Alexandrina cu 3100 galbeni împărătești și cu obiecte prețioase și rufărie apreciate la încă 430 galbeni ⁶, iar în anul 1869, să dăruiască fiilor săi Mihail și Nicolae moșia Braniștea din județul Mehedinți, prețuită în 1875 la 82 250 lei ⁷, rezervîndu-și în proprietatea ei moșia Bucoviciorul ⁸. Francisk Roșcovschi lăsase și el celor doi fii ai săi, Mihail și Nicolae, o casă situată în Craiova în str. Secularizațiunii, evaluată în actul de împărțeață menționat dintre cei doi frați în 1875 la 34 000 lei, o sumă destul de mare pentru acea epocă. Trăgîndu-se dinspre partea mamei sale dintr-o familie de boieri bogați, Mihail Roșcovschi se putea intitula cu drept cuvînt în 1864 — ca să marcheze generozitatea, dacă nu originalitatea, concepției sale sociale — „Proprietar în România mică”.

Mihail Roșcovschi moare în ziua de 7 mai 1877 la Craiova în vîrstă de 46 ani, „june” (1) și e arătat în actul de moarte „...de profesie inginer” ⁹. Fiind în viață, în actul de împărțeață făcut cu fratele său Nicolae la 1875, cînd a primit casa din str. Secularizațiunii plus 24 125 lei noi, el preferă să se intituleze „comandorul Mihail... Roșcovschi...” Ce semnificație avea acest titlu nu ne putem da seama. Tradiția familiei arată că Mihail Roșcovschi a fost celibatar, ceea ce pare a indica și calificarea de „june” ce i se dă la moarte, deși avea 46 de ani 1

Că autorul broșurii *Băgări de seamă asupra Legii Rurale...* este Mihail Roșcovschi, rezultă nu numai din tradiția de familie și semnătura cu creionul a numelui personal. Înaintea celui de familie imprimat de pe exemplarul donat de Vera Crăsnaru Muzeului din Craiova, dar și din împrejurarea că fratele său Nicolae, singurul Roșcovschi cunoscut pe lingă cel dintîi,

¹ Arh. St. Craiova CXX/21.

² Ibidem, Registrul de stare civilă pe anul 1840.

³ Ibidem, Registrul de stare civilă pe anul 1897, actul de moarte al soțului ei, Nicolae Roșcovschi.

⁴ Ibidem.

⁵ N. Iorga, *Istoria Romînilor*, vol. X, p. 138, București 1939. Vezi și N. Iorga, *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er (1866—1880)*, ed. II, București, 1938, p. 78 în notă.

⁶ Arh. St. Craiova, CXIX/6.

⁷ *Marele Dicționar Geografic al Romîniei*, vol. I, București, 1898, p. 673—674.

⁸ Arh. St. Craiova, CXX/21

⁹ Ibidem, Registrul stării civile pe anul 1877.

avea la 1864 numai 24 de ani și se afla la studii, probabil la Viena, el având mai tirziu mediocre preocupări de medic igienist.

Ce a împins pe Mihail Roșcoveșchi, membru al unei familii de moșieri, să scrie broșura sa? Amintirea tatălui său, fost ofițer în armata rusă?

În lucrarea sa, Gh. Haupt recunoaște că autorul broșurii menționate era un partizan al colectivismului, mai curînd decît al „...învățăturii marilor luptători și gînditori ruși...”¹, dar nu poate stabili calea pe care a ajuns el la proudhonism și la interpretarea proudhonistă a concepției lui Alexandru Herzen și N. Ogarev. Precizînd, d-sa scrie: „Concepțiile autorului broșurii sînt opuse concepțiilor lui C. A. Rosetti, care a avut legături cu G. Rakovski”². C. A. Rosetti a fost totuși unul dintre cunoscuții lui Alexandru Herzen, încă din 1849, cînd frecventa casa acestuia la Paris, colaborînd cu el și cu încă un rus emigrat, Golovin, în 1851, la lupta revoluționară contra țarismului, cum arată și Gh. Haupt³. În vederea acestei lupte, desigur cu ajutorul unor informații culese de la prietenii săi ruși, a scris în 1852 studiul său *Rusia*, publicat în nr. 2 al revistei „Republica Romîna”, apărută la Bruxelles sub redacția sa. C. A. Rosetti a fost însă mai ales partizan al socialismului mic-burghez al lui Proudhon, pe care nu numai că l-a studiat, dar l-a admirat. Republican, cum a rămas toată viața, chiar cînd a fost pentru scurtă vreme ministru sub Carol I, C. A. Rosetti scrie la 20 aprilie 1849 din Passy (Franța) lui Ion Ghica, spunîndu-i că, deși a fost bolnav grav, n-a murit pentru că „... hotărîsem să nu mor pînă nu voi vedea Republica Universală”⁴..., iar la 16 octombrie 1849 scria din Paris aceluiași Ion Ghica:

„... Nu ai tu ca și mine asigurarea (siguranța) că în curînd — mine poate, peste un an, peste doi, peste trei — socialismul o să triumfeze? Nu trebuie oare să ne pregătim ca să nu ne mai găsească învierea goi, cum a fost în anul trecut?”⁵ La C. A. Rosetti și adepții săi se referă N. Bălcescu în scrisoarea sa din Paris din 6 iunie 1850 cînd, arătînd primirea lucrării sale *Question économique des Principautés danubiennes*, apărută de curînd, spune: „Comuniștii noștri aici sînt nemulțumiți că n-am cerut abolirea proprietății, a rentei etc.”⁶. Tot N. Bălcescu, adresîndu-se aceluiași Ion Ghica la 26 octombrie 1850 din Paris, precizează că: „Aicea avem în toate simbetele adunări între căzuși pentru discuția principiilor sociale și revoluționare. Simbăta trecută era discuția asupra chestiei proprietății. Russet (C. A. Rosetti) m-a atacat de reacționar și el și-a spus sistema lui, care era abolirea dreptului de proprietate individuală a pămîntului, zicînd că așa vrea Proudhon... Russet a rămas singur de părerea lui...”⁷

Asupra înclinării lui C. A. Rosetti către ideile lui Proudhon avem date interesante și în însemnările sale proprii, publicate sub titlul *Note intime*. Refugiat la Paris, C. A. Rosetti nota la 29 mai 1850 în jurnalul său: „Studiai puțin socialismul...”⁸, la 29 mai 1850 reproducea tot acolo o maximă a lui Proudhon”⁹, iar la 30 iunie nota: „În timpul acesta am citit Proudhon”¹⁰.

C. A. Rosetti n-a renunțat niciodată la punerea în practică a ideilor sale. Într-o țară ca România, unde proletariatul era foarte slab în primele două decade ale celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea și unde trebuia să se realizeze mai întîi unitatea națională și independența statului, ținînd seama de învecinarea țării cu trei imperii absolutiste, el a dus o acțiune fătîșă împreună cu burghezia și moșierimea liberală și una conspirativă în numele ideilor progre-

¹ Gh. Haupt, *op. cit.*, p. 87.

² Ibidem, p. 85.

³ Ibidem, p. 76—77.

⁴ Ion Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*, vol. I, Ed. Scrisul Romînesc, Craiova, p. 70.

⁵ Ibidem, p. 84.

⁶ Ibidem, vol. II, p. 243.

⁷ Ibidem, p. 286.

⁸ Lui C. A. Rosetti (1816—1886). *La o sută de ani de la nașterea sa*, București, 1916, p. 201.

⁹ Ibidem, p. 209.

¹⁰ Ibidem, p. 220.

siste profesate în anii 1846–1853, exprimate în mod deschis în coloanele revistei „Republica Română” nr. 1 apărută în 1851 la Paris și nr. 2 în 1853 la Bruxelles, pe care o redacta. În articolul *Cronica politică*, publicat în nr. 1 al „Republicii Române”, el atacă cu vigoare liberalismul, învinovățindu-l de prăbușirea revoluției de la 1848 în toată Europa, considerînd că esența revoluției fusese lupta muncii contra exploatarei, a libertății contra robiei, a republicii contra monarhiei și a frăției contra egoismului¹.

După întoarcerea sa în țară, în 1857, C. A. Rosetti a creat în jurul său un cerc de oameni cu vederi înaintate, mai ales tineri ca N. T. Orășanu și I. G. Valentinianu, alături de care se adăugau în chip firesc revoluționari de la 1848 ca Cezar Bolliac, unul din colaboratorii „Republicii Române”, sau C. D. Aricescu, care fusese arestat la Snagov în urma înfringerii revoluției. Pentru a milita în vederea unității naționale a poporului român și a înlăturării feudalismului, C. A. Rosetti înființa la 9 august 1857 la București gazeta „Romînul”, desigur cel mai influent organ de presă romînesc timp de 20 de ani; N. T. Orășanu înființa foaia satirică „Nichipercea”, la 23 aprilie 1859; I. G. Valentinianu, „Reforma”, la 6 septembrie 1859, și Cezar Bolliac, „Buciumul”, la 15 decembrie 1862. Progresiștii romîni pregăteau spiritele pentru momentul cînd revoluția putea să se aprindă din nou în răsăritul Europei. Ei erau în legătură cu garibaldienii, cu partizanii lui Kossuth și cu revoluționarii poloni emigrați, desigur cu gruparea condusă de Alexandr Herzen. La 19 iulie 1859, publicistul italian M. A. Canini publica în „Naționalul” împreună cu I. G. Valentinianu, un articol pozitiv politic lui Napoleon al III-lea în Italia, după înfringerea armatelor austriace. Guvernul român, pentru a se dezvinovăți față de Napoleon al III-lea, expulză pe M. A. Canini și arestă pe I. G. Valentinianu, dar și pe C. A. Rosetti, care stătea în spatele lor². În 1862, Giuseppe Garibaldi pregătea revoluția în orientul Europei, care trebuia să izbucnească în primăvara anului 1863, pentru a destrăma Austria. Pentru serviciile aduse cauzei, aghiotantul revoluționarului italian, Augusto Vecchi, într-o scrisoare adresată lui C. A. Rosetti la 12 octombrie 1862, termină cu cuvintele „Cu bine, generosule romîn...”³.

În locul unei revoluții a întregului orient european, în ianuarie 1863 revoluția izbucni numai în Polonia rusească. Fără sprijinul maselor țărăncești neglijate, revoluția polonă fu înfrîntă în anul următor, 1864, de către armatele țarului, ceea ce întări și mai mult încrederea moșierimii conservatoare și slăbi entuziasmul pentru progres al burgheziei din România.

Pentru pregătirea spiritelor din România în vederea participării la o revoluție ce trebuia să cuprindă tot răsăritul Europei, în anii 1860–1864 gazetele radicale „Romînul”, „Reforma” și în oarecare măsură „Buciumul” au popularizat lupta revoluționarilor din Rusia și activitatea revoluționarilor ruși emigrați. Astfel, „Reforma” din 1 martie 1860 difuza știrea că la Kiev și Harkov au fost arestați un mare număr de studenți, doi profesori și mai mulți cetățeni notabili, pentru că întrețineau corespondență „... cu un ziar intitulat „Kolokol” (Clopotul), care apare la Londra”. „Romînul” din 28 iunie 1860 atrăgea atenția asupra concertului dat la Londra de către prințul rus George Galițin, care a dirijat un vals „... dedicat celebrului revoluționar și refugiat Alexandru Herzen” și cu care prilej „...principele anunțase în public că venitul concertului este destinat pentru patriotul italian Garibaldi”.

În anul 1860 apărea în limba franceză cartea refugiatului politic rus prințul Petru Vlađimirovici Dolgorukov, intitulată *La vérité sur la Russie*, în care absolutismul țarist era atacat cu multă vigoare chiar de către un membru al nobilimii ruse. În cuprinsul lucrării sînt reproduse fragmente importante din lucrările lui Alexandru Herzen, se citează gazeta acestuia „Kolokol” și se vorbește despre romîni. „Romînul”, al cărui conducător publicase și el un studiu cu același scop despre Rusia, se grăbește să popularizeze lucrarea lui Dolgorukov, din

¹ Dan Simonescu, *Din istoria presei românești*: „Republica Română”, Paris, 1851 — Bruxelles, 1853, București, 1931, Ed. Cartea Românească, p. 51.

² Alexandru Marcu, *Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice a Romîniei, 1848–1877*, București, 1930, p. 233.

³ Ibidem, p. 316–317.

care reproduce fragmente în numerele din 21 iunie și 23 iulie 1860. Aceeași gazetă publică la 18 octombrie 1861 puternicul articol al lui Alexandru Herzen, *Brutus și Cassius al Despărțirii a 3-a*, adresat sub formă de scrisoare baronului Brunow, ambasadorul țarului la Londra, în care poliția secretă țaristă e atacată cu ascutime. „Buciumul” din 20 aprilie 1863 răspunde știrii că e pe punctul de a izbucni revoluția și în provinciile rusești ale țarului, nu numai în Polonia. În același an, „Reforma” din 13 iunie reproducea din gazeta „Kolokol” articolul *Libertatea*, unde se ataca violent autocratismul țarist și se anunța înființarea asociației revoluționare „Pământul și Libertatea”.

Lucrarea lui Petru V. Dolgorukov, popularizată în România îndată după apariția sa de către „Romînul”, a fost tradusă în românește și tipărită la Craiova în anul 1863 sub titlul *Adevărul despre Rusia*, de către N. Măldărescu. Momentul apariției acestei versiuni românești coincidea cu creșterea valului revoluționar în Polonia ruscă și cu iminența extinderii lui asupra provinciilor ruse ale țarului. Traducătorul pare să fie aceeași persoană cu doctorul Nicolae Măldărescu, medic militar cu începere de la 1 septembrie 1872¹. Între tipărirea traducerii lucrării lui Dolgorukov la Craiova în 1863 și apariția broșurii *Băgări de seamă asupra Legei Rurale...*, în anul următor 1864, al cărei autor Mihail Roșcowschi locuia tot în Craiova, poate fi făcută o legătură, N. Măldărescu făcând și el parte, ca și Mihail Roșcowschi, dintr-o familie de moșieri mărunți din Oltenia.

Renumele de organ revoluționar al gazetei „Kolokol” a lui Alexandru Herzen a fost așa de puternic printre spiritele progresiste din România, încît în 1865 se scoate, desigur de către cercul lui C. A. Rosetti, o gazetă intitulată „Clopotul”, în al cărui prim număr din 1 august 1865, cînd se pregătea răscoala care a avut loc peste două zile la București pentru a-l înălțura pe Al. I. Cuza de la domnie, apărea un articol cu pasaje revoluționare inspirate din articolele gazetei lui Alexandru Herzen. Mai tîrziu, la 23 ianuarie 1867, „Romînul” publica un lung articol elogios pentru Bakunin, în care acesta e arătat ca prieten al lui Alexandru Herzen și laudat pentru că s-a despărțit de „democrații germani” — desigur e vorba de Marx și Engels — și a revenit la concepțiile prietenului său rus.

În concluzie, credem că Mihail Roșcowschi nu poate fi căutat în altă parte decît în cercul restrîns, aproape conspirativ, din jurul lui C. A. Rosetti. Acest cerc cultiva socialismul mic-burghez al lui Proudhon, prietenia față de revoluționarii democrați ruși în frunte cu Alexandru Herzen, și purta un viu interes luptei revoluționare din Rusia, al cărei triumf ar fi fost semnalul unei revoluții ce trebuia să cuprindă întregul orient al Europei. Broșura sa este o manifestare a activității democratice a progresismului român din deceniul al șaptelea al secolului al XIX-lea.

ANEXE

*Actul de naștere al lui Nicolae Roscowschi din Craiova*²

Din anul 1840 luna aprilie ziua 18

No. 2.

Anul, luna, ziua nașterii : 1840 aprilie 18.

— „— — „ botezului : 1840 aprilie 28.

Parte bărbătească

Numele care i s-a dat la botez : N I C O L A E

Num. și pronum. părinților prunc. : Mama S E V A S T I Ț A

tata : F R A N Ț I

R O V S C O S K I

¹ Anuarul Armatei Romîne pe anul 1876, București 1876, p. 411.

² Arh. St. Craiova, Starea civilă a orașului Craiova

Numele oraș. unde s-a născ. pruncul : Craiova-Petre-Boji.
 Numele nașului : Titu Bengescu
 Obrajiul biscricesc : popa Gheorghe
 Naș : Titu
 Părinții pruncului : Franți Rovcoski
 Observații :

Pentru conformitate,

Al. Bălintescu

L. S.

Copie după Foaia prin care maioreasa Sevastița Ruvscovschina din Craiova constituie zestre fiicei sale Alexandrina la căsătoria cu Vasilache Gîrleşteanu.

Din anul 1880 luna martie ziua 29.

Adeverirea judecătoria dată la foaia de zestre ce a dat maioreasa Sevastița Ruvscovschina fiicei sale Alexandrina care a luat în căsătorie pe Dl. Vasilache Gîrleşteanu. La căsătorie ce cu ajutorul lui Dzeu am hotărît a face fiicei mele Alexandrina, cu Dlui Vasilache Gîrleşteanu, făgăduiesc a-i da zestre în naht galbeni împărătești trei mii una sută Nr. 3100, un șal prețuit drept galbeni una sută cincizeci No. 150 ; o pereche cercei prețuiți una sută galbeni No. 100 și garderoba în rufării peste tot prețuite în una sută optzeci galbeni No. 180 ; pe care bani și celelalte scule și rufării mă îndatorez a da în primirea ginerelui Vasilache cu trei zile înainte de săvîrșirea cununilor (semnată) Sevastița Ruvscovschina Craiova.

Mă mulțumesc pe cele mai sus făgăduite ss. *V. Gîrleşteanu*. 1852 aprilie 13.
 3100. Adică trei mii una sută, șealul, cerceii și rufăriile garderobei mi le-am primit ss. *V. Gîrleşteanu*.

1852 iunie 25. Deosebit de cele mai sus cuprinse am mai primit și două perechi lepe dăruite de nașul nostru Dl. marele logofăt Dimitrie Haralamb prețuite în una sută galbeni No. 100.

ss *V. Gîrleşteanu* 1853 iulie 5 Craiova

Am făcut și eu dar înaintea nunții, soției mele în giuvaericale și bani, în preț peste tot cinci sute galbeni împărătești No. 500 ss *V. Gîrleşteanu* 1852 iulie 6.

Judecătoria comercială din Craiova No. 9. 1854 feb. 16. Dei Maioreasa Sevastița Ruvscovschina prin reclamația ce au dat judecătoriei la 17 iunie 1853 înreg. la no. 1877 a cerut să se adevereze această foaie de zestre ce a dat la căsătoria fiicei D-sale Alexandrina ce a luat în căznicie pe Dl. Vasilache Gîrleşteanu. Spre urmarea cărei cereri înfățișîndu-se în judecătorie Dlor pomeniți amîndouă părțile în persoană și citindu-se în august Dlor această foaie din cuvînt în cuvînt pe cuprinderea ei a mărturisit deopotrivă mulțumire cu adăugirea Dlui Vasilache Gîrleşteanu că a primit de la D-ei înzestrătorea pe deplin toate lucrurile cuprinse în această foaie de zestre precum și bani naht, mai adăogînd a zice că pentru darul dinaintea nunții de 500 ce se vede trecut în foaie că este făcut din a însuși bunăvoință și mulțumire. După aceasta ; văzîndu-se în această foaie trecut numai lucruri mișcătoare și bani și despre dîsele ne mai cunoscîndu-se trebuință de vreo cercetare în urma mara preziselor încredințări din partea D-ei înzestrătorei că a predat toată zestrea și a d-lui Gineri că a primit pe deplin și darul că este făcut din a însuși bunăvoință. Judecătoria conf. art. 336 din regulament adevărează această foaie de zestre spre a-și avea legitimă tărie, trecîndu-o după regulă și în condică. Della Nr. 306 leatu 1853. Prezident ss. *Alex. Dîljeanu* ss. *Iancu Ghimpeanu* ss. *Pavlovici* Grefier ss. *N. Goran* Romania, Grefa Trib. Dolj Secția Comercială și de Notariat. Copia aceasta fiind conformă cu originalul se atestă de noi. Grefier L. S. ss. *OI. Petrescu*. 1880 martie 29.

Serv. Arhivelor Statului Craiova.

1852 aprilie 13

CXIX/6.

Pentru conformitate

Al. Bălintescu

L. S.

Actul de împărțeață dintre frații Mihail și Nicolae Roskovski din Craiova

Din anul 1875 luna august, ziua 29.

Act de împărțeață. Noi frații comandorul Mihail și doctorul Nicolae Franciu Roșkovski voind a ieși din indiviziunea următoarei averi imobiliare, compusă din una casă situată în mahalaoa Obedeauu strada Secularisațiunei care are de vecini de una parte pe Dl. Ioan Gigirtu iar de alta pe Dl. Zamfir Broșteanu, care casă o avem moștenire de la părintele nostru Maior Franciu Roșkovski decedat în anul 1842, de una proprietate anume Braniștea situată în distr. Mehedinți despărțirea cimpului, care proprietate o avem dar de la muma noastră Sevastica Roskovski cu act legalizat de Trib. Mehedinți încă de la 27 februarie 1869.

O împărțim în modul următor: eu comandorul Mihail Franciu Roskovski primesc și cu consimțimintul fratelui meu doctorul Nicolae, menționata casă în completa stăpînire și cedez în schimb fratelui meu partea ce mi se cuvine în proprietatea Braniștea despre care s-a vorbit mai sus. Iar eu doctorul Nicolae Roșkovski primesc și cu consimțimintul fratelui meu Mihail în completă stăpînire proprietatea Braniște, cedînd în schimb fratelui meu Mihail, partea ce mi se cuvine în pomenita casă. Dar pentru că aceste imobile nu sînt egale în valoare, iar cu această ocazie am prețuit casele 34.000 lei adică treizeci patru mii lei noi, iar proprietatea Braniștea 82 250 adică optzeci și două mii și două sute cincizeci lei. Eu Nicolae Roskovski ca unul ce am luat pe cea din urmă mă oblig a da chiar în ziua confecționării acestui act 24 125 l-i noi adică douăzeci și patru mii și una sută douăzeci și cinci lei, fratelui meu Mihail pentru stabilirea egalității, iar eu comandorul Mihail F. Roskovski declar că această estimație s-a făcut cu consimțimintul meu și că am primit suma de 24 125 lei, adică douăzeci și patru mii și una sută douăzeci și cinci lei, de la fratele meu Nicolae, pentru a stabili egalitatea deoarece a luat el mai mult din zisa proprietate. Acesta fiind partajul nostru l-am dresat în două exemplare subscrise de noi cu obligația de a stăruî pe lîngă Tribunalele unde sînt situate aceste imobile, pentru a le transcrie în condecile respective.

ss. *M. Roskovski* ss. *Dr. N. Roskovski* Trib. distr. Mehedinți secția I Nr. 126. Audiența de la 29 august 1875. S-a prezentat astăzi înaintea Trib. Dl. doctor N. Ruscovski în persoană iar dl. Mihail Ruscovski prin procurator Dl avocat Thoma Marocneanu autorizat prin procura verificată de Trib. Dolj sec. II-a comercială și de notariat la No. 261/75. În prezențele, s-a dat lectură din cuvînt în cuvînt prezentului act de împărțeață format în dublu exemplar și ambele părți au declarat că sînt făcute cu liberul lor consimțimint și că semnăturile dintr-însele sînt proprii cerînd a li se da autenticitatea legală.

Tribunalul ! Avînd în vedere că consimțămîntul ambelor părți este constatat. Avînd în vedere că actele sînt formate pe hîrtia preținsă de legea timbrului. Avînd în vedere și disp. art. 1171 din Cod. Civil.

În unire cu Dl. Prim Procuror dă autenticitatea legală acestui act care după ce se va trece în registru se va elibera uneia din părți L. S. ss. *P. Chintescu* ss. *C. Urdăreanu* ss. Grefier *C. Poenescu*. Proces-verbal 1875 august 29.

S-a prezentat astăzi înaintea Tribunalului Dl. Mihail Ruscovski prin procurator Dl. Th. Marocneanu, autorizat prin procura legalizată de Trib. Dolj la No. 261/875 cu Dl. Doctor N. Roskovski în persoană. În prezențele s-a dat lectură actelor de partagiu autentificate de acest Tribunal la No. 126 și numiții le-au susținut în totul cerînd a se transcrie în registrul de transcripțiunii al acestui tribunal în ceea ce privește mutațiunea proprietății Braniștea. Dl. Prim Procuror puse concluziuni pentru transcripțiunea actului. Tribunalul ! Avînd în vedere declarațiunile ambelor părți : Avînd în vedere că actele în chestiune sînt declarate autentice de acest tribunal la No. 126. Avînd în vedere și disp. art. 722 pr. civilă. În unire cu Dl. Prim Procuror, dispune transcripțiunea actelor de partagiu în registrul respectiv, liberîndu-se cite un exemplar de fiecare din părți : Se va comunica și Prefecturei locale despre mutațiunea proprietății Braniștea spre a regula plata impozitului fonciar. L. S. ss. *P. Chintescu* ss. *N. S. Vlădescu* ss. *C. Urdăreanu* Grefier ss. *C. Poenescu*.

Serv. Arh. Stat. Craiova
1875 aug. 29.
CXX/21

Pentru conformitate
Al. Bălîntescu

L. S.

Actul de moarte al lui Mihail Roscovschi din Craiova¹

Din anul 1877 luna mai, ziua 10

ROSCOVSCI
MIHAIL

Din anul una mie opt sute șaptezeci și șapte mai ziua zece ora unsprezece dimineața. Act de moarte a domnului Mihail Roscovschi, ortodox, de ani patruzeci și șase, june, de profesie inginer, domiciliat în Craiova, fiul răp. Maior Frantz Roscovschi și al d-nei Sevastița Roscovschi de ani șasezeci și cinci, domiciliată în Craiova. Mort alaltăeri la ora trei matinală în casa No. n-are din strada și suburbia Obedeanu. Martori au fost Dl. Iacob Bonciu, de ani patruzeci și cinci, doctor în medicină și preotul Marin Barbu Uzescu de ani treizeci și șapte domiciliati în Craiova. Care au subscris acest act după ce li s-au citit împreună cu Dl. Iacob Bonciu medicul verficator care a constatat cazul morții și cu noi Tănăsache Ghenovici, ofițerul stării civile. ss. *I. Bonciu* ss. *Pr. Marin B. Uzescu*.

ss. Dr. *I. Bonciu* ofițer ss. *T. Ghenovici*.

No. 510

Pentru conformitate,

Al. Bălinescu

L. S.

Actul de moarte al Sevastiței Roscovschi din Craiova¹

ROSCOVSCI
SEVASTITA

Din anul 1889 luna martie ziua 7.

Din anul una mie opt sute optzeci și nouă, luna martie ziua șapte ora unu post meridiane. Act de moarte a doamnei Sevastița Roscovschi, ortodoxă, văduvă, română, de ani șaptezeci și doi, menajeră, născută și domiciliată în Craiova, fică a răposăților Constantin Haralambie și Luxandra Haralambie. Moartă ieri șase curent, ora trei dimineața în orașul Craiova la casa sa No. n-are din str. Jianu suburbia Obedeanu. Martori au fost dl. Alecu Constantinescu de ani patruzeci și opt, funcționar și Dl. Gheorghe Alexandrescu de ani douăzeci și patru, funcționar, domiciliati în Craiova, cunoscuți cu moarta. Care au subscris acest act după ce li s-au citit împreună cu dl. doctor Nicolae Roscovschi, de ani patruzeci și opt, medic verficator, domiciliat în Craiova care a constatat cazul morții. Făcut de noi Ștefan Plopușoreanu ofițerul stării civile. ss. *A. Constantinescu* ss. *Gh. Alexandrescu* ss. Medic ss. *Dr. N. Roscovschi*, ofițer ss. *Șt. Plopușoreanu*

No. 301

Pentru conformitate

Al. Bălinescu

L. S.

Actul de moarte a lui Nicolae Roscovskij din Craiova.¹

ROSCOVSCI
NICOLAE

Din anul 1897 luna noiembrie ziua 11.

Din anul una mie opt sute nouăzeci și șapte luna noiembrie ziua unsprezece ora patru jumătate post meridiane. Act de moartea domnului doctor Nicolae Roscovskij, ortodox, român, în etate cincizeci și șapte ani, medic, căsătorit cu doamna Elena Roscovskij născută Cernătescu, născut și domiciliat, în Craiova, fiul răposăților Francisk și Sevastița Roscovski, mort la zece curent ora șase dimineața, în orașul Craiova la casa sa No. n-are din strada Movilă suburbia Obedeanu. Martori au fost Dl. Pantelie Șerbănescu de ani douăzeci și șapte, funcționar și Dl. Nae Caracaleanu de ani patruzeci și doi, funcționar, ambii domiciliati în Craiova, care au subscris acest act după ce li s-au citit împreună cu Dl. doctor Constantin Schina, de ani treizeci și șapte, medic verficator, domiciliat în Craiova care au constatat cazul morții. Făcut de noi G. N. Pessicu Ofițerul stării civile. ss. *P. Șerbănescu* ss. *N. Caracaleanu* Medic ss. *C. Șchina* Ofițer ss. *G. N. Pessicu*.

No. 1321

Pentru conformitate

Al. Bălinescu

¹ Arh. St. Craiova. Starea civilă a orașului Craiova.

DESPRE MIȘCAREA CONDUSĂ DE ȚARUL IOVAN (1526—1527)

DE

GH. DUZINCHEVICI (Sibiu)

Despre țarul Iovan și faptele lui s-a scris mult, mai ales de către istoricii maghiari. Problema merită însă să fie reluată pentru a se da o interpretare justă acțiunii unui personaj istoric care a făcut multă vllvă în vremea sa. În adncirea problemei, dificultățile snt mari din cauza felului cum snt redactate izvoarele istorice narrative. Cronicarul Szerémi György¹, acel care dă cele mai multe date asupra lui Iovan, fost capelan al regilor unguri Ludovic al II-lea și Ioan Zápolyai, nu a strălucit printr-o inteligență deosebită și, probabil din dorința de a-și face mai atrăgătoare expunerea, pe de o parte, iar pe de altă parte cu scopul vădit de a-și da importanță, dă prea mult friu liber imaginației sale. Pe deasupra, și-a redactat cronica după mulți ani de la evenimentele pe care le descrie. Apoi și cronologia lucrării sale e defectuoasă. Cu toate acestea informațiile pe care ni le transmite capelanul regal snt, dacă se aleg dintre știrile neadevurate, foarte valoroase, deși nu ne dau imaginea reală a personalității lui Iovan. Cronicarii ceilalți : Velius², Ostermayer³, Vrancsics⁴, numit de Zápolyai secretar regal, Zrímszegh⁵, folosit de Zápolyai în misiuni diplomatice, Brutus⁶, Istvánffy⁷, au informații mai puține și pe alocurca inexacte. De aceea, fără a neglija cronicile, cele mai multe date din lucrare au fost luate din documente.

După dezastrul militar de la Mohács din august 1526, a apărut în părțile Lipovei, cu o mulțime de partizani înarmați, personajul cunoscut sub numele de țarul Iovan, supranumit Omul Negru⁸. I s-a mai spus Iovan Črnoević și Iovan Nenada⁹.

¹ *Epistola de perdicione Regni Hungarorum (Emlékirata Mágyarország romlásáról 1484 1543)*, în *Monumenta Hungariae Historica II* vol. I, Pesta, 1857.

² Casparis Ursini Vclii, *De bello pannónico libri decem*, Vindobonae, 1762.

³ Joseph Kemény, *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens*, vol. I, Cluj, 1839.

⁴ Antal Vrancsics, *Osszes munkái* (Opere complete), în *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores III*, Pesta, 1857.

⁵ I. Zrímszegh, *Rerum gestarum inter Ferdinandum et Ioannem Hungariae reges commentarius*, în *Scriptores rerum hungaricarum veleres ac genuini*, t. II.

⁶ Brutus János Mihály, *Magyar historiaja 1490—1552* (Istoria maghiară), vol. II, în *Monumenta Hungariae Historica*, XIII.

⁷ N. Istvánffy, *Regni hungarici historia*, Coloniae Agrippinae, 1685.

⁸ Szerémi, *op. cit.*, p. 125 — 126; Szaniszló Smolka „*Fekete*” Iván (Ivan cel Negru), „Századck”, Budapesta, 1873, XVII, p. 4.

⁹ Așa îl numește Ferdinand în scrisorile pe care i le adresează lui sau altora.

Titlul de țar, care nu corespunde unei situații reale, și l-a dat singur¹, probabil din dorința de a da mai mult prestigiu persoanei sale, despre care se spunea că s-ar trage din despoții sârbi², sau chiar din împărații greci³, sau poate și în legătură cu mărețele planuri de a alunga pe turci din Europa. S-a discutat între istorici dacă Iovan este sau nu un Černoevic și putem spune că discuția a rămas încă deschisă⁴. Se numea Iovan și Nenada („Neașteptatul”) sau numele acesta era un adaos în strinsă legătură cu presupusul lui dar de a face minuni și de a profetiza? Tot atât de puțin știm de ce i se spunea Omul Negru: din cauză că avea fața neagră, din cauza unei dungi negre, lată de un deget, care ar fi pornit de la tîmpla dreaptă și ar fi mers în lungul corpului pînă la talpa piciorului drept⁵ sau din cauza cruzimii sale⁶?

Aceeași nesiguranță există și în ceea ce privește naționalitatea lui Iovan. E rînd pe rînd: sîrb⁷, ceea ce e sigur, apoi slovac⁸, munte negrean⁹, ba chiar român¹⁰.

Cronicarul Zermegh spune despre Iovan că ar fi fost „un spirit ascuțit, cu vorba plăcută și blîndă, în așa fel încît cu ușurință sugera ce voia celor ce-l urmau; om cu corpul delicat, de statură mijlocie, cu fața neagră, nasul acvilin”¹¹.

Originea lui Iovan este necunoscută. N-o cunoșteau nici contemporanii, nici chiar persoanele din imediata sa apropiere¹². Făcîndu-se confuzie între slujba pe care ar fi avut-o Iovan la grajdurile lui Zápolyai, pe cînd acesta era voievod¹³, și originea lui, care este cu totul altceva, Iovan a ajuns, pentru unii, de origine umilă, deși nu există nici o dovadă despre aceasta. Mai mult decît atît. Chiar în societatea contemporană cu Iovan, era atîta nesiguranță asupra originii acestuia, încît cronicarul Zermegh, fost în serviciul lui Zápolyai, pomenind versiunea că Iovan s-ar trage din despoții sîrbi, afirmă că zvonul acesta a fost crezut: „*multis persuaserat, etiam ex praecipuis Nobilium Rascianorum, rem ita se habere*”. Capelanul cronicar Szerémi nu pomeneste nimic de originea lui Iovan și nici nu știe ca acesta să fi fost în serviciul lui Zápolyai înainte de a ajunge conducătorul unei mari oștiri. Ar fi putut omite capelanul lui Zápolyai faptul că regele său și Iovan se cunoșteau încă înainte de Mohács?

¹ De exemplu, în proclamația pe care țarul o adresează poporului, se intitulează „*Jovan Chaar*”. Despre această proclamație se va vorbi la locul cuvenit. Un sol al lui Iovan, care fusese la Ferdinand, a spus unui diplomat al regelui Angliei, Henric al VIII-lea, cu care s-a întîlnit întîmplător, că stăpînul său se intitulează „împărat al Constantinopolului”. Vezi Simonyi Ernő, *Magyar történelmi okmánylár, londoni könyv- és levéltárból* (Documente istorice maghiare din bibliotecă și arhive londoneze), Pesta, 1859, în *Mon. Hung. Hist.* (Secția I: Documente vol. V), scrisoarea lui John Wallop către cardinalul Wolsey, din 26 apr. 1527, p. 83.

² Dan. Medaković, *Povestnica Srbskog naroda od naistarii vremena do godine 1850* (Istoria poporului sîrb din timpurile cele mai vechi pînă la anul 1850), II, Novisad, 1852, p. 198.

³ C. Jireček, *Geschichte der Serben*, II, Gotha, 1918, p. 260; Dr. A. Ivić, *Četiristogodišnica Cara Jovana Nenada* (A 400 aniversare a țarului Iovan Nenada) (1527—1927) „Brastvo”, Belgrad, 1927, XXI p. 106.

⁴ Dr. Szentkláray Jenő, *A dunai hajóhadak története* (Istoria flotelor dunărene), Buda-pest, 1885, nota 1, p. 102; Jireček, *op. cit.* II, nota 4, p. 260.

⁵ Zermegh, *op. cit.*, p. 386.

⁶ N. Iorga, *Histoire des roumains et de la romanité orientale*, IV, București, 1937, p. 393.

⁷ Szerémi, *op. cit.*, p. 125; Istvánffi, *op. cit.*, p. 93; Hieronimus Ostermayer afirmă același lucru în cronica sa. Vezi J. Kemény, *op. cit.*, p. 11.

⁸ Smolka, *op. cit.*, p. 8.

⁹ Jireček, *op. cit.*, nota 4, p. 260.

¹⁰ Verancsics, *op. cit.*, p. 26.

¹¹ Zermegh, *op. cit.* p. 386.

¹² Simonyi Ernő, *op. cit.*, doc. cit. din 26 apr. 1527, p. 83—84.

¹³ Zermegh, *op. cit.*, p. 386; Petri de Reva, *De monarchia et sacra corona regni Hungariae*, Centuria VI, în *Scriptores rerum hungaricarum*, t. II, Vindobonae, 1746, p. 713.

Cine erau oamenii care s-au strîns în jurul lui Iovan? În primul rînd sîrbi¹ apoi romîni slovaci, bulgari și puțini unguri². E greu de precizat numărul acestor oameni, cifrele variînd enorm³. Cert este că Iovan avea multe mii de partizani în jurul lui, încît putea rivaliza, din punctul de vedere al numărului acestora, cu regii Zápolyai și Ferdinand⁴.

Dar ce căutau atîți oameni în jurul lui Iovan? Cum și cu ce i-a putut atrage un om necunoscut care, după cum afirmă unele izvoare, a ieșit la iveală abia după lupta de la Mohács? Pentru a răspunde temeinic la aceste întrebări, e bine să pornim de la un fapt sigur, care ne va ajuta să conturăm mai precis personalitatea necunoscutului Iovan. În scrisoarea sa către regele Ferdinand, din 13 aprilie 1527, regina văduvă Maria II sfătuiă, în vederea clîștigării încrederii lui Iovan, să-l îndemne pe acesta să apere și de acum înainte granițele Ungariei pe care, după moartea regelui Ludovic le-a păzit prin lupta, iscusința și primejduirea vieții sale⁵. Deci ca dată a apariției lui Iovan pe scena istoriei — pentru noi, nu pentru contemporanii săi — rămîne aceea spusă de Szerémi: după bătălia de la Mohács. Și nu este o simplă întîmplare că Iovan apare în regiunea Lipovei, în Banat, cu o ceată care curînd ajunge — noi admitem cu anticipație exagerarea — la 12 000 de sîrbi, așa cum spune Szerémi⁶. În regiunea dintre Mureș și Tisa și aceea dintre Criș și Mureș⁷ erau mulți sîrbi care se refugiaseră, împreună cu altă populație, din cauza primejdiei turcești, fie înainte de bătălia de la Mohács, fie după această bătălie. Sîrbi erau fugiți din sudul Dunării, iar după prăbușirea Ungariei, din comitatul Bács⁸.

Acum am putea răspunde la întrebările de mai sus. Oamenii fugiți din calea armatelor turcești victorioase, sîrbi, romîni, unguri etc. — și între aceștia vor fi putut fi chiar soldați din armata regelui Ludovic al II-lea, zdrobit și omorît la Mohács — căutau un adăpost mai sigur și ocrotirea unei persoane hotărîte, care să fie în stare a înlocui autoritatea de stat, în unele locuri desființată, în altele mult slăbită. Putea fi această persoană un necunoscut, mai ales pentru sîrbi, apărut dintr-o dată, la Lipova, cum spune cronicarul Szerémi? Evident că

¹ Szerémi, *op. cit.*, p. 126 și 144; Istvánffy, *op. cit.* p. 93.

² Zermegh, *op. cit.*, p. 386; Smolka, *op. cit.*, p. 5; Czimer Karoly, *Cserni Ivan Szedgen* (Ivan cel Negru în Seghedin), în „Hadtörténelmi Közlemények”, V. Budapesta, 1892, p. 661, susține că n-au fost unguri în armata lui Iovan; Szeremlei Samu. *Hódmező Vásárhely története*, (Istoria orașului Hódmező Vásárhely) III, (f. 1.), 1907. p. 5—7.

³ Johann Gradelehn, *Chronica oder aussfuerlich Warhafftige Beschreibung des Koenigreichs Hungarn, Siebenbürgen, Moldau, Wallachey, Bulgarien...*, Franckfurt am Mayn, 1665, p. 133. dă cifra de 5 000 oameni; la fel Zermegh., *op. cit.*, p. 386; Simonyi Ernő, *op. cit.*, doc. cit. din 26 apr. 1527, p. 83, dă cifra de 9 000 — 10 000 oameni adunați din mai multe neamuri; Szerémi, *op. cit.*, p. 144, dă numărul de 12 000 de sîrbi; Jireček, *op. cit.*, II, p. 260, vorbește de 10 — 15 000 sîrbi; sora lui Ferdinand, regina Maria, văduva lui Ludovic al II-lea mort la Mohács, dă numărul evident exagerat, de 30 000 (Anton von Gévay, *Urkunden und Actenstücke zur Geschichte der Verhältnisse zwischen österreich, Ungarn und der Pforte im XVI und XVII Jahrhunderte*, Wien, 1840, p. 82,

⁴ Jireček, *op. cit.*, II, p. 260.

⁵ Szentkláray Jenő, *Levelek Csernoevics Nenád (Ivan Czár) a „Fekete Ember” történeléhez* (Scrisori ale lui Cernoievič Nenada (Ivan Tarul) cu privire la istoria Omului Negru), „Történelmi Tár” 1885, p. 506—508.

⁶ *Op. cit.*, p. 144. Se spune sîrbi pentru că aceștia erau majoritatea, dar desigur că în acest număr intrau și țărani care aparțineau altor naționalități: romîni, unguri etc.

⁷ Hóman Bálint — Szekfű Gyula, *Magyar történel* (Istoria maghiară), III, Budapesta, 1943, p. 27.

⁸ *Temes vármegye* (Județul Timiș), Budapesta (f.a.), în *Magyarország vármegyéi és városai*, p. 322. Pentru colonizarea cu sîrbi din sudul Dunării, începînd din vremea lui Sigismund de Luxemburg, unii veniți ca fugari, alții aduși ca muncitori pe moștile boierești, să se vadă: Dr. Borovszky Samu, *Csanád vármegye története 1715-ig* (Istoria jud. Csanád pînă la anul 1715). vol. I, Budapesta, 1896, p. 131; dr. Zsilinsky Mihály, *Csongrád vármegye története* Első rész (Istoria județului Csongrád, partea I-a), Budapesta, 1897, p. 75—76.

nu¹. Trupele cu care a acționat Iovan îndată după Mohács nu s-ar fi putut organiza, după un așa de mare dezastru, atât de repede, încât să fie capabile să apere prin luptă granița țării. Trebuie admis că măcar parte din aceste trupe existau încă înainte de bătălia de la Mohács. De aceea, credem că Iovan trebuie să fi fost bine cunoscut măcar contemporanilor și conaționalilor săi sârbi, vreun mic conducător popular local, ceea ce nu înseamnă deținător de funcție oficială, cu un prestigiu mare între țărani sârbi, în special, din motive pe care nu le știm, și pe care istoria nu le-a înregistrat decât mai târziu și nu în lumina adevărată, fost poate în armata lui Zápolyai pe când acesta era voievod, acționând în aceste părți², poate chiar participant în lupta de la Mohács³, și fugit, după dezastru, cu ostașii care s-au putut salva. În felul acesta s-ar putea explica de ce, de când e menționat în izvoare, e amintit ca având mulți oameni în jurul său. Cronicile oficiale—care vorbesc de obicei de căpetenii în măsura în care aceștia se pun în solda celor puternici, fie regi, fie nobili—n-au vorbit de Iovan, decât atunci când acesta era o forță de care trebuia să se țină seama. Cu ce i-ar fi putut înarma pe oamenii din jur și de unde fondurile pentru procurarea celor necesare întreținerii unei armate cu mulți pedestrași și călăreți, spre a apăra, după cum spune documentul din care am dat un extras mai sus, o parte din granița de sud a țării rămasă fără stăpîn, dacă ar fi fost un om abia apărut pe scena istoriei și mai ales un om necunoscut? De aceea, trebuie admis, chiar dacă izvoarele nu o spun, că Iovan, încă înainte de Mohács, trebuie să fi fost recunoscut de unii țărani ca șef și ca om de încredere al lor. E de remarcat faptul că în jurul lui Iovan s-au grupat, în afară de oamenii din popor, numai nobili mai mici⁴.

De ce se grupau oamenii în jurul lui Iovan? Nu este de crezut, chiar pentru vremurile acelea de misticism religios, că sârbii veneau la el, chiar și din sudul Dunării, pentru că ar fi fost un profet și un făcător de minuni⁵. Și mai puțin din cauza darului vorbirii, pe care l-ar fi avut, după cum spune Zermegh⁶. Sârbii, fugiți sau colonizați la nordul Dunării, erau un factor puternic în Ungaria de sud, atât prin numărul lor, cît și prin organizarea și atitudinea șefilor lor⁷. Pe apă, ca marinari în flota dunăreană, precum și pe uscat, sârbii au participat activ la lupta de la Mohács cu turcii, iar după dezastru, numai trupe sârbești, sub comanda lui Pavel și Petru Bakić, Radić Božić, au fost singurele forțe organizate care au lovit continuu pe turci în retragere, cauzîndu-le pierderi mari, în lupte de guerilă, prin ucidere de soldați și prin luare de prizonieri⁸.

Poporul srb, alungat din patria cotropită de păgînii turci, fugit și din acele regiuni de colonizare din nordul Dunării, tot din cauza aceluiași păgîni, ardea de dorința revanșei și a victoriei pentru reînvierea patriei în care așteptau frații creștini înrobiți. Dezastrul de la Mohács a fost o lovitură pentru sârbii din Balcani, care-și pusese nădejdea în ajutorul pe care l-ar fi putut căpăta din partea Ungariei⁹, așa precum a fost și pentru acei din despotatul srb din sudul acestei țări¹⁰, din care sperau să pornească trupe de eliberare în lupta cu turcii. Deci, pentru un om înzestrat cu darul de a convinge ca Iovan, vorbind într-o limbă pe care o înțelegea poporul și potrivit aspirațiilor sale, nu era greu să-și ralieze masele de sârbi în

¹ Teodor N. Tripeša, *Țarul Ioan Nenada și Gheorghe Crăciun, oameni negri*, în „Balcania”, II—III, (1939—1940), p. 334, susține lucruri imposibile.

² Marino Sanuto, *Diarii*, 43, Veneția, 1895, col. 196.

³ Un sol al lui Iovan afirma despre acesta că e un bun soldat. Vezi: Simonyi Ernő, *op. cit.*, scrisoarea citată din 26 apr. 1527, p. 84.

⁴ Dr. Aleksa Ivić, *Istoriја Srba u Ugarskoј od Pada Smedereva do seobe pod Černojevićem 1459—1690* (Istoria sârbilor din Ungaria de la căderea Smederevei pînă la emigrarea sub Černojević) Zagreb 1914, p. 52: Idem, *Četirisjogodišnica* p. 106.

⁵ Székely, *op. cit.*, p. 126.

⁶ I. Zermegh, *op. cit.*, p. 386.

⁷ Dr. Aleksa Ivić, *Istoriја Srba*, p. 48—49; Jovan Radonitch, *Histoire des Serbes de Hongrie*, Paris, Barcelona, Dublin, 1919, p. 35, 37—38, 40, 45, 54, 55, 57—59, 60—64, 66, 67.

⁸ Dr. Aleksa Ivić, *op. cit.*, p. 45, 46, 50.

⁹ Idem, p. 49.

¹⁰ Dr. Szentkláray Jenő, *A dunai*, p. 101.

special, îndrjite prin victoria turcilor la Mohács și atît de dornice de revanșă. Astfel a ajuns Iovan o mare căpetenie recunoscută și întărită de voința poporului. Poporul nu l-a cerut să-și dovedească originea nobilă care i se atribuia, ci capacitatea¹. Nu e mai puțin adevărat că, pledînd pentru ideea de luptă creștină contra păgînilor, dîndu-se drept un trimis al lui Dumnezeu, poporul îl putea crede și mai mult ca persoană aleasă pentru fapte mărețe. Așa era mentalitatea vremii².

Nu credem că sîntem departe de adevăr dacă am atribui, poate sîrbilor mai puțin (unii erau colonizați pe moșii de ale nobililor)³, însă cu siguranță romînilor și ungarilor cîți se vor fi strîns în jurul lui Iovan, atracția unei vieți libere într-o armată populară care se întreține din jefuirea în special a nobililor, ca răzbunare contra împilării seculare. Tăranimea, în conștiința căreia era desigur încă vie amintirea răscoalei sîngeroase condusă de Doja din 1514⁴, se aduna acum din nou, cu speranțele vechi renăscute, lîngă acel care, credea ea, o scapă în prezent de sarcinile iobăgiei, cu nădejdea poate că în viitor i se va da posibilitatea unei vieți mai bune, ușurată de greutatea unei fiscalități apăsătoare. Proclamația către popor dată de Iovan, după ce a trecut de partea lui Ferdinand, ni-l arată pe acesta ca un răzvrătit împotriva unei dijme puse de regele Ioan Zápolyai. Faptul trebuie reținut, chiar dacă n-ar fi să i se dea altă însemnătate decît a unui mijloc abil de propagandă, pentru cîștigarea de aderenți⁵. Proclamația ne arată că Iovan nu era un necunosător al necazurilor poporului. Acesta i se aliaa așadar de bunăvoie, și nu fiind terorizat, cum spune regele Zápolyai într-o scrisoare⁶.

Curînd miile de oameni adunați în jurul lui Iovan au crescut mult, jefuirea nobililor s-a transformat în jefuire generală: s-au prădat localitățile, s-au atacat negustorii care se aventuraseră în regiunea pe unde erau trupele lui Iovan, s-au furat turmele. Spunînd toate acestea, oricît îl va fi prezentat într-o lumină nefavorabilă pe Iovan, cronicarul Istvánffi, exponent al clasei exploatare, nu era departe de adevăr⁷. Pentru procurarea celor necesare întreținerii unei trupe de mai multe mii de oameni, era nevoie de tot felul de provizii. Ori acestea nu puteau fi procurate decît prin pradă. Nu era acest lucru o particularitate a trupelor lui Iovan, ci un obicei generalizat în acele timpuri.

Păzind o porțiune din granița de sud a Ungariei, Iovan era în același timp atent la aranjamentele care se făceau pentru alegerea unui rege. Nu-i putea fi indiferent lui Iovan dacă, în luptele cu turcii, avea sau nu de partea sa pe regele Ungariei. Soarta l-a favorizat. Candidatul

¹ Nu se poate admite părerea lui Szentkláray Jenő (*ibidem*, p. 101 și 102) că Iovan ar fi fost făcut despot de poporul nemulțumit de despotul Ștefan Borislav care ar fi lăsat pe sîrbi pradă turcilor și că Zápolyai l-a lăsat la Lipova pentru a organiza pe sîrbii din sud și a-l conduce la Tokay pentru sporirea armatelor viitorului rege. Vezi și lucrarea: *Temes vármegye* p. 322—323.

² Dr. A. Ivić, *Četiristogodišnica*, p. 105 și 106.

³ Dr. Zsilinszky Mihály, *op. cit.*, p. 76.

⁴ Márki Sándor, *Aradvármegye és Arad szabad király város története* (Istoria județului Arad și a orașului liber regal Arad), Arad, 1892, p. 507. E de remarcă că acțiunea lui Iovan s-a desfășurat, uneori, pe același teritoriu înșingurat de luptele țaranilor lui Dozsa. E numai o coincidență. Vezi și părerea aceluiași din lucrarea: *Dósa György*, Budapesta, 1913, p. 519.

⁵ Scrisoarea din 26 apr. 1527 în care John Wallop, între altele, raportează cardinalului Wolsey cele ce a aflat de la regina văduvă Maria despre nemulțumirea supușilor lui Zápolyai față de dijma impusă de acesta, fapt care îi făcea să treacă de partea lui Ferdinand, justifică destul acuzarea de abilitate propagandistică. Vezi: Simonyi Ernő, *op. cit.*, p. 83.

⁶ Hurmuzaki, II/3, p. 618, doc. din 26 iunie 1527.

⁷ N. Istvánffi, *op. cit.*, p. 73.

la tronul regal, Zápolyai, l-a chemat la Tokay. Iovan a răspuns invitației și, în jurul zilei de 14 octombrie 1526, dată la care episcopul de Eger (Erlau) a convocat la Tokay o adunare pentru desemnarea candidatului la tronul Ungariei, s-a prezentat în oraș cu o suită și s-a închinat lui Zápolyai. Înțelegerea s-a făcut repede. Zápolyai i-a dăruit cai și altele și l-a trimis să cantoneze între Dunăre și Tisa, în devastatul comitat Bács, unde erau posibilități mai mari de a hrăni o trupă¹. Iovan ar fi sosit cu trupele în acest comitat încă din luna octombrie 1526, așezându-se în curțile și pe pământurile nobililor fugiți². De aici, ca dovadă de devotament, a trimis o trupă de sârbi la încoronarea lui Zápolyai³.

Curățirea comitatului Bács și a Banatului de resturile armatelor turcești se datorește trupelor lui Iovan. Acesta era atât de puternic, încât, curînd după instalarea sa în Bács, a trecut Dunărea și a cucerit cetățile Čerević și Banoštar, așezându-și aici ostașii săi. Dacă ar fi avut tunuri spre a putea să atace cu succes cetățile, Iovan ar fi voit să treacă Sava, să-i atace pe turcii din Serbia. Despotul srb Stefan Berislav n-a voit însă să-i dea tunuri, refuzînd să colaboreze cu el⁴.

Pe ce bază se vor fi înțeles Zápolyai cu Iovan? Deși fapte precise nu avem în această chestiune, totuși putem face unele presupuneri, bazați pe cronica lui Szerémi. Zápolyai, știind că avea dificultăți cu partida habsburgică din Ardeal, avea nevoie de un sprijin. Trupele lui Iovan puteau, pe de o parte, imobiliza prin prezența lor nobilimea spre a nu se mișca în interesul Habsburgilor, iar, pe de altă parte, constituiau o rezervă contra acestora în viitor. Szerémi spune că nobilii din comitatul Bács, nemulțumiți că Iovan nu le retrocedează moșiile, s-au plîns lui Zápolyai⁵, dar acesta n-a făcut nimic pentru satisfacerea imediată a plîngerilor.

Ce va fi căpătat în schimb Iovan de la rege? Luînd în considerare regiunea unde l-a trimis pe Iovan să cantoneze, s-ar putea afirma că regele Ungariei i-a încredințat paza graniței de sud și i-a încredințat să lupte cu turcii, pe lîngă deplina libertate de a dispune de bunurile nobililor și de a-i trata cum va crede de cuvință. Nu e exclus ca Zápolyai să-l fi asigurat că-l va sprijini în lupta cu turcii, întrucît acesta a căutat după alegerea sa ca rege să obțină ajutoare pentru lupta cu turcii, chiar de la regele Angliei, Henric al VIII-lea, la care a trimis un sol special pentru aceasta⁶. Se prea poate ca Zápolyai să-l fi asigurat pe Iovan că-l va lăsa să întemeieze un despotat sîrbesc la nordul Dunării.

Evenimentele ulterioare au dovedit că din aranjamentul de la Tokay a tras foloase numai Iovan: și-a alcătuit o armată numeroasă, recrutată, în parte măcar, prin prestigiul mărit pe care-l avea în calitate de om al regelui, tocmai în perioada în care nici regele însuși nu avea atîți soldați; a pus stăpînire pe o regiune destul de întinsă în care, din cauza unei administrații aproape inexistente, făcea ce voia. Cum el se dădea drept omul providențial menit să refacă Serbia și să alunge chiar pe turci din Europa, a avut toate posibilitățile pentru a-și crea o viață fastuoasă, care, în ochii oamenilor simpli care-l urmau, însemna foarte mult. În primul rînd a cucerit de la nobilul Török Bálint, după așezarea în regiunea

¹ Szerémi, *op. cit.* p. 126.

² Pînă la stabilirea trupelor lui Iovan n-ar fi fost încă sârbi colonizați în comitat. Vezi Iványi István, *Szabadka szabad király város története* (Istoria orașului liber regal Subotica, partea I-a), Szabadka, 1886, p. 50; *Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monografiája* (Monografia generală a județelor Bács-Bodrogh, vol. I), Zombor, 1896, p. 128. O dată cu Iovan a trecut de partea lui Zápolyai și o parte din flota dunăreană. Vezi Dr. Szentkláray Jenő, *A dunai...*, p. 103—104.

³ Szerémi, *op. cit.* p. 138; Czimer Károly, *op. cit.*, p. 662—663

⁴ Dr. Aleska Ivić, *Istoriја Srba*, p. 51; Idem, *Četiristogodišnica...*, p. 108; Hurmuzaki, II/3, doc. nr. CCCCXV, p. 614.

⁵ Szerémi, *op. cit.* p. 143, 156—157.

⁶ Simonyi Ernő, *op. cit.*, scrisorile din 5 și 15 iulie 1527, p. 111—112 și 122.

Bács, cetatea Subotica (Szabadka), fapt care i-a dat posibilitatea să-și instaleze o curte, așa cum o reclama demnitatea de țar pe care și-o atribuia, în speranța că-și va crea un voievodat sîrb independent. Țarul Iovan avea un mare mareșal, un vistiernic, un intendent general al grajdurilor, o gardă personală de 600 soldați numiți ieniceri¹. După obiceiul slav, și-a împărțit armata în grupuri mai mici conduse fiecare de cîte un voievod².

Întărirea continuă a poziției lui Iovan nu pare să fi îngrijorat pe regele Zápolyai care se încredea poate prea mult în devotamentul celui pe care-l ajutase să se ridice tot mai mult și-l ajuta mereu în lupta cu nobilii unguri. Astfel, regele l-a înștiințat din timp pe Iovan despre pregătirile pe care le făcea Török Bálint pentru a-și recuceri cetatea pe care o pierduse. De aceea încercarea acestui nobil, care a avut loc în noiembrie 1526, s-a soldat cu o înfrîngere³.

Din cetatea Subotica, Iovan dădea mereu de lucru localităților Kecskemét, Halas (ambele în R. P. Ungară) și altor localități învecinate cu Subotica⁴.

Un alt nobil ungar, Csáky Ladislau, a cărui cetate, Csoma (în R. P. Ungară), ar fi ocupat-o Iovan la înapoierea sa de la Tokay a fost zdrobit și a căzut în luptă, împreună cu alți nobili, în bătălia de la Cianadu Mare (Csanád), în încercarea disperată de a-și recîștiga cetatea⁵. Capul lui Csáky a fost purtat într-o țeapă prin fața ostașilor victorioși⁶.

Lăsați la discreția lui Iovan, neapărați de regele Zápolyai care la plîngerile lor amîna luarea de măsuri pînă ce Iovan se va prezenta înaintea sa așa cum i se poruncise⁷, nobilii acționau pe cont propriu, dar independent unii de alții, uneori chiar cu succes. Astfel, pe cînd Subotica era în paza unei mici garnizoane, Iovan fiind plecat cu trupele undeva, Török Bálint și-a recucrit cetatea în ianuarie 1527⁸. Iovan, probabil din cauză că regiunea era destul de devastată și nu-i mai putea hrăni trupele⁹, n-a mai reacționat militărește și și-a stabilit cartierul general în Seghedin, punct strategic și port militar pe Tisa, la gura Mureșului. În februarie 1527 Iovan se instalase deja în acest oraș pe care-l cucerise prin luptă cu orașenii, se pare încă din ianuarie¹⁰. El și cu demnitarii săi au ocupat palatele nobililor. În acest nou cartier general și-a adunat armata și flota. Se presupune că Iovan a reparat cetatea spre a putea face față oricărui atac¹¹. Din cauza prădăciunilor pe care le făcea armata lui Iovan în jurul Seghedinului și în unele județe dinspre apus, s-a hotărît de către prefectul Ábrányfi, în adunarea din 21 ianuarie 1527, ca să se trimită o delegație la țar¹². Ungurii erau desigur alarmați și de faptul că Iovan colonizase cu sîrbi regiunea Seghedinului¹³.

Rivalitatea dintre cei doi regi ai Ungariei, Zápolyai și Ferdinand, a consolidat poziția lui Iovan. Totuși pentru acesta motivul luptei dintre regi era ceva cu totul secundar. Spri-

¹ Szerémi, *op. cit.*, p. 143, 154; Istvánffi, *op. cit.*, p. 93; Iványi Istvan, *op. cit.*, p. 50; Jireček, *op. cit.*, p. 260–261, ne dă numele a trei demnitari: palatinul Celnik Radoslav, Subota Volić și Ioan Dolić; Hóman Bálint și Szekfű Gyula, *op. cit.*, p. 28.

² Smolka, *op. cit.*, p. 12. Subotica e în R.P.F. Iugoslavia.

³ Szerémi, *op. cit.*, p. 154–155; Iványi István, *op. cit.*, p. 51–52; Czimer Károly, *op. cit.*, p. 664.

⁴ Ibidem p. 665.

⁵ Szerémi, *op. cit.*, p. 155–156. Lupta aceasta ar fi putut avea loc prin noiembrie-decembrie 1526. Cronica lui Szerémi nu permite o precizare mai sigură. Istoricul A. Ivić *Četiristogodišnica*, p. 109, crede că lupta a fost în aprilie 1527.

⁶ Hóman Bálint și Szekfű Gyula, *op. cit.*, p. 28.

⁷ Szerémi, *op. cit.*, p. 156–157.

⁸ Ibidem, p. 157; Czimer Károly, *op. cit.*, p. 665.

⁹ Smolka, *op. cit.*, p. 14.

¹⁰ Dr. Karácsony J., *Békésvármegye története* (Istoria județului Bichiș), <Gyula>, 1896, vol. I, p. 88.

¹¹ Czimer Károly, *op. cit.*, p. 666–667.

¹² Dr. Karácsony J., *op. cit.*, p. 88–89.

¹³ Czimer Károly, *op. cit.*, p. 665.

jinirea cînd a unuia cînd a celuilalt nu dovedește preferința lui Iovan pentru unul sau altul din cei doi rivali. Pe Iovan, care își făurise marelui plan al luptei cu turcii și al eliberării țărilor balcanice¹, îl interesau numai avantajele pe care le avea de la Zápolyai sau de la Ferdinand, în vederea realizării planului său. L-a părăsit pe Zápolyai pentru că Ferdinand îi oferea mai mari posibilități de a se înarma și de a lupta cu turcii. Amestecul lui Iovan în rivalitatea dintre acești doi regi i-a mărit popularitatea și prestigiul. Faima conducătorului popular care avea o atît de puternică armată ajunsese pînă în Italia, Anglia, Franța și în țările germane². Izvoarele istorice dovedesc că nici apropierea de Zápolyai, nici aceea de Ferdinand, n-a fost cerută de Iovan.

Strădaniile lui Ferdinand pentru a atrage de partea sa pe Iovan fac parte dintr-o campanie mare, bine organizată, de a rupe de Zápolyai pe orice aderent influent al acestuia. În timp ce Zápolyai aștepta de la armistițiul încheiat cu Ferdinand o ușurare a încordării, favorabilă lui³, Ferdinand, ajutat în special de sora sa, regina văduvă Maria, cu promisiuni dintre cele mai atrăgătoare, cîștiga partizani în dauna lui Zápolyai⁴. Paul Podwynyai, vicecamerar al salinei din Dej⁵, a fost persoana imputernicită de Ferdinand pentru cîștigarea orașelor sășești din Transilvania, precum și pe unii nobili din aceeași provincie. Nici voievodul Transilvaniei, Petru Percényi, nu era trecut cu vederea, și Ferdinand îi scrie o lungă scrisoare prin care îl întărește în funcția sa⁶. Mulțumit de felul cum și-a dus sarcina la îndeplinire, Ferdinand răsplătește pe Podwynyai, dăruindu-i proprietăți⁷.

Cîștigarea lui Iovan a fost lăsată, se pare, pe seama reginei văduve Maria care, prin scrisoarea din 3 februarie 1527, era imputernicită de Ferdinand să-l înlocuiască pe tot timpul cît va fi plecat în Boemia⁸. Algerca părea fericită, întrucît regina se arăta o bună cunoscătoare a împrejurărilor din Transilvania. Astfel, încă de la 26 ianuarie 1527⁹, îi scria fratelui ei, Ferdinand, că Transilvania, cca mai de valoare dintre toate provinciile Ungariei, poate fi cîștigată ușor și nu cu prea mari cheltuieli. Nobilii pot fi cumpărați cu bunuri, scutii cu 4 000 ducați, iar sașii, care dețin aproape toate orașele, dacă sînt asigurați de bunăvoința regală.

În februarie 1527 Iovan nu trecuse încă de partea lui Ferdinand. Acest fapt s-a putut întîmpla prin martie sau începutul lui aprilie¹⁰. Intermediarul a fost Ioan Habardanecz de Zalatnack¹¹. În prima jumătate a lunii aprilie acesta se înapoiasă la regina Maria în Bratislava

¹ Dr. Aleksa Ivić, *Istoriја Srba* p. 52; idem, *Četiristogodišnica*, p. 107.

² Dr. Aleksa Ivić, *Istoriја Srba*, p. 51 și notele 12 și 13, p. 51.

³ Czimr Károly, *op. cit.*, p. 668.

⁴ Smolka, *op. cit.*, p. 15—16, nota 2, p. 15, nota 1, p. 16.

⁵ Sigismund Jakó, *Organizarea cancelariei voevodale ardeleni la începutul secolului al XVI-lea*, „Hrisovul”, VI, București, 1946, p. 133.

⁶ Fr. Schuller, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte Siebenbürgens von der Schlacht bei Mohács bis zum Frieden von Grosswardein*, în *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge*, vol. 26, Caietul 1, Sibiu, 1894, doc. nr. 5, 6 și 7 din 11 aprilie 1527, p. 254—255.

⁷ Idem, doc. nr. 8, p. 255—256. Pentru tratativele în vederea cîștigării de aderenți, să se vadă și dr. Szantkláray Jenő, *op. cit.*, p. 186—187.

⁸ Fr. Schuller, *op. cit.*, doc. nr. 4, p. 252. Părți din această scrisoare în Johann Karl Schuller, *Georg Reicherstorffer und seine Zeit. Ein Beitrag zur Geschichte von Siebenbürgen in den Jahren 1527—1536*, nota 13, p. 231. (Extras din *Archiv für Kunde Österreichischer Geschichtsquellen*, vol. 21).

⁹ Fr. Schuller, *op. cit.*, doc. nr. 3, p. 252. Documentul este reprodus și de Roderich Goos, *Die Siebenbürger Sachsen in der Planung deutscher Südostpolitik*, Viena, 1940, nota 106, p. 104.

¹⁰ În februarie 1527, Ferdinand scria din Praga palatinului Ștefan Báthory, la Bratislava, întrebîndu-l pe ce cale ar putea fi cîștigat Iovan. Vezi: Smolka, *op. cit.*, nota 1, p. 16. Istoricul maghiar Dr. Karácsonyi János, *op. cit.*, p. 89, crede că Iovan a trecut de partea lui Ferdinand la începutul lui februarie. Scrisoarea menționată mai sus dovedește contrariul. O dată cu Iovan a trecut de partea lui Ferdinand și o parte din flotă. Vezi: Acsády Ignác, *Magyarország három részre osztásának története 1526—1608* (Istoria împărțirii în trei părți a Ungariei 1526—1608), Budapesta, 1897, p. 50.

¹¹ Numele lui Habardanecz este scris în diferite feluri. Nu știm care e forma corectă.

(Pozsony) din prima sa misiune la Iovan. Cum cîștigarea lui Iovan era un fapt împlinit, regina Maria se grăbește să comunice fratelui ei, Ferdinand, la 13 aprilie 1527, rezultatul misiunii lui Habardanecz, precum și să-i dea unele sfaturi care ar contribui la întărirea legăturilor nou înfiripate cu Iovan, care e popular¹. După ce arată ce foloase va avea Ferdinand de la alianța cu acesta în lupta cu turcii sau alți dușmani, scrisoarea ne dezvăluie unele amănunte ale tratativelor dintre Habardanecz și Iovan, care, jurînd credință lui Ferdinand, i-a cerut tunuri și specialiști în mînuirea acestor arme spre a cuceri, pentru rege, Ujlak și alte cetăți de la turci și a promis să nu mai facă cruzimi contra creștinilor și nobililor². Regina Maria sfătuiește pe Ferdinand să trateze bine pe solul lui Iovan, purtător al unei scrisori către rege, sosit o dată cu Habardanecz, să-i făgăduiască lui Iovan sprijin și să-l îndemne ca acele granițe ale Ungariei, pe care, după moartea regelui Ludovic, le-a păzit prin lupta și iscusința sa, să le apere și de acum înainte, în măsura puterilor sale. Mai aflăm din această scrisoare că Habardanecz a cîștigat pentru Ferdinand și pe alți nobili și bărbați puternici, pricepuți în arta militară, foști în serviciul răposatului rege Ludovic al II-lea, care și-au trimis un reprezentant să trateze condițiile serviciului. Regina termină scrisoarea cu propunerea ca Habardanecz să fie acreditat pe lângă Iovan, spre a-l putea influența pe acesta³.

Scrisoarea lui Ferdinand către Iovan, din 16 aprilie, cu excepția ultimului punct din scrisoarea reginei Maria, cuprinde toate propunerile acesteia. Se subliniază mai evident că Iovan va participa la lupta cu turcii pentru eliberarea creștinilor și că tunurile și tunarii le va avea cînd Ferdinand va sosi cu oastea sa⁴, probabil măsură de prevedere față de un om a cărui credință nu era încă verificată. S-ar putea ca această scrisoare să fi fost trimisă lui Iovan prin propriul său sol.

Dînd curs sugestiei surorii sale, Ferdinand recomanda la 19 aprilie 1527 pe Habardanecz, lui Iovan⁵. Bănuim că aceasta este scrisoarea care a dat lui Habardanecz calitatea de reprezentant permanent al lui Ferdinand pe lângă Iovan⁶.

E sigur că Zápolyai era ținut la curent cu tot ce făcea puternicul și nesupusul său subordonat, care-i jurase la Tokay credință. Prin februarie—martie 1527, Iovan a plecat în susul Mureșului în județele Arad și Zarand, distrugînd pe nobili, fiind nu mai puțin crud și cu femeile. Aceștia s-au refugiat în cetățile Șiria (Világos) și Șoimoș (Solymos). Și în aceste părți Iovan a împărțit moșii sîrbilor săi⁷. Din cauza aceasta, dar poate înduplecat fiind de nobilii unguri, Zápolyai l-a chemat la Buda pe Iovan, probabil pentru a încerca o înțelegere cu el sau, poate — dacă ar fi fost naiv să vină, așa cum i s-a poruncit, însoțit numai de 10 oameni — să-l suprimă⁸.

¹ Cronicarul Szerémi, la mulți ani după evenimentele pe care le descrie, afirmă că Ferdinand ar fi lucrat direct pentru cîștigarea lui Iovan, prin Pavel Bakić, care la rîndu-i a trimis la Iovan, de la Pécs, pe negustorul Botus Marton. Acesta ar fi dus scrisorile la Sigheudin, unde se afla Iovan (Szerémi, *op. cit.*, p. 157—158). Documentele însă înfirmă cele menționate în această cronică. Scrisoarea lui Ferdinand către Iovan, așa cum o găsim în cronica lui Szerémi (p. 158), este o plăsmuire. Credem că trebuie să se dea crezare, în ceea ce privește trecerea lui Iovan de partea lui Ferdinand, exclusiv izvoarelor documentare. Îmbinarea știrilor din cronica lui Szerémi cu celea din documente, așa cum încercă Czimer Károly, *op. cit.*, p. 668—669, este cu totul îndepărtată de adevăr. Istoricul sîrb Aleksa Ivic, *Istorija Srba...*, p. 56, afirmă că Pavel Bakić și după trecerea lui Iovan de partea lui Ferdinand a rămas de partea lui Zápolyai. Deci Pavel Bakić nu putea fi agent al lui Ferdinand, așa cum afirmă cronicarul Szerémi; idem, *Cetristogodišnica*, p. 110; v. zi și: Istvánfi, *op. cit.*, p. 93; Iványi István, *op. cit.*, p. 52; *Temes vármegye...*, p. 323; Roderich Goos, *op. cit.*, p. 103 și urm.; Rugonfalvi Kiss István, *Fekete emberek a magyar történelemben* (Oameni negri în istoria maghiară), în „Dobreceni Szemle”; 1929 ianuarie, p. 19, crede că Iovan a fost cîștigat de Révay Francisc.

² Ferdinand avea tot interesul să-și cîștige bunăvoința și sprijinul nobililor.

³ Szontkláray Jenő, *Levelek...* (Scrisori...), p. 506—508.

⁴ Ibidem, p. 508—509.

⁵ Ibidem, p. 509—510.

⁶ Czimer Károly, *op. cit.*, p. 670 greșește cînd afirmă că din luna martie 1527 ar fi avut Habardanecz această calitate.

⁷ Ibidem, p. 667.

⁸ Szerémi, *op. cit.*, p. 159—160.

Evident că Iovan nu s-a supus ordinului regal. Acest refuz a însemnat rupțura definitivă dintre regele Zápolyai și Iovan. Era fatal acum să se ajungă la ciocnire între cei doi proaspeți rivali cu atât mai mult cu cât, dacă Szerémi e bine informat, chiar Iovan a declarat solului lui Zápolyai¹, care i-a transmis ordinul de a veni la Buda, că a trecut de partea lui Ferdinand. Or, acest lucru nu-l mai putea tolera Zápolyai în preajma luptei cu Ferdinand, luptă de care depindea soarta sa. Energia pe care o pierduse de când era rege, fapt pentru care se plînge chiar cronicarul Szerémi², se pare că i-a revenit.

În Transilvania se fac pregătiri intense militare pentru organizarea de forțe care să fie opuse acelorale ale lui Iovan. Planul de luptă ar fi fost ca trupe puternice să-l lovească pe Iovan, despre care se spunea că ar fi voit să atace Timișoara, venind din nord, iar alte forțe să împiedice pătrunderea acestuia spre Transilvania, probabil de teama ca nu cumva comunitatea de religie dintre români și sîrbi, precum și dorul de libertate și viață mai bună al iobagilor români, să nu mărească oștirile falsului țar. Sub conducerea voievodului Transilvaniei, Petru Perényi, nobili și iobagi din regiunea dintre Mureș și Criș au început să se strîngă prin martie—aprilie 1527 în cetatea Gyula (în R.P. Ungară). Grosul acestor trupe, cu voievodul Transilvaniei în frunte, trebuia să-l atace pe Iovan, iar forțe mai mici, între care și cavalerie, se pare că trebuiau să se unească cu trupele săsești și cu altele, destinate apărării Porții de Fier a Transilvaniei. La 9 aprilie măcar o parte a trupelor voievodului Perényi erau la Bánheges (în R. P. Ungară).

Iovan, informat asupra mișcărilor trupelor dușmane, a atacat, în plin marș de înaintare, barîndu-le drumul, trupele care trebuiau să meargă spre răsărit în vederea apărării Porții de Fier. Această luptă s-a dat înainte de 14 aprilie³. Restul trupelor, cu Perényi în frunte, au trecut Mureșul spre sud între Pecica și Arad, și la Seleuș (Szöllös), localitate azi dispărută, la nord-vest de Vinga, au dat lupta cu Iovan, probabil în primele zile ale lui mai⁴. Perényi a fost bătut și a scăpat datorită iuțelii calului său, adăpostindu-se, în tăină, după ce a trecut Mureșul, la Marko Jaksić, un sîrb care nu voia să-l recunoască pe Iovan de conducător. Nobilii prinși în luptă ar fi fost trași în țepă.

După această victorie, nimic nu-l mai împiedica pe Iovan să intre în Transilvania, unde poate îl precedaseră emisari și proclamații, și de unde spera poate să-și recruteze noi soldați. La 15 mai voievodul Transilvaniei anunța deja bistrițenilor că Iovan a înfrînt rezistența de la Poarta de Fier și a pătruns în Hațeg, prădînd și arzînd. La pradă au luat parte și români din comitatul Hunedoara⁵.

Să ne oprim, puțin, asupra apărării Transilvaniei, căci sînt fapte care trebuie subliniate. La 10 aprilie 1527, vicevoievodul Transilvaniei, Nicolae de Macedonia, arătînd cruzimile pe care le făcea Iovan prin regiunea Timișoarei, unde omora nobili și oameni de rînd, ordonă sașilor să aibă gata călăreții, pedestrașii și armamentul, pentru ca atunci cînd va fi nevoie să poată veni repede la locul de concentrare. Vicevoievodul, temîndu-se ca Iovan să nu facă incursiuni în districtul Hațegului, luase hotărîrea ca, împreună cu nobilii, călăreții și pedestrașii comitatului

¹ Acest sol ar putea fi Radić Bozić. Vezi : Hieronymi Lasky, Palatini Sieradiensis, *Historia Arcana Legationis, Nomine Johannis Regis, Ad Solymannum Turcarum imperatorem susceptae, nunc primum ex manu, exarato codice, in lucem edita*, în Matthias Bel, *Adparatus ad historiam Hungariae*. . . Posonii, 1735, p. 159. Cf. Dr. Aleksa Ivić, *Četiristogodišnica*, p. 109.

² Szerémi, *op. cit.*, p. 144.

³ Hurmuzaki, XV/1, doc. nr. DXL, din 14 apr. 1527, p. 295—296. Aceasta trebuie să fie lupta în care se spune că ar fi murit 3 000 oameni — desigur număr exagerat — și cel mai bun conducător al lui Zápolyai. Vezi : Simonyi Ernő, *op. cit.*, doc. cit. din 26 apr. 1527, p. 83. Se poate întîmpla ca la această luptă să nu fi participat Iovan care, în acel timp, era în jurul localității Peterwardein (scrisoarea de mai sus, p. 84). Lupta s-ar fi dat la Kochy, localitate dispărută, în raionul Ineu, regiunea Oradea. Vezi : Bunyitai Vincze, *A váradi püspökök* (Episcopii de Oradea), Oradea Mare, 1883, p. 253.

⁴ Dr. Aleksa Ivić, *op. cit.*, p. 110 ; Bunyitai Vincze, *op. cit.*, p. 106.

⁵ Hurmuzaki, XV/1, doc. nr. DXLI, p. 296—297. Documentul datat greșit 8 mai. Istoricul Aleksa Ivić, *op. cit.*, p. 111, crede că resturile armatei lui Perényi, învinse la Seleuș, au fost gonite de Iovan pînă la Orăștie.

Deva, să-i iasă înainte la Hunedoara ¹. Probabil din cauza primei victorii a lui Iovan asupra unei părți a trupelor voievodului Transilvaniei, așa cum s-a arătat, la 11 aprilie voievodul ordona din Deva securilor și sașilor să-și trimită pedestrașii și călăreții, bine dotați, la Orăștie, localitate destinată adunării oștilor ². În adevăr, primejdia nu era mică, cu atât mai mult cu cât Iovan știa să profite, pentru a-și atrage poporul, de vechea nemulțumire a acestuia împotriva exploatarelor: coroana, biserica, nobilimea.

O scrisoare a episcopului Transilvaniei, Nicolae Gerendi — biserica, amestecată în politica țării, nu putea fi indiferentă față de pericolul pe care îl prezenta Iovan în special pentru clasa privilegiată — datată 12 aprilie 1527, adresată brașovenilor și sibienilor, ne arată că Iovan ridica poporul, deoarece „propagă pretutindeni, prin scrisori, prin trimiși, pe ascuns, ba acum și public în mulțime și mai ales printre români, bulgari și sârbi, libertatea, iar printre supușii domnilor și nobililor, asprimea”³. Episcopul, comunicând cele de mai sus, cerea brașovenilor și sibienilor să fie supuși comandanților lor ⁴. La ce scrisori și soli cu care ridică poporul va fi făcut aluzie episcopul? Noi credem că e vorba de proclamația prin care Iovan îndemna pe locuitorii Ungariei să nu plătească dijma impusă de Zápolyai și le cerea să fie credincioși lui Ferdinand, adevăratul principe creștin și stăpîn al țării ⁵. Această proclamație era răspîndită prin trimiși care cutreierau țara și prin afișare la biserici ⁶. Proclamația, așa cum o avem, este redactată în limba latină, nedatăată, și se păstrează în Arhivele Statului din Viena. Avînd în vedere că proclamația se adresa mulțimilor care plăteau dările, a fost scrisă sau tălmăcită desigur de reprezentanți ai lui Iovan care cutreierau țara, în limba pe care o înțelegeau aceștia: românește, sîrbește, ungurește, după caz.

Față de marea primejdie pe care o reprezenta Iovan, atât prin felul cum știa să folosească în scopurile sale nemulțumirile sociale cît și din cauza comunității de religie dintre sârbi, bulgari și români, toți ortodocșii, care s-ar fi putut uni contra catolicismului care sprijinea coroana Ungariei, evident că trebuiau luate cele mai energice măsuri. La 14 aprilie 1527, Petru Perényi, voievodul Transilvaniei, dădea și el sașilor ordin de mobilizare. Am văzut că la 23 aprilie trupele trebuiau să se strîngă la Orăștie ⁶. Însă din cauza slăbimii apărării la Poarta de Fier și a înaintării în Transilvania a trupelor lui Iovan, voievodul Transilvaniei a ordonat la 15 mai ca trupele să se concentreze la Sibiu, localitate mai îndepărtată de regiunea amenințată de trupele lui Iovan și cetate sigură ⁷. Chiar și regele Zápolyai ordona bistriștenilor să pună trupe la dispoziția voievodului Perényi ⁸.

Se pare că cel puțin din mai 1527 înainte, Iovan a încetat să mai domine situația spre a putea să-și impună punctul său de vedere, cu toate că avea armată numeroasă și cîștigase vic-

¹ Hurmuzaki, XV/1, doc. nr. DXXXVII, p. 294. Documentul e datat greșit 13 martie; Hurmuzaki, II/3, doc. nr. CCCXVII, p. 617; J. K. Kemény, *Notitia Historico-Diplomatica Archivi et Literarum Capituli Albenensis Transilvaniae*, I, Cibinii, 1836, p. 205; Dr. Fr. Schuller, *Regesten zur Geschichte der siebenbürgischen Landesleite Ungarns von der Schlacht bei Mohács (29 August 1526) bis zum Tode Johann Zápolyais (21 Juli 1540)*, extras din *Programm des evangel. Gymnasiums A.B. und der damit verbundenen Realschule zu Nagyszeben (Hermannstadt) für das Schuljahr 1906—1907*, Sibiu, 1907, nr. 14, p. 3.

² Arhivele Statului Sibiu, Documenta Literaria nr. 315, L. 15.

³ Hurmuzaki, XV/1, doc. nr. DXXXIX, p. 295; Dr. Fr. Schuller, *op. cit.*, nr. 51, p. 4.

⁴ Smolka, *op. cit.*, nota 1, p. 22—23. Cu foarte mici deosebiri textul proclamației este publicat și de Roderich Goos, *op. cit.*, nota 159, p. 119.

⁵ Anton von Gévay, *op. cit.*, p. 82, scrisoarea reginei Maria către fratele ei, Ferdinand, din 30 mai 1527.

⁶ Hurmuzaki, XV/1, doc. nr. DXL, p. 295—296; Hurmuzaki, II/3, doc. nr. CCCXVIII, p. 617; Kemény, *op. cit.*, p. 205—206; Dr. Fr. Schuller, *op. cit.*, nr. 16, p. 4.

⁷ Hurmuzaki, XV/1, doc. nr. DXLI, p. 296—297. Asupra participării brașovenilor la lupta împotriva lui Iovan. vezi: *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, II, Brașov, 1889, p. 98, 104, 115, 122.

⁸ Arhivele Statului Cluj, Arhiva Bistriței, nr. 638, documentul din 12 mai 1527. Documentul ne-a fost semnalat de prof. Ștefan Pascu din Cluj.

toril frumoase. Cauza acestei situații stranie în aparență este următoarea : dependența totală de Ferdinand care, preocupat exclusiv de interesele sale imediate și neglindindu-se la primejdia noului său aderent, lăsat singur să înfrunte puterea militară a regelui Zápolyai, om care avea incomparabil mai mari posibilități de a duce un război decât Iovan, nu se grăbea să-l ajute pe acesta¹. Astfel țelurile imediate ale acțiunii lui Iovan erau amânate și condiționate exclusiv de reușita lui Ferdinand. Dar acesta, acționând cu încetinelă, amânând atacarea lui Zápolyai, i-a dat posibilitatea acestuia să-și concentreze toate puterile militare împotriva lui Iovan care, lăsat singur, și-a pierdut chiar viața într-o luptă pe care n-o dorește dar care i-a fost impusă de împrejurări, abătându-se cu totul de la țelurile sale inițiale, țeluri care-l făcuseră popular între țărani și sîrb².

Pentru înțelegerea evenimentelor care vor urma, să vedem în ce stadiu se aflau legăturile dintre Iovan și Ferdinand în această perioadă. Din scrisoarea lui Habardancez din 26 mai 1527, se vede că pe Ferdinand îl interesa armata lui Iovan și nu persoana acestuia. Astfel sîrbii, în caz că Iovan ar fi murit, au jurat că vor rămîne și mai departe în serviciul lui Ferdinand, sub comanda lui Habardancez. În acest caz, sîrbii dintre și de dincolo de Tisa și Dunăre trebuiau să se adune în comitatul Bács pînă la sosirea lui Ferdinand³. Din altă scrisoare, cu data de 4 iunie, aflăm că Iovan a cerut să i se trimită arme potrivite, 1000 platoșe și coifuri pentru soldați, stofă roșie pentru oamenii curții, bani, 3 trîmbiși, o tobă cu un toboșar, un steag aurit care pe o parte să aibă blazonul său⁴ iar pe cealaltă parte chipul sf. Fecioare, haine precum și arme demnitarului Radoslav Čelnik, pentru 10 persoane. Se mai spune în această scrisoare că Timișoara a trecut de partea lui Ferdinand, că se strîng trupe pentru Zápolyai în regiunea Crișului și a localității Tur și că solul acestuia, care a căutat să-l atragă pe Iovan cu daruri, este închis. Nu i s-a tăiat capul datorită intervenției lui Habardancez⁵.

În scrisorile care ni s-au păstrat, Ferdinand nu se arată prea încurajator pentru Iovan. În cea din 23 iunie îi cere, respingînd propunerca acestuia de a veni cu trupele sale spre Buda, să rămînă unde este, pentru ca turcii, romîii și secuii să nu vină în ajutorul lui Zápolyai. Discuțiile, probabil în chestiunile care-l împinseseră pe Iovan la acțiunea sa și la care răspuseseră cu entuziasm mii de oameni, erau amânate pînă după expediția din Ungaria, pe care încă n-o începuse. Restul scrisorii conținea promisiuni banale⁶. Astfel Ferdinand își mărginea alianța la solii⁷ și la daruri către unul din comandanții lui Iovan, Radoslav Čelnik (200 iobagi ca să-i rămînă ercdincioși)⁸; o solie a trimisă să mulțumescă armatei lui Iovan și să o îndenească să fie și mai departe statornică în ercdință, cu făgăduiala că în viitor îi va fi binevoitor⁹.

În acest timp, undeva, tot în regiunea prin care și-a tot mutat armata în ultimul timp, poate după necesitățile războiului ori ale aprovizionării, în ziua de 21 iunie, trupele lui Iovan, după o luptă singuroasă cu oștile voievodului Transilvaniei, Petru Perényi, au trebuit să se retragă, prima dată înfrînte și descurajate¹⁰. Nici la 3 iulie, cînd auzise despre insuccesul lui Iovan,

¹ S-ar părea chiar că Iovan și-a dat seama de subrezenția situației sale în raport cu posibilitățile lui Zápolyai de a duce războiul, întrucît încă din aprilie 1527 cere prin sol special lui Ferdinand ca să atace Ungaria cît mai repede posibil. Vezi : Simonyi Ernő, *op. cit.*, p. 84, scrisoarea din 26 aprilie 1527.

² Szentkláray Jenő, *op. cit.*, p. 510—511.

³ Acest blazon nu e cunoscut.

⁴ Szentkláray Jenő, *op. cit.*, p. 511—513.

⁵ Ib. dem, p. 513—514; dr. Veres Endre, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia, I, 1468—1540* (*Fontes rerum transylvanicarum, IV*), Budapesta, 1914, nr. 111, p. 148—149.

⁶ Szentkláray Jenő, *op. cit.*, scrisoarea din 24 iunie 1527, p. 515.

⁷ Ib. d. m., scrisoarea din 25 iunie 1527, p. 515.

⁸ Ib. d. m., p. 515—516.

⁹ Este puțin probabil să fi participat la această luptă, în armata voievodului Transilvaniei, cei 1000 călăreți sași pe care-i cerea regele Zápolyai prin scrisoarea din 18 mai 1527. Vezi : Arhivele Statului Sibiu. Doc. Lit. nr. 319, L. 15. La 4 iunie regele Zápolyai înștiința pe sași că voievodul este autorizat să recruteze soldați (ibidem, 320, L. 15). La aceeași dată, regele Zápolyai

Ferdinand n-a putut să-i trimită altceva decât mîngîiere și îndemnuri ca să rămînă credincios ¹. De-abia la 7 iulie, cînd împrejurările locale nu-i mai permiteau lui Iovan nicio libertate de acțiune, Ferdinand îi scrie că a început campania în Ungaria, ușurîndu-i prin aceasta sarcina, căci Zápolyai va fi silit să-și întrebuițeze trupele pentru propria-i apărare și că, dacă va fi posibil, îi va trimite ajutor. Deci aceleași făgăduieli formale de totdeauna. Ferdinand îi mai cerea lui Iovan să lase o parte din trupe în sud spre a alunga pe turci de la graniță, iar el să pornească cu forțe mai mari, printre Dunăre și Tisa, spre Buda ². În scrisorile din 16 și 20 iulie Ferdinand își reînnoiește cererea cu adaosul că Iovan să-și trimită și flota spre Buda ³. Rostul acestei mișcări de trupe era exclusiv în folosul lui Ferdinand: Iovan trebuia, prin marșul său războinic, să abată ajutoarele pentru Zápolyai care s-ar fi strîns în aceste părți și, pe cît posibil, fără cruzime și vărsare de sînge, să facă poporul să treacă de partea lui Ferdinand ⁴. Iovan însă nu mai putea da curs invitației. Trupele pe care le strîngea, încă de prin mai, Emerik Czibak, episcopul nehirotonit al Oradei, noul comandant căruia i se încredințase, după insuccesele voievodului Transilvaniei Perényi, comanda trupelor pentru zdrobirea lui Iovan, mai înainte ca acesta să se poată uni cu trupele lui Ferdinand, îl punea de fapt în imposibilitate pe Iovan de a-și deplasa trupele. Această nouă armată a lui Zápolyai se aduna destul de greu la Arad, deoarece era în toi munca la cîmp.

Czibak a coborît cu trupele de unguri de la Oradea spre Arad, strîngînd pe drum tot ceea ce era necesar războiului. Astfel, pe la mijlocul lui iulie, cetatea Gyula îi dă doi tunari, după ce mai înainte îi dăduse praf de pușcă. În a doua jumătate a lui iulie Czibak era lângă Arad, locul de concentrare a tuturor trupelor. Aici trebuiau să vină trupe din Lugoș, Baia de Criș, precum și nobilimea din Caransebeș. Planul lui Czibak era ca, trecînd la sudul Mureșului, să împiedice concentrarea trupelor lui Iovan și să învingă voievozii sîrbi pe rînd, mai înainte ca aceștia să se unească între ei. În noaptea de 22 iulie Czibak și-a trecut trupele peste Mureș și și-a așezat tabăra de căruțe în cîmpia de lângă localitatea Frumușeni de azi (Szépfalu, Schöndorf), spre sud-est de Arad. La 23 iulie deja, dovadă că nu a fost surprins de inamic, Iovan și-a așezat și el tabăra în vecinătate.

În ziua de 25 iulie Iovan a deschis lupta. Cînd era aproape învingător, au apărut cavaleriștii de la Caransebeș care au zdrobit trupele lui Iovan ⁵. Se spune că acesta, rănit, a fugit spre Seghedin. Încercînd să salveze ce se mai putea. Spera probabil că, regroupîndu-și forțele, să poată rezista la Seghedin pînă va veni Ferdinand ⁶. Din această localitate însă, Iovan, rănit

aducea la cunoștință bistrițenilor același lucru. Vezi: Arhivele Statului Cluj, arhiva Bistriței, nr. 646. Documentul ne-a fost semnalat de prof. Ștefan Pascu din Cluj. Vezi și dr. Fr. Schuller, *op. cit.*, nr. 18, p. 4. S-ar părea că după această luptă voievodul Transilvaniei — dacă nu e un simplu zvon lansat de el spre a-și recîștiga prestigiul zdruncinat — ar fi încercat să urmărească trupele lui Iovan în retragere, dar că n-a putut duce întreprinderea pînă la capăt din cauza greutateilor drumului. Vezi: Hurmuzaki, XV/1, doc. din 4 august 1527, nr. DXLV, p. 298; Dr. A. Ivić, *op. cit.*, p. 113 și nota 21, p. 113—114, confundă lupta din iunie cu aceea din iulie, de lângă localitatea Frumușeni (raionul și regiunea Arad).

¹ Szentkláray Jenő, *op. cit.*, scrisoarea din 3 iul. 1527, p. 516—517.

² Iovan propusese acest lucru cu mai mult de o lună în urmă, dar fără rezultat. Vezi: Szentkláray Jenő, *op. cit.*, scrisoarea din 4 iun. 1527, p. 511—513.

³ Szentkláray Jenő, *op. cit.*, p. 726—728. Și lui Habardancez îi cerea Ferdinand prin scrisoarea din 20 iulie să-l îndemne pe Iovan să plece spre Buda (ibid., p. 728—729). Scrisoarea din 27 iulie prin care Ferdinand îi atrăgea atenția lui Iovan să se păzească deoarece Perényi și-ar fi masat trupe lângă Seghedin, spre a-l împiedica să se unească cu el, nu a mai găsit în viață pe destinatar (ibid., p. 729—730).

⁴ Szentkláray Jenő, *op. cit.*, p. 518; dr. A. Ivić, *op. cit.*, p. 115, crede că mișcarea de trupe spre Buda era spre ajutorul lui Iovan.

⁵ Verancsics Antal, *op. cit.*, p. 26, crede că lupta s-a dat la Szögyfalva.

⁶ Pentru luptele și sfîrșitul lui Iovan s-au consultat: Szerémi, *op. cit.*, p. 163—167, 170—173; Zsemegh, *op. cit.*, p. 387; Istvánffy, *op. cit.*, p. 93—94; Casparis Ursini Velii, *op. cit.*, p. 6, 51; Brutus János Mihály, *op. cit.*, p. 320—321; Hurmuzaki, II/3, doc. nr. CCCXXIX, p. 618 (data documentului este greșită, evenimentele la care se referă fiind posteroare lunii iunie); ibid., doc. nr. CCCXXIII, p. 623—625; Johann Gradelohn, *Chronica...*, p. 133;

grav de o împușcătură ¹, a fost dus de oamenii lui într-o localitate vecină ², în casa unui țaran. Aici a venit Török Bálint, vechiul dușman al lui Iovan și a tăiat capul celui ce zăcea rănit în pat ³. Capul lui împreună cu alte capete de sirbi, au fost trimise de Török lui Zápolyai la Buda, ca dovadă a devotamentului său ⁴.

Moartea conducătorului popular Iovan a produs mare bucurie la curtea lui Zápolyai, căci Ferdinand pierduse un aliat de mare greutate care, prin sacrificiile sale de singe în lupta cu Zápolyai, i-a dat timp să se înarmeze; aceeași bucurie era și la curtea regelui polon, la Cracovia, unde solul francez Rincon a dat un mare banchet, de bucurie că Habsburgii au suferit o pierdere serioasă ⁵.

Soarta pe care a avut-o capul lui Iovan e tristă, ca și întreg sfârșitul lui. După cronicarul Szerémi, capul a fost pus în țeapă, în afara cetății Buda, cu fața spre Viena ⁶. Tot aici l-ar fi găsit și trupele lui Ferdinand când au ocupat Buda ⁷. Părerea lui Szerémi, după care capul eroului popular și-ar fi găsit în cele din urmă odihna în apele Dunării ⁸, e mai plauzibilă decât aceea că, împreună cu capetele altor căpetenii sirbești ar fi fost trimis de Zápolyai lui Ștefan Révay,

Marino Sanuto, *Diarii*, 45, Veneția, 1896, col. 94, 239, 288, 332, 361, 395, 446, 490, 528, 544, 547, 671, 675; Petri de Reva, *De monarchia...*, p. 713; Georgius Pray, *Annales regni Hungariae...*, partea V, Viena, 1770, p. 174; Wolfgang de Bethlen, *Historia de rebus transsylvanicis*, ed. a II-a, t. I, Sibiu, 1782, p. 74. (Toate evenimentele se pun greșit la anul 1526); Johann Grafen Mailáth, *Geschichte der Magyaren*, IV, Viena, 1831, p. 12; *Chronicon Fuchso-Lupino-Oltardinum sive annales hungarici et transilvanici*, partea I-a, Brașov 1874, p. 47 și nota 121; Kövári László, *Erdély történelme* (Istoria Transilvaniei), III, Pesta 1860, p. 14; Varga Ferenc, *Szeged város története* (Istoria orașului Seghedin), vol. I, Seghedin, 1877, p. 91–92; Joh. Heinr. Schwicker, *Geschichte des temeser Banats, Historische Bilder und Skizzen*, Bechierrecul Mare, 1861, p. 145; Böhm Lénárt, *Dél-Magyarország vagy az úgynevezett Bánság külön történelme* (Istoria Ungariei de sud sau istoria separată a așa-zisului Banat), I, Pesta, 1867, p. 201. (greșeli multe); Smolka, *op. cit.*, p. 25 și urm.; dr. Szentkláray Jenő, *A dunai*, p. 108; Iványi István, *op. cit.*, p. 54; Czimer Karoly, *op. cit.*, p. 672 și nota 2 și p. 673–678, 680–685; nota 1 p. 685, 686; dr. Borovszky Samu, *op. cit.*, p. 160; *Bács-Bodrogh vármegye...*, p. 214–218; dr. Karácsony János, *op. cit.*, p. 90; dr. Zsilinszky Mihály, *op. cit.*, p. 165–166; dr. Szentkláray Jenő, *Temesvár sz. kir. város története, a vár keletkezéséről 1850-ig* (Istoria orașului liber regal Timișoara de la înființarea cetății până la 1850), extras din *Magyarország vármegyéi és városai „Temesvár” című monográfiájából* <F.I., f.a.>, p. 30 (cu greșeli); dr. Aleksa Ivić, *Istorija Srba*, p. 56, nota 26 și nota 27, p. 57, p. 57, 61 cu toate notele și p. următoare; Jovan Radonitch, *op. cit.*, p. 70–71; Teodor N. Tripcea, *op. cit.*, p. 336, nota 2 și p. 337. Rămâne deschisă problema luptelor purtate de Iovan.

¹ Dr. A. Ivić, *Četiristogodišnica*, p. 116, crede că Iovan a fost rănit în urma unui atentat.

² Nu se știe localitatea. Szerémi, *op. cit.*, p. 168–169, îi spune Tornos; Zermegh, *op. cit.*, p. 387, îi spune Diód, iar într-o notă, Hagtornios. Această localitate, după dr. A. Ivić, *Istorija Srba*, p. 63, este și astăzi nu departe de Zenta; Verancsics, *op. cit.*, p. 26, îi spune Nyiregyháza; Fessler-Klein, *Geschichte von Ungarn*, ed. a II-a, III, Leipzig, p. 421, îi spune Tornoyos; dr. I. A. Fessler, *Die Geschichten der Ungarn und ihrer Landsassen*, VI, Leipzig, 1823, p. 376, îi spune Dorosma; Joh. Heinr. Schwicker, *Geschichte...*, p. 143, îi spune Hattornya; Varga Ferenc, *Szeged város története* (Ist. orașului Seghedin), vol. I, Seghedin, 1877, p. 92, îi spune Hattorniyas; Böhm Lénárt, *Dél-Magyarország...* (Ist. Ungariei de sud), p. 201, îi spune Zlattery; Iványi István, *op. cit.*, p. 54, îi spune Tornoyos, adăugînd că e un sat dispărut, fost lângă localitatea de azi Csantavér; Czimer Károly, *op. cit.*, p. 686, îi spune Tornoyos, identificînd acest sat cu localitatea Pusztá-Tornoyos, la 3 mile de Subotica. În *Temes vármegye...*, p. 324, se afirmă că Tornoyos e lângă Subotica; Georgius Pray, *Annales...*, partea V, p. 174, îi spune Turrito.

³ S-a mai spus de către contemporani că Török Bálint l-ar fi găsit pe Iovan îngropat și, dezgropîndu-l, i-ar fi tăiat capul. Vezi: Graf Alexander Áppany, *Hungarica, Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher und Flugschriften, Gesammelt und beschrieben von...*, vol. I, München, 1903, nr. 198, p. 160.

⁴ Zermegh, *op. cit.*, p. 387.

⁵ Dr. Aleksa Ivić, *op. cit.*, p. 63.

⁶ Szerémi, *op. cit.*, p. 171.

⁷ Graf Alexander Áppany, *op. cit.*, nr. 198, p. 160.

⁸ Szerémi, *op. cit.*, p. 171.

comandantul flotei dunărene care ținea de Ferdinand, cu amenințarea că așa va păți și el dacă nu va trece de partea sa ¹.

După moartea lui Iovan, populația sîrbă din Ungaria, n-a mai jucat niciodată un rol atît de însemnat ca în timpul acestuia. Unitatea de acțiune a populației din timpul lui Iovan a fost sfărîmată. O parte din sîrbi s-a așezat în Sirmiu, iar restul, sub diferiți nobili sîrbi pe care personalitatea lui Iovan îi eclipsase și deci nu jucaseră niciun rol, s-au împărțit între Zápolyai și Ferdinand ².

Se cuvine ca în încheierea acestui articol, să analizăm unele păreri ale istoricilor romîni asupra acțiunii lui Iovan, păreri care nu sînt în concordanță cu izvoarele istorice. Păreră în general exprimată este că acțiunea lui Iovan ar fi o mișcare țărănească ³, și încă a țaranilor romîni și unguri, țărani sîrbi fiind numai susținători ai acestora ⁴, cu un pronunțat caracter confesional ortodox, după Iorga ⁵, mistic-religios și social după Trîpcea ⁶. Să analizăm temeinicia afirmațiilor de mai sus.

Pentru a putea afirma dacă mișcarea condusă de Iovan a avut un caracter mistic sau nu, ea trebuie judecată exclusiv după felul cum s-a desfășurat. Or, nu găsim în întreaga e desfășurare nici o urmă de manifestări religioase sau mistice. Se poate că Iovan va fi fost un mistic care-și consacră o mare parte din noapte rugăciunii, așa cum îi place unui sol al său să-și prezinte stăpînul spre a-l pune în lumina cea mai favorabilă care cadra cu misticismul vremii ⁷: dar nici măcar pentru acest lucru nu avem o certitudine, deoarece un alt document contemporan ne spune că Iovan prăda bucuroși și pe creștini și nici bisericile nu le prea cruța ⁸. Fără îndoială însă că Iovan, dotat cu o minte deosebită, va fi folosit pentru cîștigarea, în special a sîrbilor, în vederea luptei cu păgînii, și înclinarea spre religie a acestora, dar de aici și pînă a afirma că mișcarea sa ar fi fost mistico-religioasă, e departe ⁹.

Mișcarea condusă de Iovan nu a fost o mișcare a țărănimii romîne și maghiare ¹⁰, ci — și aici izvoarele sînt unanime — o mișcare de mari proporții a sîrbilor cu scopul pe care l-am arătat. Sîrbi alcătuiau grosul armatei lui Iovan. Că în această armată de sîrbi se vor fi găsit romîni și unguri, e foarte probabil, dar în special romîni vor fi fost puțini pentru că, așa cum spune Ferdinand în scrisoarea din 23 iulie 1527, romîni nu erau cu el, *deci în armata lui Iovan* și tocmai de aceea regele se temea ca aceștia să nu treacă de partea lui Zápolyai. Din cauza nesiguranței în ceea ce privește atitudinea romînilor, Ferdinand cerea lui Iovan prin scrisoarea de mai sus să rămînă cu trupele unde este, pentru ca turcii, *romnii* și secuii să nu vină în ajutorul lui Zápolyai ¹¹. Cum s-ar fi putut da o asemenea dispoziție dacă ar fi fost în armata lui Iovan romîni și încă în număr mare? Despre romîni, *colaboratori ocazionali* la acțiunea lui Iovan, *dar nu ostași în armata sa*, ne vorbește numai scrisoarea voievodului Transilvaniei, Perényi, din 15 mai 1527,

¹ Dr. Szentkláray Jenő, *op. cit.*, p. 112.

² Dr. Karácsonyi János, *op. cit.*, p. 94; dr. Aleksa Ivić, *op. cit.*, p. 63—64 și nota 48, p. 64; *Temes vármegye...*, p. 324.

³ N. Iorga, *Istoria Romnilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, București, 1915, p. 130; Ion Lupaș, *Răscoale țărănești transilvane în veacul XVI*, în *Studii istorice*, IV, Sibiu, 1943. Articolul asupra lui Iovan este lipsit de orice valoare și cu totul nedocumentat; Marina Lupaș-Vlasiu, *Aspecte din istoria Transilvaniei*, Sibiu, 1945, p. 110.

⁴ *Istoria R.P.R., Manual pentru învățămîntul mediu*, 1952, p. 163.

⁵ N. Iorga, *op. cit.*, I, p. 130.

⁶ Teodor N. Trîpcea, *op. cit.*, p. 334.

⁷ Simonyi Ernő, *op. cit.*, p. 84, scrisoarea din 26 aprilie 1527.

⁸ Hurmuzaki, XV/1, doc. din 12 apr. 1527, nr. DXXXIX, p. 295; Istvánffy, *op. cit.*, p. 93, spune că atunci cînd era vorba de pradă, oastea lui Iovan nu făcea diferențe între creștini și păgîni.

⁹ Nu e suficient că Szerémi, *op. cit.*, p. 126, spune, din auzite, că era profet și făcător de minuni.

¹⁰ *Istoria R.P.R.*, 1952, p. 163.

¹¹ Szentkláray Jenő, *op. cit.*, p. 513—514.

în care se spune că românii din comitatul Hunedoara, după zdrobirea apărării la Poarta de Fier a Transilvaniei, au luat parte, alături de trupele lui Iovan, la jefuirea Hațegului¹. Tocmai pentru a împiedica elementul românesc, pe care, între altele și comunitatea de religie cu sîrbii îl putea atrage², se pare că s-a încercat, prin organizarea unei rezistențe la Poarta de Fier, oprirea intrării lui Iovan în Transilvania, unde erau și mai mulți români.

Un document inedit, ordinul regelui Zápolyai către bistrițeni de a da ajutor armat voievodului Transilvaniei, Perényi, din 12 mai 1527, credem că pune capăt oricăror discuții asupra faptului dacă a fost o mișcare a țărănimii române și maghiare, sau a sîrbilor, cu participare romino-maghiară, așa cum susținem noi. Ordinul lui Zápolyai, despre care nu se poate spune că nu cunoștea pe Iovan și armata sa, cuprinde următoarele : „Desigur este cunoscut domniilor voastre că sîrbii din părțile sudice ale acestui regal al nostru, al Ungariei, s-au răsculat și fac multe în mod nedrept și răvrăților, înct dacă acest lucru nu se îngrijește dinainte repede și la timp și nu se preîntîmpină, este de temut să nu se aprindă și să se nască un foc mai mare decît răvrătirea trecută a cruciaților, pentru cunoașterea și stinsul căruia va trebui să se mobilizeze și să se ia cea mai mare parte a forțelor din aceste părți transilvane ale regatului nostru³. Credem că textul este atît de limpede încît nu mai e nevoie de niciun comentariu.

Dar a fost mișcarea condusă de Iovan o mișcare social-țărănească? A început eroul sîrb acțiunea sa, sau măcar a îndrumat-o în scopul ușurării soartei iobagilor, atît de încătușați de legiurile din Tripartitul lui Werböczy? Toate amănuntele cunoscute pînă azi asupra acțiunii lui Iovan nu permit un răspuns afirmativ la aceste întrebări. Însă, fiindcă acțiunea a apărut și s-a dezvoltat în perioada feudalismului, evident că n-a putut fi lipsită de conținut social : prădarea și uciderea nobililor, ocuparea moșiilor acestora, nemulțumirea împotriva unei dijme noi, sînt dovezi evidente că nemulțumirea împotriva clasei exploatoare era un fapt real. Dar, izvoarele documentare, dacă dovedesc existența *manifestărilor sociale* ale mișcării, în schimb nu spun absolut nimic că această mișcare ar fi avut și *feluri sociale*.

Că țărani, români și unguri, cîți vor fi fost în armata lui Iovan, poate și sîrbii colonizați pe unele moșii, vor fi așteptat schimbarea soartei lor grele după ce mișcarea la care aderaseră va fi reușit, că această îmbunătățire a soartei li se va fi promis⁴, e posibil, dar nu e suficientă această probabilitate, pentru a afirma că mișcarea de sub conducerea lui Iovan a fost făcută cu scopul îmbunătățirii soartei țărănilor. Iovan, e drept, s-a prezentat, în propaganda sa, așa după cum am arătat, pentru a rupe, în special, poporul de Zápolyai, drept apărător al necăjiților, apăsați de dijma pe care o cerea regele Zápolyai. Argumentul este mult prea slab însă pentru a putea vorbi de o răscoală țărănească.

Poate fi asemănată oare această acțiune condusă de Iovan cu răscoalele de la noi din 1437, 1514, sau cu răscoala țărănilor din Germania, atît de apropiată ca dată de evenimentele pe care le discutăm?⁵ În aceste trei răscoale țărănimca își manifestă din plin solidaritatea de clasă, luptă disperat cu nobilimea exploatoare, pune condiții și semnează tratate și, chiar cînd cade zdrobită de puterea exploatorilor, nu cade renunțînd la drepturile ei sfinte. În acțiunea lui Iovan nu găsim nimic asemănător. Nici chiar în scrisorile schimbate între Ferdinand, Iovan și Habardanez, nu se vede că Iovan ar fi fost preocupat de altceva decît de lupta cu turcii, pentru reînvierea Serbiei și, poate, eliberarea Balcanilor. Iovan a subordonat intereselor sale, interesele

¹ Hurmuzaki, XV/1, doc. nr. DXLI, p. 296—297.

² Ibîdem, scrisoarea voievodului Transilvaniei din 14 apr. 1527, doc. nr. DXL, p. 295—296.

³ Arhivele statului Cluj, arhiva Bistriței, nr. 638. Iată și textul latinesc al pasajului de mai sus : „Plane vobis constat, Rascianos partium istius Regni nostri Hungariae inferiorum insurrexisse et multa male ac sediciose agere, ut nisi mature et tempestive huic rei provideatur et occurratur, timendum est, ne maior preterite cruciatorum seditioni excedens et oriatur ignis, ad quem quidem compescendum et sapiendum opus erit maximam partem virium istarum partium Regni nostri Transilvanarum, levare et assumere”.

⁴ Vezi scrisoarea episcopului Transilvaniei Gerendi, din 12 aprilie 1527 (Hurmuzaki, XV/1, doc. nr. DXXXIX, p. 295).

⁵ Fr. Engels, *Războiul țărănesc german*, [București], 1947, p. 90, 94—95.

țărănimii române și maghiare care, se poate, va fi fost atrasă de lozinci frumoase, pe care le vom analiza imediat. Dar între vorbă și faptă este o mare deosebire.

De când a apărut la Lipova, Iovan s-a pus în slujba lui Zápolyai, reprezentant de seamă al clasei exploatare. Era oare țărănimea strânsă în jurul lui Iovan atât de naivă ca să îi încercat să-și ușureze soarta, punându-se în slujba călăului țărănimii lui Dozsa din 1514, adică în slujba lui Zápolyai? Doar nu putem crede că țărănimea din armata lui Iovan uitase, numai după 12 ani, grozăviile anului 1514. Când daruri bogate și făgăduieli, care-l interesau direct pe el și pe sîrbiile săi, i-au fost făcute de Ferdinand, Iovan a trecut de partea acestuia, alt reprezentant al clasei exploatare, pentru servirea căruia și-a irosit forțele, pierzîndu-și la sfîrșit viața. Împrejurările au fost de așa natură încît țărănimea strânsă în jurul lui Iovan a luptat și a murit pentru interese străine ei.

Nici manifestările lui Iovan nu erau dintre acelea care l-ar putea arăta ca pe un conducător al unei răscoale țărănești. Își face o curte, cere lui Ferdinand tot ceea ce îi putea da aparența de stăpînitor, dar niciodată nu cere ceva pentru ușurarea țărănimii. Nu pentru a susține revendicările iobăgimii a lăsat Iovan să i se atribuie o descendență nobilă și s-a intitulat singur țar.

Zápolyai, prin reprezentanții săi, voievodul Transilvaniei și apoi Czibák, nu s-a luptat niciodată cu armata lui Iovan pentru că ar fi fost alcătuită din țărani răsculați împotriva ordinii sociale, ci pentru că această armată l-a părăsit și s-a pus în slujba lui Ferdinand, rivalul său¹. Dacă armata lui Iovan ar fi fost o armată a țărănimii răsculate contra nobililor, acest lucru ar fi fost menționat de izvoare, iar după dispariția tragică a conducătorului ar fi urmat represalii împotriva supravieșuitoarelor. Izvoarele istorice însă nu pomenesc de represalii. O dată dispărut comandantul care a acționat ca exponent al poporului sîrb, dornic de libertate și de a relua lupta cu turcii, a dispărut complet și mișcarea pe care o condusesse, fără a lăsa altceva decît amintirea.

Nici scrisoarea episcopului Transilvaniei, Gerendi, din 12 aprilie 1527, din care am dat un extras în cuprinsul acestei lucrări, în care se spune că Iovan ar propaga libertatea între români, bulgari și sîrbi și ar ațîța pe cei mici împotriva celor mari, nu poate schimba o stare de fapt. În ceea ce privește scrisoarea trebuie de luat în considerare că era scrisă de un reprezentant de seamă al clasei privilegiate, interesat direct în organizarea unei rezistențe împotriva lui Iovan și că această scrisoare arată manifestările sociale ale acțiunii lui Iovan și nu felurile acțiunii. Deci tot ce se spune în această scrisoare, redactată intenționat spre a face impresie, trebuie bine cîntărit și nu judecat în mod izolat de alte documente. Proclamația lui Iovan, despre care am mai vorbit în cuprinsul acestei lucrări, ne arată adevărata lui față: cerea poporului să nu plătească noua dijmă impusă de Zápolyai, nu pentru că aceasta ar fi fost o greutate fiscală, ci pentru că să nu ajungă banii prin Zápolyai la turci. „Prin urmare — spune proclamația — vă îndemnăm și vă rugăm pe voi ca pe niște adevărați creștini să nu sporiți averile păgînilor, care și așa s-au îngîrăsat destul și prea destul din sîngele nostru și al vostru, căci e aproape timpul eliberării voastre, deoarece am aflat... că Ferdinand, singurul și legitimul rege al Ungariei și Boemiei... ar voi să vină în scurtă vreme cu toate mașinile sale de război și cu armatele sale și să elibereze această țară prea nenorocită...”². Scopul propagandistic pentru realizarea interesului politic imediat este evident: neplata dijmei pentru a lovi în Zápolyai și a ațîța în același timp ura împotriva turcilor. Iar libertatea despre care episcopul îngrozit spune că ar propaga-o Iovan, nu pare, pe baza proclamației, să fie scuturarea jugului iobăgiei, ci eliberarea de sub stăpînirea lui Zápolyai, pe care, cu o viziune limpede a situației reale, Iovan o interpreta ca o subordonare față de turci, dușmani cu care conducătorul popular ardea de dorință să se lupte.

¹ Luptele pe care le-a purtat Iovan cu Csáky pentru cetatea Csoma și cu Török pentru cetatea Subotica, nu sînt din categoria luptelor țărănilor cu nobilii așa cum a fost în amintirile răscoale țărănești precedente, ci lupte în interesul exclusiv al lui Iovan.

² Smolka, *op. cit.*, nota 1, p. 22—23. Cu foarte mici deosebiri, textul proclamației este publicat și de Roderich Goos, *op. cit.*, nota 159, p. 119. Noi am tradus textul din Smolka.

Din cele spuse pînă aici se vede limpede că mișcarea condusă de Iovan a fost o mișcare a sîrbilor cu scopul creării condițiilor necesare ducerii luptei cu turcii ¹. Iovan, care a susținut acțiunea de luptă cu turcii, și a mobilizat pe conașionalii săi pentru această luptă, a fost și rămîne un erou popular ² al sîrbilor.

Prezența unor romîni și a unor unguri în armata lui Iovan, prădarea, pentru necesități de aprovizionare și a nobililor, manifestări sociale evidente, fapt care dovedesc existența luptei de clasă, lupta lui Iovan cu unii dintre nobili din motive strict personale, apoi lupta aceluiași, în calitate de aderent al lui Ferdinand, cu trupele lui Zápolyai, sînt fapte care nu ne permit însă să socotim mișcarea condusă de Iovan ca o răscoală a țăranilor romîni și unguri și care ar fi fost numai „susținuți de țăranii sîrbi” ³. Nu se poate afirma nici că, din cauza înăbușirii presupusei răscoale conduse de Iovan, „țăranimea a lipsit din lupta de la Mohács, nesprijinind pe nobilii de care era exploataată” ⁴, deoarece acțiunea condusă de Iovan a început după lupta de la Mohács ⁵.

¹ Printre plămuirile cronicarului Szerémi este și discuția dintre solul lui Iovan și voievodul Transilvaniei Perényi, înainte de lupta de la Seleuș. Solul l-ar fi întrebat pe voievod de ce și-a adunat atîtea trupe împotriva sîrbilor care sînt creștini. Mai bine ar fi ca împreună să elibereze Sirmium din mîna păgînilor (Szerémi, *op. cit.*, p. 163). Dacă nu poate fi îndoială că discuția e inventată de cronicar, în schimb subiectul de discuție este real: dorul de luptă cu turcii al lui Iovan și al sîrbilor. Cronicarul a pus în gura solului vorbe care cuprindeau un adevăr cunoscut de contemporani.

² Teodor N. Tripcea, *op. cit.*, p. 332, îl socoate „impostor” și „agitator”.

³ *Istoria R.P.R.*, 1952, p. 163.

⁴ *Ib.d.m.*

⁵ Mulțumim și pe această cale tov. A. Rusu, șeful Arhivelor statului din regiunea Arad, pentru bunăvoința cu care ne-a pus la dispoziție unele informații.

SESIUNEA GENERALĂ ȘTIINȚIFICĂ A ACADEMIEI R. P. R. ȚINUTĂ CU PRILEJUL ÎMPLINIRII A 90 DE ANI DE LA ÎNFIINȚAREA SOCIETĂȚII LITERARE (ACADEMICE)

Între 2 și 6 iulie a.c. a avut loc sesiunea generală științifică a Academiei R.P.R. Sesiunea din acest an a căpătat un caracter festiv, sărbătorindu-se în cadrul ei și împlinirea a 90 de ani de existență a Academiei noastre. Academiiile de științe ale țărilor prietene au fost prezente la lucrările sesiunii prin delegații formate din personalități de seamă ale vieții științifice. Delegații au adus Academiei R.P.R. și oamenilor de știință de la noi salutul colegial și prietenesc al oamenilor de știință din țările respective.

În primele două zile s-au ținut la Ateneul R.P.R. ședințele festive închinete aniversării celor nouă decenii de viață academică în țara noastră. Cuvîntul de deschidere l-a rostit acad. C. I. Parhon, președinte de onoare al Academiei R.P.R. După ce a arătat semnificația jubileului de 90 de ani de la înființarea „Societății Literare Romîne”, străbuna instituției noastre — cum a numit-o — a urat Academiei de astăzi „noi izbîzni în activitatea ei, consacrată binelui celor ce muncesc, progresului științei și prieteniei între popoare”.

Acad. prof. Traian Săvulescu, președintele Academiei R.P.R., a înfățișat într-o amplă și documentată comunicare rolul Academiei și contribuția membrilor ei la dezvoltarea și creșterea patrimoniului cultural, științific și artistic al poporului nostru. La 1/13 aprilie 1866, prin decretul locotenenței domnești se înființa „Societatea Literară Romîină”, denumită în anul următor „Societatea Academică Romîină”, care va deveni apoi, în 1879, Academia Romîină. Scopul arătat încă în statutele din 1867 era acela „de a lucra la înaintarea literelor și științelor între romîni”. Activitatea se desfășura pe trei secții : literară, istorică, științifică. Dacă pînă la 1879 preocupările se îndreptau aproape în întregime spre chestiunile filologice, după această dată o mare dezvoltare cunosce secția istorică și cea științifică. Prin opera unor personalități ca Gh. Bariț, M. Kogălniceanu, Al. Odobescu, Al. Papiu-Ilarian, mai apoi Gr. Tocilescu, A. D. Xenopol, D. Onciul, I. Bogdan, N. Iorga, V. Pârvan, secția istorică se face remarcată prin bogata ei activitate, contribuind la progresul științei istorice romînești. În 1948 vechea Academie Romîină s-a transformat în Academia Republicii Populare Romîne. „Datoria Academiei R.P.R. — a spus acad. prof. Traian Săvulescu — este să discearnă și să sprijine tot ce este avansat, sănătos și valabil, să ajute pe oamenii de știință și cultură onești să ajungă în cîmpul progresului, al păcii și democrației”.

În continuare, celelalte două ședințe, închinete jubileului Academiei, au cuprins comunicări înfățișînd opera a patru vrednici înaintași ai științei romînești : M. Kogălniceanu, B. P. Hasdeu, Gr. Cobălcescu, Traian Vuia.

Despre *Mihail Kogălniceanu istoric și om de stat* a vorbit acad. prof. Andrei Oțetca, directorul Institutului de istorie din București al Academiei R.P.R. Conferențiarul l-a prezentat pe autorul reformei de la 1864 ca fiind „după moartea prematură a lui Bălcescu, cea mai mare figură a istoriei noastre din a doua jumătate a secolului al XIX-lea”. Ideile politice ca și concepția sa istorică se leagă de liberalismul din prima jumătate a secolului al XIX-lea, avîndu-și originea în filozofia raționalistă a secolului precedent și în ideile revoluției burgheze din Franța. Ca istoric, Kogălniceanu a fost înfățișat drept întemeietorul istoriografiei romine moderne, pe care a eliberat-o din tradiția cronicărească. El a conceput istoria poporului român în totalitatea lui, exprimînd astfel aspirațiile spre unire și spre statul național. Kogălniceanu a fost „interpretul cel mai strălucit și mai consecvent al acestei perioade de destrămare a feudalismului și de victorie a capitalismului la noi”. În *Dorințele partidei naționale din Moldova*, el a formulat programul politic al noii generații : unirea principatelor, desființarea privilegiilor de clasă, reforma modernă a statului. Luptător consecvent pentru democratizarea țării, Kogălniceanu însuși a considerat emanciparea Țiganilor, desființarea privilegiilor de clasă și improprietărea țăranilor drept cele mai de seamă acte ale vieții sale. El a fost prezent și a contribuit la toate actele mari care au stat la temelia României moderne. „De toate aceste acte — a încheiat acad. prof. A. Oțetca — se leagă titlurile lui la admirația și recunoștința pe care Academia R.P.R. i le arată în numele întregului popor român”.

Viața și opera lui B. P. Hasdeu a fost prezentată de acad. D. Panaitescu-Perpessicius. Pe un ton de caldă evocare sau, cum însuși conferențiarul a spus, „de pioasă aducere aminte”, Hasdeu ne-a fost înfățișat ca „unul din cei mai abili iscoditori de versuri”, un „înnăscut roman-cier”, sau dramaturg „debitor cercetărilor sale de istoriografie și pasiunii lui pentru subiectele naționale”, dar și ca un titan al științei în trei importante sectoare : istorie, lingvistică, filologie. Pentru autorul începutului de *Istorie critică a românilor*, cercetarea trecutului trebuie făcută cu „făclia criticii în mînă”. Iată de ce publică începînd din 1865 *Arhiva istorică a României*, iată de ce spune el că „e imposibil a fi cineva istoric în secolul al XIX-lea fără a cunoaște textele, științele naturii, filologia și economia politică”. Principiul călăuzitor al lui Hasdeu în activitatea sa științifică a fost „primatul adevărului” căci, preciza el, „adevărul fără știință poate să fie, dar știință fără adevăr nu există”. În încheiere, acad. Panaitescu-Perpessicius a spus : „Columnă, pe cît de ornamentală pe atîta de solidă, a Panteonului științei românești, astfel este și așa va rămîne pentru veșnicie Hasdeu în istoria culturii noastre”.

Comunicarea despre *Traian Vuia. Un pionier al aviației mondiale* a fost ținută de acad. E. Carafoli, iar cea despre *Grigore Cobălcescu, primul geolog român*, de acad. Gh. Macovei.

Comunicările științifice pe secții s-au prezentat în zilele de 4—5 iulie a.c. Cele referitoare la științele istorice s-au ținut astfel : arheologie și istorie veche în localul Institutului de arheologie ; istorie medie, modernă și contemporană în sala de ședințe a Institutului de istorie din București. La cele din urmă a asistat și prof. D. Kosev, membru corespondent al Academiei de Științe a R. P. Bulgaria, director al Institutului de istorie din Sofia.

În prima zi a lucrărilor a avut loc o ședință comună, care s-a deschis prin cuvîntul acad. prof. P. Constantinescu-Iași, președintele Subsecției de științe istorice a Academiei R.P.R.

Acad. prof. P. Constantinescu-Iași a prezentat, în lumina documentelor Congresului al XX-lea al P.C.U.S. și ale celui de-al II-lea Congres al P.M.R., o serie de aspecte și sarcini din munca istoricilor noștri, insistînd mai ales asupra dezvoltării legăturilor internaționale și asupra muncii de elaborare a Tratatului de istorie a României. „Referindu-ne la munca istoricilor de la noi — a spus președintele Subsecției de științe istorice —, una din cele mai pregnante lipsuri poate fi considerată slaba legătură cu oamenii de știință de peste graniță”. Consecințele au fost : pe de o parte lipsa unor informații științifice absolut necesare, iar pe de altă parte faptul că munca istoricilor noștri nu a putut fi cunoscută de colegii lor din alte țări. În ultimul an însă, această greutate a început să fie înlăturată. În mai puțin de un an (septembrie 1955—

unie 1956 — P.O.), nouă delegații de istorici, cuprinzând 16 delegați, au participat la diferite conferințe sau congrese peste hotare, sau au făcut vizite în diferite țări, fiind întâmpinați peste tot de dorința vie de a se extinde legăturile științifice cu țara noastră. De mare importanță trebuie socotită participarea istoricilor români la Congresul internațional al istoricilor de la Roma, ca și afilierea noastră la Comitetul internațional de științe istorice (CISH).

Trecând la problema întocmirii Istoriei României, sarcina cea mai importantă dată istoricilor de la noi de Congresul al II-lea al Partidului, acad. prof. P. Constantinescu-Iași a arătat că întocmirea ei este problema centrală în planul de muncă al Subsecției de științe istorice. Operă de mare însemnătate, ea va cuprinde istoria dezvoltării societății pe teritoriul patriei noastre din paleolitic până astăzi. „Ea va trebui să sintetizeze, de pe pozițiile învățăturii marxist-leniniste — cum se spune în raportul Comitetului Central la Congresul Partidului — tot ce s-a realizat la noi pe tărîmul științei istorice și să însemne un pas înainte în dezvoltarea acestei științe”.

În cadrul secției de istorie medie, modernă și contemporană s-au ținut următoarele comunicări :

M. Berza : *Variațiile exploatarei Țării Românești de către Poarta otomană în secolele XVI—XVIII.*

P. P. Panaitescu : *Marea Adunare a țărilor. Instituție a ordinării feudale a țărilor române.*

M. Guboglu și Mehmet Mustafa : *Răscoalele țăranesti din imperiul otoman din anii 1418—1420 și bedreddinismul.*

I. Donat : *Așezările omenesti din Țara Românească în secolele XIV—XVI (cu hărți).*

Șt. Pascu : *Aspecte din situația și lupta lucrătorilor de la ocnile de sare din Maramureș în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea.*

D. Ciurea : *Aspecte din situația și evoluția orașelor și ținuturilor din Moldova în sec. al XVIII-lea. (Lupta contra acaparării și oprimirii de către boieri și biserică).*

N. Corivan : *Fuga țăranilor. Contribuții la cunoașterea formelor de luptă a țăranimii în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.*

V. Popovici : *Unele aspecte ale problemei țăranesti reflectate în așezămintele domnești din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea (Moldova).*

Cornelia Bodea : *Correspondență inedită privind activitatea lui N. Bălcescu în anii 1851—1852.*

Gh. Ungureanu : *Cu privire la începuturile mișcării revoluționare din Moldova în 1848.*

A. Egyed : *Istoricul asociațiilor muncitorești din Transilvania între anii 1868 și 1872. Influența Internaționalei I asupra mișcării muncitorești din Transilvania.*

M. Iosa : *Situația clasei muncitoare din România între 1900 și 1916.*

Mihail Dan : *Elemente progresiste în opera lui I. Bogdan.*

Matei Ionescu : *Evenimente premergătoare adoptării legislației agrare din 1908 (apr.-dec. 1907).*

V. Liveanu : *Lupta ideologică în mișcarea muncitorească din România în preajma evenimentelor din 13 decembrie 1918.*

Tr. Lungu : *Poziția partidelor politice din România față de problema agrară între anii 1912 și 1921.*

D. Károlyi : *Desfășurarea reformei agrare din 1945 în fostul județ Sălaj.*

Comunicările au fost prezentate la un înalt nivel științific fiind ascultate cu mult interes. Intemeiate pe o bogată documentare, cele mai multe folosind material inedit, comunicările au însemnat reale contribuții, prin înfățișarea unor fapte și aspecte necunoscute până acum sau prin interpretări noi. Astfel în comunicarea sa, M. Berza a ajuns la concluzii interesante pentru istoria economică și socială a Țării Românești, oferind totodată explicații pentru istoria politică a epocii. I. Donat, intemeiat pe circa 5500 documente interne ca și pe informații din documente externe și mărturiile din cronicari sau furnizate de călători, a reușit să identifice pe teritoriul Țării Românești un număr de 3220 sate și orașe, care au existat, permanent sau temporar, între 1352 și 1625.

D. Ciurea, N. Corivan și V. Popovici, tratând de asemenea probleme de istorie economică și socială pentru Moldova secolului al XVIII-lea, au adus importante precizări, bazați pe un bogat material documentar. Întemeiat pe materialul înedit aflat în cele 8 registre ale cămării, de sare din Maramureș. Șt. Pascu a prezentat știri cu totul noi despre viața și lupta lucrătorilor de la ocelele de sare din Maramureș în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea. P. P. Panaiteșcu a înfățișat Marea Adunare a țării ca o instituție similară cu adunările de stări din monarhiile feudale din apusul și centrul Europei, cu deosebirea că ea a rămas o adunare extraordinară și nu s-a transformat într-una permanentă cu atribuții legislative. Tot un capitol de istorie socială, însă din istoria Imperiului otoman la începutul secolului al XV-lea, au tratat M. Guboglu și Mehmet Mustafa. Știri noi despre ultimii ani ai lui Bălcescu a adus Cornelia Bodca folosind corespondență inedită, iar Gh. Ungurcanu a prezentat date noi în legătură cu pregătirea lui 1848 în Moldova. Aspecte, în bună parte necunoscute pînă acum, de la începuturile mișcării muncitorești socialiste din Transilvania și răspîndirea unor idei ale marxismului sub influența Internaționalei I reprezentînd valoroase contribuții la istoria mișcării muncitorești, a prezentat A. Egyed. Foarte interesante pentru dezvoltarea mișcării muncitorești de dincoace de Carpați au fost și comunicările lui M. Iosa și V. Liveanu : primul a arătat cum condițiile grele de viață au creat între 1900 și 1916 baza socială pentru lupta de clasă a proletariatului, care, încă puțin numeros, reprezenta partea cea mai înaintată a claselor exploatate ; al doilea a înfățișat lupta ideologică dusă în cadrul mișcării muncitorești din grupurile comuniste în ajunul lui 13 decembrie 1918. Precizări și date noi cu privire la problema agrară și lupta țărănimii pentru pămînt în secolul al XX-lea au adus : Matei Ionescu, în legătură cu opoziția dirză a țăranilor îndată după înăbușirea răscoalei din 1907 ; Traian Lungu, despre poziția adoptată între 1912 și 1921 față de problema agrară de partidele politice din România, scoțînd în evidență că singura poziție justă a fost aceea a grupurilor comuniste și că promisiunile partidelor moșierimii și ale burgheziei erau direct proporționale cu creșterea stării revoluționare din țară ; D. Károlyi, care a înfățișat lupta comună a țărănimii sărace române și maghiare pentru înfăptuirea reformei agrare în fostul județ Sălaj în anul 1945. O izbită încercare pe linia reconsiderării critice a istoricilor din trecut a fost comunicarea lui Mihail Dan, care a descifrat în opera lui Ioan Bogdan elemente și influențe progresiste ce i-au permis acestuia să se apropie, mai mult decît ceilalți istorici contemporani, de o concepție științifică în procesul dezvoltării istoriei.

În fiecare zi au avut loc discuții pe marginea comunicărilor prezentate. Numărul mare de participanți ca și conținutul intervențiilor au arătat interesul cu care au fost urmărite comunicările. Printre cercetătorii și profesorii care au participat la discuții au fost următorii : Al. Alexandrescu-Dersca, Al. Andronic (Iași), Dan Beindei, Damian Bogdan, acad. Em. Condurachi, I. Crăciun (Cluj), Gh. Cronț, D. Ciurea (Iași), D. Dimitriu, Gh. Georgescu-Buzău, I. Grubea, Matei Ionescu, Tr. Ionescu-Nișcov, V. Liveanu, Tr. Lungu, V. Maciu, B. Mitrea, acad. A. Oțetea, P. P. Panaiteșcu, Șt. Pascu (Cluj), acad. D. Prodan (Cluj), C. Șerban, Dan Simonescu, acad. Mihail Roller.

Sedința de închidere a sesiunii a avut loc în ziua de 6 iulie a.c. și a fost consacrată decernării premiilor Academiei R.P.R. pentru lucrări științifice pe ultimii cinci ani. Între cei premiați se găsesc și șase reprezentanți ai științei istorice. Au fost distinși cu premiul „N. Bălcescu”, Maria Holban, Fr. Pall, P. P. Panaiteșcu și Șt. Pascu pentru contribuțiile lor la publicarea corpului de *Documente privind istoria României*. De asemenea, D. Pippidi și Gr. Florescu au fost distinși cu premiul „Șt. Gheorghe” pentru contribuții la monografia arheologică *Histria*.

Cuvîntul de închidere a fost rostit de președintele Academiei R.P.R., acad. prof. Traian Săvulescu, care a subliniat nivelul ridicat la care s-au prezentat lucrările sesiunii și în numele oamenilor de știință din țara noastră a mulțumit Partidului și Guvernului pentru sprijinul acordat cercetărilor științifice.

PAUL OPRESCU

SCURTĂ PRIVIRE ASUPRA LUCRĂRILOR MAI NOI DIN ISTORIOGRAFIA CEHOSLOVACĂ

În ultimii ani, istoriografia cehă și slovacă luînd poziție față de cercetările istoriografiei burgheze, și-a cristalizat și mai mult o serie de probleme esențiale, care se cer soluționate din punct de vedere marxist.

I. Una din problemele cele mai importante și mai arzătoare, căreia i s-a acordat o atenție deosebită, este *mișcarea revoluționară husită*. Faptul acesta se impunea cu atît mai mult, cu cît husitismul din punct de vedere social și economic constituie una din cele mai interesante mișcări de mase, din cursul întregii orînduiri feudale. De altfel, noile contribuții, în legătură cu această mișcare, sînt și cele mai substanțiale studii de istorie apărute în ultimii ani în Republica Cehoslovacă. Trei din aceste cercetări și anume: *Mișcarea revoluționară husită*, *Sfîrșitul orașului Tabor* și *Cea mai veche prăvălie husită* — datorite prof. J. Macek, directorul Institutului de Istorie al Academiei de Științe Cehoslovace — au format obiectul unei recenzii în revista noastră¹. Prof. Macek însă a atacat cu îndrăzneală și alte aspecte ale husitismului. Paralel cu studiile de mai sus, Macek a publicat încă din 1950 o lucrare, intitulată *Cine sînt luptătorii Domnului*², în care, pornind de la semnificația acestui vers din cîntecule taborite, ajunge să stabilească oscilațiile ideologiei revoluționare din sînul mișcării.

Sprijinindu-se pe un bogat material de arhivă, același autor a dat apoi la iveală un studiu în 2 volume despre *Tabor în mișcarea revoluționară husită*³. Fără a lăsa la o parte aspectele sociale și politice ale societății taborite, Macek urmărește îndeosebi diferențierea socială și ideologică a păturilor sociale de la Tabor. După analiza situației sociale și economice de la mijlocul secolului al XV-lea, din Polonia, prof. Macek cercetează și țările baltice⁴. Monografia aceasta, socotită ca un succes al istoriografiei cehi marxiste, poate fi luată drept model de cei care se ocupă cu penetrația husitismului în țările romîne.

Pornind de la o problemă soluționată numai în parte în lucrarea sa despre mișcarea revoluționară husită, Macek intră, în cadrul unui studiu restrîns, o documentată analiză asupra hiliasmului taborit, față de necesitățile vieții de atunci și de interesele de clasă ale săracimii⁵. Într-un alt studiu monografic, prof. Macek a subliniat rolul militar și politic pe care l-a avut Prokop Veliký în mișcarea revoluționară husită, între anii 1426 și 1434⁶. Mai departe,

¹ Vezi, *Trei studii despre revoluția husită*, „Studii”, apr.-iun. 1954, nr. 2, p. 158—161.

² J. Macek, *Ktož jsú boží bojovníci*, Praga, 1950.

³ J. Macek, *Tábor v husitském revolučním hnutí*, Praga; I, 1952, II, 1955.

⁴ Idem, *Husité na Ballu a ve Velkopolsku*, Praga, 1952.

⁵ Idem, *Táborské chiliastické články*, „Sborník historický”, Praga, 1953, I, p. 53—64.

⁶ Idem, *Prokop Veliký*, Praga, 1954.

același autor subliniază trăsăturile esențiale ale problemei naționale din mișcarea revoluționară husită. Prof. Macek admite că această problemă poate fi înțeleasă numai dacă e pusă în legătură cu mișcarea revoluționară și cu lupta de clasă a maselor populare¹.

Literatură istorică husită s-a mai îmbogățit cu lucrarea de întinsă crudiție a prof. Fr. Graus: *Istoria țăranilor din Cehia în epoca prehusită*², în care autorul se ocupă de perioada colonizării din secolul al XIII-lea și de situația țăranilor din prima jumătate a secolului al XIV-lea. Volumul al II-lea se află sub tipar și va apare la începutul anului 1957.

Tot în legătură cu această perioadă, Graus a mai publicat un studiu, intitulat *Sărăcimile orașelor în epoca prehusită*³. Autorul urmărește dezvoltarea forțelor de producție și cercetează situația juridică, economică și socială a sărăcimii de la orașe care, împreună cu iobăgimea, se situase, după cum se știe, la aripa radicală a husiților.

O problemă interesantă în legătură cu husitismul a fost atacată de prof. Fr. Kavka, în lucrarea sa despre tradiția husită⁴. Într-o expunere documentată, autorul prezintă felul în care tradiția revoluționară a taboriților a imobilizat de-a lungul veacurilor cele mai productive energii ale poporului ceh, până la construirea socialismului de azi. Foarte aproape de problemele tradiției taborite se situează și studiul lui Milan Machovec, intitulat *Însemnătatea și învâțătura lui Hus în tradiția populară cehă*⁵. Într-o expunere oarecum de popularizare, Jan Durdik s-a ocupat cu *Arta militară a husiților*⁶. Deși există o lucrare mai veche și foarte valoroasă asupra acestei chestiuni, totuși Durdik a izbutit să prezinte în cele douăsprezece capitole ale monografiei care nu numai componența de clasă a polcurilor taborite, ci și probleme de arme, de organizare, de tactică, de aprovizionare și de strategie militară.

Tot în legătură cu husitismul a publicat și cunoscutul husitolog F. M. Bartoš două lucrări. În prima se ocupă cu o parte din activitatea de predicator al lui Hus de la începutul și din timpul revoluției⁷; iar în cealaltă se subliniază răsunetul pe care l-a avut husitismul asupra conciliului de la Basel (1431—1447)⁸.

În sfârșit, alte două studii mai mici privesc aspectul juridic al husitismului. Prof. V. Vaněček s-a ocupat de problema „statului și dreptului în mișcarea revoluționară husită”⁹, iar J. Kejř încearcă să sublinieze câteva probleme legate de procedura căsătoriei¹⁰.

Cu ecou ilic și penetrația elementelor husite în Slovacia se ocupă, într-o expunere mai mică Peter Ratkoš, menționând că e numai un început, care trebuie adîncit¹¹.

Sporind interesul pentru această mișcare revoluționară, în mod firesc a apărut și nevoia de a populariza în cercuri cât mai largi figurile proeminente ale husitismului. Pe această linie, amintim monografia lui J. Kratochvil despre Jan Hus¹².

¹ J. Macek, *Nérodnostní otázka v husitském revolučním hnutí*, „Československý časopis historický”, Praga, 1955, nr. 1, p. 1—30.

² Fr. Graus, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské*, I, Praga, 1953, vezi și „Studii”, oct-dec. 1954 nr. 4, p. 234—237. Lucrarea aceasta a fost recenzată pe larg în „Československé čas. historický”, Praga 1953, p. 475—484 și „Przegląd historyczny”, Varșovia, 1954, t. XLV, 4, p. 824—834.

³ Idem, *Chudina městska v době předhusitské*, Praga, 1949.

⁴ Fr. Kavka, *Husitská revoluční tradice*, Praga, 1953.

⁵ Milan Machovec, *Husovo učení a význam v tradici českého národa*, Praga, 1953.

⁶ Jan Durdik, *Husitské vojenské umění*, Praga, 1953.

⁷ F. M. Bartoš, *Dějiny studie o husitských počinách*, Praga, 1955.

⁸ Idem, *Basilejský revoluční husitský ohlas v jeho době*, „Sborník historický”, III, Praga, 1955, p. 11—143.

⁹ V. Vaněček, *Stát a právo v husitském revolučním hnutí*, „Právník”, Praga, 1952, 6, p. 360—384.

¹⁰ J. Kejř, *O manželském právu husitů*, „Právník”, Praga, 1955, 1—2, p. 26—34.

¹¹ P. Ratkoš, *Husitské revoluční hnutí a Slovensko*, „Historický časopis”, Bratislava, XI, <1953>, 1, p. 26—41.

¹² J. Kratochvil, *Jan Hus*, Praga, 1955. Un interes deosebit a suscitat în U.R.S.S. figura mărcată, pentru veacul al XV-lea, a lui Jan Jijka, prezentat de H. Rezin în monografia sa: *Jan Žižka (1370—1424)*, Ed. Molodaia gvardiia, Moscova, 1952.

II. Un alt capitol din preocupările istoriografiei cehoslovace de azi îl formează *diferitele aspecte ale luptei de clasă, răscoalele țărănești din cursul ordnuirii feudale și grevele muncitorești — pînă la răscoala slovacilor din anul 1944*. Trebuie să subliniem că majoritatea acestor cercetări îmbracă forma unor scurte contribuții, risipite prin diferite reviste și că, pînă în momentul de față, nu există o mare lucrare de sinteză, care să includă întreaga problematică a mișcărilor țărănești.

În primul rînd, vom aminti studiul lui Peter Ratkoš despre răscoala minerilor din 1525—26, din Slovacia¹ în care autorul cercetează influența exercitată de reforma luterană asupra acestei mișcări. Tot de această problemă s-a ocupat și istoricul maghiar Gustav Heckenast, care analizează cauzele sociale și economice ale revoltei mincrilor slovaci. Autorul afirmă că e vorba de cea dintîi mișcare țărănească înarmată din Ungaria².

O lucrare de mare erudiție, privind istoria luptelor sociale din Cehia, secolele XVI și XVII, a publicat prof. Josef Dobiáš³.

Fr. Dostál a dat la lumină două studii privitoare la stările de lucruri din regiunea Valașsko în perioada războiului de treizeci de ani. În primul e vorba de cauzele răscoalelor și originea haiduciei din cursul celui de-al treilea deceniu al secolului XVII-lea⁴, iar în celălalt, de luptele antif feudale ale valașilor⁵.

Referindu-se la această epocă, atunci cînd reacțiunea habsburgică era în plină ascensiune,

Josef Petrání urmărește figura lui Matouš, Ulický, neobosit luptător împotriva împilării habsburgilor⁶. O expunere oarecum de popularizare a luptelor purtate de iobagi în secolul al XVII-lea

Noile cercetări asupra husitismului au stîrnit un mare interes și printre specialiștii de peste hotare, în deosebi din U.R.S.S., ale căror contribuții au îmbogățit literatura istorică legată de această mișcare.

Astfel, B. T. Rubțov a publicat un studiu intitulat: Усиление феодалной эксплоатации в Чехии накануне великой крестьянской войны XV в. (*Înăsprirea exploatării feudale din Cehia în preajma marelui război țărănesc din secolul XV*), „Voprosi Istorii”, 1954, 12, p. 68—72. Acestea i-a urmat apoi o lucrare mult mai cuprinzătoare despre *Războaiele husite*. (Cf. Гусьские войны, Великая крестьянская война в XV веке в Чехии, Moscova, 1955). Într-o lucrare de proporții mult mai mari, Rubțov s-a ocupat și de influența pe care a avut-o renta feudală asupra țărănimii, înainte de izbucnirea mișcării revoluționare husite. (Cf. Эволюция феодальной ренты в Чехии и ее влияние на ухудшение положения крестьянства накануне великой крестьянской войны XV в., „Kratkie soobeenia”. Institut sloviandevdeniia, Moscova, 1955, 14, p. 79—86).

Într-o scurtă prezentare, A. Vinogradova s-a ocupat de problema formării orașelor cehi în sec. XIV (Cf. Чешский город в XIV-начале XV вв., loc. cit., p. 89—96).

În sfîrșit I. A. Ozohin a stăruit asupra importanței internaționale a războiului țărănesc ceh, din sec. XV (Cf. О международном значении чешской крестьянской войны XV века, „Voprosi istorii, 1955, nr. 8, p. 57—71).

Alte două studii apărute în Polonia completează tabloul literaturii istorice husite. E vorba de: R. Heck, *Śląsk w czasach powstania husyckiego. Skice z dziejów Śląska*, Varșovia, 1953 și Mieczysława Wierzejska, Piotr Polak, „Defensor regni Poloniae” w dobie walk husyckich „Sobótka”, Wrocław, 1954, VIII.

¹ P. Ratkoš, *Banické povstanie 1525—1526 a reformačná ideológia na Slovensku*, „Československý čas, historický”, Praga, II, <1954>, 3, p. 400—416.

² G. Heckenast, *Banskobystrické banické povstanie <1525—1526>*, „Historický časopis”, Bratislava, II, <1954>, 1, p. 71—104.

³ J. Dobiáš, *Z dějin sociálních bojů v Čechách v 16. a 17. století*, „Rozpravy čsl. Akad.”, an-63, caietul 1.

⁴ Fr. Dostál, *O příčinách lidových bouří a původu zbojnickví na Valašsku v letech 1620—1627*, „Naše Valašsko”, XIV <1951>, p. 129—152.

⁵ Idem, *Valašši a protifeudální boje na Valašsku v letech 1620—1642*, „Časopis Matice Moravské”, 1953, 72, p. 129—161.

⁶ J. Petrání, *Matouš Ulický a poddanské povstání na Kouřimsku a Časlavsku roku 1627*, „Acta universitatis Carolinae”, 1954, 7, p. 43—66.

și al XVIII-lea face Josef Kočí¹. E o încercare de a studia din punct de vedere marxist lupta de clasă pe o perioadă de timp mai îndelungată.

O prezentare mai amplă și bine documentată a răscoalelor țărănești din 1775, din Cehia, o face Ol. Janeček. Făcînd legătura cu tradiția revoluționară husică, autorul afirmă că aceste răscoale formează o verigă din lanțul luptelor poporului, în drum spre eliberarea de sub apăsarea și exploatarea feudală². De al'tfel, despre răscoalele din 1775, s-a scris, între anii 1946 și 1955 o serie întreagă de cercetări, prezentate critic de Alena Petráňová și Josef Petráň în „Revista istorică cehoslovacă”³.

O primă lucrare de sinteză despre răscoalele iobagilor din Slovacia a scris Al. Markuš. E vorba de răscoalele din 1831, despre care autorul spune că au contribuit într-o bună măsură la destrămarea feudalismului din Ungaria și la desființarea iobăgiei în 1848⁴.

De aceste tulburări țărănești s-a mai ocupat și Daniel Rapant într-o lucrare, pe care noi am semnalat-o la timp, în această revistă⁵.

Cunoscuta grevă a lucrătorilor de la căile ferate, din 19 iulie 1844, formează obiectul unei cercetări de proporții mai mici. De fapt, e vorba de cea dintîi ciocnire singeroasă a proletariatului ceh cu forțele autorităților de stat⁶. Cea dintîi monografie închinată evenimentelor importante din istoria mișcărilor muncitorești din Cehia se datorește lui Jan Bránek, care s-a ocupat de greva lucrătorilor textiliști de la Svárov, din 1870⁷. Însă cel care a studiat, în cuprinsul unei lucrări de ansamblu, mișcărilor muncitorești din perioada modernă a istoriei cehice, a fost Zd. Šolle. Astfel, în 1951, Šolle a publicat un studiu în care ne prezintă evoluția acestor mișcări în cadrul condițiilor sociale și economice din Austria pînă la 1897⁸. Într-un alt volum și pe baza unui material nou, același autor a urmărit luptele duse de clasa muncitoare pentru libertatea socială și națională în perioada războiului imperialist⁹. Specializat în problemele istoriei mișcărilor muncitorești, Šolle a dat la iveală și un studiu privitor la apariția primului partid muncitoresc din țările cehice. După ce caracterizează situația grea a proletariatului ceh din anii 1860—1880, autorul stăruie asupra formării partidului muncitoresc în cadrul luptelor din vechea Austrie¹⁰. Cu formarea Partidului Comunist din Cehia se ocupă K. Gajan¹¹, completînd studiul lui J. Veselý despre *Apariția Partidului Comunist din Cehia*, apărut în 1952. La rîndul ei, istoriografia slovacă s-a îmbogățit cu monografia de sinteză a lui Miloš Gosiorovský. În care acesta se ocupă de soarta mișcărilor muncitorești din Slovacia, de la primele încercări pînă la formarea Partidului Comunist¹². A. Pěnička s-a ocupat de lupta proletariatului din bazinul carbonifer Kladno în anii tulburi 1917—1920¹³. O lucrare merituosă, alcătuită pe baza unui material de arhivă despre cunoscuta grevă de la Most, din 1929, a dat la iveală L. Věbr¹⁴.

Probleme legate de evoluția mișcărilor muncitorești din Moravia au format obiectul unor lungi discuții, organizate de filiala Institutului de istorie din Brno. Discuțiile au avut loc în zilele de 22 mai, 22 octombrie și 3—4 decembrie 1954. Cu acel prilej, s-a căutat să se stabilească înce-

¹ J. Kočí, *Boje venkovského lidu v období temna. Povstání nevolníků v XVII. a XVIII. století*, Praga, 1953.

² Ol. Janeček, *Selské povstání v Čechách roku 1775*, „Historie a voj. nstvi”, Praga; I, <1952>, p. 34—58; II, <1953>, p. 82—112. A apărut și în volum, Praga 1954.

³ „Československý čas. historický”, Praga, IV, <1956>, 1, p. 136—143.

⁴ Al. Markuš, *Sešliacké povstanie v Zemeplne roku 1831*, Bratislava, 1951.

⁵ Vezí „Studii”, ian-mar. 1951, nr. 1, p. 128—130.

⁶ J. Poliščenský — V. Vomáček, *Stavka železničnických dělníků před Prahou*, 8. VII, 1944, „Českosl. čas. hist.” 1953, 4, 417—427.

⁷ J. Bránek, *Svárovská stávka*, Praga, 1951.

⁸ Zd. Šolle, *Dělnické hnutí v českých zemích koncem minulého století*, Praga, 1951.

⁹ Idem, *Dělnické hnutí v českých zemích za imperialistické války*, Praga, 1952.

¹⁰ Idem, *Ke vzniku dělnické strany v naší zemi*, Praga, 1953.

¹¹ K. Gajan, *K otázce vzniku KSČ*, Praga, 1954.

¹² M. Gosiorovský, *Príspevok k dejinám slovenského robotníckeho hnutia*, Bratislava, 1951.

¹³ A. P. Pěnička, *Kladensko v revolučním boji 1917—1920*, Praga, 1954.

¹⁴ L. Věbr, *Mostecká stávka*, 1929, Praga, 1955.

putul acestor mișcări în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea — schișându-se și o periodizare a lor¹.

Nu putem lăsa la o parte contribuția valoroasă a istoricului maghiar Arató Endre la relațiile mișcărilor muncitorești din Cehoslovacia și Ungaria în perioada dintre 1867 și 1890².

III. O serie de cercetători și-au luat ca sarcină să prezinte *condițiile sociale și economice în care a trăit clasa muncitoare și țărănimea în perioada dintre cele două războaie mondiale*. Astfel, Vera Olivová, sprijinindu-se pe date statistice și material arhivistic, s-a ocupat de situația muncitorimii din Cehoslovacia, între anii 1921 și 1923. Criza economică din 1922—1923, în care intrase Cehoslovacia, a constituit un pretext pentru burghezile de a duce o luptă sistematică împotriva nivelului de viață al proletariatului³.

Despre greva din decembrie 1920, a publicat o lucrare specială Dragomír Bárta⁴. Pornind de la influența Revoluției din Octombrie, Václav Pěša se ocupă de atitudinea burgheziei față de acest eveniment, scoțând în lumină cauzele care au dus la greva din decembrie 1920, a țăranilor din Moravia și Silezia⁵.

Într-o prezentare foarte bogată în date, însă fără o suficientă valorificare științifică a materialului, Jaromír Charous se ocupă de greva funcționarilor de bancă 1921⁶.

O altă lucrare e închinată urmărilor pe care le-a avut criza economică din 1932. Autorul Jan Mlynářik desvăluie șomajul, mizeria și execuțiile fiscale, care au provocat tulburări populare⁷. Tot atunci au avut loc încă o mare grevă a minerilor la Most. Cauzele și vechența cu care s-au ridicat atunci minerii snt subliniate de Fr. Srb și Hana Peštková, într-o lucrare apărută încă din 1952⁸.

În cadrul unei lucrări mai mici, recent apărută, Petr Količ se ocupă de sistemul exploatator, la care erau supuși țăranii săraci și mijlocași în timpul primei Republici Cehoslovace⁹.

O atenție deosebită a acordat istoriografia slovacă răscoalei și luptelor de partizani din 1944. Într-o prezentare succintă, J. Doležal stăruie asupra colaborării dintre comuniștii din ilegalitate și răsculații din Slovacia¹⁰. Într-o lucrare cu caracter comemorativ și într-o formă destul de documentată, B. Graca se ocupă cu diferite aspecte ale acestei răscoale¹¹. Același lucru face și Miloš Gosiorovský, cînd subliniază contribuția Partidului Comunist Slovac la declanșarea răscoalei din 1944¹². În sfîrșit, Miroslav Kropilák urmărește lupta de eliberare a slovacilor în ultima fază a războiului în colaborare cu armata sovietică¹³.

¹ Vezi, „Československý čas. historický”, 1954, 4, p. 757—759; 1955, 1, p. 184—186 și 1955, 4, 719—721.

² Arató Endre, *Styky československého a maďarského robotníckého hnutia (1867—1890)*, „Českosl. čas. historický”, Praga, 1954; nr. 1, p. 28—47 și 2, p. 245—260.

³ V. Olivová, *Postavení dělnické třídy v Č.S.R. v letech 1921—1923*, „Českosl. čas. historický”, 1954, 2, p. 193—227.

⁴ D. Bárta, *Prosincová generální, stávka roku 1920*, Praga, 1953.

⁵ V. Pěša, *Venkovský lid Moravy a Slezska v prosincové generální stávce roku 1920*, „Českosl. čas. historický”, 1953, 3, p. 369—399.

⁶ J. Charous, *Bankovní stávka 1921*, „Sborník archivních prací”, Praga, 1953, 1—2, p. 168—347.

⁷ J. Mlynářik, *Vzbouřba lidu proti exekucím v Polomke, roku 1932*, „Historický čas.”, Bratislava, 1954, p. 480—504.

⁸ Fr. Srb—H. Pešková, *Velká stávka mosteckých horníků roku 1932*, Praga, 1952.

⁹ P. Količ, *Vykorisťování drobných a středních rolníků pomocí trhu za kapitalistické ČSR*, „Politická ekonomie”, 1955, p. 48—65.

¹⁰ J. Dolžal, *O niektorých otázkách slovenského národného povstania*, „Hist. sborník”, X, 1952, p. 28—58.

¹¹ B. Graca, *Slovenské národné povstanie roku 1944*, „Historický časopis”, 1954, p. 3—38.

¹² M. Gosiorovský, *Slovenské národné povstanie roku 1944*, „Československý čas. historický”, 1954, 4, p. 573—595.

¹³ M. Kropilák, *Narodnooslobodzovací boj na Slovensku roku 1945*, „Českosl. čas. hist.”, 1955, 4, p. 611—626.

În legătură cu activitatea istoriografiei slovace, L. Holotík face o prezentare succintă în „Kwartalnik Historyczny”, Varșovia, LXII, (1955) 1, p. 268—274.

IV. Mult mai puține lucrări s-au publicat *în legătură cu apariția și dezvoltarea manufacturilor*. Astfel, Anton Spiesz se ocupă de producția manufacturică în Slovacia. Ea a început în prima jumătate a secolului al XVIII-lea și pe la 1760 a căpătat o structură organică, izvorită din condițiile economice locale ¹. Pavla Vrbová își propune să stabilească o periodizare în dezvoltarea industriei de mașini în țările ceh, de la apariție până la 1860 ². O amplă lucrare de sinteză, care se ocupă cu apariția și dezvoltarea manufacturilor din țările ceh, mai ales de textile, până la 1781, a publicat recent A. Klima ³.

Un bogat material, în legătură cu folosirea mașinilor cu aburi în industria cehă, până la apariția imperialismului, publică Jaromír Purš ⁴. Același autor analizează procesul revoluției industriale din Cehoslovacia, pe care îl desprinde din ansamblul condițiilor politice din Austria și Ungaria. Urmărind trecerea de la manufacturi la marea industrie de mașini, Purš încearcă și o periodizare a faptelor istorice ⁵. Într-o prezentare documentară, Juraj Kramer studiază istoria citorva ramuri industriale din Slovacia, pe timpul primei Republici Cehoslovace ⁶.

Tot aici pot lua loc și alte două studii valoroase, privind mai mult legăturile comerciale dintre țările ceh și alte ținuturi europene. În primul rând, e vorba de comerțul cu postavul ceh din secolul al XIV-lea și începutul celui de-al XV-lea ⁷. Autorul, Fr. Graus, a îmbogățit literatura istorică cu o lucrare interesantă, care a provocat o intervenție pozitivă din partea cunoscutului medievist polonez, M. Malowist ⁸. O contribuție erudită la problema comerțului cehi, pe linia legăturilor cu Rusia, a publicat prof. A. V. Florovskij.

Tot aici, am putea aminti și studiul lui J. Kořén despre tehnica și dezvoltarea mineritului în țările ceh, până la sfârșitul secolului al XVIII-lea ⁹.

În sfârșit, Josef Jandček a adus o foarte serioasă contribuție la istoria comerțului din Praga, înainte de lupta de la Muntele Alb (1620). După ce face o expunere a comerțului praghez, până la jumătatea secolului al XVI-lea, autorul se ocupă de mărfurile cu care se făcea negoț în perioada dintre 1550 și 1620. Datorită înlesnirilor și privilegiilor pe care le oferea împăratul, o seamă de negustori străini își investeau capitaluri la Praga, făcând astfel concurență băștinașilor ¹⁰.

V. Într-o lucrare în periodizarea istoriei cehoslovace, anul 1848 e admis ca o piatră de hotar între două orânduiri sociale, am socotit că noile cercetări legate de evenimentele acestui an pot forma un capitol separat. De aceea, amintim, în primul rând, studiul istoricului maghiar Endre Arató despre cauzele sociale ale mișcării naționale din anii 1845–1848.

Pornind de la analiza situației sociale și economice din prajma anului 1840, autorul subliniază posibilitatea alianței dintre burghazia slovacă în curs de formație, și o parte din nobilimea maghiară pe cale de a se burghuiza, ca o forță puternică a mișcării naționale slovace și maghiare împotriva absolutismului habsburgic ¹¹. Ce a însemnat pentru masele populare din Slovacia un patent urban din 1853, privitor la desființarea iobăgiei, o dovedește studiul lui

¹ A. Spiesz, O manufaktúrach na Slovensku v XVIII. storočia, „Historický časopis” 1953, 4, p. 635–666.

² P. Vrbová, *K otázce vzniku strojírenského průmyslu v českých zemích*, „Českosl. čas. historický”, 1954, p. 669–702.

³ A. Klima, *Manufakturní období v Čechách*, Praga, 1955.

⁴ J. Purš, *Použití parních strojů v průmyslu v českých zemích v období do nastupu imperialismu*, „Českosl. čas. historický”, 1955, 2, p. 254–290, 3, 427–484.

⁵ Idem, *K problematice průmyslové revoluce v ČSR*, „Českosl. čas. historický”, 1956, 1, p. 1–26.

⁶ J. R. Kramer, *K dějinám slovenské priemyslu predmnichovskej Republiky*, „Českoslov. čas. historický”, 4, p. 437–466.

⁷ Fr. Graus, *Český obchod se sukrem ve 14. a počátkem 15. století*, Praga, 1950.

⁸ V. zi, „Przegląd historyczny”, Varşovia, 42, (1951), p. 401–415, și „Kwartalnik historyczny”, Varşovia, 1951, p. 155.

⁹ J. Kořán, *Přehledné dějiny českého hornictví*, I, Praga, 1955.

¹⁰ J. Janáček, *Dějiny obchodu v předbřlohorské Praze*, Praga, 1954.

¹¹ E. Arató, *Sociálne motivy slovenského národného hnutia v r. 1845–48*, T. Martin, 1952.

J. Mesáros¹. Același autor stăruie asupra faptului că abolirea iobăgiei din Slovacia n-a fost un act revoluționar și că exploatarea feudală și semifeudală a țăranilor a continuat ca și mai înainte². Cu problema exploatarei țăranilor slovaci de după 1848, se ocupă Martin Victor³.

Cît privește țările ceh, anul 1848 s-a bucurat de o deosebită atenție din partea istoriografiei sovietice, ca mai toate revoluțiile burghezo-democratice din Europa. I. I. Udalțov, care a colaborat la lucrarea *Revoluțiile din 1848—1849*, a publicat în 1950, *Anul 1848 în Cehia*, iar după aceea a urmat studiul intitulat: *Din istoria luptelor politice și naționale din Cehia, anul 1848*⁴.

VI. *Alle cercelări istorice se ocupă cu relațiile ceho-ruse și îndeosebi cu influența evoluției ruse burghezo-democratice din 1905 asupra maselor populare din Cehoslovacia*. În legătură cu aceasta, Ivan Červenák face o expunere sumară a înfrunțărilor pe care revoluția rusă din 1905 le-a exercitat asupra maselor din Slovacia⁵. O interesantă contribuție la istoricul mișcărilor muncitorești din Moravia și Silezia, în legătură cu revoluția din 1905, în anii 1905—1907, a publicat Zd. Konečný⁶. Într-o lucrare — cu caracter de popularizare — se vorbește despre răsunetul pe care l-a avut în țările ceh revoluția din Rusia. Autorii acestui studiu urmăresc manifestările de simpatie, manifestațiile și tulburările din Austro-Ungaria și din țările ceh și Slovacia ca o urmare a celor petrecute în Rusia⁷. Cu dezlegarea pe cale revoluționară a problemei naționale din anii 1905—1907, sub influența celor petrecute în Rusia, și în condițiile politicii de atunci, se ocupă Ol. Kodedová⁸.

Tot pe această linie se situează și colaborarea de arme dintre cehoslovaci și Rusia revoluționară. Pentru înțelegerea oară se tratează această problemă în toată amploarea ei, ținându-se seamă atât de situația internațională de atunci, cît și de lupta de eliberare a poporului cehoslovac⁹. Pe baza unui bogat material, Cestmír Amort se ocupă, într-o lucrare de zece capitole, de trecerea armatelor rusești prin țările ceh, în anii 1798—1800¹⁰, iar A. V. Florovskij prezintă un capitol dintr-un studiu mai întins, privitor la relațiile dintre Petru cel Mare și țările ceh¹¹.

VII. O activitate bogată a desfășurat istoriografia cehă și în domeniul editării de texte și izvoare istorice. Pe lângă publicațiile mai vechi și cele apărute de curînd, menționate de noi în revista „Studii”¹², mai relevăm și următoarele: primul volum din colecția *Izvoare și studii privind istoria Cehiei*, publicată de Institutul de istorie al Academiei Ceh, cuprinde două texte documentare. Primul se referă la evidența postavului aparținînd mănăstirii Treboň, din anii 1406—1416, iar celălalt la cheltuiala de drum a unui dregător de la monetăria din Kutna Hora, într-o călătorie făcută la Buda¹³. În aceeași colecție a apărut o serie de documente și acte de la Oldřich din Rozemberk, fost guvernator în ținuturile Cehiei de sud, în vremea războaielor husite¹⁴.

¹ J. Mesáros, *K problémom zrušenia poddanstva na Slovensku, urbarný patent z 2. marca 1853*, „Hist. časopis”, 1953, 4, p. 595—633.

² Idem, *Prispevok k objasneniu charakteru feudálnych prežitkov na Slovensku por. 1848*, „Českosl. čas. hist.”, 1954, 4, p. 633—650.

³ M. Victor, *Prispevok k otázke vykoristovania roľníkov por. 1848*, „Hist. čas.”, 1953, 1, p. 117—127.

⁴ I. I. Udalțov, *Очерки из истории национально-политической борьбы в Чехии в 1848 году*, Moscova, 1951, Vezi și recenzie în „Českosl. čas. hist.”, 1954, 3, p. 510—519.

⁵ J. Červenák, *Prvá ruská buržoazno-demokratická revolúcia a jej vplyv na slovenské robotnícke hnutie*, „Hist. čas.”, 1953, 3, p. 491—504.

⁶ Zd. Konečný, *K problematice dělnického hnutí na Moravě a ve Slezsku v letech 1905—1907*, „Slezský sborník”, 1954, 1—2, p. 102—132.

⁷ J. Dolžal — J. Beránek, *Ohlas první ruské revoluce v českých zemích*, Praga, 1954.

⁸ Ol. Kodedová, *Národnostní otázka v letech 1905—1907*, „Českosl. čas. hist.”, 1955, 2, p. 192—222.

⁹ J. Veselý, *Češi a Slováci v revolučním Rusku (1917—1920)*, Praga, 1954.

¹⁰ Č. Amort, *Ruska vojska u nás, 1798—1800*, Praga, 1954.

¹¹ V. A. Florovskij, *Petr Veliký a Čechy*, „Sovětská historie”, Praga, V, 1, p. 18—33.

¹² „Studii”, sep.-dec. 1955, nr. 5—6, p. 161, nota 1.

¹³ *Prameny a studie k českým dějinám*, Praga, I, 1951.

¹⁴ *Listář a listinář Oldřicha z Rozemberka, 1449—1462*, vol. IV, 1954.

Tot în legătură cu această epocă, Amedeo Molnár a publicat o ediție critică a unei cazanii din 1419, aparținând lui Jan Želivský, cunoscut predicator și revoluționar husit ¹.

Petițiile și plingerile unor pături sociale și mai ales ale țăranilor din Cehia — trimise în prima fază a revoluției din 1848 comitetului național, spre a le prezenta dietei, care de altfel nu s-a mai ținut, au fost de asemenea publicate într-un volum ².

Tot din epoca husită, s-a publicat și cronica lui Vavřinec din Březova, tradusă din latinește de Fr. H řmanský ³. După o întrerupere de aproape 30 de ani, editura Academiei Cehce a reluat și editarea izvoarelor latinești, publicând în original două caiete cu documente din vremea lui Carol IV ⁴. Un specialist în chestiunile regionale din Silezia, Adolf Turek, a publicat un volum de urbare din secolele XV—XVIII ⁵. În sfârșit, o creștomatie istorică pune la dispoziția profesorilor din învățământul mediu și studenților, texte vechi, fragmente de cronici, acte, bule papale, zapise, urbare, legende etc. din cele mai vechi timpuri pînă la 1781—1785 ⁶.

VIII. *O problemă dezbătută de istoricii cehi și slovaci și alții de importanță pentru noile cercetări istorice, dar mai ales pentru manualul învățământului superior în pregătire, a fost periodizarea istoriei.* Problema a fost pusă încă din 1950 de Fr. Graus într-o expunere succintă în legătură cu perioada feudalismului timpuriu din Cehia ⁷. După aceea, Jaroslav Böhm s-a ocupat într-un articol despre condițiile apariției feudalismului în țările cehce ⁸. Tot atunci, Fr. Graus a reluat aceeași problemă cu argumente noi ⁹. Într-un studiu foarte instructiv și plin de sugestii, Graus arată distincția netă care există între metoda istoriografiei burgheze și cea marxistă ¹⁰. Din păcate, spațiul nu ne permite să stăruim pe larg asupra discuțiilor care s-au desfășurat în jurul acestei probleme atât de interesantă. De aceea, vom aminti numai cadrul general al discuțiilor.

În zilele de 19—20 decembrie 1952, a avut loc la Liblice, în Slovacia, o conferință în legătură cu periodizarea istoriei cehce și slovace. Cu acel prilej, L. Holotik a vorbit despre periodizarea istoriei slovace în perioada feudalismului și capitalismului ¹¹, iar Fr. Graus a revenit din nou asupra periodizării feudalismului ceh, aducând noi precizări ¹². De perioada capitalismului ceh s-a ocupat Arnošt Klíma ¹³. Într-un studiu susținut și bine documentat și care constituie o adăncire a unor elemente legate de problema periodizării, Fr. Graus analizează criza feudalismului din secolul al XIV-lea ¹⁴.

În urma propunerilor și discuțiilor de la Liblice, s-a admis că feudalismul începe în țările cehce cu secolul al X-lea și se termină în 1848, iar capitalismul începe cu 1848 și ține pînă la 1945. Fiecare din aceste orînduiri prezintă o variație de subîmpărțiri, legate de evenimentele caracteristice fiecăruia din cele două popoare.

Paralel cu problema periodizării, istoricii cehi și slovaci au trecut și la alcătuirea tezelor pentru manualul destinat învățământului superior, ca una din cele mai pozitive lucrări, realizată în ultimii ani. Tezele cuprind istoria cehilor și slovacylor din cele mai vechi timpuri pînă la 1918. După discutarea lor, care a avut loc în trei rînduri, tezele au fost publicate în două volume ¹⁵, trecîndu-se în același timp și la redactarea manualului.

Tr. Ionescu-Nișcov

¹ A. Molnár, *Jan Želivský, Dochovaná kázání z roku 1419*, partea I, Praga, 1953.

² Fr. Roubík, *Pelice venkovského lidu z Cech k národnímu výboru z r. 1848*. Praga, 1954.

³ Vavřinec z Březové, *Husitská Kronika*, Praga, 1954.

⁴ *Regesta diplomataria nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae*, Praga, vol. VI, caietul 3 și vol. VII, caietul 1.

⁵ Adolf Turek, *Soupis urbářů ostravského kraje 15—18. století*, Opava, 1954.

⁶ *Naše národní minulost v dokumentech. Chrestomatie k dějinám Československa*, I, Praga, 1954.

⁷ Fr. Graus, *Ранняя стадия развития феодализма в Чехии*, „Voprosi istorii”, 1950, 6, p. 89—93.

⁸ J. Böhm, *K otázce o vzniku feudalismu v českých zemích*, „Český lid”, Praga, 1951, p. 162—180.

⁹ Fr. Graus, *O vznik feudalismu v českých zemích*, idem, p. 282—285.

¹⁰ Idem, *K otázkám metodiky středověkých dějin*, „Čsb. čas. h strický” 1956, 1, p. 99—115.

¹¹ L. Holotik, *K periodizaci slovenských dějin v období feudalizmu a kapitalismu*, „Historický čas.”, 1953, 1, p. 42—73, și „Čsksosl. čas. hist.”, 1953, 2, p. 213—233.

¹² Fr. Graus, *Pokus o periodisaci českých dějin v období feudalismu*, „Čsksosl. čas. hist.”, 2, p. 202—213.

¹³ A. Klíma, *Periodisace kapitalismu*, „Čsksosl. čas. hist.”, p. 223—235. Pentru o prezentare de ansamblu a discuțiilor de la Liblice, *ibidem* p. 246—251.

¹⁴ Fr. Graus, *Krise feudalismu ve 14 století*, „Sborník historický”, I, 1953, p. 65—121.

¹⁵ Vezi, „Československý čas. hist.”, Praga, 1954, nr. 2, supl. și 1955, nr. 2 supl.

GRIGORE URECHE: *Letopiseșul Țării Moldovei*

Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. PANAITESCU

București, E.S.P.L.A., 1955, 243 pag.

Sarcina reeditării științifice a clasicilor noștri o duce cu succes E.S.P.L.A. În redacția înțesată de colaboratori se desfășoară o muncă științifică migăloasă, pentru a scoate din textele literare ultima voință a autorului, pentru a reconstitui textul, pe care autorul însuși l-a considerat cel mai bun și definitiv.

Principiile de editare s-au găsit mai ușor și s-au aplicat mai consecvent în publicarea clasicilor secolului al XIX-lea.

Fixarea principiilor și metodelor unitare în editarea operelor literare vechi din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea este însă o problemă destul de grea și aceasta, nu atât din cauza concepțiilor diferite ale îngrijitorilor de texte, cât din cauza condițiilor speciale în care s-au transmis posterității operele scriitorilor noștri din perioada feudală. Un caz tipic, în această privință, îl oferă cronica lui Grigore Ureche, cunoscutul cronicar al Moldovei (născut pe la 1590, mort în 1647). Povestirea întâmplărilor de seamă din Moldova anilor 1359—1594, precedate însă și de câteva știri referitoare la descendența poporului român din romani și a limbii române din limba latină — povestirea aceasta nu numai că nu s-a păstrat în *scrierea autografului*¹ a cronicarului Gr. Ureche, dar înseși copiile ei diferă simțitor între ele. Unii cititori ai cronicii lui Ureche, numai la 20—30 de ani de la apariția ei, l-au mutilat opera în așa măsură, amplificând-o cu interpretări personale, cu referințe culese de ei din alte izvoare, încât azi cu greu se poate distinge partea din cronică proprie lui Gr. Ureche, de acelea ale interpolatorilor ei ulteriori. Se înțelege că, pentru editarea unui astfel de text, specialistul nu poate fi numai filologul, care „trebuie să cunoască bine limba epocii studiate și stilul individual al scriitorului” (opinia lui V. Vinogradov exprimată într-o consfătuire a textologilor sovietici²), ci este nevoie ca editorul să fie și un istoric, să cunoască bine evenimentele, izvoarele din care s-a inspirat autorul, amănuntele biografiei și creației scriitorului, dar mai ales gândirea socială și politică a autorului. Pătrunzând adânc în aceste detalii, făcând analiza internă a cronicii, un astfel de editor — filolog și istoric totodată — va putea ajunge la delimitarea operei autentice a autorului față de deformările aduse ei de

interpolatorii și copiiștii ulteriori, va putea ajunge la restabilirea textului pierdut.

Aici stă meritul ediției de care ne ocupăm: P. P. Panaite cu, editorul cronicii lui Ureche, este un erudit istoric, care a studiat cu grija și aspectele filologice ale textului. Bazat pe analiza internă a cronicii, dar mai ales pe studiul izvoarelor și pe evidentele particularități (interne, externe, grafice etc.) ale textelor interpolate, Panaitescu ne-a dat o ediție care reconstituie, *pe cât este posibil*, atât cronica lui Ureche cât și părțile ei, interpolate ulterior. Vechile ediții ale cronicii lui Ureche (a lui M. Kogălniceanu 1852, a lui C. Giurescu 1916 și a lui Const. C. Giurescu 1934 — pentru a numi pe cele mai însemnate) sînt de mult epuizate, se găsesc în bibliotecile științifice și documentare sau în bibliotecile cluburilor specialiști. Deci ediția nouă a lui Panaitescu dă cititorilor actuali posibilitatea să citească și să cunoască o operă valoroasă, care oglindește trecutul de luptă al poporului român și mentalitatea boierimii moldovene feudale. Necesitatea de a cunoaște aceste fapte este simțită azi nu numai de elevii claselor medii, de studenții facultăților, de profesori, dar și de un cerc mai larg de cititori. Acesta este un alt merit al ediției și de el se folosesc mai ales masele de cititori.

Ediția aduce un real serviciu și specialiștilor, pentru că le pune în față o nouă versiune a cronicii și o metodă nouă de a restabili textul pierdut al cronicii lui Ureche: metoda bazată pe studiul izvoarelor cronicii.

Versiunea nouă publicată de P. P. Panaitescu este un manuscris al Bibliotecii Universității din Iași.

Editorul a luat acest manuscris ca text de bază (A—2), dar l-a completat cu pasaje luate din mss. 174 (A—1), 1445 (L) și 169 (M), toate ale Bibliotecii Acad. R.P.R. Alegerea acestor manuscrise este bună și prezintă o dublă garanție: aceea a lui Const. Giurescu, care a făcut, încă din 1908, prima clasificare și filiație a multelor manuscrise care au transmis cronica lui Ureche, precum și garanția confruntării personale a lui Panaitescu.

Rezultatele studiului lui Const. Giurescu, *Noi contribuțiuni la studiul cronicilor moldovene*³ sînt de nedezmățit în ce privește clasificarea, stema și notarea simbolică a manuscriselor și grupelor de manuscrise⁴, încât

¹ De *tipăritura* cronicelor și a altor opere cu caracter laic nu poate fi vorba în cadrul relațiilor feudale, decît în faza de descompunere a feudalismului.

² V. art. *Importanța diversității în editarea clasicilor*, „Literaturnia gazeta”, nr. 63, din 27 mai 1952.

³ A trebuit să citez titlul studiului, pentru ca Panaitescu îl citează greșit (v. p. 49, nota 3).

⁴ Simbolurile sînt: A = manuscrise fragmente, cele mai bune; L = manuscrise lacunare; M = manuscrise cu interpolările lui Misaia călășarul.

Panaiteescu a trebuit să le primească întocmai și să le recunoască valabilitatea lor actuală (vezi ed. E.S.P.L.A., p. 49–50).

Metoda de editare a lui Panaiteescu este însă nouă, dovedită de metodă de editorilor precedenți — și o găsește ingenioasă. Metodele de publicare a textelor — mai ales a celor transmise postcritic în numeroase copii variate — variază după scopul urmărit de editori și după specificul muncii editoriale respective. Const. Giurescu ne-a dat o *ediție critică*, pentru că metoda aceasta o aplica *Comisia istorică a României*, sub auspiciile căreia s-a publicat, în 1916, prima ediție critică a cronicii lui Ureche. Nu este cazul să discut aici ce trebuie să publicăm ca text de bază: textul refăcut pe baza confruntării variantelor sau editarea unui singur text, de obicei cel socotit mai bun. Nu vom discuta nici diferitele moduri de a nota variantele în aparatul critic. Se știe, însă că *Comisia istorică a României* a aplicat metoda refacerii arhetipului, prin confruntarea manuscriselor și alegerea diferitelor forme ale manuscriselor variate. Împotriva iluziei că poți reconstitui textul „autentic” prin metoda refacerii lui, s-au declarat, cu bună dreptate, mai mulți cercetători competenți¹.

Const. C. Giurescu a publicat în 1934 o *ediție științifică* a cronicii lui Ureche, corectînd unde trebuia ediția lui C. Giurescu și omițînd notarea aparatului critic, pentru că astfel cerea specificul colecției „Clasicii romîni comentati”. O ediție științifică trebuie să cuprindă: editarea textului de bază, fără notarea variantelor în aparatul critic; fundamentarea științifică a alegerii și publicării celui mai bun manuscris; reproducerea științifică din punct de vedere lingvistic și istoric a textului; corectarea greșelilor din textul publicat, dar notarea lor în josul paginii; în fine, însoțirea ediției de studiul introductiv respectiv, de comentarii și indicii necesari. Prin această caracterizare eu nu tăgăduiesc edițiilor critice caracterul lor științific, ci numai precizez atributele unei noțiuni pe care o folosesc cu un sens anumit, cînd este vorba de editarea textelor.

Ediția lui P. P. Panaiteescu este o *ediție științifică*, ce folosește o metodă nouă de editare: publică cu caractere mici tipografice toate interpolările introduse ulterior de Simion dascălul, Misail călugărul și Axinte uricarul. Discriminarea interpolărilor se face judicioasă, pe baza analizei interne a cronicii și mai ales pe baza izvoarelor; de ex., se știe că folosirea și citarea *letopisefului leșesc* (*Cronica lumii*

întregi a lui Martin Bielski, prelucrată și continuată de Ioachim Bielski) aparține lui Grigore Ureche; folosirea operelor *Sarmaliae Europaeae descriptio* a lui Alex. Guagnini, însă în traducerea polonă a lui Paszkowski, aparține lui Simion dascălul, căruia îi mai aparține și folosirea *letopisefului unguresc*.

În sistemul de publicare al editorului intră însoțirea ediției de un aparat științific auxiliar, care constă în studiul introductiv, comentarea textului, glosarul, indicii de lucruri, persoane și toponimici. P. P. Panaiteescu a realizat întregul aparat științific al ediției cu competență, aducînd și interpretări noi în sublinierea acelor pasaje care oglindesc mentalitatea de clasă a autorului, în cadrul forțelor și relațiilor de producție feudale; a subliniat aspecte noi în gîndirea politică a lui Ureche, cum este de pildă, concepția lui patriotică privind lupta poporului moldovean împotriva leșilor și turcilor; a evidențiat gîndirea lui socială cu privire la privilegiile castei boierești și îngrădirea puterii domnitorului; a arătat cu exemple, în parte noi, măiestria artistică a lui Ureche; a răsădit în discuție vechile sale contribuții, publicate încă din 1925, cu privire la influența polonă asupra lui Ureche², dar acum, cu nuanțări și precizări noi. Editorul arată, de asemenea, că a adoptat în transcrierea textului chirilic sistemul interpretării fonetice; înlăturarea transliterației este un bun de mult cîștigat în materie de transcriere. Pe baza interpretării fonetice cred că s-ar fi putut transcrie genitivul „țării”, iar nu „țării”, formă pe care o întîlnim chiar în titlul și pe coperta ediției³.

Un merit deosebit de important al ediției lui Panaiteescu este că atît în studiul introductiv, cît și prin separarea grafică a textelor interpolate, a răbătit un autor clasic al narațiunii istorice romîne: Grigore Ureche. Se știe că dintre editorii precedenți, Const. Giurescu considerase cronica lui înghițită total de compilația lui Simion dascălul; iar Const. C. Giurescu pusese pe picior de egalitate pe Simion dascălul cu Gr. Ureche. Argumentele lui Panaiteescu sînt convingătoare pentru a ne formula părerea că Simion a fost numai „un compilator neinteligent și confuz” (ed. cit., p. 41).

Citind cu atenție ediția lui P. P. Panaiteescu, comparînd-o cu edițiile și studiile

¹ Mă refer la studiul *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, București 1925, 226 pag.

² Cred mai justă transcrierea *letopiseful țării Moldovei* de Ion Neulice, ed. acad. Iorgu Iordan (E.S.P.L.A., 1955, p. 3 și 101); N. Drăganu, *Transcrierea textelor chirilice*, în „Erisovul”, I, 1941, p. 58–59 a arătat că „ț” erau și litere de prișor, adică fără valoare fonetică, iar „т”, „л”, „ш” au avut și valoarea lui „ț”.

³ D. Russo, *Critica textelor și tehnica edițiilor*, în „Buletinul Comisiei istorice a României”, I (1915), p. 29–30 (nota); C. Lăcea, în *Dacoromania*, III (1922–1923), p. 462–463; S. Pușcariu, *Istoria literaturii romîne. Epoca ureche*, ed. a doua, Sibiu, 1930, p. 222.

anterioare, am notat mai multe observații. Discut aici câteva din ele, convins că luarea lor în considerație va aduce câteva îmbunătățiri unei eventuale noi ediții.

Manuscrisul ieșean, luat ca text de bază, este citat într-o formă care nu mai corespunde organizării actuale a bibliotecii; citarea lui trebuie corectată astfel: ms. V. 3 al Bibliotecii centrale „N. Bălcescu”, a Universității „A. I. Cuza” din Iași. Pentru că nimeni nu l-a descris, este bine să se știe că are formatul 21 × 31 cm., cu lipsurile arătate de Panaitescu la p. 51 a ediției sale. A aparținut bibliotecii curții lui „Io Ipsilant voevod”, nume imprimat cu aur pe coperta din față, alături de stema mare a Moldovei și a Munteniei. Legătura este în piele ornată cu aur. Pe prima pagină, Kogălniceanu scrie ca titlu: *Lelopsisul lui Eustratie dascălul* (identificare firește greșită). Pe coperta finală este cea mai veche însemnare din toate cîte se află pe manuscris: „sept. 3 dn. lt. 7239 au răposat Măria Sa Io Nicolae Alexandru voevod”; manuscrisul este, deci, anterior anului 1730.

Partea cea mai vulnerabilă a ediției este, însă, o tendință de simplificare a problemelor, în sensul că s-ar da impresia — firește greșită — că acum, în această ediție, ele se pun și se rezolvă pentru prima dată. Vom da numai câteva exemple.

Problema manuscriselor cronicii. Ar fi greșit să se creadă că cronica lui Ureche s-a transmis numai în 11 copii. Ultimii care s-au ocupat de ele, G. Pascu (1920) și Constantin C. Giurescu (1921), au numărat 52 de manuscrise, dar dintre ele „numai 11 pot servi de bază pentru reconstituirea cronicii pierdute a lui Ureche”¹. Cel care trebuia să facă lumină mai multă, pentru a arăta înrudirea dintre manuscrise, a fost Const. Giurescu, editorul lor, din 1916, dar el a murit, fără să serie studiul introductiv al ediției lui². Sarcina a revenit fiului său, care a și scris un substanțial studiu³. În acest studiu, Const. C. Giurescu polemizează cu G. Pascu în chestiunea izvoarelor cronicii⁴; dar în problema manuscriselor

¹ Dr. Gheorghe Pascu, *Glăorie Ureache. Izvoarele lui Ureache, interpolările lui Simion Dascălul și textul lui Ureache*, Iași, 1920, 42 p.; citatul e de la p. 40.

² Vezi Ion Bosălan, *Prefață la Lelopsisul Tărilor Moldovei până la Aron Vodă (1359–1595) întocmit după Glăorie Ureache vornicul, Istratie Ionofidul și alții de Simion Dascălul*, editie de Const. Giurescu, București, 1916, p. V–VI.

³ Const. C. Giurescu, *G. Pascu „Glăorie Ureache”*, în „Convorbiri literare”, 43, 1921, p. 222–232 și *Cronica lui Glăorie Ureache, înăm.*, p. 322–328; în problema manuscriselor, v. în special p. 325–328.

⁴ Păreriile lui Pascu exprimate în studiul citat mai sus (nota 1).

ambii cercetători sînt de acord¹, punctul lor de plecare fiind unul și același: studiile temeinice ale lui Const. Giurescu, singurul izvor citat de Panaitescu în problema manuscriselor.

Problema „Lelopsisului moldovenesc” atribuit lui Eustratie logofătul.

Panaitescu îl socotește scris direct în românește, de Eustratie logofătul. În favoarea acestei opinii aduce (ed. cit., p. 22 și 36) afirmația lui Miron Costin. Trebuie să se știe, însă, că alți cercetători nu sînt de această părere. De ex., G. Pascu crede că inițial a fost scris în slavonește și că însuși Ureche l-a tradus în românește. Personal sînt de părerea lui Const. C. Giurescu, părere pe care o susține și P. P. Panaitescu: a fost scris în românește „după cît se pare”, de Eustratie al 3-lea logofăt².

Indiferent de opiniile cu privire la limba și la autorul *lelopsisului moldovenesc*, nu putem omite faptul că G. Pascu a publicat asupra lui un minuțios studiu comparativ al cărui titlu arată însăși teza autorului: *Lelopsisul cel moldovenesc utilizat de Glăorie Ureache în legătură cu toate lelopsisurile moldovenești în slavonește* (Iași, 1938, 226 pag.).

Problema izvoarelor cronicii. Toți cercetătorii (G. Pascu, Const. C. Giurescu ș.a.) au recunoscut meritul primordial al lui Panaitescu în determinarea surselor polone din care Ureche a tradus și a prelucrat numeroase părți ale cronicii sale. Totuși și în problema izvoarelor se impune o precizare: este vorba de descoperirea sursei la *Poveslea și tocmala altor țări ce sîntu prin prejur...* (ed. cit., p. 112–126). Pentru aceste descrieri geografice, P. P. Panaitescu (*Influența polonă...*, 1925) a determinat asemănări între Ureche și *Cosmografia* lui Sebastian Münster (1588), descrierea lui Marco Polo (1532) și *Sarmatia*, opera lui Micchowski (1582). În ed. 1956, editorul trece sub tăcere toate aceste izvoare relevante în 1925 și, pentru aceleași pasaje, aduce asemănări cu *Cosmografia lui Gérard Mercator* (1595). În 1934, C. C. Giurescu stabilea asemănări prin metoda textelor paralele pentru aceleași pasaje, între Ureche și geografia lui Patavinus (1596). Constatările sînt curioase, dar numai în aparență; asemănările dintre Ureche și toate aceste surse

¹ Concluziile cu privire la manuscrisele cronicii, de data aceasta ale ambilor cercetători Giurescu, G. Pascu le-a susținut și în studiul său *Die Anfänge der rumänischen Geschichtsschreibung*, care este tradus și în românește, dar cu un titlu schimbat: *Glăorie Ureache Izvoarele ei* (titlul cronicii sale, în ziarul „Universul”, din 26 iunie 1939).

² *Ureche vornicul și Simion Dascălul. Lelopsisul Tărilor Moldovei*, editie comentată de Const. C. Giurescu, Craiova, 1934, p. LIX și P. P. Panaitescu, ed. cit., p. 30–37, dar P. P. Panaitescu n-are nici o îndoielă asupra autorului.

constituie o realitate, dar explicația este următoarea: cosmografiile secolului al XVI-lea, lucrări generale cu caracter geografic și istoric, sînt înrudite între ele, una copind datele științifice din alta. În măsura în care se vor mai găsi prin biblioteci și alte cosmografii (= geografii) din secolul al XVI-lea, nu este exclus să se găsească asemănări și cu acestea. Cîndva am extras asemănări între amintitele pagini ale lui Gr. Ureche și capitolele respective despre Polonia, Turcia, Tartaria și Transilvania, găsite în rara colecție de cosmografii aflate în Biblioteca Teleki din Tirgu-Mureș.

Cred că citarea de către Ureche a „letopisețului latinesc” nu trebuie identificată întotdeauna cu „letopisețul leșesc”, pentru că în câteva rînduri datele atribuite „letopisețului latinesc” nu se găsesc în cronică lui Ioachim Bielschi. Ipotezele privind existența unui letopiseț latin cu o circulație în Moldova, nu trebuie părăsite, cu atît mai mult, cu cît în ultimul timp la Iași s-a semnalat apariția unui manuscris latin de cronici moldovenești.

Problema interpolărilor. Simplificată se prezintă și problema interpolărilor. Așa, de pildă, amplificările aduse cronicii lui Ureche de Axinte uricarul sînt luate de Panaiteescu numai din manuscrisul ieșean, V, 3, iar la p. 47 se spune ceva foarte general despre alte „două manuscrise”. Adnotările lui Axinte trebuie lămurite în lumina manuscriselor sale autografe, nr. 2591 și 5367 din Biblioteca Academiei R.P.R. și a variantelor lor (nr. 340 și 3442 din aceeași bibliotecă).

În ce privește interpolările lui Simion dascălul, nu putem trece sub tăcere contribuțiile lui Const. C. Giurescu aduse în ediția sa din 1934, p. XVIII—XXXVI, deși autorul lor le caracterizează cu denumirea modestă de „încercare”. Delimitările interpolărilor sînt aproape aceleași la ambii cercetători, dar metodele folosite sînt deosebite. Const. C. Giurescu a ajuns la delimitarea interpolărilor folosind metoda criticii interne a letopisețului și, în parte, a izvoarelor lui, în timp ce Panaiteescu, mergînd pe calea începută de d-sa încă din 1925 (studiul izvoarelor letopisețului), a continuat și a adîncit acum acest studiu. *Conceptia* celor doi cercetători despre aceste interpolări este însă deosebită: Const. C. Giurescu le acordă aceeași însemnătate pe care o acordă însăși cronicii lui Ureche, în timp ce Panaiteescu le socotește ca adaosuri ale unui nepriceput compilator și de aceea socotește de cuviință, dacă a nu le omite din ediție, măcar a le distinge grafic de restul cronicii lui Ureche.

¹ Nu sîntem de acord ca o ediție a cronicii lui Ureche — și, în general, ediția oricărei cronici — să omită interpolările ei ulterioare. G. Pascu (*op. cit.*, din „Univer-sal”, 20 iunie 1939) susține că tot ce rezultă din asiennea

Biografia lui Simion dascălul. Panaiteescu s-a silit, și în parte a reușit, să îmbogățească știrile biografice referitoare la interpolatori. Astfel, după cît știu, este nouă și convingătoare identificarea ce o face (p. 46—47) între interpolatorul Misail și Misail călugărul știrile Putna, din 1676. Dar în ce privește de la de pre Simion dascălul, ele au lacune. Astfel, Const. Stoida a dovedit încă din 1942, în prejurările în care Simion dascălul a avut la îndemînă cronică lui Ureche: Simion era dascălul și omul de casă al Costăcheștilor, în special al lui Gavril Costache; dar Antioh Costache, fratele lui Gavril, era ginerele lui Grigore Ureche, fiind căsătorit cu Alexandra, fiica cronicarului².

Rostul unei recenzii este de a introduce și călăuzi pe cititori, în mod critic, în conținutul lucrării recenzate. Cititorii atenți ai letopisețului lui Ureche, în ediția lui Panaiteescu, ar mai putea avea și alte nedumeriri care s-ar cere lămurite. Astfel s-ar putea întreba cu drept cuvînt: 1) editarea unui manuscris muntean poate fi valabilă pentru cunoașterea și cercetarea limbii unui scriitor moldovean? 2) ediția 1956 face inutilă o ediție critică, nouă, a cronicii lui Ureche? La prima întrebare cred că putem răspunde afirmativ. În secolul al XVII-lea, diferențele dialectale dintre limba muntenilor și a moldovenilor nu erau mari; ele s-au accentuat în jumătatea a doua a secolului al XVIII-lea și în secolul al XIX-lea³.

La a doua întrebare trebuie să răspund negativ: o ediție critică, făcută nu pe baza sistemului (refacerea arhetipului) aplicat de *Comisia istorică a Romîniei*, este încă necesară. Ediția îngrijită de P. P. Panaiteescu și publicată de E.S.P.L.A., cu calitățile ei arătate mai sus, va ușura în mare măsură munca aceluia care va întreprinde editarea critică a cronicii lui Ureche.

Dan Simonescu

amplificării „trebuie zărită (sublinierea noastră) ca balast al copiștilor”. Nu, ele trebuie reproduse în aparatul critice sau, cînd acesta lipsește, în anexe.

² Vezi „Revista istorică romînă”, XI—XII, 1941—1942, p. 412—418 (dar în special, p. 416—417), unde O. Stoida face recenzie critică asupra lucrării lui I. Gladbel, *Cercetări asupra cronicelor moldovene, Eustratie Iosafidul, Grigore Ureche, Simion Dascălul, Ion Neculce, Iași 1939*, extras din anuarul: *Începutul național din Iași. Anuarul 1937—1938*, p. 1—35.

³ Gheorghe I. Văneșcu, *Problemele capitale ale rechizitelor literare*, Iași, 1948, p. 129—129.

ISTORIA MOSCOVEI, vol. I — 1952, vol. II — 1953, vol. III — 1954

Editura Academiei de Științe a U.R.S.S., Moscova

Istoria marilor capitale sintetizează procesul de dezvoltare istorică a țărilor respective. Trecutul Rusiei și prezentul Uniunii Sovietice sînt inestructibil legate de numele Moscovei. Apariția primelor volume din *Istoria Moscovei* a marcat un eveniment deosebit în viața culturală a Uniunii Sovietice. Această operă — prevăzută a fi editată în 6 volume — cuprinde istoria capitalei Uniunii Sovietice de la primele mărturii documentare și pînă în zilele noastre. Primele trei volume ale *Istoriei Moscovei* se referă la perioada feudală (vol. I — din secolul al XII-lea pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea; vol. II — secolul al XVIII-lea; vol. III — prima jumătate a secolului al XIX-lea). Volumele IV și V cuprind perioada capitalistă și cea imperialistă, iar volumul VI istoria Moscovei socialiste. Au apărut, pînă în prezent, — sub egida Institutului de istorie al Academiei U.R.S.S. — cinci volume, iar ultimul, al șaselea, se află sub tipar.

S-ar putea spune, fără a greși, că pînă la apariția acestei opere, nu a fost scrisă o istorie propriu-zisă a Moscovei. Mai toate studiile din trecut, unele din ele de o reală valoare, erau consacrate unor anumite laturi din viața Moscovei: străzilor, monumentelor arhitectonice etc. Monografia academicianului M. N. Tihomirov, *Vechea Moscova* (M., 1947), apărută cu prilejul sărbătoririi a 800 de ani de la înființarea orașului, cuprinde numai primele trei veacuri din istoria Moscovei și accentul principal este pus pe problemele de cultură.

Astfel, opera Institutului de istorie al Academiei de Științe din U.R.S.S. este prima istorie științifică a Moscovei de la fondarea ei și pînă în zilele noastre.

Ne vom ocupa de primele trei volume referitoare la perioada feudală a istoriei Moscovei.

Primul volum al *Istoriei Moscovei* — operă colectivă a 14 autori — cuprinde perioada feudală a istoriei orașului din secolul al XII-lea, cînd Moscova era un orașel la granița cnezatului Rostov Suzdal, și pînă în secolul al XVII-lea inclusiv, cînd ea a devenit capitala statului centralizat rus — centrul victii naționale a poporului rus.

Preistoria Moscovei este astăzi relativ cunoscută; teritoriul pe care s-a ridicat orașul a fost locuit din cele mai vechi timpuri; încă de acum cîteva mii de ani, din perioada gențică, existau acolo așezări omenești. Materialele arheologice mărturisesc prezența uinea din cele mai vechi așezări neolitice din Europa

de răsărit, în apropierea Moscovei, în satul Lialova pe riul Kliazma. În epoca de bronz, teritoriul Moscovei era deja populat, locuitorii lui cunoșteau creșterea vitelor și erau — după aprecierea specialiștilor — cam la același nivel de dezvoltare ca și cei din Europa apuseană.

Mai tîrziu, acolo a trăit tribul slav al viaticilor și, vecin cu el, alt trib numeros slav — crivicii.

Moscova a crescut la granița care separa aceste două triburi.

Prima mențiune despre Moscova, ca oraș, datează din anul 1147. Apariția ei este legată de avîntul economic al Rusiei nord-estice. După toate probabilitățile, în anul 1147, Moscova era deja un important punct strategic al cnezatului Suzdal spre granița cu pămînturile viaticilor. Deși informațiile despre Moscova, din a doua jumătate a secolului al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea, sînt puține și fragmentare, ele permit, totuși, să ne dăm seama de creșterea rapidă a orașului, a însemnătății sale economice și politice. După invazia mongolo-tătără, care a jefuit și pustiit sălbatic orașul, Moscova s-a refăcut repede prin munca neobosită a poporului rus.

Fiind apărută înspre sud și răsărit de cnezatele Riazan și Nijgorod, Moscova a avut o situație mai avantajoasă decît alte teritorii rusești și a suferit mai puțin de pe urma incursiunilor tătare de mai tîrziu.

În secolul al XIV-lea, Moscova se distanțază vîdit de celelalte orașe ruse și devine capitala unuia din cele mai puternice cnezate din Rusia nord-estică — marele cnezat al Moscovei. Autorii volumului redau amănunțit istoria concentrării treptate în Moscova a conducerii politicii externe a întregii Rusii și a forțelor ei militare. Încă din vremea cnezului Ivan Kalita se contura rolul de frunte al Moscovei în crearea statului centralizat rus, în conducerea luptei de eliberare a pămînturilor rusești de sub jugul tătaromongol. În ultimul sfert al secolului al XV-lea, Moscova — capitala puternicului stat centralizat, care unea majoritatea cnezatelor ruse — devine centrul economic și cultural al țării. Interesant și sugestiv este capitoul (autor S. V. Bahrușin) consacrat rolului Moscovei în perioada lichidării rămășițelor fîrîmării feudale, întăririi statului centralizat rus. Moscova a fost arena în care s-a desfășurat lupta pentru centralizarea statului. Această luptă s-a intensificat spre mijlocul secolului al XVI-lea, în perioada avîntului mișcărilor populare, a răscdalei care a avut loc la Moscova în anul 1547 și apoi a Opricinei.

Puterea centrală — în persoana lui Ivan al IV-lea cel Groaznic — s-a sprijinit pe populația orașului pentru distrugerea boierimii reacționare care se împotriva politicii sale centralizatoare. După părerea noastră, autorul idealizază figura lui Ivan al IV-lea, trecînd sub tăcere acțiunile sale tiranice și despotice.

Paragrafele care se ocupă cu viața economică a capitalei în secolele XII—XVII (autori M. N. Tihomirov, S. V. Bahrșin, N. V. Ustiugov, E. I. Zaozerskaia, S. K. Bogoiavlenski) se fundamentează pe un vast material, în parte publicat pentru prima oară.

Pornind de la teza marxistă că istoria trebuie să se ocupe de cei ce realizează bunurile materiale necesare existenței societății, autorii acordă o atenție deosebită istoriei producătorilor de bunuri, modului lor de viață. Datorită muncii poporului rus — creatorul valorilor materiale și spirituale — Moscova, încă din secolul al XIV-lea, a devenit unul din marile orașe medievale ale Europei cu o numeroasă populație meșteșugărească și neguțărească. În centrul orașului se înalță Kremlinul, construit la început din lemn apoi — în vremea cneazului Dimitrie Donskoi — din piatră (de altfel în secolul al XV-lea, s-a intensificat mult ritmul construcțiilor din piatră).

Industria Moscovei avea în acea vreme un caracter meșteșugăresc; unele produse ale meșterilor moscoviți: arme, podobe, icoane etc. erau renumite dincolo de hotarele țării.

Autorii subliniază însemnătatea momentului constrîngerii extraeconomice în dezvoltarea economică a Moscovei. În condițiile dominării relațiilor feudale, în afară de fluxul natural al oamenilor și capitalurilor spre Moscova — spre centrul principal economic al statului —, guvernul a practicat pe scară largă, adesea din scopuri politice, și transmutarea forțată a meșteșugarilor și neguțătorilor din alte orașe în capitală. Aceasta a contribuit simțitor la avîntul comerțului și industriei în Moscova.

Secolul al XVII-lea marchează, după expresia lui V. I. Lenin, „... noua perioadă a istoriei ruse... adevărată fuziune a tuturor acestor regiuni, teritorii și cnezațe într-un tot unic... determinată de schimbul tot mai activ dintre diferitele regiuni, de circulația mărfurilor care creștea treptat, de concentrarea micilor piețe locale într-o singură piață a Rusiei întregi”¹.

Noile fenomene menționate de V. I. Lenin și-au găsit cea mai deplină expresie în viața economică a statului rus. Fenomenul caracteristic dezvoltării industriei Moscovei în secolul al XVII-lea îl constituie — în primul rînd —

procesul de transformare treptată a meșteșugarului în mic producător de mărfuri. Autorul paragrafului despre dezvoltarea meșteșugului în secolul al XVII-lea (N. V. Ustiugov) urmărește îndaproape creșterea micii producții de mărfuri în diferitele ramuri industriale. Astfel această trecere este vizibilă în prelucrarea fierului, mai slabă în prelucrarea metalelor colorate și aproape nesimțită în prelucrarea metalelor nobile. Se relevă totodată importante perfecționări tehnice care au însoțit acest proces. Manufactura moscovită a făcut — în secolul al XVII-lea — un mare pas înainte. Încă din secolul al XVI-lea au existat mari întreprinderi industriale de tip manufacturier; ele au apărut, înainte de toate, în industria de război și apoi în cea textilă, din inițiativa statului. În secolul al XVII-lea s-au lărgit mult vechile întreprinderi și au apărut altele noi. Aceste măsuri au fost provocate de creșterea consumului de armă și armament — în legătură cu situația politică internă și externă și cu organizarea armatei, de creștere a consumului de materiale de construcție — în legătură cu intensificarea ritmului construcțiilor de clădiri din piatră, de creșterea consumului de hîrtie — în legătură cu întărirea și ramificarea aparatului de stat. Autoarea paragrafului (E. I. Zaozerskaia) scoate în relief organizarea feudală a producției și a muncii în aceste manufacturi. Forța de muncă se completa pe bază de ucăze, deoarece aflul de oameni care se ofereau voluntar să lucreze era foarte mic. Deși aceste întreprinderi nu pot fi socotite manufacturi de tip capitalist, totuși nu se poate pune semnul egalității între aceste manufacturi de stat și manufacturile moșieresti bazate pe munca iobagă din secolul al XVIII-lea.

Moscova, centrul care unea piețele locale din Rusia, avea în secolul al XVII-lea 200 000 de locuitori. Crescuse totodată și însemnătatea ei pe piața internațională.

Unul dintre cele mai interesante capitole din prima parte a volumului se referă la Moscova în perioada războiului țărănesc și a intervenției polono-suedeze de la începutul secolului al XVII-lea (autori B. D. Koroliuk, S. V. Bahrșin, A. A. Zimin, A. A. Savik, A. A. Novoselski). Foamătea din anii 1601-1603 a accelerat procesul de transformare a luptei țărănimii iobage și a păturilor sărace ale orașelor într-un război țărănesc. Răscoala care a izbucnit în septembrie 1603 sub conducerea lui Hlopka a constituit prima etapă a războiului țărănesc din Rusia. Mersul războiului țărănesc a fost complicat ulterior de intervenția Poloniei și a Suediei. Sub conducerea lui Ivan Isaievici Bolotnikov, războiul țărănesc a luat proporții neobișnuite. În octombrie-decembrie 1606, răsculații au încercat să cucerească Moscova.

¹ V. I. Lenin, *Opera*, vol. I, Editura Politică, Moscova, 1960, p. 127.

Peste câțiva ani (1610—1612), lupta întregului popor rus pentru independență și integritatea statului său, desfășurată în jurul Moscovei — ocupată vremelnic de intervenționiștii străini —, s-a încheiat cu victoria deplină a formațiilor populare de sub conducerea lui K. Z. Minin și D. M. Pojarski. Moscova a suferit mult în această perioadă, dar și-a întărit rolul de citadelă a unității statale și naționale.

Paragrafele dedicate războaielor izbucnite în Moscova în anii 1648 și 1662 aduc în circuitul științific noi materiale deosebit de interesante. Reiese pregnant poziția de frunte a populației orașului în lupta antifeudală. Războaiele moscoviților au avut ecouri puternice în întreaga țară și s-au bucurat de sprijinul poporului rus.

Deosebit de conștient de rolul conducător al Moscovei în dezvoltarea culturii ruse. Organizarea învățământului, înființarea primelor tipografii, apariția de opere originale ale scriitorilor de talent, concentrați în capitală, ca și dezvoltarea artelor — toate acestea mărturisesc succesele apreciabile obținute de cultura rusă. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, tipografia curții (*Pečetni dvor*) a editat peste 300 000 de bucovane, aproape 150 000 de psaliri și ceasloave, pentru învățământ; adesea un tiraj de câteva mii de bucovane se epuiza în câteva zile. Din 154 de titluri de cărți traduse și editate în secolul al XVII-lea, numai 37 au avut un conținut bisericesc.

Paragrafele consacrate învățământului, gândirii tehnico-științifice, literaturii și artei, scrise cu multă înțelegere și căldură, reușesc să dea o frescă a clocotului luptei dintre vechile tradiții și noile idei, luptă care s-a dat în permanență de-a lungul vremurilor în Moscova.

Încă de la sfârșitul secolului al XV-lea — de pe timpul lui Ivan al III-lea — Moscova a ocupat un loc însemnat în relațiile internaționale ale Europei răsăritene. Se amintesc relațiile Moldovei cu Ivan (p. 102); mai larg prezentate sînt legăturile țărilor române cu Rusia în a doua jumătate a secolului al XVII-lea (p. 568—570). În mod firesc popoarele din Balcani, ca și cele din Transcaucasia, care gemeau sub jugul otoman, s-au orientat spre Moscova, spre a îi sprijinite și ajutate în lupta lor de eliberare națională.

Al doilea volum din *Istoria Moscovei* tratează viața orașului de-a lungul secolului al XVIII-lea. Volumul, operă colectivă a 16 autori, este împărțit în două părți, prima parte (cinci capitole) consacrată istoriei orașului în primul sfert al secolului al XVIII-lea; a doua (șase capitole) de la 1725 la 1800. Din cele 11 capitole, două sînt consacrate vieții

economice a Moscovei, două — creșterii populației și teritoriului orașului, două — vieții social-politice, două — administrației și gospodăriei orașului și trei — vieții culturale.

Capitolele despre viața economică a Moscovei (autori E. I. Zaozerskaia, B. B. Kafengaus și E. I. Kuseva) tratează dezvoltarea industriei și comerțului. Moscova din secolul al XVIII-lea se deosebește sensibil de Moscova secolelor XVI—XVII. În timpul lui Petru I ea a devenit centrul marii industriei ruse. Pe măsura ce în Urali se construiau furnale și întreprinderi metalurgice, iar Tula, Petersburg deveneau centre ale industriei de război, Moscova a devenit orașul industriei ușoare, în special al industriei textile. În anul 1725, existau în Rusia 72 de manufacturi în industria ușoară, din care 32, adică 42 %, se aflau în Moscova. Astfel, în primul sfert al secolului al XVIII-lea, s-a determinat profilul industrial al Moscovei, profil pe care l-a păstrat apoi în decursul secolelor XVIII—XIX. În primul sfert al veacului, manufactura nu reprezenta un concurent serios pentru mica industrie, deoarece larga piață rusă era aprovizionată ca și în trecut, de către micii producători de mărfuri din orașe și sate. În Moscova începea să se contureze vizibil procesul descompunerii micilor producători de mărfuri: la un pol se desprindeau meșteșugarii cei mai înstăriți care își lărgeau atelierele lor pe calea folosirii muncii salariate; la celălalt pol avea loc ruperea de mijloacele de producție a celei mai sărace pătură de meșteșugari, care se transformau în muncitori salariați. Scumpșicul, participant la această mișcare, pătrundea din ce în ce mai adînc în sfera miciei producții de mărfuri; subordonându-și o parte dintre meșteșugari, pe care îi obliga să lucreze pentru el. Transferarea oficială a capitalei la Petersburg n-a prejudiciat situația dominantă a Moscovei în viața economică a Rusiei. În anul 1793 numărul manufacturilor moscovite din ramurile industriei ușoare crescuse de la 32, cîte erau în anul 1725, la 203. În ultimul sfert al secolului, neconcordanța dintre dezvoltarea forțelor de producție și vechile relații de producție a început să se facă simțită.

O dată cu dezvoltarea miciei producții și creșterea numărului de manufacturi, a crescut și numărul meșteșugarilor și muncitorilor. Cu toate că în Rusia dominau orînduiri feudale, în industria moscovită s-au dezvoltat în secolul al XVIII-lea relații capitaliste, s-a lărgit folosirea muncii salariate. Analizînd datele forței de muncă utilizată în manufacturi, autorii atrag atenția că nu se poate pune semnul egalității între așa-numiții muncitori salariați din secolul al XVIII-lea și muncitorii epocii capitaliste, care își încheiază liber forța lor de muncă. Situația muncitorilor se apropie de cea a iobagilor. Este

caracteristică pentru manufactura moscovită din secolul al XVIII-lea împletirea dintre vinderea capitalistă a forței de muncă și organizarea iobăgistă a muncii.

Cucerirea porturilor baltice și fondarea Petersburgului au mărit însemnătatea Moscovei ca centru de tranzit al comerțului exterior și al circuitului comercial intern.

Populația orașului a crescut în decursul secolului al XVIII-lea cu peste 100 000 locuitori. Autorii au reușit să alcătuiască tabele statistice privitoare la variația creșterii populației orașului și a transformărilor în compoziția sa socială.

Dezvoltarea social-economică s-a reflectat și în ascuțirea luptei de clasă. Autorii subliniază noua formă de luptă a meșteșugarilor și a muncitorilor — greva spontană, care uneori a dus la ciocniri deschise cu reprezentanții autorităților și stăpînitorilor de întreprinderi.

Răscoala din anul 1771, izbucnită în Moscova cu prilejul epidemiei de ciumă, este considerată ca o mișcare socială împotriva sistemului iobăgist; muncitorii din manufacturi, meșteșugarii și argătimea din oraș au participat în primele rînduri ale răscoalelor.

Autorii capitolelor referitoare la administrația și gospodărirea orașului (B. G. Slișan, V. I. Lebedev și K. V. Sivkov) remarcă, pe bună dreptate, rolul aparatului administrativ orășenesc în înăbușirea mișcărilor antif feudale. General-gubernatorii care stăteau în fruntea administrației orașului se bucurau de puteri discreționare. Funcțiile organelor alese se aflau în mîinile nobilimii și ale vîrfurilor burgheziei orașului. Drepturile și funcțiile acestor organe erau foarte limitate. La adăpostul numeroaselor ordonanțe în spiritul „solicitudinii față de popor” creșteau în permanență tentaculele mașinii polițisto-birocratice.

Primii pași în domeniul amenajării Moscovei s-au făcut în secolul al XVIII-lea, luîndu-se măsuri de reglementare a construcțiilor, pietruirea principalelor străzi și luminarea lor. Autorii tratează însă istoria administrației și gospodăririi Moscovei mai mult sub unghiul istoriei conducerii politice a orașului.

Reformele lui Petru I în domeniul culturii au cuprins în special clasa dominantă. Începînd cu deceniul al V-lea al secolului al XVIII-lea, în istoria științei ruse începe o nouă etapă legată de numele lui M. V. Lomonosov. Universitatea din Moscova, fondată de el, a devenit centrul culturii ruse. Pe lângă universitate, a apărut prima gazetă neguvernamentală din Rusia. În anii 1770—1780, N. I. Novikov a editat în Moscova zece reviste literare și cinci științifice. Procesul de descompunere a formației feudale și ascuțirea contradicțiilor sociale s-a reflectat

în reflectarea în concepțiile și starea de spirit a nobilimii din capitală și a celorlalte pături ale populației. Partea înaintată a intelectualității nobiliare și raznocintele — N. I. Novikov și colaboratorii săi — nu s-au împăcat cu jugul și despotismul feudalo-iobăgist și s-a străduit să creeze — pe calea iluminismului — condițiile pentru transformarea relațiilor sociale conform intereselor maselor populare. Ecaterina a II-a, speriată de revoluția franceză, a înăbușit cu cruzime orice manifestare de gîndire liberă. În anii 1793—1794, numai în Moscova au fost arse 67 titluri de cărți, iar elementele democratice din rîndurile intelectualității au fost arestate și deportate.

Arta Moscovei în secolul al XVIII-lea — teatrul, muzica, arhitectura, sculptura, pictura și lucrările de artă aplicată — se remarcă prin maniera proprie, specific moscovită. Bajenov a creat vestitul său proiect pentru palatul Kremlinului; Martos a realizat în Moscova cele mai bune sculpturi ale sale. Compozitorii, cîntăreții, actorii, arhitecții și muzicanții, mulți dintre ei iobagi, s-au format cu precădere în Moscova. Autorii s-au lăsat din păcate atrași de partea descriptivă și nu dau explicații suficiente asupra cauzelor care au provocat transformările în domeniul artei.

Al treilea volum al *Istoriei Moscovei* (opera a 13 autori) cuprinde perioada de la începutul secolului al XIX-lea și pînă la terminarea războiului Crimeii. Aceasta a fost perioada intensificării descompunerii orînduirii feudale în viața economică a Rusiei, cînd s-a făcut adînc simțită neconcordanța dintre creșterea forțelor de producție și vechile relații feudale. În istoria Moscovei s-au reflectat cu limpezime fenomenele de bază ale acestei perioade.

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, Moscova era încă un oraș de tip feudal, în care domina nobilimea. Dar, chiar în deceniul care precede războiul de apărare a patriei împotriva invaziei napoleoniene, în anul 1812, se observă în Moscova fenomene caracteristice felului de viață capitalist. După cum remarcă autorii, războiul a dat numai un nou impuls proceselor care se conturaseră. După 1812, Moscova a pierdut din ce în ce mai mult caracterul de oraș feudal nobiliar. Transformările social-economice pe care le-a suferit orașul s-au oglindit în creșterea teritoriului și a populației sale. În decursul anilor 1820—1850, Moscova a crescut în permanență în toate direcțiile. Casele orașului treceau din ce în ce mai mult din mîinile nobilimii în proprietatea burgheziei. Numai după doi ani de la război, în manufacturile Moscovei lucra a șasea parte din numărul total al muncitorilor din Rusia. (C. Roșkova) arată, pe baza unui

vast material, cum s-a desfășurat în marea industrie moscovită transformarea forței de muncă în marfă. În anii 1840—1850 s-a produs cel mai important fenomen din istoria industriei moscovite — revoluția industrială. Totuși, în această perioadă, imensa majoritate a întreprinderilor continua să folosească munca manuală. Utilaje tehnice noi s-au introdus mai mult în filaturile de bumbac și de lână și mai puțin în țesătorii, unde introducerea războiului automat a fost frînăată de ieftinătatea muncii manuale. Sub influența dezvoltării marilor manufacturi, care începeau să se transforme în fabrici, meșteșugurile Moscovei au început să decadă, deși în oraș a continuat să existe un mare număr de ateliere meșteșugărești, în cele mai diverse specialități. Comerțul intern al Moscovei a căpătat trăsăturile unui schimb mai organizat, caracteristic capitalismului; alături de bazine, iarmaroace și comerț mărunț — fenomene obișnuite epocii feudale — s-au deschis magazine specializate în vînderea unor anumite categorii de mărfuri, în special a produselor manufacturiere.

Analiza bugetului orașului oglindește rămînerea în urmă a cerințelor vieții și modului de gospodărire a Moscovei. Pentru introducerea celor mai însemnate îmbunătățiri tehnice, datorită condițiilor feudale de viață, erau necesari ani de zile.

Capitolele IX și X (autor M. V. Necikina) sînt consacrate mișcării social-politice vieții ideologice a Moscovei între anii 1812 și 1848. Principalele evenimente, legate de mișcarea decembriștilor, au avut loc, după cum se știe, în Petersburg și pe teritoriul Ucrainei dar ele au cuprins și Moscova. După înăbușirea răscoalei decembriștilor, steagul ideilor revoluționare a fost ridicat și adăpostit între zidurile universității din capitală.

Cercurile studențești din Moscova se socoteau drept urmașii decembriștilor și se pregăteau pentru lupta deschisă împotriva orînduirii sociale existente. Cercul lui Sungurov a alcătuit planurile unei răscoale armate în Moscova; în cadrul „Societății literare nr. 11”, V. G. Belinski și-a format concepția revoluționară, iar în cercul lui A. I. Herzen și N. P. Ogarev se discutau idei politice pe teme contemporane. Tocmai aici, în cercurile tinerilor studenți, a apărut ideea necesității atragerii maselor populare la mișcarea revoluționară. Raznocintul V. G. Belinski și nobilii revoluționari A. I. Herzen și N. P. Ogarev, a căror concepție revoluționar-democratică reprezenta interesele țărănimii ruse, erau convinși de inevitabilitatea răsturnării pe cale de revoluție a regimului feudal din Rusia.

Pe poziții diferite se aflau liberalii occidentaliști și slavofili. Liberalii occidentaliști (Kavelin, Botkin, Korș etc.), exponenții burgheziei industriale și agrare potrivnică

oricăror metode revoluționare de luptă, condamnau realitatea iobăgîstă rusă și visau o cale de trecere pașnică spre capitalism, după chipul și asemănarea Europei apusene. Ideologia curentului slavofil (Homiaikov, frații Kirevski, frații Aksaakov și alții) de asemenea se temeau de eventualitatea revoluției, dar ei porneau de la alte teze: ei afirmau că poporul rus a cunoscut un drum deosebit de dezvoltare istorică față de restul Europei și, deși criticau regimul reacționar al lui Nicolae I, preconizau reîntoarcerea la viața patriarhală din trecutul îndepărtat. Această era poziția moșierilor feudali care se adaptau într-un ritm lent la relațiile capitaliste. În anii 1840—1845, discuțiile filozofice și social-politice au ieșit din cadrul saloanelor moscovite, imprimîndu-și pecetea asupra tuturor manifestărilor din viața intelectuală a orașului.

Trezirea și creșterea noilor necesități — determinate de condițiile dezvoltării capitaliste — s-au vădit în succesele învățămîntului, științei, literaturii și artei. Un eveniment deosebit în viața Moscovei, în anii 1820—1840, l-a constituit activitatea gazetărească a lui N. A. Polevoi și N. I. Nadejdin. „Telegraful Moscovei” și „Telescop” erau considerate drept organele înaintate ale vremii, exprimînd tendințele burgheze ale dezvoltării sociale.

Foarte interesante sînt datele privitoare la teatrul moscovit (autorul capitolului S. N. Durlin). Teatrul Mic din Moscova a avut o influență puternică asupra societății moscovite. Pleiada de actori P. S. Mocalov, M. S. Scepkin, P. M. Sadovski, fondatorii realismului scenic rus, au făcut din teatru o școală minunată care a educat generațiile de spectatori în spiritul celor mai bune tradiții democratice.

În ultimul capitol *Moscova în anii războiului Crimeii* (autor acad. N. M. Drujinin) se face o analiză profundă a atitudinii diferitelor pături sociale față de autocrația țaristă. Treptat, o dată cu insuccesele militare, se risipea imaginea curentă a invincibilității și măreției imperiului țarist. O fierbere surdă se manifestă în sînul maselor muncitoare ale populației Moscovei. În perioada apărării Sevastopolului, îngrijorarea pentru viitorul statului rus și conștiința întoarcerii orînduirii feudale a început să cuprindă chiar și păturile bogate ale societății moscovite. Tot ceea ce se petrecea la Moscova în acele zile era caracteristic pentru întreaga Rusie. Conflictul dintre dezvoltarea forțelor de producție și vechile relații de producție a atins în acea vreme punctul său culminant. Evenimentele trăite de Moscova, în anii războiului Crimeii, au constituit granița între două perioade istorice. În anul 1857, în condițiile coacerii situației revoluționare, au început pregătirile pentru desființarea iobăgiei.

Volumele din *Istoria Moscovei* apărute într-o ediție luxoasă, splendid ilustrată și scrisă într-o limbă literară vie, deși lucrute de colective mari de autori, apar ca unități bine încheiate ca stil, construcție, succesiune etc. Volumele sînt înzestrate cu un aparat

științific remarcabil. Se dau indici bibliografici de nume, de toponimie, de întreprinderi, instituții și organizații.

Apariția acestei opere a istoricilor sovietici bucură pe oamenii de cultură înaintați din lumea întreagă.

Al. Vianu

J. LESTOCQUOY : *Aux origines de la bourgeoisie. Les vil'les de Flandre et d'Italie sous le gouvernement des patriciens (XIe—XVe siècles)*

Paris, Presses Universitaires de France, 1952, 248 pag.

Abatele Lestocquoy se ocupă de mulți ani de istoria regiunii și orașului Arras. Autorului îi sînt deci familiare o serie de probleme de istorie medievală. Trebuie spus, din capul locului, că lucrarea este o operă de sinteză și că autorul ei a lucrat pe monografiile și articole, și nu pe izvoare. Restrîngîndu-și cîmpul de cercetare numai la orașele Flandrei și Italiei, autorul studiază în cîteva capitole istoria patriciatului, nașterea, dezvoltarea și declinul lui. Atenția pe care o acordă orașelor din Flandra și Italia nu este întîmplătoare. El s-a oprit la acele regiuni ale Europei medievale, unde fenomenul urban a atins fazele clasice de dezvoltare.

Obiecția cea mai importantă pe care o aducem, de la început autorului, este faptul că el rupe studiul clasei pe care o analizează de forțele obiective ale istoriei. El acordă prea puțină atenție producției orașenești, dezvoltării meșteșugurilor, progresului tehnicii și organizării muncii. Din aceste motive, cu toate că-l combate pe Pirenne, el exagerază rolul comerțului ca factor al transformărilor politico-sociale. Acest lucru nu-l împiedică, însă, să vadă uneori în mod just rolul capitalului cămătăresc și să explice convingător legătura capitalului comercial cu structura feudală a societății. Dar, a încerca să consideri pe acești negustori și cămătari drept capitaliști și să vorbești în veacul al XIII-lea de capitalism, înseamnă să anticipezi, în mod artificial, un mod de producție¹.

În prefața lucrării, abatele Lestocquoy precizează că studiul pe care l-a dedicat patriciatului medieval se datorește unei preocupări care îl obsedează: fenomenul ascuțirii luptei de clasă. Libertatea i se pare un soare înșelător gata să dispară de la orizont. Este interesant de constatat că autorul citează un text din *Lettres sur l'histoire de France* ale lui Augustin Thierry din 1827, în care acesta spune, printre altele: „În timpul

acesta de pasiuni politice... cred că am găsit un prilej de odihnă în studiul serios al istoriei". Cum Augustin Thierry a exaltat rolul burgheziei medievale pentru a justifica revendicările burgheziei în timpul restaurației, referința abatelui Lestocquoy la istoricul francez are caracterul unei justificări. Întocmai ca și la Thierry, în aceste momente ale ascuțirii luptei de clasă, studiul patriciatului urban îmbracă haina unei preamări.

Abatele Lestocquoy declară, de la început, că nu vrea să se ocupe de tehnica operațiunilor bancare și comerciale, ci să studieze mentalitatea acestor oameni, succesele și insuccesele lor, contribuția pe care au adus-o la progresul civilizației. Accentuăm abuzul ce se face cu această noțiune de mentalitate, termen des folosit de revista „Annales” și chiar de regretatul Marc Bloch. Noțiune însă neclară, dacă avem în vedere că ea nu este considerată suprastructură, de vreme ce toți acești istorici nu recunosc o condiționare a rolului ideilor.

Primul capitol se intitulează: *Originile civilizației occidentale*. Cartea se deschide cu un tablou sumbru, cauzat de invaziile normande în Flandra. Autorul trece repede peste centrele locuite și insistă asupra pierderilor suferite de mănăstiri și de alte centre religioase. Pentru Italia tabloul este asemănător. Aici atacul arabilor a fost așa de puternic, încît în 845, ei au ajuns sub zidurile Romei. Mai tîrziu, Italia de nord suferă atacul ungurilor. Și aici sînt atacate cu predilecție mănăstirile și bisericile. Autorul putea să explice că aceste atacuri nu erau întîmplătoare, instituțiile eclesiastice tezaurizînd averi considerabile în monedă și obiecte de preț. După aceste năvăliri, viața renaște în centrele pustiite.

În al doilea capitol intitulat: *Clasele sociale în Flandra și Italia*, autorul constată existența unor negustori, care sînt și proprietari de pămînt, dovada unei coexistențe nediferențiate între comerț și agricultură, fenomen ce se remarcă de-a lungul întregului ev mediu.

¹ Giuliano Procacci, *Dal feudalismo al capitalismo; una discussione storica*, „Società”, nr. L, 1955.

Din păcate, însă, autorul nu analizează originea acestui grup de negustori, ci constată numai existența lui. Un centru important în aceste începuturi este Pavia. Aici se încrucișează o serie de drumuri comerciale, se întâlnesc felurite neamuri de negustori, orașul fiind pe atunci capitala regatului Italiei. Pe baza unui text de la începutul secolului al XI-lea, dar care se referă la o stare de lucruri mult mai veche, cunoscut sub numele de *Honoratiae Civitatis Papiæ*, surprindem diferitele obligații ale meșteșugarilor și negustorilor, constituții în bresle numite *ministeria*, tață de câmara regală. Din studiul amplu pe care Arrigo Solmi l-a consacrat acestor bresle, rezultă pe de o parte că nu se poate vorbi în mod absolut de o continuitate între vechile *colegii* romane și breslele meșteșugărești, iar pe de altă parte se constată că relația dintre puterea centrală și bresle sau negustori este de natură feudală. Amîndouă categoriile sînt obligate să dea cămării rentă în natură și în bani¹. De aceea, textul indicat nu ne permite să punem accentul pe funcția comercială a acestor negustori, să exagerăm acest aspect în cadrul relațiilor de producție ale epocii, care sînt cele feudale, așa cum greșit o face autorul. Comerțul este de mică anvergură, negustorii nu îndeplinesc o funcție economică importantă. Iată motivul pentru care avem toate rezervele față de următoarele afirmații ale autorului: „Cum să nu vedem în tot acest comerț din Pavia caracterul întregii economii medievale? Cum să nu presupunem acolo o clasă de negustori solid instalată? Toți acești negustori, acești burghezi pe care i-am văzut solid instalați la Milano sînt cunoscuți la Pavia. Ei sînt frații acelor clișia negustori cunoscuți la Ratisbona, sau Colonia, în secolul al X-lea”². Autorul, combătînd teoria exagerată a lui Pirenne despre importanța comerțului în dezvoltarea orașelor medievale, nu reușește nici el să depășească cadrul prejudecăților „teoriei comerciale”. El ne dă tablouri asemănătoare cu acelea pe care le-a dat istoricul belgian, fără să stabilească raportul cantitativ ce exista între comerț, agricultură și meșteșuguri.

Începuturile vieții urbane din Flandra sînt analizate cu mai multă temeinicie ca cele din Italia. Se simte că autorul este mai bine pregătit în problemele istoriei Flandrei. Istoria social-economică este aici mai nuanțată, iar clasele sociale sînt analizate mai profund. La sfîrșitul acestei analize, autorul este nevoit să recunoască rolul modest pe care l-au jucat acești negustori la începuturile dezvoltării orașelor: „negustorii nu sînt totul în evul

mediu; este adevărat că vor căpăta un rol important în orașele din Flandra și Italia, dînd afacerilor o importanță internațională”¹.

După analiza factorilor externi, abatele Lestocquoy analizează situația internă a orașelor din Flandra și Italia. În orașe se remarcă aspre contradicții între episcop și orașeni. Revoltete se succed unele după altele: în 852 se răscoală Cremona, în 891 Modena, în 897 și 899 Torino, în 924 Pavia, în 948 Piacenza și în 953 Verona. Care a fost cauza acestor conflicte, care, în unele părți îmbracă o formă cu caracter religios? De ce răscoalele din Flandra nu capătă proporțiile celor din Italia? Autorul nu răspunde la aceste întrebări, deși, după studiile lui Volpe, Solmi, Caggese și ale altor istorici italieni, se poate da un răspuns. Puterea mare a episcopilor italieni care au căpătat importante donații și prerogative, mai ales în timpul Ottonilor, susținută de cea a marii nobilimi, stînjenește mica nobilime, *valvassores*, pe negustori și pe meseriași. Lupta micii nobilimi, a meseriașilor și a negustorilor împotriva marii nobilimi și a imperiului este dusă într-un moment cînd producția orașenească începe să se diferențieze de cea de la țară, cînd se închagă o piață orașenească pentru care lucrează meșteșugarii și ale căror produse le desfac negustorii. Din cauza frînelor pe care le pun relațiile de producție feudale, comerțul are și el de suferit. În aceste cazuri marea nobilime devine o frînă în dezvoltarea economiei. În ultimă instanță, abatele Lestocquoy se mulțumește doar să dea următoarea explicație: „mulțimea se răscula împotriva conducerii, întocmai cum în secolul al XX-lea se face o grevă”². Slabe posibilități de a explica evenimentele din partea unui istoric care este „obsedat” de luptele de clasă contemporane!

Lipsa de documente ne împiedică să putem trage concluzii mai ample asupra modului cum s-a ridicat grupul de patricieni. Este firesc ca despre ei să vorbească numai cronicile eclesiastice, unicele izvoare pentru această epocă. Legăturile acestor patricieni cu biserică, dărnicia lor față de aceasta, obligația ce se naște din partea celui ce primește, au dat cronicilor un caracter idilic, din care este greu să tragem concluzii mai ample. Cazul lui Werimbold din Cambrai pe care ni l-a transmis cronică *Gesta Episcoporum Cameracensium* ne arată limpede că este vorba de un comerț specific lumii feudale. Acesta se ocupă cu comerțul de oi și de alte animale, de piei și sare. Originea capitalului cămătăresc și comercial ne apare mult mai clar în cazul pe care abatele Lestocquoy îl ilustrează pentru Italia prin persoana și activitatea negusto-

¹ Solmi, *L'amministrazione finanziaria nel reno italico nell' alto medio evo*, „Bollet. della Soc. Pavese di Storia Patria”, Anno XXXI, 1931, fasc. I-IV.

² Lestocquoy, *op. cit.*, p. 18.

¹ *Op. cit.*, p. 24.

² *Ibidem*, p. 29.

rului venețian Romano Mairano. Activitatea acestuia, reconstituită pe baza actelor notariale de către Gino Luzzatto, se desfășoară în comerțul maritim. Uneori cunoaștem volumul traficului, ruta negustorului; alteleori mărfurile pe care le transportă și sumele pe care le împrumută. În afara capitalului comercial, capitalul cămătăresc joacă un rol important. Din analiza activității acestor doi negustori rezultă împede deosebirea dintre comerțul flamand și cel italian: Werimbold își concentrează activitatea comercială într-un mediu agrar, în care relațiile de producție sînt încă cele feudale, Romano Mairano, silît și de condițiile naturale ale lagunei venețiene, dă banilor săi o investiție mai rapidă, chiar dacă acest lucru este, adeseori, riscant. Circulația banilor este aici mult mai febrilă și căutarea unei piețe prielnice de desfacere dă acestui capital, mai tîrziu, noi posibilități de investiții pe piața internă. Dar nici un moment nu poate fi vorba de capitalism. Ceea ce trebuie evitat în fața acestor cazuri izolate, unice dovezi ale unei societăți diferențiate, este pericolul de a cădea în păcatul generalizării lor.

Caracterul agrar al lumii contemporane acestor doi negustori, care trăiesc la o distanță de jumătate de secol unul de celălalt, rămîine dominant pentru multă vreme. Critica ce poate fi adusă studiilor de acest gen este că ele acordă un rol exagerat comerțului, neglijînd studierea relațiilor de producție.

De la prezentarea acestor figuri de negustori, autorul trece la nașterea patriciatului propriu-zis. Pentru abatele Lestocquoy, un patrician este acela care îmbină starea de bogăție acumulată prin diverse proprietăți și comerț, cu participarea exclusivă la treburile publice ale orașului.

Abatele Lestocquoy analizează începuturile patriciatului venețian. Luptele ce se dau între diferitele familii pentru a pune mîna pe putere trădează mai curînd lupta unor feudali. Comerțul maritim a contribuit și el la ridicarea acestor familii. Sursa puterii lor este însă cea funciară. Pentru Florența, autorul remarcă formarea unui patriciat prin emigrarea familiilor feudale din jurul orașului. Autorul susține această teză pe baza lucrării istoricului danez Plesner¹, care a negat faptul că populația orașului a crescut prin fuga șerbilor exploatați de feudali. Emigrația ar fi avut loc din rîndurile familiilor libere ce trăiau la țară și veneau la oraș să-și caute norocul. Pentru abatele

Lestocquoy, fuga șerbilor, astfel cum o descriu istoricii Davidsohn, Caggese, „este o imagine frumoasă, ea ar fi încîntat pe romanticii noștri”². Analiza cazului miciei localității Posignano de către Plesner exclude într-adevăr faptul că orașul medieval și-a mărit populația prin fuga șerbilor? În ce măsură poate fi generalizat acest fapt? Fuga șerbilor la orașe nu este o imagine romantică. O atestă documentele și cronicile timpului. În Italia ea a constituit o problemă permanentă în secolele XI, XII și XIII în dezvoltarea comunelor³. Prin documentația pe care o aduce, abatele Lestocquoy încearcă să conteste posibilitatea creșterii populației unui oraș medieval, pe baza conflictelor sociale.

Analiza patriciatului din Siena este superficială. Plecînd de la ipoteza că au existat „familii feudale, devenite familii de comercianți”⁴, autorul nu arată cum și din ce cauză a avut loc această trecere. Pentru Genova se poate face aceeași observație. În ceea ce privește patriciatul din Roma, termenul folosit mi se pare impropriu, deoarece la Roma, din cauza lipsei unei activități economice mai ample și a unei burghezii, viața orașului era dominată de familiile feudale ca: Orsini, Conti, Pierleoni, Colonna. În timp ce celelalte orașe italiene produceau mărfuri pentru piața externă, Roma a fost de-a lungul întregului ev mediu, și chiar pînă în pragul epocii imperialismului, un oraș parazită, de consum⁴. Deoarece nu face nici o distincție asupra funcției economice a societății pe care o descrie, abatele Lestocquoy aplică titlul de patrician atît feudalilor, cît și tinerei burghezii, ceea ce, evident, duce la grave confuzii.

Pentru Flandra, tabloul prezentat este asemănător cu cel din Italia. Și în acest caz, autorul trebuia să ne arate specificul situației urbane. În Flandra nu găsim elemente patriciene de origină feudală ca în Italia.

Ceea ce caracterizează patriciatul din orașele medievale este modul exclusiv în care acesta conduce treburile publice. În Italia, după autoritatea unei singure persoane, conte, episcop sau doge, urmează conducerea unui grup ce provine din aristocrație. Acest lucru se întîmplă mai ales în nordul Italiei și în orașele maritime. Către a doua jumătate a secolului al XII-lea începe să se ridice o nouă clasă care își găsește în comerț și în proprietatea urbană bazele puterii economice. În Flandra orașele nu vor integra niciodată

¹ Lestocquoy, *op. cit.*, p. 47.

² A. Pertilo, *Storia del diritto italiano*, Torino, 1894, vol. III, p. 84—93; L. Simeoni, *La liberazione dei servi a Bologna nel 1255—57*, „Archivio Storico Italiano”, 1961, 109, p. 3—26.

³ Lestocquoy, *op. cit.*, p. 48.

⁴ A. Caracciolo, *Roma, capitale*, Roma, 1956.

¹ Johann Plesner, *L'émigration de la campagne à la ville titre de Florence au XIIIe siècle*, Copenhaga, 1934. Recent, un istoric italian a negat din nou existența unui conflict între oraș și rezistența înconfortoare (Enrico Fiumi, *Sui rapporti economici tra città e contado nell'età comunale*, „Archivio Storico Italiano”, 1956, f. 409, p. 18—68.

nobilimea, care va continua să trăiască pe domeniile ei. Din această cauză se va întâmpla rar ca nobilimea să-și aibă reprezentanți în rândurile patriciatului; ea nu manifestă dorința să facă comerț.

Care au fost cauzele pentru care în Italia în activitatea comercială se încadraseră și o parte a nobilimii? Lipsa unei puteri centrale (imperiul care trebuia să joace acest rol era departe), fărmicișarea pieței interne, procesul de producție mai avansat au permis comunelor să atace cu mai multă vigoare decât în altă parte teritoriul ce înconjură orașul (*contado*), teritoriu fără de care comuna s-ar fi sufocat. Prin această politică de expansiune, comuna a venit în conflict cu nobilimea, care a ieșit înfrântă din această luptă și a fost obligată să-și construiască reședințe în orașe, uneori fiind obligată să se înscrie în anumite bresle.

În Flandra, relațiile de producție feudale au fost mult mai puternice decât în Italia, și prezența unei puteri centrale în persoana contelui de Flandra a făcut ca puterea orașelor flamande să fie mai mică decât cea a orașelor italiene. O altă observație ce se poate face, și pe care autorul nu a adăncit-o, este faptul că patriciatul italian este mai permeabil decât cel flamand. Abatele Lestocquoy atribuie acest lucru faptului că obiceiurile nobilimii din Italia sînt mult mai individualiste, fără prejudecăți de castă ca cele ale negustorilor din Nord. În Italia exista un patriciat dezbinat, în fața căruia se găsea meșteșugăria, lucrătorii breslelor, care voiau să participe și ei la treburile publice. În Italia procesul de producție avansat, reprezentat de bresle, și comerțul pe scară internațională au fost mai puternice și au atras după cum am arătat și o parte a nobilimii, cum este cazul Genovei și Veneției. Acest proces a contribuit la încadrarea nobilimii în comună și nu caracterul ei, după cum susține Lestocquoy.

Prima criză ce începe să se manifeste pe la mijlocul secolului al XIII-lea apare sub forma închistării aparatului de conducere a orașelor medievale. Cazul Veneției este cunoscut. În 1230 apare marele consiliu format dintr-un număr considerabil de membri (de la cifra de 480 se ajunge la 2 000). În 1297 are loc cunoscuta *serrata del maggior consiglio*, măsură lăsată de patriciatul venețian pentru a restrînge, pe cît posibil, accesul în corpul nobililor. Începînd din 1336, Consiliul celor zece devine o instituție de control și supraveghere permanentă. În mai toate orașele din Flandra și Italia, fenomenul acesta al „replierii” este asemănător. În loc să explice această repliere a patriciatului ca o măsură de autoapărare la intensificarea luptei de clasă, abatele Lestocquoy o justifică de pe o poziție personală. Pentru un eclesiastic, libertatea, așa cum o înțelege un laic, nu este un

lucru necesar; cîteodată poate fi chiar un lucru periculos. Ceea ce îi trebuia bisericii era, în primul rînd, păstrarea ordinii. Numai așa poate fi înțeleasă explicația pe care ne-o dă abatele Lestocquoy: „era desigur stînjecitor să trăiești într-o atmosferă atît de bănuitoare ca cea de la Veneția, dar era poate și mai incomod să trăiești în dezordinea ce domnea la Genova și la Florența, sau să suferi la Siena o tiranie care, fiind cauzată de micii negustori, era și mai bănuitoare”¹.

După prezentarea acestor tablouri, abatele Lestocquoy descrie relațiile sociale din Flandra și Italia. Tabloul este întunecat. În toate părțile: abuzuri, violență, cruntă asuprire. Autorul studiază cazul Florenței, unde materialul bogat ce ne-a rămas a permis istoricului german Alfred Doren să reconstituie viața mîzră a lucrătorilor care Trudeauau în serviciul breslei cunoscută sub numele de *arte della lana*. Pentru Flandra, cazul unor patricieni ca Jean Boinebroeck și Mathieu Lanstier este semnificativ. Iată ce spune istoricul francez Espinas, citat de Lestocquoy, care, pe baza documentelor, a reconstituit figura și activitatea celui dintîi: „Dacă averea unui patrician a putut fi agonisită pe baza mersului regulat al afacerilor, ea n-a continuat să crească numai în condiții normale, ci s-a mărit deopotrivă prin ilegalități și delictе; nu este exagerat deci a crede și a spune că averea s-a înjghebat și a crescut în special, pe ruina și mizeria aceluia care au născut pentru acest adevărat bandit industrial”². Față de aceste constatări, abatele Lestocquoy se întristează și este nevoit să recunoască: „Nu te poți apăra de o mare tristețe. Aceste orașe admirabile ale Italiei și Flandrei au fost rezultatul unei vieți îngrozitoare, impuse unui popor întreg de către burghezi hrăpăreți”³. Autorul nu aprofundează însă acest aspect și prezintă un tablou ce acoperă adevărata înfățișare a lucrurilor. Vorbind de construcțiile monumentale ale epocii, singura justificare pe care ne-o poate aduce este următoarea: „Acesta este aspectul pe care ni-l prezintă toate orașele din nord. Se pot găsi perioade de lupte asemănătoare celor de la Gand. Dar sînt ele specifice evului mediu? Nu se poate spune despre industriașii americani că banii ce servesc să ajute pe cei desmoșteniți au fost cîștigați prin exploatarea meseriașului?”⁴. Genul acesta de explicații prin similitudini formale și forțate este de-a dreptul naiv. El nu face nici o distincție între etapele unui mod de producție și confundă începuturile îndepărtate ale capitalismului cu forma lui în perioada imperialismului.

¹ Lestocquoy, *op. cit.*, p. 78.

² Ibidem, p. 78-79.

³ Ibidem, p. 79.

⁴ Ibidem, p. 84.

Interesant și tratat mai pe larg este capitolul dedicat familiilor patriciene. Autorul urmărește evoluția diferitelor familii de la Veneția, Siena, Florența și Genova care, prin averile acumulate și prin prestigiul de care s-au bucurat, au jucat un rol însemnat în istoria orașelor lor. În Flandra analizează patriciatul din orașele Gand, Douai și Arras.

Considerind problema răscoalelor ca un fenomen prea general pentru a nu se impune reflexiilor, abatele Lestocquoy vede în aceste mișcări consecințele conducerii orașelor de către patricieni, dificultățile de a introduce lina engleză, fiscalitatea din ce în ce mai apăsătoare, care împiedica vânzarea postavurilor, schimbarea drumurilor comerciale care de la o vreme nu mai treceau prin Champagne.

Pe lângă aceste aspecte multiple ale crizei societății pe care o prezintă, autorul mai adaugă creșterea populației și marea ciumă din 1348. Autorul atribuie prima criză a feudalismului din secolul al XIII-lea factorilor mai sus enumerați. Nici unul nu este însă în măsură să explice apariția și răspîndirea acestei crize. Explicațiile ce se dau de obicei, ca și cele ale autorului nostru, pleacă de la fenomene care sînt o consecință a aspectului social și economic al problemei și nu o cauză a ei. De curînd s-a pus în istoriografia marxistă problema primei crize a feudalismului, care este atribuită transformării în masă a rentei funciare în renta în bani¹.

Frământările încep în Flandra și în Italia către anul 1245. Autorul atribuie aceste mișcări, în special pentru Italia, creșterii populației. Aspectul demografic nu este un factor ce poate fi luat izolat, el nu este creator de istorie, cum ar vrea să ne facă să credem anumiți istorici². Dezvoltarea noilor forțe de producție, producerea și concentrarea bucuriilor au atras în aceste orașe o mulțime de oameni. Același fenomen se poate constata și pentru secolele XI—XII; în Flandra răscoalele încep în 1275 și continuă cu periodicitate: 1280, 1296, 1301, 1302, 1307, 1311, 1319, 1355. Luptele sînt conduse de micii patroni meșteșugari împotriva patriciatului. Cauza acestor lupte ascuțite de clasă trebuie căutată, în primul rînd, în repartitia nejustă a impozitelor. Atît în Flandra, cît și în Italia, întîlnim reacții extrem de violente. La Gand, în urma stabilirii unui impozit pe bere, desființat de Filip cel Frumos, regele Franței, patricienii în număr de 600, care se închisese în castelul ce depindea de contele de Flandra, au fost obligați, prin amenințarea cu incendierea castelului, să se predea. La

ieșirea lor din castel, au fost obligați să treacă prin două șiruri de lănci și 13 dintre ei, printre care doi consilieri municipali, au fost uciși. În 1355, la Arras, cu ocazia punerii unor impozite, a izbucnit o răscoală; patricienii au fost atacați și unii dintre ei au fost aruncați pe fereastră. Douăzeci de persoane, purtînd numele cele mai ilustre ale patriciatului local, și-au găsit moartea.

În Italia lupta de clasă se manifestă de asemenea cu o mare violență. Dacă în Flandra pot fi distinse categorii sociale mai puține, în Italia categoriile sociale sînt mai numeroase și mai diferențiate. Aici, din cauza procesului de producție mai avansat și a diviziunii muncii mai nuanțate, intră în luptă toate clasele. La început, luptele sînt duse împotriva nobilimii: Parma 1255, Siena 1256, Novara 1277, Florența 1280. Ele alternează apoi, opunînd *popolo grasso* lui *popolo minuto* și culminază cu lupta acestuia din urmă alcătuit din breslele mici, meșteșugari, micii negustori, împotriva *Ciompilor*, muncitorii din cadrele breslelor de prelucrare a lîinii și a postavurilor, care au încercat și ei să se organizeze într-o breaslă aparte și au voit să participe la conducerea treburilor orașului. Aceste lupte se sfîrșesc printr-o criză de conducere a comunei, cu care ocazie, păturile avute apelează la tiranie, instituție ce marchează începutul unei conduceri centralizate, absolute³.

Explicînd decăderea patriciatului prin schimbarea curentelor comerciale și nașterea statelor moderne, abatele Lestocquoy nu aprofundează importanța mișcărilor sociale. El consacră un capitol special elementelor din cadrul patriciatului care părăsesc clasa din care fac parte și trec în rîndurile micilor patroni meșteșugari și micilor negustori. Abatele Lestocquoy ajunge la următoarele concluzii: „Dar nu sînt întotdeauna neliniștitori acești reformatori care nu se dau înapoi în fața dezordinelor? Neliniștitori pentru că nu se poate despărți în ei dorința binelui public de aceea a propriei lor ambiții”⁴. Autorul este deci — se înțelege — împotriva „reformatorilor”, îndoindu-se pînă și de bunele lor intenții.

Ultima parte a lucrării intitulată *Aspecte ale civilizației patriciene* se ocupă de probleme ca: patriciatul și proprietatea agrară, capacitatea demografică a orașelor medievale, relațiile dintre biserică și patricieni.

Una dintre problemele cele mai dezbătute ale istoriografiei medievale este aceea a capacității reale demografice a orașelor. În ultimii 30 de ani, pe baza studiului registrelor de împunere, a registrelor parohiale, a numă-

¹ F. Antonicu, *Die erste Krise des Feudalismus*, „Zeitschrift für Geschichtswissenschaften”, 1955, III, nr. 4, p. 552—592.

² Marcel R. Reinhard, *Histoire et démographie*, „Revue historique”, 1950, nr. 2, p. 193—205.

³ V. V. Stoklitkaia-Tereșkovič, *Problema tiraniei în orașele medievale italiene*, în „Probleme de istorie”, 1955, 9, p. 52—71.

⁴ Lestocquoy, *op. cit.*, p. 166.

rului vetrelor (*feur*), istoriografia a ajuns la rezultate mulțumitoare. Abatele Lestocquoy ne dă, într-o rapidă trecere în revistă, populația aproximativă a centrelor urbane din Flandra și Italia. Datele sînt rezonabile, ținînd seama de problemele grele ale aprovizionării de care ar fi fost legat numărul mare de locuitori, probleme pe care orașul medieval nu le putea rezolva. Din cauza aceasta, orașul medieval crește vertical, zidurile prea întinse neputînd fi apărate pe toată întinderea lor de o populație redusă ca număr, iar construcția eventuală a unor asemenea ziduri nu putea fi suportată de populația acestor centre, în majoritate mici. Toate datele și cercetările mai recente pledează pentru numărul mic de locuitori ai orașelor medievale¹. Ar fi fost fără îndoială interesant dacă autorul, pe baza studiilor de demografie istorică ale lui Bloch și Lot, ne-ar fi comunicat date mai precise pentru Flandra, pentru orașele Gand, Arras, Douai, Ypres etc., mai ales că istoria acestor orașe și este mai bine cunoscută.

Abatele Lestocquoy consacră un capitol special legăturii dintre comerț și achiziționarea de pămînturi. Majoritatea patricienilor din Flandra și Italia sînt proprietari de bunuri funciare. Un alt aspect al problemei este achiziționarea imobilelor urbane de către patricieni. Trebuie făcută însă o distincție între situația din Flandra și cea din Italia. Oricît de înstăriți ar fi fost patricienii din Flandra, nici unul nu posedă construcții urbane în număr considerabil. În Italia, din contra, sînt familii de patricieni care posedă multe clădiri, magazine, ateliere. Aici, proprietatea urbană are o mai mare greutate decît în Flandra, unde precumpănește proprietatea agricolă. Explicația trebuie căutată, mai cu seamă, în procesul complicat al producției și al diviziunii muncii din cadrul manufacturilor de prelucrare a lînii și a postavului. De aici, aglomerarea urbană și importanța proprietății orașenești.

În ciuda aspectului orașenesc, în sens modern, pe care sîntem înclinați să-l dăm orașului medieval, el a avut secole de-a rîndul un aspect rural, mai ales în nord, în Franța, Germania și Flandra. Centru meșteșugăresc și comercial, el rămîne, în ciuda clădirilor sale severe, veacuri întregi, o mare grădînă în care sînt împrăștiate, în mici aglomerații, cartiere, mănăstiri, palate, toate străjuite de livezi. Să ne aducăm aminte numai de un exemplu ce se reflectă în literatură, de orașul Frankfurt am Main, din autobiografia lui Goethe: „Partea din spate a casei avea, mai cu seamă, de la ultimul ei cat, o foarte plăcută vedere asupra unei întinderi nesfîrșite

de grădini, care ajungeau pînă aproape de zidurile orașului”².

Finanțele orașelor medievale prezintă un tablou plin de umbre. Impozitul cunoscut sub numele de *taille* era un impozit pe venit, dar nu progresiv. Fiecare livră de venit era taxată după o cotă fixă, în fiecare an, și după nevoile orașului. Această taxă lovea greu pe cei cu venituri mici, în timp ce acei cu venituri mari se sustrăgeau de la plată prin declarații false. De altfel, repartitia impozitelor era cu totul în puterea patriciatului. Capitolul dedicat raporturilor dintre biserică și patricieni lasă impresia că abatele Lestocquoy vrea să scuze biserica de faptul că s-ar fi opus progresului economic. Biserica a condamnat camăta în mod oficial³ și alții exemplele date de autor cit și studiile istoricului italian Armando Saporiti sînt suficiente pentru a ne arăta capitalul cămătăresc în acțiune și sforțările cămătarilor de a-și apropia biserica prin danii largi. În ciuda condamnărilor pe care le pronunța biserica, ca instituție lumască ea trăia din mijloacele pe care i le punea la dispoziție această lume. În continua ei cursă după bani, biserica se tcea, nu fără motiv, de camătă, care îi răpa în incul în incul bunurile pămîntești. La aceasta se mai adăuga și atacul continuu ce-l avea de înfruntat, mai întîi din partea feudalilor și apoi din partea burgheziei. Biserica a fost prizoniera propriei sale condiții pămîntești⁴. Ea a fost nevoită totuși să se folosească de acești cămătari și bancheri care prin mijloace superioare bancare îndreptau obolul sf. Petru, ce curgea din toate colțurile Europei cîto lcu, spre cămara apostolică. Părinții bisericii catolice au căutat de-a lungul întregului ev mediu să găsească o cauzistică potrivită care să armonizeze doctrina cu realitatea. Camăta era declarată un păcat grav, dar erau multe ocazii cînd trebuia trecută cu vederea. După ce recunoaște că biserica a fost neputincioasă să reprime camăta, abatele Lestocquoy se consolează spunînd că patricienii aveau totuși o credință sinceră: frica de iad. La fel de naivă, dar și mai gravă pentru felul cum judecă autorul nostru, este următoarea frază: „Dar nu

¹ J. W. Goethe, *Din viața mea. Poetie și adevăr*, vol. I, București, 1955, p. 54.

² Conciliul de la Lateran din 1149 se pronunță împotriva *insatiabilem concupiscentiarum rapacitatem*.

³ Pentru a da numai un singur exemplu, dintre altele altele, arătăm, că pe la anul 1216, episcopul din Volterra dăduse în gaj aproape toate bunurile bisericesti și presiunea creditorilor era așa de mare, încît la un moment dat episcopul îi excomunică. Acest fapt atrase după sine astfel de excese, încît, pînă la sfîrșit, se văzu și el inclus în excomunicarea dată de autoritățile ecleziastice superioare pentru înstrăinarea bunurilor ecleziastice. Augusto Porro, *Studi di G. Folpe sul medioevo italiano*, „Archivio Storico Italiano”, 1925, vol. IV, p. 100.

⁴ Wolfgang Braunsfels, *Mittelalterliche Stadtaukunst in der Toskana*, Berlin, 1953.

gîndesc ei (patricienii) instinctiv la fel ca burghezii veacului al XX-lea, despre care s-a spus că și-ar da mai bucuros patriei fiii lor, decît hanii; ca salariarii de orice fel care și-au riscat viața în mișcarea de rezistență dar se pun în grevă pentru o mărire de salariu, ce poate provoca nenorociri. Puterea banului !"¹ Această frază de-a dreptul uluitoare ne face să ne punem întrebarea: ce capacitate de înțelegere a faptului istoric poate avea un învățat care condamnă mișcărilor sociale, care nu a înțeles nimic din lupta eroică a celor din mișcarea de rezistență și pentru care juste revendicări ale muncitorilor nu sînt altceva decît o consecință a puterii oarbe a banului? Abatele Lestocquoy nu are nici măcar curajul să pronunțe corect numele acelei clase căreia el îi spune *salariați*, și acest lucru este semnificativ. Ca și în alte părți ale lucrării, abatele Lestocquoy dăunează istoricului Lestocquoy.

În capitolul dedicat culturii patricienilor, autorul insistă asupra unor aspecte ce erau firești epocii și nu prezintă nimic nou față de cunoștințele ce le avem în această problemă. De asemenea, el nu scoate în evidență aspectele care caracterizează trecerea de la cultura medievală la cea a renașterii. La sfîrșitul lucrării, abatele Lestocquoy rezumă cele spuse de-a lungul capitolelor anterioare și cititorul constată, de astă dată fără surpriză, că autorul a rămas consecvent felului său de a gîndi. Vorbind despre originea familiilor patriciene, autorul constată printre altele: „dar atunci se petrece un fenomen general care va da naștere acestor clase sociale, întocmai cum în secolul al XIX-lea s-a format un fel de clasă de milionari în Statele Unite. Desigur că între acești oameni sînt mulți care își dau seama de noile posibilități”². Și lucrarea se termină cu apoteoza patriciatului: „Patricienii au dat orașelor lor o viață, un aspect care poate fi recunoscut la prima vedere. Între civilizația de la țară, care a predominat de-a lungul evului mediu timpuriu, și nașterea statului în secolul al XV-lea, ei au condus civilizația orașelor; și, spre deosebire de mulți conducători de state, ei nu au distrus nimic, iar după cinci secole trebuie evocată prezența lor activă, atunci cînd vrem să înțelegem orașele Flandrei și Italiei”³.

Rezultă, credem, cu limpezime că, prin metoda de cercetare, prin modul rezolvării problemelor, lucrarea abatelui Lestocquoy se resimte de influența exercitată de revista „Annales” cît și de istoriografia ce se ocupă cu istoria economică. Aceași încercare de a da

o prezentare sub forma unei sinteze grăbite⁴. aceleași metode de a generaliza, de a crea analogii care în realitate nu sînt altceva decît aparențe superficiale și șubrede. Fiecare autor are dreptul să-și aleagă tema care îi convine, să-și potrivească materialul cum dorește; dar problema interpretării îl angajează la o tratare științifică a subiectului.

Abia la sfîrșitul lucrării ies în evidență o serie de alte obiecții. În lucrarea recenzată nu se pomenesc nici o dată de tărînime.

Amintim că însăși istoriografia burgheză a semnalat această lipsă. În majoritatea lucrărilor dedicate orașelor medievale (sezizare făcută de Gino Luzzatto), în timp ce problemelor urbane i s-au dedicat sute și sute de monografii, problema agrară a fost neglijată ca și cum după anul 1000 ea și-ar fi pierdut orice importanță⁵.

În dorința de a minimaliza conflictele sociale, abatele Lestocquoy nu pomenesc nimic despre ereziile medievale⁶. Nu este o simplă întimplare că, din cele 652 de pagini ale volumului dedicat evului mediu la cel de-al zecelea congres internațional al științelor istorice, 234 de pagini tratează în 8 rapoarte problema ereziilor și a mișcărilor religioase populare în sens spiritualist.

Contestabilă mi se pare afirmația de la p. 118 că Otto von Freising, cronicarul oficial al împăratului Frederic I Barbarosa, nu se poate opri să nu admire structura social-economică a tinerelor comune lombarde. Textul este în realitate plin de disprețul feudalului ecleziastic. „Dar, ca să nu lipsească oameni pentru apăsarea vecinilor, ei nu consideră nedemn faptul să acorde cordonul de cavaleri sau diferite grade, demnități, tinerilor de condiție inferioară sau lucrătorilor ce practică meserii mecanice, de disprețuit, pe care alte popoare le țin departe de studiile nobile și liberale, întocmai ca o ciumă”⁷.

¹ I. S. K. o n, *Henri Berr și teoria „Sintezelor istorice”*, în „Probleme de filozofie”, 1955, nr. 6, p. 157—175.

² Gino Luzzatto, *Storia economica d'Italia*; vol. I, *Antichità e il medioevo*, Roma, 1949, p. 228.

³ Ernst Werner, „Neue Lösungsversuche der Bogomilenprobleme”, *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 1955, 5, p. 795—802.

⁴ Se știe că în jurul acestei probleme se ciocnesc astăzi două păreri: prima vede în erezii o mișcare spiritualistă, cu caracter de reînnoire evanghelică, cea de-a doua vede în aceste mișcări un protest social și spiritual al păturilor ce începeau să se ridice în viața orașului. Prima rupe complet ereziile de baza economică, le autonomizează, cea de-a doua ține seama în primul rînd de momentul specific istoric. Cum ereziile s-au manifestat aproape numai în orașe, abatele Lestocquoy trebuia să atingă această problemă, cu atît mai mult cu cît orașele Arras și Milano au fost două centre în care ereziile s-au manifestat cu putere. Autorul izvoarează lucrările lui Volpe și De Stefano.

⁵ Othonis Frisingensis Episcopi, *Gejala Friderici Imperatoris*, M.G.H.S.S., vol. XX, cartea a II-a, p. 387.

¹ Op. cit., p. 202.

² Ibidem, p. 242.

³ Ibidem, p. 244—245.

În același sens trebuie înțeles, de astădată din partea unui negustor cum este Villani disprețul față de „cea mai josnică speță de oameni ce există pe lume, țesători și tăietori de postav și alții ce țin de breslele și meseriile demne de a fi disprețuite”¹. Termenul de *idioti*, cu care gratifică pe adversarii săi, are sensul de neînvațați, simpli, fără știință de carte, și nu sensul de astăzi pe care i-l dă abatele Lestocquoy. La p. 201 se vorbește despre bancherul André Wagon care, în 1221, împreună cu cămătarul Robert Cosset, împrumută unui feudal suma de 3000 de livre. Pentru abatele Lestocquoy, care nu se preocupă de relațiile de producție, acești cămătari sînt capitaliști. De asemenea, abatele Lestocquoy nu ne spune nimic despre faptul că, în Italia, în secolele XIV și XV era în floare instituția sclavilor domestici. Populația robită și smulsă de la locul ei de baștină, foarte îndepărtat, era dusă în Italia și folosită de patriciatul italian pentru nevoile casnice.

Acești sclavi pot fi găsiți la Genova, Veneția și Florența¹.

Încheind, constatăm că abatele Lestocquoy nu a reușit să ne dea imaginea vie a unei societăți pe care titlul ne-o promisese. Descriind istoria patriciatului flamand și italian, el nu a părăsit o clipă palatele lui. Pentru dînsul nu au existat și alte realități istorice. Furat de mirajul orașelor medievale, autorul nostru a ignorat ce se petrecea pe străzi, în ateliere, în bresle. Nu a ținut seama de faptul că și alte clase au avut de spus cuvîntul lor, că nu mai poți neglija astăzi pe acei care veacuri de-a rîndul au trudit în procesul de producție al bunurilor și către care, în primul rînd, trebuie să se îndrepte atenția și simpatia noastră, atunci cînd vrem să reconstituim trecutul. De aceea, lucrarea recenzată nu poate fi decît un fragment dintr-un tablou pe care abatele Lestocquoy nu a reușit să ni-l înfățișeze în toată complexitatea lui.

T. Solirescu

¹ Johannes Villani Florentinal, *Historia Universalis. Rerum Italicarum Scriptores*, vol. XIII, cartea a VIII-a, cap. LV, Mediolani, 1725.

¹ Irls Origo, *The Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, „Speculum”, 1955, 3, p. 321—386; Alberto Tenenti, *Gli schiavi di Venezia alla fine del cinquecento*, „Rivista storica italiana”, 1955, p. 52—69.

REVISTE DE ISTORIE
DIN ȚARILE DE DEMOCRAȚIE POPULARĂ

Revista „Studi” a luat inițiativa de a prezenta periodic în paginile sale, scurte relatări asupra conținutului revistelor de istorie de peste hotare. În numărul de față prezentăm unele reviste de specialitate din R.P. Bulgaria, R. Cehoslovacă, R.P.F. Jugoslavia, R. P. Polonă și R. P. Ungară.

ISTORICESKI PREGLED (Revista istorică) nr. 2, 1956

Revistă bilunară a Academiei de științe din Bulgaria (120 pag.)

Revista aduce un bogat material: articole, comunicări, documente, recenzii și note. Deosebit de interesant este studiul lui N. N. Pribadjakov: *Masele populare, categorie social-istorică*. Rolul hotărîtor al maselor populare în istorie a fost semnalat cu mult înainte de apariția marxismului. Astfel, utopistul comunist francez J. Mably, iar mai tîrziu Spencer, H. Taine, Louis Bourdeau și alții, care n-au avut nimic comun cu marxismul, ba unii din ei au fost chiar dușmanii lui, au relevat rolul maselor populare în desfășurarea procesului istoric. Toți acești gânditori — așa cum analizează pe larg autorul — au avut o concepție idealistă, biologică, vulgar materialistă asupra procesului istoric. În afară de aceasta, ei n-au reușit să explice rolul activ al maselor populare în viața istorică.

Autorul dezvoltă tezele marxiste despre masele populare ca o categorie social-istorică. Tratarea marxistă a istoriei obligă a se arăta conținutul concret de clasă al maselor în diferitele etape ale dezvoltării istorice, relațiile reciproce dintre clasele care compun masele populare în etapa istorică dată și rolul activ al fiecăreia dintre ele în făurirea istoriei.

Virginia Paskaleva publică un articol substanțial despre *Pătrunderea economică a Austriei pe pămînturile bulgărești*. Autoarea arată că de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, negustorii bulgari (și cel mai mult coloniile comerciale din Viena, Pesta, Brașov) au devenit promotorii procesului de expansiune austriacă pe pămînturile bulgărești. Ei au legat piața

austriacă de cea din sud-estul Europei. Mai tîrziu — datorită dezvoltării capitalismului — s-a deschis navigația pe Dunăre, ceea ce a înlesnit și mai mult penetrația economică a Austriei în Balcani.

Pe bază de date concrete, autoarea arată cum navigația austriacă a animat — pentru o vreme — viața economică de pe malul Dunării, în special în porturi. Afluența mărfurilor austriace a avut mai mult o înfrîmîntare negativă asupra dezvoltării industriei locale bulgărești. Importul de produse austriace, precum și de alte mărfuri străine, a înăbușit treptat producția meșteșugărească și manufacturieră bulgară. Acest proces dăunător dezvoltării economiei bulgare s-a desfășurat cu putere după războiul Crimeii, cînd s-a intensificat expansiunea Austriei în Balcani. Autoarea subliniază, pe baza unui vast material, legarea unei părți a burgheziei comerciale și cămătărești bulgare de piața și capitalul austriac. Negustorii bulgari care aveau legături cu Viena își trimeteau frații, fiii și rudele lor în școlile din Austria. În felul acesta, s-a creat un lanț întreg de interese reciproce austro-bulgare, care a cuprins o parte importantă a burgheziei bulgare.

S. Kolev prezintă într-o comunicare aspecte din *Lupta partidului comunist bulgar pentru făurirea unității clasei muncitoare în perioada anilor 1935—1939*.

Hr. Mașkov face o comunicare despre *Participarea minerilor la greva muncitorilor din transporturi în anii 1919—1920*.

În comunicarea sa, P. Tanev aduce noi precizări *Cu privire la relațiile socializtilor îngruși cu cooperația de consum*.

D. Minev evocă cald și conturat figura lui Filip Simidov (cu prilejul împlinirii a 30 de ani de la moartea lui). Printre notele revistei subliniem informația dată de B. Mateev

despre *Importanța materialelor documentare ale sultanilor din Vărbișko* și cea a lui A. Hristov, despre *Conferința națională a istoricilor din Bulgaria*.

St. Diamandi

ČESKOSLOVENSKÝ ČASOPIS HISTORICKÝ (Revista cehoslovacă de istorie)

Praga, 1956, t. IV, nr. 1—2, 364 pag.

Actuala revistă cehoslovacă de istorie e pe jumătate — se înțelege, numai în ceea ce privește titlul — continuarea vechii reviste cehice de istorie (*Česky časopis historický*) care în 1949 ajunsese în al 50-lea an de apariție. În urma reorganizării și transformării Academiei Cehice, revista a devenit organul periodic al Institutului de istorie.

Revista apare acum de patru ori pe an, fiecare număr cu aproximativ 200 pagini. Cu foarte mici excepții, dispozitivul materialului din cuprins e același de fiecare dată. Adică, materialul e împărțit în: articole, recenzii, discuții, știri și cronică.

Numerele 1 și 2 din acest an cuprind o serie de studii cu vădită orientare spre istoria modernă și contemporană. Astfel, Jan Purš publică un interesant articol despre *Problematika revoluției industriale din Cehoslovacia* (nr. 1, p. 1—27) în care încearcă o periodizare în etape a dezvoltării industriei din Cehia și Slovacia. Pornind de la apariția primelor manufacturi, autorul tratează procesul de industrializare atât în legătură cu evoluția capitalismului, cât și cu etapele mișcărilor populare, ajungând până la 1850.

Anul 1848, în jurul căruia se concentrează tot mai mult atenția și interesul istoriografiei cehice, se îmbogățește cu o contribuție substanțială, datorită lui B. Šindelař (nr. 2, p. 207—231). Din frământările revoluției burghezo-democratice de la 1848, autorul caută să desprindă rolul jucat de masele populare din Moravia și Silezia. Continuarea studiului va apărea în numărul următor și aduce un material nou din arhivele provinciale. Alte două contribuții, prima în legătură cu monopolurile industriale din Austro-Ungaria (nr. 2, p. 231—270) și cealaltă despre *Criza fabricilor de zahăr din Țările cehice de pe la 1880 și importanța ei pentru mișcările țărănești* (nr. 2, p. 270—298) completează sfera preocupărilor de istorie modernă din cuprinsul acestor două numere.

Două probleme de istorie contemporană formează obiectul a două studii cu totul diferite între ele. M. Huštěcký se ocupă cu *Planul uniunii vamale austro-germane din 1931 și poziția Cehoslovaciei* (nr. 1, p. 27—51) și arată că, în perioada crizei economice din

1929, planul acestei uniuni vamale a fost un indiciu vădit al luptelor, duse de puterile imperialiste pentru dominarea Europei centrale. Un articol, intitulat *Contribuții la problemele de strategie și tactică ale Partidului Comunist din Cehoslovacia în lupta de eliberare națională, dusă împotriva ocupațiilor fasciste* (nr. 1, p. 51—85) publică Fr. Janáček. Autorul analizează evenimentele mai importante, începând din 1938 și până la sfârșitul războiului, scoțind în evidență cele mai potrivite forme de luptă ale Partidului Comunist.

Foarte interesantă este discuția pornită în jurul problemelor legate de criza feudalismului din secolele XIV și XV. În urma unei înțelegeri, intervenită între redacțiile revistelor „Przeglad historyczny”, „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft” și „Československý časopis historický”, s-a hotărât să se publice în comun articole și studii în legătură cu problema de mai sus. Începutul l-a făcut J. Kuczynski (Berlin), care a publicat anul trecut un articol despre *Criza feudalismului din Germania*¹. Concomitent cu aceasta, Fr. Graus (Praga) s-a ocupat despre *Prima criză a feudalismului* în revista Institutului de Istorie de la Berlin². Pe linia acestei discuții, cunoscutul medievist polonez, M. Małowist aduce o contribuție privitoare la *Problematika economică a crizei feudalismului în secolele XIV și XV*³. Problemele atinse de prof. Małowist sînt atât de interesante, încît nu pot fi rezumate, iar spațiul nu ne permite să lărgim prezentarea de față. Ele ar merita, fără îndoială, o expunere specială.

Cu o problemă de metodă se ocupă Fr. Graus (nr. 1, p. 99—115). Autorul caută să facă o serie de precizări în legătură cu deosebirile dintre metodă și tehnică, privite de pe pozițiile istoriografiei burgheze și marxiste. În sfârșit, prof. Macek, specializat în problematica mișcărilor revoluționare husite, urmărește în linii mari ecourile husitismului în Germa-

¹ „Przeglad historyczny”, Varsovia, 1955, nr. 3, p. 295—317.

² „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft”, Berlin, 1955, p. 552—592.

³ „Československý časopis historický”, Praga, 1955, nr. 1, p. 85—90.

nja (nr. 2, p. 189—207). Macek subliniază cu putere colaborarea dintre poporul ceh și german din perioada husită.

După recenzii urmează *știrile*, care formează în adevăr un capitol viu al acestei reviste. Știrile sînt rinduite după un criteriu, ca să spun astfel istoric. În primul rînd e vorba de lucrări de istorie generală, apoi de cele privitoare la sclavagism, feudalism, capitalism, mișcări muncitorești și democrație populară. Compartimentarea aceasta se respectă în fiecare număr al revistei. Capitolul știrilor, în care se fac scurte comunicări, redă o imagine succintă a celor mai de seamă lucrări de istorie, apărute îndeosebi în lagărul țărilor de democrație populară.

În sfîrșit, *cronica* cuprinde de obicei știri referitoare la diferite conferințe, ședințe și discuții legate de probleme istorice, atît din țară, cît și peste hotare. Cititorii revistei sînt bine informați asupra stadiului în care se află cercetările istorice mai ales din Polonia și din U.R.S.S. Într-o măsură apreciabilă își găsesc loc aici și disciplinele istorice din R.D. Germană, iar în ultimul timp, și istoriografia iugoslavă. În ce ne privește am putea spune că revista „Studii” manifestă totuși un interes mult mai puternic față de publicațiile ceh și slovac, decît „Československi časopis historický” față de ale noastre.

Tr. Ionescu-Nișcov

ISTORISKI ČASOPIS, ORGAN ISTORISKOG INSTITUTA S.A.N (Revista istorică, Organ al Institutului de Istorie al Academiei Sîrbe de Științe)

Belgrad, 1955, t. V, 1954—1955, 468 pag.

Tomul V al revistei Institutului de istorie al Academiei Sîrbe de Științe, apărut la Belgrad în 1955, este un omagiu adus eminentului și prodigiosului istoric sîrb, academicianul Iovan Radonič, cu prilejul împlinirii a 80 de ani de viață și 60 de ani de muncă în domeniul științei istorice.

Într-un cuvînt introductiv, Nikola Radojčić prezintă personalitatea și activitatea laborioasă a marelui istoric iugoslav, evidențiind metoda nouă, critică introdusă de el în istoriografia sîrbă de la sfîrșitul veacului trecut, împotriva școlii romantice de istorie din acea vreme. Evocă de asemenea munca rodnică prin care acad. Iovan Radonič a îmbogățit știința istorică sîrbă, multilateralitatea preocupărilor sale, care au îmbrățișat variate domenii de istorie, de la aceea a Bizanțului și a țărilor vecine, pînă la studii de istorie modernă a patriei sale. Insistă, mai ales, asupra studiilor acad. Iovan Radonič privitoare la istoria evului mediu sîrbesc care au adus lumini și contribuții hotărtoare în cunoașterea trecutului patriei sale. Pentru aceste motive, academicianii, prietenii și elevii săi au ținut să-l sărbătorească pe octogenarul academician, închinîndu-i acest volum.

Dcoarece foarte mulți istorici sîrbi, foști elevi sau prieteni ai acad. Iovan Radonič, au dorit să participe la sărbătorirea sa prin colaborarea la acest volum cu articole sau note scurte, volumul are nu mai puțin de 39 de astfel de note și articole, de cîte 2—25 pagini, majoritatea însă avînd 4—10 pagini.

Articolele și notele sînt din domenii variate : lingvistică, istoria literară, istoria artei, orien-

talistică, istorie veche, istoria Bizanțului, istorie iugoslavă modernă, dar mai ales istorie medievală iugoslavă (peste 25 articole și note sînt din acest din urmă domeniu). Lipsesc cu totul articolele de istorie contemporană.

În nota polemică *Arheologia dirijată* (p. 1—3), dr. M. M. Vasić se ridică împotriva arheologilor sîrbi care încă mai sînt susținători ai așa-numitei „teorii nordice”, după care cultura veche, preistorică, din sud-estul Peninsulei Balcanice s-a răspîndit aici venind din Germania. Acestor arheologi, autorul le pune cîteva întrebări, ca de pildă : dacă există în regiunile de sud-est ale Peninsulei Balcanice vreo localitate veche, scoasă la iveală de arheologi, în care să nu existe și elemente de cultură grecească ; dacă se pot ignora datele lui Herodot privitoare la rîurile și locuitorii acestor regiuni ; dacă se pot nega legăturile cu grecii ale locuitorilor acestor regiuni. Susținătorii „nordismului”, spune autorul notei, nici nu îndrăznesc să-și pună astfel de întrebări.

Nikola Radojčić publică un capitol, al III-lea, dintr-o lucrare mai mare (*Cu privire la zaconicul [arului Dušan] intitulat Garantarea libertății personale și a averii după zaconicul lui Dušan* (p. 7—18). Pe lîngă baza slavă cu privire la garantarea libertății personale și a averii, în codul lui Dušan se găsesc și influențe ale vechiului drept roman, venite prin filieră bizantină, ca și concepții ale creștinismului asupra acestor chestiuni. Se compară articolele din zaconic, privitoare la garantarea libertăților amintite, cu cele ale unor coduri apusene (Magna Charta, Bula de aur etc.).

Eminentul bizantinolog acad. G. Ostrogorski, în nota sa cu privire la *Schimbările de moșii și țărani în hrissoul din anul 1104 al împăratului Alexios I Comnenul, dat m-rii Lavra de la Sf. Munte* (p. 19—26), face o minuțioasă analiză a cîștigurilor dobîndite de această mănăstire printr-un schimb de moșii și țărani pe care l-a făcut. Se dau categoriile de țărani dependenți (zevgariați, voidați, actimonii) precum și diferențele dintre ei. Se conchide că mărirea moșiilor feudale mănăstirești se făcea și pe această cale a schimburilor.

Dušan Pantelić în *O răscoală țărănească în Serbia ocupată, la 1720* (p. 43—52) vorbește despre înfruntările situației țărănilor „eliberați” de austrieci, oprindu-se asupra unei răscoale țărănești din Valievo împotriva abuzurilor administrației austriace. Răscoala, de proporții mai mici însă, este asemănătoare, avînd aproape aceleași cauze, cu cea din Banatul ocupat de austrieci, din anii 1737—1738.

În articolul *Domenii feudale rusești în Serbia, în veacurile XIV—XV* (p. 53—77), un fragment dintr-o lucrare mai mare a lui Radoslav Grujić, se tratează problema donațiilor de sate și moșii în Serbia, făcute ctitoriilor rusești de la Athos de către țării sîrbi Dušan și Uroș și de urmașii lor. Se redau, pe bază de documente, toate satele și moșiile închinat acestor ctitorii, plasate și pe hartă. Semnalăm că într-unul din capitole (VII), nepublicat aici, autorul se ocupă și de donațiile în bani făcute de domnii și boierii romîni m-rii Rusiko, spre sfîrșitul secolului al XV-lea.

Dušan I. Popović publică articolul *Sîrbii la Komoran (Komárom)*. Autorul presupune că sîrbii s-au stabilit aici încă pe la sfîrșitul veacului al XV-lea, la 1511, ei avînd la Komárom o biserică. În 1518, li se interzice locuirea în centrul orașului, permițîndu-li-se să se stabilească la marginile lui. Numărul lor a crescut în veacurile XVII—XVIII prin noi emigranți. Se dau o serie de nume de familii sîrbești, ca: Županović, Kostović, Boljahović, Kozarović, Živković etc.; printre acestea sînt de remarcat — pe unele le remarcă chiar autorul — și cîteva familii romînești și aromine, ca: Iorga, Costin, Coișor, Zamfir, Trandafil, Pălămidă și altele.

Interesant este și articolul *Rețeaua de drumuri după diplomele de la m-rile Sf. Ștefan (1313—1318), Gračanica (1311). Dečani (1330) și Sf. Arhangheli (1348—1352)* (p. 387—397),

în care Gavro A. Škrivanić se ocupă de căile de comunicație în Serbia, în prima jumătate a veacului al XIV-lea, pomenite în acte. Se dau detalii despre lungimea drumurilor, precum și 4 hîrți ale lor.

De remarcat sînt articolele și notele de orientalistă, semnate de învățații sîrbi: Gliša Elezović (*Ceva ce nu s-a știut pînă în prezent*, p. 85—109); Fehim Bajraktarević (*Locuitorii Dubrovcului și ai Zedarului în „O mie și una de nopți”*, p. 155—164) și Mehmed Begović (*Despre „adeturi”*, p. 189—192), ca și cele de lingvistică, semnate de Petar Skok și Iljia Sindik.

Sînt și cîteva articole de istorie modernă a Serbiei, ca: *Regele Milan și studenții sîrbi la Paris (1869)* de G. Jakšić; *O misiune a lui Sava Plamenac* de Petar Popović, *Njegoș și englezii* de Lj. Đurković-Jakšić, *Alungarea lui Svetozar Marković din Vojvodina* de Koste Milutinović și altele.

Semnalăm și alte articole și note interesante în special de istorie medie, ca de pildă cel al lui Rad. Ivanović despre *Așezarea cătunelor pe proprietățile mănăstirilor* (p. 399—411), în care autorul se ocupă de cătunele de vlahi și albanezi ale ctitorva mănăstiri mai mari din Serbia (Sf. Ștefan, Dečani, Sf. Arhangheli), de așezarea acestor cătune, de numărul familiilor care le locuiesc în veacurile XIV—XVI, ca și de transformarea lor din cătune în sate de vlahi; articolul lui Gligor Stanojević despre *Pedepsele judiciare la Paštrovići*; al lui Ved. R. Petković *Despre pictura de la Gračanica* și altele pe care din lipsă de spațiu nici nu le putem măcar menționa.

Articole și note mai semnează: Grga Novak, M. Dinić, Niko Zupanić, L. Hauptmann, S. Gunjača, Mita Kostić, Jaroslav Šidak, G. S. Radojičić, N. P. Škerović, M. Lutovac, K. Petrović, I. Stjepcević, R. Kovijanić, P. Šerović, Dim. Kirilović, M. Tomandi, Z. Milisavić, N. Dj. Ianković, D. Medaković, V. Stojancević și V. Vinover.

Toate articolele și notele sînt urmate de rezumate în limba franceză, germană sau engleză.

Volumul se încheie cu o listă bibliografică a lucrărilor acad. Iovan Radonić, începînd cu anul 1893 și terminînd cu 1955 (p. 443—461), urmată de un indice de nume.

Remarcăm și excelențele condiții tehnice în care a apărut acest volum.

Damaschin Mioc

REVISTE ISTORICE POLONE (1956)

În Republica Populară Polonă apar acum trei reviste istorice mai însemnate: „Kwartnik Historyczny” (Revista istorică trimest-

trială), anul al 63-lea, organ al Institutului de istorie al Academiei de științe polone din Varșovia, „Przegląd Historyczny” (Revista

istorică), tomul 47, organ al Societății „Amicii istoriei” din Varșovia și „Kwartalnik historii kultury materialnej” (Revista trimestrială a culturii materiale), anul IV, organ al Institutului de istorie a culturii materiale din Varșovia.

În „Kwartalnik Historyczny” nr. 1 pe anul 1956 a apărut un articol prim intitulat: *Cileva observații și rezultate privilegiate la congresul științelor istorice de la Roma* (p. 3—11). Autorul arătând superioritatea istoricilor marxști ca orientare ideologică observă însă „lipsa pînă acum la noi a unei orientări mai adinci în deosebirile care caracterizează diferitele curente de cercetări în țările capitaliste și punctele de vedere ale reprezentanților lor. Există chiar tendința de a simplifica lucrurile și de a reduce toate la un singur numitor și de asemenea de a nega sau de a minimaliza rezultatele concrete obținute de știință în aceste țări”. Restul articolului se ocupă de activitatea delegației polone la congres, care a publicat un volum în limba franceză, cuprinzînd comunicările ținute sau trimise de istoricii poloni.

În același număr al revistei remarcăm articolul lui Ryszard Kolodziejczyk, *Din problemele formării burgheziei polone* (p. 12—54). Autorul studiază formarea burgheziei polone în toate cele trei diviziuni statale străine, sub care se afla în secolul al XIX-lea poporul polon: Prusia, Austria și Rusia țaristă. Începuturile burgheziei polone se datoresc „acumulării primitive”; acumularea capitalistă nu începe să joace un rol mai însemnat decît în anii 1840—1850, pe baza „resurselor interne”. Rolul capitalurilor străine pentru formarea capitalismului și a burgheziei în Polonia este mai redus în această epocă. Burghezia își alcătuiește rîndurile din vechii negustori, mai puțin din reprezentanții artizanatului feudal și aproape de loc din aportul țăranilor. În schimb, aristocrația și mica nobilime polonă dau un număr mare din membrii lor burgheziei în formație.

Din „Przegląd Historyczny” au apărut în anul 1956 pînă acum două fascicule. În fascicula întâi găsim un interesant articol scris de Benedykt Zientara, *Din problemele controversate ale așa-numitei a doua iobăgii în Europa Centrală* (p. 3—47). Baza economică a celei de-a doua iobăgii este așa-numitul folwark, adică moșia bazată pe clacă, moșia rezervată seniorului, vechea rezervă seniorială, din care stăpînul nu mai dă pămînt în dijmă țăranilor, ci se bucură de venitul întreg al rezervei, pe temelul muncii gratuite, a clăcii agricole. În schimb, pentru munca gratuită depusă pe moșia rezervată, țăranii au drept să șadă și să-și cultive loturile lor de pe restul moșiei. Acest sistem este considerat de o parte dintre istorici ca un început al formelor de capitalism în exploatare agricolă, de vreme ce scopul și rezultatul sistemului era crearea unei cantități mari de grîne pentru vînzare, ca marfă,

cantitate pe care dijma feudală nu o putea da. Autorul prezentului articol polemizează însă cu susținătorii acestei teze și este de părere că departe de a fi un pas înainte spre capitalism, sistemul celei de-a doua iobăgii înseamnă „o întoarcere la forme feudale mai vechi, întoarcere care întărește sistemul feudal”. Această afirmație se întemeiază în primul rînd pe faptul că „a doua iobăgie” aduce întărirea economică și politică a clasei feudale moșieri și nu a orășenilor, apoi pe faptul că la baza celei de-a doua iobăgii nu se constată nici un fel de progres în tehnica agricolă. După părerea autorului articolului, această formă de exploatare (munca bazată pe clacă) lua locul unei forme mai avansate, care a precedat-o, regimul censului, al dijmei odioasă în natură, care se transformase de la o vreme în cens în bani. De aceea regimul celei de-a doua iobăgii, nu numai că nu a deschis calea spre capitalism, dar a întîrziat apariția lui în Europa centrală și răsăriteană. Cauzele care au adus instaurarea sistemului celei de-a doua iobăgii în această parte a continentului. Începînd cu sfîrșitul veacului al XV-lea (la noi cu un veac și ceva mai tîrziu), sînt slăbiciunea economică a orașelor și slaba dezvoltare a pieței interne în această parte a Europei. Studiul poate trezi multe aprecieri și considerații interesante privitoare la istoria noastră.

Mai semnalăm în aceeași fasciculă și în a doua articolul lui Henryk Samsonowicz, *Din problemele comerțului orașului Gdansk (Danzig) în secolul al XV-lea* (p. 166—178 și 283—352). Comerțul maritim al acestui oraș era legat de Scandinavia, Germania, Țările de Jos și chiar Portugalia, dar nu se pomenesc legături pe uscat cu țările noastre. Sarea era importată la Gdansk din apusul Europei fiind adusă cu corăbiile.

În fascicula a doua a revistei pe 1956 mai semnalăm articolul de istorie antică al lui Jerzy Linderski, *Industria textilă la Roma și organizația ei în secolele I—III* (p. 253—282).

Din revista „Kwartalnik Historii kultury materialnej” a apărut, pe anul 1956, fascicula nr. 1, care cuprinde o serie de studii privitoare la agricultură, costul producției, mijloace de circulație pe apă, instrumente agricole, introducerea culturii cartofilor în anumite provincii ale Poloniei. Unele articole cum sînt cele privitoare la instrumentele agricole privesc evul mediu, celelalte mai ales secolul al XIX-lea. Articolele sînt însoțite de rezumate în limba rusă și în limba engleză.

Remarcăm între aceste articole pe al lui J. Pazdur și A. Wislicki, *Problema protecției monumentelor industriei și tehnicii* (p. 3—11). Conducerea burgheziei a legiferat protecția monumentelor așa-zise istorice, monumente de artă arhitectonică, opere de pictură etc. și a acelor monumente care dovedeau puterea

de creație a clasei burgheze. Însă și creațiile tehnice ale țăranilor și muncitorilor își au valoarea lor. Acele instrumente și produsele tehnicii care sînt depășite de progresul continuu al științei și tehnicii și nu sînt folosite azi, nu trebuie uitate, ele constituind o valoare

istorică. De aceea, trebuie păstrate în muzee speciale destinate acestui scop. Autorii arată apoi ce s-a făcut în acest sens pînă acum în Republica Populară Polonă.

P. P. Panailescu

SZÁZADOK, *Revista Societății de istorie maghiară*

Budapesta, 1956, nr. 1—2

Numărul de față, cu care vechea revistă de istorie maghiară intră în al 90-lea an de existență, se prezintă cu un bogat cuprins tematic și ideologic. Se stăruie îndeosebi asupra perioadei de democratizare a țării și, pentru trecut, asupra problemelor social-economice — ca: situația țărănimii, mișcarea muncitorească — pe care vechea istoriografie le-a trecut sub tăcere sau le-a interpretat în chip tendențios.

Problemei țărănești îi sînt consacrate două studii substanțiale. În primul, intitulat *Politica curții din Viena față de iobagii de la 1760—1790*, cunoscutul istoric Eckhart Ferenc examinează, printr-o amănunțită analiză a izvoarelor, în parte inedite, tendința curții din Viena de a ocroti pe iobagi față de proprietarii feudali, urmărind prin aceasta două obiective: unul pe plan politic, acela de a-și crea popularitate printre iobagi, și altul pe plan economic, să-i pună pe aceștia în situația de a putea plăti dări mai mari către stat. Curtea din Viena își dădea seama că această politică ar putea să ducă la răscălele împotriva moșierilor; scotea însă că ele îi vor da suveranului prilejul să îngrădească libertățile clasei conducătoare. E un lucru cunoscut că pînă la desființarea iobăgiei, răscălele țărănești au fost o armă pe care curtea din Viena o mînuia cu multă îndemnare, ori de cîte ori se producea un dezechilibru în eșafodajul feudal.

Țăranii știindu-se ocrotiți de o forță mai puternică decît aceea care li exploatare pînă atunci, încep să-și caute dreptatea adresîndu-se, prin petiții scrise sau prin delegații, direct suveranului. În felul acesta, se realizează contactul nemijlocit între puterea suverană și iobagii din Ungaria și Transilvania. Un pas hotărîtor în favoarea țăranilor se face prin Urbariul din 1767, care reglementează — pentru multă vreme — raporturile dintre moșieri și iobagi. Autorul subliniază prudența cu care se pune în practică Urbariul. În adevăr, curtea din Viena n-a pierdut niciodată din vedere principiul de a-și asigura simpatia maselor populare, fără a provoca ostilitatea clasei conducătoare, și a zdruncina prin aceasta orînduirea feudală.

În continuare, autorul arată cum prin reformele lui Iosif al II-lea, s-a întărit și mai mult încrederea iobagilor în împărat, și astfel obiectivele urmărite de curtea din Viena au fost pe deplin atinse. Mai trebuie adăugat că această încredere se păstrează sub o formă sau alta și după desființarea iobăgiei, pînă la prăbușirea dinastiei, în primul război mondial.

Interpretat de pe poziția teoriei marxist-leniniste, materialul nou pe care-l aduce profesorul Eckhart dezvăluie unele laturi încă puțin cunoscute ale politicii habsburgice față de mișcările țărănești din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în care se încadrează și răscălele moșierilor, condusă de Horia.

Al doilea studiu — din care partea întâi a fost publicată în numărul trecut al revistei — se intitulează *Politica guvernului față de țărani în anul 1849* și e semnat de Barta István. Coincidența de titluri impune în chip necesar o paralelă în ceea ce privește tema celor două studii. Am văzut în primul articol succesele curții din Viena în problema țărănească. În articolul de față autorul caută să scoată în evidență cum totala lipsă de experiență și de pricepere politică a guvernului maghiar, în această problemă, a contribuit în mare măsură la insuccesul revoluției din 1848—1849.

În primul an de revoluție, guvernul maghiar a izbutit să formeze un front al unității naționale, toate categoriile sociale fiind chemate să-și dea contribuția patriotică. Tot greul războiului, după cum arată printr-o amplă expunere autorul, apăsă asupra țăranilor, mai ales a celor săraci: ei formau grosul armatei și tot în sarcina lor cădeau transporturile, încartiruirile, aprovizionarea trupelor. Așteptau dar, ca sacrificiile lor să fie răsplătite și aceasta cu atît mai mult, cu cît de la începutul revoluției li se promisese o lege prin care să se șteargă iobăgia și să fie lichidate rămășițele feudale. Guvernul li dădea seama că satisfacerea iobagilor constituia o problemă a cărei soluționare nu suferea întârziere; pe de altă parte însă, se temea să nu zdruncine prin aceasta elanul patriotic al moșierilor și să slăbească astfel frontul unității naționale. În fața acestei dileme guvernul rămîne nehotărît. Cînd revoluția maghiară, înfrîntă de forțele

reacționare, a luat sfârșit, guvernul maghiar n-apucase încă să dea legea așteptată de țărănime.

Pentru politica lipsită de orizont a guvernului maghiar este semnificativ și felul cum s-a procedat în Transilvania. Aici — dat fiind caracterul specific al raporturilor dintre iobagii români și proprietarii unguri — nu s-a pus problema apărării țăranilor față de abuzurile moșierilor, ca în Ungaria, ci dimpotrivă, s-a dispus ca moșierii să fie despăgubiți de țăranii care au participat la luptă în tabăra habsburgilor. Instrucțiunile guvernului recomandau autorităților mijloace drastice. S-a dat prilej la abuzuri extraordinare, ale căror urmări atât de nefaste pentru relațiile dintre cele două naționalități — și-ar fi fost, aici, cazul să se stăruie asupra acestor urmări — abia în zilele noastre au putut să dispară.

Autorul își încheie expunerea cu constatarea că guvernul revoluționar maghiar, prin politica sa plină de contradicții, în loc să întărească frontul unității naționale, a paralizat cu desăvârșire desfășurarea forțelor naționale.

În paginile următoare găsim o interesantă contribuție la cunoașterea mișcării muncitorești. În articolul *Formarea și activitatea partidului social-democrat în deceniul al nouălea*, autoarea, S. Vincze Edit, arată cum acest partid, revoluționar la începuturile lui, devine mai ales sub influența Internaționalei a II-a, un partid reformist.

După ce ne prezintă etapele prin care trece partidul, autoarea descrie împrejurările în care oportunității mic-burhezi, înălțurând fracțiunea radicală, pun definitiv mîna pe conducere. Ca urmare, partidul renunță la lupta de clasă, și desolidarizîndu-se de proletariatul internațional, devine un partid reformist și oportunat.

Privind evoluția partidului social-democrat maghiar de pe poziția învățăturilor marxist-leniniste, autoarea ne dă prilejul prin acest articol — care constituie de fapt un capitol din *Manualul de istorie pentru învățămîntul universitar* — să vedem într-o nouă lumină această perioadă din mișcarea muncitorească, cunoscută pînă acum mai ales din surse social-democrate.

În studiul *Instaurarea regimului republican*, I. Gál Eva ne relatează un moment important din lupta poporului maghiar pentru democratizarea țării. La 31 ianuarie 1946 a fost stabilită prin lege noua formă de stat a Ungariei —

republica. Era o victorie a clasei muncitoare împotriva adversarilor regimului republican. O luptă deschisă de mare anvergură n-a avut loc, ce-i drept, între forțele democratice și cele reacționare, totuși — constată autoarea — partidul a trebuit să lupte doi ani pînă cînd s-a ajuns la instaurarea dictaturii proletariului: numai atunci a putut să intre în deplină stăpînire a puterii de stat.

Un document interesant ne comunică — în originalul francez și în traducere maghiară — Kőpeczi Béla, sub titlul *Cum vedea Rákóczy situația luptei pentru independență la începutul anului 1706*. Este un raport al lui Rákóczy către Ludovic al XIV-lea, prin care se arată, între altele, poziția diferitelor clase și pături sociale față de acțiunea dusă împotriva stăpînirii habsburgice. Rákóczy își punca toată nădejdea în pături populare.

În restul volumului găsim o bogată informație asupra problemelor ce se pun astăzi în istoriografia maghiară — despre care am făcut mențiune la început — și asupra rezultatelor la care s-a ajuns. Sub titlul *Cîteva probleme în legătură cu istoria economică a perioadei contrarevoluționare* sînt relateate discuțiile asupra a patru referate, care au ca temă dezvoltarea agriculturii și industriei în perioada dintre cele două războaie mondiale.

Rubrica *Frontul istoricilor din U.R.S.S. și democrațiile populare* se ocupă de conferința istoricilor ținută la Praga în zilele de 12—24 septembrie 1955.

Un foarte interesant material cuprinde *Cronica revistei*, în care găsim, pe lîngă o amplă dare de seamă asupra ședinței Societății de istorie maghiară, cu ocazia celei de a 50-a aniversări a revoluției ruse din 1905—1907, o serie de știri în legătură cu activitatea istorică — foarte bogată — ce se desfășoară în Ungaria. Tot aici sînt anunțate ultimele realizări ale istoricilor maghiari, dintre care unele de mare importanță și pentru istoricii romîni.

Materialul informativ se completează cu bibliografia lucrărilor istorice — cărți, studii, articole — apărute în Ungaria în al doilea semestru al anului 1955. Sînt peste 250 de titluri privind istoria maghiară și istoria universală; istoria Transilvaniei e puțin reprezentată.

Ca încheiere se dau în rezumat, în limbile rusă și franceză, studiile și comunicările din corpul revistei.

I. Totoiu

În a doua jumătate a anului 1956 sînt de semnalat o serie de vizite ale istoricilor noștri în străinătate ca și vizite ale unor istorici străini la noi.

Tov. Eliza Campus și Farbu Cîmpina au făcut în cadrul acordului cultural cu R.D. Germană, între 22 iunie — 10 iulie, o călătorie de studii în R.D. Germană. Au avut astfel prilejul să cunoască și să se informeze despre munca și organizarea institutelor de specialitate și să facă în același timp un schimb de experiență.

În luna iulie, tov. M. Petrescu-Dîmbovița, directorul Muzeului de antichități din Iași, a vizitat R.P. Ungară, preocupîndu-se în special asupra problemelor și materialelor legate de epoca bronzului.

La întrunirea Consiliului permanent al congreselor internaționale de științe preistorice și protoistorice, ținută la Lund (Suedia), între 8—10 iulie, au luat parte și doi arheologi romîni, tov. prof. I. Nestor și Ruda Vulpe, membri în Consiliu. Tov. prof. I. Nestor a fost cooptat în comisia specială însărcinată cu coordonarea diferitelor contribuții naționale la colecția „Inventaria archaeologica”. După terminarea întrunirii Consiliului permanent, cei doi delegați romîni au ținut cîte o comunicare, sub auspiciile Muzeului de istorie, în sala de ședințe a Academiei Regale de științe din Suedia. Tov. I. Nestor a vorbit despre „Legăturile neoliticului de pe teritoriul R.P.R. cu răsăritul și nordul Europei”, iar tov. R. Vulpe a prezentat o comunicare despre „Valul din Moldova de Jos și zidul lui Athanarich”.

În zilele de 9—10 iulie, Academia R.P. Bulgaria a organizat la Sofia a sesiune științifică comemorativă cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la nașterea lui Dimităr Blagoev, unul dintre întemeietorii Partidului Comunist Bulgar. A participat ca delegat al Subsecției de științe istorice a Academiei R.P.R. tov. acad. Em. Condurachi.

Între 7—24 august, tov. prof. V. Maciu a întreprins o călătorie de informare în R.P. Bulgaria, avînd ca sarcină principală cercetarea muzeelor și monumentelor legate de participarea armatei romîne la războiul din 1877—1878.

La festivitățile care au avut loc în ziua de 12 august la Budapesta, cu prilejul împlinirii a 500 de ani de la moartea lui Ioan de Hunedoara, a participat o delegație din care au făcut parte istoricii B. Cîmpina, director adjunct al Institutului de istorie din București și L. Bányai, director adjunct al Institutului de istorie din Cluj.

În cursul lunii septembrie și începutul lui octombrie, tov. acad. Em. Condurachi a vizitat stațiunile arheologice din Bulgaria.

La 24 septembrie, tov. Mihail Dan, de la Institutul de istorie din Cluj, a plecat într-o călătorie de studii de o lună în R.P. Polonă.

În aceeași perioadă de timp, țara noastră și institutele de specialitate de la noi au primit vizita mai multor cercetători din domeniul științelor istorice. Ne-au vizitat istoricii: Elekes Lajos, Székely György, Májusz Elemér și Makkay Ladislau din R.P. Ungară; prof. V. N. Nicolaev din R.P. Bulgaria; Hușcova din R. Cehoslovacă; Matkovski din R.P. Polonă; Him-Soc-Hen, directorul Institutului de istorie din Phenian (Coreea); Ilio Daniele din Italia.

În cadrul colaborării tehnico-științifice cu Uniunea Sovietică au întreprins o călătorie de studii în țara noastră trei arheologi sovietici : Tatiana Passek, Ana Meliukova și G. Smirnov.

Arheologii de la noi au mai primit și vizita următorilor colegi din străinătate : Mozsolics Amalia, Orozslán Zoltán, Vertes László, Gábori Miklos și Gábori Veronika din R.P. Ungară ; Anton Betz din Austria ; T. Ivanov din R.P. Bulgaria.

Pe linia preocupărilor sale, Societatea pentru Răspîndirea Științei și Culturii și-a întocmit planul de lucru pentru activitatea cursurilor Universității populare. Astfel, în domeniul științelor istorice, în planul pe 1956—1957, conducerea Universității s-a fixat la următoarele cicluri de conferințe :

1. *Civilizațiile Orientului antic* ; 2. *Umanismul și Renașterea* (8 conf.) ; 3. *Contribuțiunile recentelor săpături arheologice în cunoașterea istoriei patriei* ; 4. *Din istoria partidului nostru* ; 5. *Momente de seamă din istoria patriei*.

În cursul trimestrului IV al anului 1956 s-au ținut conferințe în cadrul ciclului, „Civilizația Orientului antic” după următorul program :

1. 6 noiembrie, *Civilizația Egiptului antic*, de conf. univ. Iorgu Stoian ; 2. 13 noiembrie, *Vechea civilizație a Chinei*, de conf. univ. D. Almaș ; 3. 4 decembrie, *Vechea civilizație a Indiei*, de prof. univ. I. Banu ; 4. 20 noiembrie, *Civilizația mesopotamiană*, de acad. Em. Condurachi ; 5. 27 noiembrie, *Civilizația iraniană*, de conf. univ. D. Berciu.

În continuare se vor ține conferințe din celelalte cicluri. Antrenarea principalelor cadre universitare la alcătuirea acestor conferințe, le asigură un ridicat nivel științific, prezentînd un deosebit interes pentru cele mai variate categorii de audienți. Deosebit de aceste cicluri vor avea loc conferințe centrale, de asemenea cu subiecte istorice interesante.

Sub forma unor broșuri de popularizare a celor mai de seamă evenimente istorice, S.R.S.C. a editat de curînd :

1. *Cea mai mare răscoală a sclavilor — răscoala lui Spartacus*, de prof. univ. D. Tudor ; 2. *Războiul iobagilor de sub conducerea lui Horia, Cloșca și Crișan*, de conf. univ. St. Pascu (Cluj) ; 3. *Ioan de Hunedoara*, de L. Marcu și I. Lespezeanu.

În curs de apariție sînt lucrările :

1. *Începuturile societății omenеști* de prof. univ. I. Nestor, membru corespondent al Academiei R.P.R. ; 2. *Ion Hus și mișcarea husită*, de conf. univ. M. Kandel.

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ COMEMORATIVĂ CU PRILEJUL ÎMPLINIRII A 500 DE ANI DE LA MOARTEA LUI IOAN DE HUNEDOARA

La 11 august a.c. s-au împlinit 500 de ani de la moartea eroică a neînfîcîatului conducător de oști Ioan Corvin de Hunedoara, luptător împotriva cîmpărilor otomani. Cu acest prilej, guvernul Republicii Populare Romîne a emis o hotărîre privitoare la comemorarea morții acestuia.

Sarcina de căpetenie în organizarea acestei comemorări a revenit Academiei R.P.R. care a organizat o sesiune științifică în acest scop, urmată de vizitarea locurilor istorice legate de figura acestui erou al popoarelor romîn și maghiar.

Sesiunea științifică comemorativă a Academiei R.P.R. a avut loc în zilele de 21 și 22 septembrie.

Cuvîntul de deschidere a sesiunii a fost rostit de acad. prof. P. Constantinescu-Iași, după care acad. Ilie Murgulescu — ministrul Învățămîntului a rostit un cuvînt de salut al guvernului R.P.R. În cadrul sesiunii au fost ținute în continuare următoarele comunicări :

Acad. prof. Andrei Oțetea — *Ioan de Hunedoara* ;

Elekes Lajos (Budapesta) — *Ioan de Hunedoara* ;

Fr. Pall — *Condițiile internaționale ale luptei lui Ioan de Hunedoara*;
 Május Elemér (Budapesta) — *Dezvoltarea statului ungar bazat pe clase în timpul guvernării lui Ioan de Hunedoara*;
 Barbu T. Cîmpina — *Rolul Moldovei și Țării Românești în luptele lui Ioan de Hunedoara*;
 Székely Gy. (Budapesta) — *Rolul husiților participanți la războaiele cu turcii*;
 Ștefan Pascu — *Baza socială a ascensiunii lui Ioan de Hunedoara*.

În același timp, la Cluj a avut loc o ședință festivă în cadrul căreia după cuvîntările acad. D. Prodan (în limba romînă) și Cséleny Béla (în limba maghiară) au fost rostite următoarele comunicări :

Camil Mureșan — *Rolul lui Ioan de Hunedoara în lupta maselor populare împotriva expansiunii otomane*;

Mihail Dan și C. Suciu — *Ioan de Hunedoara văzut de cronicile contemporane și de istoriografie*;

V. Vătășeanu — *Monumentele artistice în vremea lui Ioan de Hunedoara*;

Cselény Béla — *Lupta de la Belgrad*;

Acad. D. Prodan — *Domeniul Hunedoarei*.

Toate aceste comunicări vor fi tipărite într-un volum comemorativ.

După încheierea lucrărilor sesiunii numeroși oameni de știință din București și Cluj precum și oaspeți de peste hotare (delegația R.P. Ungară și V. Nicolaev din R.P. Bulgaria) au vizitat castelul de la Hunedoara, Muzeul din Deva, cetatea și muzeul din Alba Iulia, precum și catedrala romano-catolică din aceeași localitate, unde se află mormîntul Huniazilor, pe care au fost depuse coroane de flori din partea participanților la aceste festivități.

Paralel cu sesiunea științifică a Academiei R.P.R. au fost organizate și alte manifestări; pentru a marca comemorarea lui Ioan de Hunedoara. Astfel, va fi întocmit un album de fotografii ale Castelului și ilustrații privind luptele duse de Ioan de Hunedoara contra turcilor, un timbru poștal comemorativ și au fost ținute conferințe în cadrul S.R.S.C. și a școlilor de toate gradele.

În Editura de stat pentru literatură politică, în cursul anului 1957 vor apărea următoarele lucrări de istorie :

V. I. Lenin — *Despre învățămintele Comunei. În amintirea Comunei*;

V. I. Lenin — *500 de ani de la căderea feudalismului*. Cu ocazia jubileului. Reforma țărănească și revoluția proletar-țăărănească (Culegere);

V. Chereșeșu — *Revoluția de la 1848 pe teritoriul țării noastre*;

Gh. Georgescu-Buzău — *Horia, Cloșca și Crișan*;

V. Liveanu — *Anul revoluționar 1918 în România*;

Eug. Stănescu — *Dimitrie Cantemir*;

Eliza Campus — *Din istoria politicii externe a regimului burghez-moșieresc*;

L. Bányai — *Tradițiile de luptă comună a poporului român și a naționalităților conlocuitoare pentru libertate și progres* (lucrare originală în limba maghiară, ce va apărea și în limba romînă).

****Relațiile istorice dintre poporul român și popoarele iugoslave*

Traduceri :

A. Bebel — *Memorii, vol. II și vol. III*;

K. Liebknecht — *Opere alese*;

W. L. Foster — *Poporul negru în istoria Americii*;

L. Longo — *Brigăzile internaționale*.

Sub îngrijirea Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R. vor apărea :

Documente din istoria P.C.R. 1939—1944;

Din lupta P.C.R. pentru încheierea alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare, vol. II.

Consultații și lecții din istoria P.M.R.

40 de ani de la aniversarea Marii Revoluții Socialiste din Octombrie (Comunicări ce se vor ține în cadrul sesiunii științifice a Academiei R.P.R.).

DIN PARTEA REDACȚIEI

PENTRU STÎRPIREA UNOR PRACTICI CONDAMNABILE

În urma sezișării apărute în revista „Probleme economice”, nr. 5/1956 (p. 148—150) am luat cunoștință de comiterea unui plagiat care, spre regretul nostru, și-a găsit loc în paginile revistei noastre (vezi nr. 4/1955 al revistei „Studii”, (p. 16—17).

Strecurarea acestui plagiat, al cărui autor este Safta Stelian, a fost posibilă deoarece în anul trecut (1955) revista nu dispunea de un aparat redacțional calificat, controlul științific făcându-se superficial de către tovarăși care-l executau ca muncă obștească în timpul lor liber, între alte sarcini.

Pentru evitarea pe viitor a unor asemenea fapte reprobabile, care prejudiciază prestigiul de care trebuie să se bucure revista în rîndurile cititorilor săi, revista a trecut la efectuarea unui control riguros al izvoarelor folosite de fiecare material ce se prezintă spre publicare. Se cere, de asemenea, autorilor să amintească toate sau majoritatea lucrărilor antecesorilor lor în discutarea problemei ridicate în articolele ce le prezintă redacției.

DIN PARTEA REDACȚIEI

Redacția revistei „Studii” aduce la cunoștință că stă la dispoziția colaboratorilor și cititorilor revistei, în toate zilele lucrătoare, între orele 7,30 și 15,30.

Sediul redacției se află în București, Bulevardul Generalissimul Stalin, nr. 1, Telefon 1.50.81

ÎNȚEPRÎNDEREA
POLIGRAFICĂ nr. 3
BUCUREȘTI
